

RÓMAI KÖLTŐK
A 18–19. SZÁZADI
MAGYARORSZÁGI
IRODALOMBAN
VERGILIUS, HORATIUS, OVIDIUS

RÓMAI KÖLTŐK A 18-19. SZÁZADI MAGYARORSZÁGI IRODALOMBAN
VERGILIUS, HORATIUS, OVIDIUS

*RÓMAI KÖLTŐK A 18-19.
SZÁZADI MAGYARORSZÁGI
IRODALOMBAN*

VERGILIUS, HORATIUS, OVIDIUS

Szerkesztette
Balogh Piroska – Lengyel Réka

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézet

Budapest, 2017

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

© MTA BTK, 2017

© A szerzők, 2017

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát.

ISBN 978-615-5478-40-6

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Irodalomtudományi Intézet

Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató (MTA BTK)

Nyomdai előkészítés:

MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport

Vezető: Kovács Éva

Tördelés: Hudecz Andrea

Borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa

Nyomdai munka: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter

„A valósággal jó, s igaz, és mindenképpen tökéletes Poéta nevét azonban, a szónak teljes értelme szerént, csak az olyan jeles Költő érdemli-meg, akiben mind a költésre szükséges elmebéli tehetség, mind a versszerzésre megkívántató kész tudomány feltaláltatik; és aki, ekképpen, mind a két tehetséggel, talentummal, s tudománnyal bírván, a *mesterséget és természetet* egyesíti: *studium cum divite vena*. Ilyen volt Virgilius, Varius, Horatius, Ovidius, Catullus, Tibullus, Propertius, s több más akkori Poéta, (Rómának litteratúrábéli arany idejében); ilyenek voltak az Ő mestereik, a Görögök; [...]

Természeti adomány nélkül, akármit tegyen, Poétává s igaz Versszerzővé soha senki sem lesz. Innét van, hogy a metrummal élő, s a szillabák hangjait a görög, deák, és magyar igaz prozodia reguláji szerént hibátlanul mérséklő boldog Fannius szintén olly tehetetlen és íze-fogyott szegény versfaragó lehet, és szokott-is lenni, valamint az a *szotyogó totyogó* Hegyallyai Dudás Péter, aki [...] egyedül csak a szótagok számát vizsgálja, s a sorok utolsó szillabájinak egyenlő hangzását, „keresi”, és a nagy ügyvel bajjal öszvekeresgélt *rottyogó potyogó* véghangokat minden józan értelem nélkül egybe-rakosgatja...”

(Batsányi János, *A' Magyar Tudósokhoz*, Pest, 1821, 59–60, 66–67.)

RÓMAI KÖLTŐK A 18–19. SZÁZADI MAGYARORSZÁGI IRODALOMBAN

– VERGILIUS, HORATIUS, OVIDIUS –

Az antik görög és római szerzők magyarországi recepciótörténetének kutatása gazdag hagyománnyal bír a magyar irodalomtörténet-írás, a klasszika-filológia és az utóbbi évtizedekben önállósult neolatin filológia művelőinek körében. E hagyományhoz kapcsolódva a jelen tanulmánygyűjteményben az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet XVIII. századi Osztálya, a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolája és az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet XVIII–XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke által Miskolcon, 2016. október 6–8. között, azonos címmel megrendezett nemzetközi tudományos konferencián elhangzott előadások egy részének szerkesztett változatát adjuk közre. A tanácskozás központi témája a három, életművének jelentőségét és a világirodalom egészére tett hatását tekintve kiemelkedő római költő, Vergilius, Horatius és Ovidius recepciója volt a 18. század és a 19. század első fele magyarországi irodalmában. A konferencia megrendezését indokolta, hogy ösztönözze az adott terület rendszeres és módszeres kutatását, s ez által elkezdődjék a vonatkozó témák és módszerek számbavétele, valamint megismerhetővé váljanak a legújabb eredmények.

A tudományos tanácskozás szervezői felismerték, hogy az antik római irodalom 18–19. századi befogadás- és hatástörténetének feltérképezése – az ez idáig elvégzett fontos, de többnyire szűkebb részterületekre szorítkozó feltáró munkálatok sorát folytatva – igen

összetett és hosszú időt igénybe vevő feladatokat ró a kora újkori magyarországi irodalom történetének kutatóira. Ebből a megfontolásból kiindulva határozták meg a konferencia központi témájaként a három legkiemelkedőbb római szerző, Vergilius, Horatius és Ovidius recepciójának vizsgálatát. Mivel három viszonylag nagy terjedelmű életműről, és legalábbis a lírai és epikus műfajok tekintetében a három legolvasottabb szerzőről van szó, még így sem állíthattuk magunk elé követelményként a teljességre való törekvést. A célkitűzéseket illető visszafogottságot többek között az a feltételezés indokolta, mely szerint a görög és római irodalom éppen a jelen kötet tanulmányainak szerzői által vizsgált korszakban, nagyjából az 1700-as évek elejétől az 1800-as évek közepéig gyakorolta a legnagyobb és a leginkább sokrétű hatást a magyarországi olvasókra és a magyarországi irodalomra. Közkeletű felismerés ugyanis, hogy az antik irodalom recepciójának kiterjedtsége szoros összefüggésben áll az iskolai oktatásban részt vevők számával, s a tananyag felépítésével. Ha figyelemmel vagyunk e tényezőre, megállapíthatjuk, hogy a megelőző időszakhoz képest ebben a százötven évben lendületet vett a közoktatás és a felsőoktatás expanziója, noha az illetékes állami és egyházi hatóságok munkája csak az 1800-as évek elejétől hozott látványosabb eredményt. A latin nyelvű irodalom kiemelkedő szerzőinek ismertségét nagymértékben befolyásolta, hogy 1844-ig ez volt az igazgatás és az oktatás nyelve. „Latinul fogalmazták a törvényeket és a bírósági iratokat, a diák nyolc századon át előbb tanulta meg a latin szavak leírását, mint a magyarokét, s még a XVIII–XIX. század fordulóján is számos témakőről könnyebben és szabatosabban beszéltek az iskolázottak latinul, mint anyanyelvükön.”¹

A latin nyelv elsajátítása természetesen együtt járt a latin nyelvű irodalom klasszikus remekműveinek felszínesebb vagy mélyrehatóbb megismerésével. Ezen túl az ókori irodalom magyarországi befogadástörténetének fontos jellemzője az a gyakorlat, mely kiemelt figyelmet szentelt a görög és római irodalmi alkotásoknak a magyar nyelv és irodalom oktatásában. Az 1819–1851 között használatban lévő nyelv- és irodalomtankönyvek többségében megfogalmazódik a

¹ TARNAI Andor, *Szóbeliség – latinság – írásbeliség = Rendszerek: a kezdetektől a romantikáig*, írta és összeállította TARNAI Andor és CSETRI Lajos, Bp., Szépirodalmi, 1981 (A magyar kritika évszázadai, I), 11–26, itt: 14.

kíváncsi, mely szerint a tanulóknak úgy kell nyelvi készségeiket a hétköznapi életben, a munkájuk során elvárható, vagy az azt felülmúló, az irodalmi művek megalkotásához elengedhetetlenül szükséges szintre fejleszteniük, hogy példát vesznek a régi görög és római szerzőkről; noha tanácsos a jelenkori külföldi irodalom tanulmányozása is.² A tankönyvszerzők között többen is vannak, akik felhívják a figyelmet arra, hogy a példakövetésnek nem szabad a pusztá utánzásra korlátozódnia, lényegesebb, hogy „az eredetiség végtelenül beható ereje érdekes benyomást tegyen annak lelkében, ki érti, s hogy az, kinek a latin nyelv gyakorlása különben is tisztében áll, a válogatott gyönygyöknek hasznát vehesse”.³ Az 1836-ban megjelent tankönyv szerzője, Horváth Elek azonban bizonyos esetekben igen nagyra értékeli az ókori irodalmi művek magyar nyelvű fordításait is, amennyiben szinte azonos színvonalúak az eredeti alkotásokkal. Véleménye szerint Virág Benedek például „egész horatiusi lélekkel, tiszta nyelvvel, és semmit nem erőltetett beszéddel” ültette át a római költő műveit. A klasszikus hármas tagjai közül egyébként a horatiusi életmű hatása a leginkább kiterjedt. „Horatius áll e szellemi mozgalom középpontjában, ő az eszményképe a múlt évszázad tudós lyricusainak és Rájnistól kezdve, ki legelőször szólalt meg »aeoli lanton«, egészen Berzsenyiig formában és tartalomban a deákosok mindegyikénél ráismerünk arra a vonásra, a mit Horatius »szellemujja von«.”⁴

Az az általánosságban megfigyelhető tendencia, hogy Magyarországon a 19. század második felétől az átlagember műveltségében egyre kevésbé kap teret az antik latin nyelvű irodalom, elsősorban e két irodalom-, illetve oktatástörténeti jelenségre vezethető vissza. Számos példa igazolja, hogy mind többen és többen bizonyulnak fogékonynak „az eredetiség végtelenül beható erejére”, s alkotnak magyar nyelven világirodalmi rangú, Vergilius, Horatius, Ovidius nagyságához méltán hozzámérhető lírai vagy epikus költeményeket. Az elsők között Baróti Szabó Dávid, hiszen „egy egész vaskos kötettel bebizonyította, hogy a mi lenézett és mellőzött édes magyar nyelvünkben ritka képesség rejtőzik: Vergilius, Ovidius és Horatius legszebb for-

² Vö. MÉSZÁROS István, *Magyar irodalom reformkori középkorainkban*, ItK, 91–92(1987–1988), 5–6, 674–707.

³ Vö. *Uo.*, 685.

⁴ CSÁSZÁR Elemér, *Horatius és Verseghy*, ItK, 9(1899), 3, 287–300, itt: 287.

máit írhatni rajta. S ezzel távlatot nyitott a jövőbe, a mikor a magyar költészet nem a vőfélyrigmusok és a kántorbucszutatók stilkörében mozog majd, hanem igazi klasszikai költészeté fejlődik.”⁵ Majd a fiatal Csokonai, aki „messze túlemelkedik az iskolás klasszicizmus körén, és mégsem semmisíti meg, hanem teljesíti a klasszicizmus követelményeit”.⁶ Verseghy költészetében is „Minduntalan olyan eszmékre bukkanunk, a mik Horatius agyában fogantak meg, lépten-nyomon találkoznak Horatius nevével, munkáival.”⁷ Továbbá Berzsenyi, aki „a görög ősmélegbe viszi vissza a magyar foganást. [...] Magyar Horatiusnak nevezték, de az egész kortárs-irodalom Horatius-ízűbb, mint ő. [...] Berzsenyi nem hajlékony, nem tud tettetni, utánozni. Ő kiszabadul.”⁸ Klasszicista mintakövetés és eredetiség sajátos keverése jellemzi Vörösmarty költészetét is. *A merengőhöz* elemzésében Szabó Magda így fogalmaz: „már rájöttem, mit csinál, a Hübnert szedte neki versbe, az elemisták tankönyvét, persze nála ez is zseniális, a Hübner, mert amihez hozzányúl, arannyá válik az érintésére. Ez a legszebb magyarul írt latin költemény, Horatius, hübnerül, milyen kár, hogy ez a lány nem latin.”⁹

Ez alapján kijelenthetjük: a magas színvonalú, magyar nyelvű irodalom térnyerése a 19. század második felére azt eredményezte, hogy csökkent a világirodalom klasszikus szerzőinek kultusza.¹⁰ Egyrészt a magyar költők és írók művei egyre bőségesebb példatárral szolgáltak a magyar nyelv és irodalom oktatásához, így a különféle iskolatípu-

⁵ NÉGYESY László, *A mértékes magyar verselés története. A klasszikai és nyugat-európai versformák irodalmunkban*, Bp., Kisfaludy Társaság, 1892, 73.

⁶ SZAUDER József, *Az estve és az álom: Felvilágosodás és klasszicizmus*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970, 157.

⁷ CSÁSZÁR, i. m., 288.

⁸ NÉMETH László, *Magyarság és Európa*, Bp., Franklin Társulat, 1935, 73. Vö. Berzsenyi „pindarosszibb volt Horatiusnál a maga lobogásával, de horatiusi, fegyelmeztet formák kilomboztatója is költészetünkben.” DEVECSERI Gábor, *A hasfelmetszés előnyei – A mulandóság cáfolatául*, Bp., Magvető, 1971, 48.

⁹ SZABÓ Magda, *A büntudatos parainesis: A merengőhöz = Uó, A lepke logikája*, Bp., Argumentum, 1996, 157–178, itt: 173.

¹⁰ Ezzel nagyjából egy időben következett be a neolatin irodalom elhalása is, vö.: „Az a romantikus nemzedék, amelynek Erdélyi is tagja volt, már legfőljebb – ritka kivételaktól eltekintve – iskolai gyakorlatként ismerte a neolatin költészetet.” SZÖRÉNYI László, *Neolatin lírai költészet a XVIII. századi Magyarországon*, ItK, 95(1991), 5–6, 589–596, itt: 589.

sok tananyagaiban egyre kevesebb szerep jutott az ókori költőknek. Másrészt Vergiliusnak, Horatiusnak vagy Ovidiusnak egyre több magyar nyelven elérhető közép- és újkori, illetve kortárs világirodalmi mű szerzőjével kellett osztoznia az olvasók polcain.

A másik, az antik irodalom recepcióját döntően befolyásoló jelenség a klasszika-filológia tudományágának elkülönülése és megerősödése az e tárgynak szentelt tanszék megalapítása után a pesti egyetemen. Abban az időben, amikor „az ókori klasszikusokkal foglalkozó új típusú tudományosság, immár Magyarországon is, elkezdte feltárni az antik irodalom történeti kontextusait [...] megkezdődött a »mi antikvításunktól« való elidegenedés”.¹¹ Miután a „feudális horatianizmus” egy rövid időre „új életre kelt a passzív ellenállás keretében”, egyre kevesebben jutottak el a latin nyelvtudásnak arra a szintjére, hogy az antik szerzők műveit kedvtelésből eredetiben olvashatták volna. Ennek következményeként Vergilius, Horatius és Ovidius egy-egy műve műfordításai a magyarországi recepciónak a latin eredetivel egyre inkább egyenértékű, s a legtöbb esetben feltehetően elsődleges forrásává váltak. Arra vonatkozóan, hogy hogyan alakult a három szerző befogadás- és hatástörténete az utóbbi nagyjából százötven évben, még nem készült átfogó kutatás, noha ez az irodalommal nem hivatásszerűen foglalkozó olvasók körében is érdekes eredményekre vezethetne. Több adattal rendelkezünk a modern magyar költőknek és íróknak a klasszikusokhoz való viszonyulását illetően, akik – például Radnóti, Szabó Lőrinc, Vas István vagy Nemes Nagy Ágnes – részletesen megörökítették ide vonatkozó élményeiket, s ez kiindulási alapként szolgálhat a további kapcsolódási pontok feltárásához.¹²

* * *

¹¹ TAMÁS Ábel, *Horatiusi olvasásjelenetek = Horatius arcai*, szerk. HAJDU Péter, Bp., reciti, 2014, 9–26, itt: 13. Az antik szerzők irodalmi teljesítményének ártértékeléséről politikai szerepvállalásuk, állásfoglalásuk tükrében korábban csupán elvétve ejtettek szót a magyar szerzők, vö. Verseghy *A régi klasszikus auctorokhoz c. versét*.

¹² A klasszikus szerzők recepciójához a magyar irodalomban vö. Farkas Gábor KISS, *Classical Reception in Hungary: An Introduction = A Handbook to Classical Reception in Eastern and Central Europe*, ed. by Zara Martirosova TORLONE, Dana LaCourse MUNTEANU, Dorota DUTSCH, Chichester, John Wiley and Sons, Inc., 2017 (Handbooks to the Reception of the Classical World), 225–232.

A 2016 októberében lezajlott tanácskozáson a magyarországi egyetemeket és kutatóhelyeket képviselő szakértőkön, fiatal kutatókon kívül két erdélyi, egy német és egy osztrák kolléga vett részt. A konferencián huszonhárom előadás hangzott el, melyek számos új, a korábbiakban nem publikált adattal, kutatási eredménnyel szolgáltak. Az előadások többségének elkészült a szerkesztett változata, a jelen kötetben e tanulmányokat az azokban tárgyalt források keletkezésének időrendje szerint elrendezve adjuk közre. A vizsgált írásművek túlnyomórészt a szépirodalom, kisebb részben a történeti, filológiai és esztétikai irodalom, valamint érintőlegesen a természettudományok körébe tartoznak. A tanulmányok szerzőinek egy része a három kiválasztott antik költő műveinek korabeli fordításait, átdolgozásait állítja a középpontba, elvégezi a mű eredetijének és fordításának nyelvi-tartalmi összehasonlítását, az átdolgozás és kompiláció arányainak elemzését, összehasonlítja egy-egy római alkotás több magyar fordítását, és vizsgálja a fordítók nyelvi-stilisztikai teljesítményét. Mások a három római költő műveire tett hivatkozások, az azok szövegéből a magyarországi szerzők által átvett idézetek többféle szempontból elvégezhető, rendszeres bemutatásával, elemzésével szolgálnak, vagy a Magyarországon keletkezett, nyomtatott, vagy az ország területén magáncélú, illetve iskolai használatban lévő Vergilius-, Horatius- és Ovidius-szövegkiadásokat veszik számba a fennmaradt könyvtári gyűjtemények, illetve jegyzékek alapján. Részletes elemzés olvasható a kötetben a három antik költő recepciójáról többek között Ányos Pál, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Vörösmarty Mihály és Petőfi Sándor életművében. Az osztrák és a német kollégák tanulmányait magyar fordításban közöljük, s itt köszönjük meg Doncsecz Etelkának és Rózsa Máriának, hogy vállalták a német nyelvű szövegek átültetését.

Lengyel Réka

OVIDIUS EST MAGISTER VITAE (ET LITTERARUM)

OVIDIUS TANÍTÁSA NYELVRŐL, IRODALOMRÓL,
ÉLETRŐL A 18–19. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

LENGYEL RÉKA*

Az antik római szerzők recepciótörténetének kutatói az utóbbi egy-két évtizedben megélnékültséggel fordultak az ovidiusi életmű befogadás- és hatástörténetének vizsgálata felé. Az életmű egyes darabjainak keletkezése óta eltelt több mint kétezer éves időszak vonatkozó jelenségeinek számbavétele igen összetett feladatot ró a téma iránt érdeklődő irodalom-, kritika-, művészet- és művelődéstörténészekre. Az Ovidius-recepció történetét feldolgozó egyik legátfogóbb kézikönyv szerkesztői így fogalmazzák: „A 21. század elején kijelenthetjük, hogy az antik római költők közül Ovidius művei gyakorolták a legnagyobb és a lehető leginkább sokrétű hatást az utókorra.”¹ Egy másik tanulmánygyűjtemény bevezetőjében szinte pontosan ugyanezt a megállapítást találjuk: „Ovidius talán a legjelentősebb a ma ismert római költők közül, életműve a világ bármely pontján alkotó

* A szerző a tanulmány megírása idején az NKFIH PD 121063 számú Posztdoktori Kiválósági Program Pályázat Ösztöndíjában és az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesült.

¹ Carole E. NEWLANDS–John F. MILLER, *Introduction = A Handbook to the reception of Ovid*, ed. by J. F. MILLER, C. E. NEWLANDS, Chichester, Wiley–Blackwell, 2014, 1–7.

írókra hatással volt.”² Az e kézikönyvekben olvasható tanulmányok szerzői egyes írók, költők vagy hosszabb művelődéstörténeti korszakok vonatkozásában széleskörűen és mélyrehatóan tárgyalják az ovidiusi életmű recepciójának történetét, változatait, megnyilvánulási formáit. A bemutatott vizsgálatok egyhangúan bizonyítják, hogy Ovidius művei már a költő életében nagy népszerűségnek örvendtek az olvasók körében, s legalábbis a kora újkorig meghatározó olvasmányai voltak a világirodalom olyan kiemelkedő alkotóinak, mint Dante, Petrarca, Chaucer, Shakespeare, Ariosto, Milton vagy Goethe, de a kevésbé jelentős írók, sőt, a nem az irodalmi pályán mozgó átlagemberek is szívesen lapozták fel a *Metamorphoses*, a *Fasti* vagy éppen az erotikus verseskönyvek kéziratot vagy nyomtatott példányait. Az ovidiusi recepciótörténet az irodalom- és kritikátörténeti jellegű kutatásokon túl számos további megközelítési lehetőséget kínál: az antik költő verseiben és elbeszélő költeményeiben közölt ismeretanyagot a közép- és kora újkori filozófusok és a különböző tudományágak képviselői előszeretettel építették be tudományos munkáikba, így ezek az esetek filozófia- és tudománytörténeti szempontú vizsgálatok tárgyát képezhetik; míg az Ovidius által elmesélt mitológiai és egyéb fiktív történetek rendkívül nagy számú kódex- és könyvillusztráció, valamint más művészeti alkotás alapjául szolgáltak, s a művészettörténeti vonatkozások feltárása, rendszerezése is alapvető fontosságú.³

² *Ovid in the Middle Ages*, ed. by James G. CLARK, Frank T. COULSON, Kathryn L. MCKINLEY, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.

³ Az Ovidius-recepcióval kapcsolatban lásd még: *Ovid Renewed: Ovidian Influences on Literature and Art from the Middle Ages to the Twentieth Century*, ed. by Charles MARTINDALE, Cambridge, Cambridge University Press, 1990; Gregory M. SADLEK, *Idleness Working: The Discourse of Love's Labor from Ovid through Chaucer and Gower*, Washington D. C., The Catholic University of America Press, 2004; Theodore ZIOLKOWSKI, *Ovid and the Moderns*, Ithaca-London, Cornell University Press, 2005; *Le Metamorfosi di Ovidio: nella letteratura tra Medioevo e Rinascimento*, a cura di Gian Mario ANSELMi, Marta GUERRA, Bologna, Gedit Edizioni, 2006; *Metamorphosis: The Changing Face of Ovid in Medieval and Early Modern Europe*, ed. by Alison KEITH, Stephen RUPP, Toronto, Centre for Reformation and Renaissance Studies, 2007; *The Art of Love: Bimillennial Essays on Ovid's Ars Amatoria and Remedia Amoris*, ed. by Roy K. GIBSON et al., Oxford, Oxford University Press, 2006; *Ovid in the Age of Cervantes*, ed. by Frederick A. DE ARMAS, Toronto, University of Toronto Press, 2010; *Les translations d'Ovide au Moyen âge : actes de la journée d'études internationale à la Bibliothèque royale de Belgique le 4 décembre 2008*, éd. par An FAEMS et al., Turnhout, Brepols, 2011; Richard E. MORTON, *The English Enlightenment reads Ovid : Dryden and Jacob Tonson's 1717 Metamorphoses*,

A nemzetközi szakirodalmi termékkel összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a kora újkori magyarországi Ovidius-recepció vizsgálatának területén a kutatás számos eredményt tud felmutatni, de a téma bizonyos aspektusai mind ez idáig feltáratlanok.⁴ Az alábbiakban irodalmi művekből, naplókából, levelekből és egyéb forrásokból vett szövegrészek alapján mutatom be a magyarországi befogadás- és hatástörténet kevésbé ismert eseteit.

Az irodalomtörténet-írás hosszú idő óta számon tartja a tényt, hogy az olvasók először iskolai tanulmányaik során találkoztak Ovidiusszal, s az ő szövegei révén ismerkedtek meg a latin nyelvvel. Költeményeit többféle didaktikus cél szolgálatába állították a latin nyelv és irodalom iskolai oktatásában. A poétikai és a retorikai osztályokban tanuló diákok az Ovidius-szövegek segítségével ismerték meg a latin szókincset, a nyelvtani szabályokat, és ezek mintájára alkották saját költeményeiket, verses leveleiket.⁵ A magyarországi olvasók a

New York, AMS Press, 2013; Pierluigi Leone GATTI, *Ovid in Antike und Mittelalter: Geschichte der philologischen Rezeption*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2014.

⁴ Vö. Ludovicus T. VÁLI, *De locis poeticis qui congruunt in operibus P. Ovidii Nasonis et Nicolai Zrinyi*, Cassoviae, 1898; HAVAS Adolf, *Petőfi és Ovidius*, EphK, 1899, 478–479; WALDAPFEL József, *Ovidius Amoresének magyar fordítása 1819-ből*, EphK, 53(1929), 144–150; LUKÁCS István, *Metamorphosisok a XVIII. század hazai irodalmában*, Bp., 1944; MARÓT Károly, *Bevezetés = A kétezer éves Ovidius: Szemelvények a költő műveiből*, Bp., Gondolat, 1957, 5–49; HUSZTI József, *Az Ovidius-legenda magyarországi vonatkozásai*, Antik Tanulmányok, 4(1957), 3–4, 289–300; STOLL Béla, *Ovidius egyik helye a magyar népköltészetben*, Antik Tanulmányok, 4(1957), 1–2, 124–126; SZABÓ György, *Ovidius költészetének viszszhangja az erdélyi magyar irodalomban*, Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Series philologica, 4(1959), 129–138; B. RÉVÉSZ Mária, *Hozzászólás a magyarországi Ovidius-legendához*, Antik Tanulmányok, 8(1961), 3–4, 287–292; a *Metamorphoses*-hagyomány továbbéléséről a 18. századi neolatin történeti és elbeszélő prózairodalomban: *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1964, 416–418; SZÖRÉNYI László, *Szokolca átváltozása, avagy egy neolatin epikus műfaj történetéhez*, It, 29(1998), 4, 497–510. Az Ovidius-recepcióhoz a régi és a kora újkori magyar irodalomban, különösen Janus Pannonius, Zrínyi, Gyöngyösi vagy a verses levél műfajának vonatkozásában lásd: *A magyar irodalom története I, A kezdetektől 1800-ig*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSKY Géza, Bp., Gondolat, 2007. A téma monografikus összefoglalása több, a 18–19. századi magyarországi Ovidius-recepciót tárgyaló fejezettel: POLGÁR Anikó, *Ráfogások Ovidiusra: Fejezetek az antik költészet magyar fordítás- és hatástörténetéből*, Bp., Kalligram, 2011.

⁵ Vö. például: SZABÓNÉ FEHÉR Erzsébet, *A sárospataki kollégium 19. század eleji kéziratostantervei*, Levéltári Szemle, 30(1980), 3, 491–502. A tanulókat az Ovidius-művek befogadásában többek között a korabeli esztétikai irodalom, így például Szerdahely

18. században és a 19. század első felében, a megelőző időszakhoz hasonlóan, elsősorban külföldi kiadásokban olvasták Ovidius műveit. Néhány 18–19. századi könyvtárkatalógus és a máig megőrződött gyűjtemények összetételének vizsgálata azt mutatja, hogy az ókori költő művei közül a *Metamorphoses*, a *Fasti*, a *Heroides*, az *Epistolae ex Ponto* és a *Tristia* voltak a legnépszerűbbek.⁶ Az olvasók a könyvterjesztők révén vagy külföldi utazásaik alkalmával latin, német, esetleg francia nyelven szerezték be a Németországban, Hollandiában, Franciaországban és Olaszországban megjelent szövegkiadásokat. (Néhány, a 18. században magyarországi gyűjteményben lévő Ovidiuskiadás címlapját, illusztrációját lásd a képmellékletben.⁷) A katolikus és a protestáns iskolai könyvtárak állományában ugyanez a tendencia figyelhető meg. Magyarország területén egyrészt a jezsuiták jelentettek meg Ovidius-szövegkiadásokat az iskolai oktatás céljára Nagyszombatban,⁸ másrészt a debreceni Református Kollégium tanárai,⁹ ezekben a kiadványokban azonban nem az ovidiusi művek teljes szövegét, hanem azok megtisztított változatát adták közre. Az antik költő műveinek tanulmányozásában nagy szerepe volt a kéziratos másola-

György Alajos kézikönyve segítette. Vö. SZERDAHELY György Alajos *Esztétikai írásai, I: Aesthetica* (1778), ford., jegyz. BALOGH Piroska, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012 (Csokonai Könyvtár, Források, Régi kortársaink, 15).

⁶ A Ráday-könyvtár Ovidius-kiadásairól vö. BORVÖLGYI Györgyi, *Ráday Pál (1677–1733) könyvtára*, Bp., OSZK, 2004 (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai, VII), 151. Teleki Sámuel könyvtárában kilenc 15–18. századi nyomtatvány volt, vö. *Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék, Pars Prima*, Viennae, Baumeister, 1796, 114–115; Széchényi Ferenc gyűjteményéhez vö. *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris, I–III*, Sopronii, Siess, 1814–1815; a Festetics- és a Károlyi-családok gyűjteményeihez vö. Buda Attila és Tüskés Anna tanulmányát a jelen kötetben.

⁷ Az Ovidius-kódexek és -nyomtatványok illusztrációinak online gyűjteménye: Daniel KINNEY, *Revisoning Ovid: Alternative Versions of Ovid's Reception in Image and Text*, <http://ovid.lib.virginia.edu/others.html>

⁸ A nagyszombati Ovidius-kiadások bibliográfiai adataihoz lásd: Stephanus KÁFER-Esther KOVÁCS, *Ave Tyrnavia! Opera impressa Tyrnaviae Typis Academicis, 1648–1777*, Budapestini–Strigonii–Tyrnaviae, 2013.

⁹ Vö. SZABADI István, *Sinai Miklós klasszika-filológusi működése = Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon*, szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter, LENGYEL Réka, Bp., MTA BTK ITI, 2015 (Convivia Neolatina Hungarica, 1), 267–271.

toknak, melyeket a diákok, olvasók tanáraik útmutatását követve vagy egyéni érdeklődésüknek megfelelően állítottak össze.¹⁰

Az iskolai oktatásban a nyelvi, poétikai és a retorikai stúdiumok egyik alapszövege a *Metamorphoses* volt. E műnek több kiadása is közkezen forgott, mégis volt az országnak olyan pontja, ahol a 18. század első felében egyetlen példányhoz sem lehetett hozzájutni. Hermányi Dienes József az 1710-es években Székelyudvarhelyen tanult, és édesapját kérte meg, hogy szerezze meg neki a szükséges könyveket. Naplójában azt írja: „Rhetor koromban sem szerezhete az Atyám semmi classicus könyveket, az ilyen Könyveknek szörnyü szük voltak miatt”; valamint: „Ekkor kivántatik vala nékem Ovidii Metamorphosis; de sem Udvarhelyt, sem másutt az Atyám nem találhata, ’s nem szerzhete.”¹¹ Hermányi Dienesnek (akit apja egy darab sajttal kárpótolt a fel nem lelhető könyvért) Ovidius más műveivel nagyobb szerencséje volt. Naplója tanúsága szerint „Ezen a nyáron fogám olvasni Ovidii Amorum Libros et Libros de Arte amandi; de magamon tapasztalva irom, hogy az ifjuság tsak hagyyna békét a’ féle verseknek, quae igvina lámbunt; de az Atyám nem tudja vala, mitsoda gonosz füre léptem

¹⁰ Vö. például: L. KOZMA Borbála–LADÁNYI Sándor, *A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének (Budapest) kéziratkatalógusa – 1850 előtti kéziratok*, OSZK, Bp., 1982 (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai, 3), 736 K-1. 599. (*Opera Publici Ovidii Nasonis*, 19. sz. eleje, Micski Lukács kézírása, 4 kötet); BÖRZSÖNYI József, *A Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Sárospatak) kéziratkatalógusa – 1850 előtti kéziratok*, OSZK, Bp., 1986 (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai, 4), 1478 Kt. 1890. (Gyarmati József omniáriuma 1804-ből, ff. 1–23) és 1758 Kt. 2665. (Csontos István, *Sententiae memorabiliores ex Carminibus Ovidii excerptae*, 1819); BÁNHEGYI B. Miksa, *A Győri Egyházmegyei Könyvtár kéziratkatalógusa – 1850 előtti kéziratok*, Bp., OSZK, 1991 (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai, 8), 76. sz. (18. század végi kéziratok kötet). Az OSZK Kézirattárának állományából: Quart. Lat. 123. (*Disceptatio historica, qua in locum sepulchri Ovidii Nasonis disquiritur, idque Hungariae vindicatur*, 18. sz., 19 f.). A korábbi időszakból fennmaradt iskolai jegyzetek közül számos Ovidius-hivatkozást tartalmaz a Hubai János-kódex (MTAKK RUI 8° 140). A szöveg modern kiadása: *Kéziratos diákjegyzet az 1670-es évekből*, szöv. gond. ERDÉLYI Lujza = *Római szerzők 17. századi magyar fordításai*, szerk., utószó KECSKEMÉTI Gábor, s. a. r., jegyz. BARTÓK István et al., előszó HAVAS László, Bp.–Szeged, Balassi-Európa Alapítvány, 1993, 151–192.

¹¹ HERMÁNYI DIENES József *Szépprózai munkái*, s. a. r., előszó, jegyz. S. SÁRDI Margit, Bp., Akadémiai–Balassi, 1992, 157.

vólna et quod angvis lateret in herba. 's talám jól is esett; mert ha tiltotta volna azt az olvasást, annál inkább kaptam vólna rajta."¹²

Hermányi Dieneshez hasonlóan más szülők sem tartották gyermekük kezébe való olvasmányának Ovidius *Amores*-ét és *Ars amatoria*-ját. Egy másik erdélyi származású szerző, Andrád Sámuel a következőkről számol be:

[...] én Erdélyben soha nem-is tudék annyira menni, hogy ott Ovidiusnak Szerelem-könyveit (*Amorum libros*) meg-olvashassam. Hanem egy szép legény barátomtól kértem-el itt Bétsben az övét, melyet ő, a' mint mondta, még 12 esztendő korában szerzett vólt itt ebben a' nagy városban, hol nem tsak az orvoslásban, hanem mindenben nagy a' praxis, 's olvastam-meg leg-elsőbben. És nem tudom, egyéb vólt e' az oka, vagy talám bizonyosan a', hogy már arra-való meg-ért eszem vólt, én bizony mind egy betűig nota nélkül-is inkább meg-értettem mint a' *Metamorphosis*-t.¹³

Ovidius károsnak ítélt erotikus műveit nem oktatták az iskolákban, és nyomtatott kiadásaihoz is nehezen lehetett hozzájutni. Az 1792-es cenzúrendelet értelmében Kotzebue, Wieland és Rousseau művei mellett Ovidius említett műveit sem lehetett terjeszteni Magyarországon.¹⁴ A szülői, iskolai hatósági tiltás azonban csak korlátozottan jutott érvényre, az érdeklődő olvasók – ha nehezen is – hozzájuthattak az *Amores* és az *Ars amatoria* külföldi kiadásaihoz vagy kézirat változataihoz. A 18. század második felében néhány erotikus versnek magyar fordításai is készültek, s olyan is volt, mely a cenzurális tiltás ellenére nyomtatásban is napvilágot látott. A szakirodalomban ez idáig Fekete János és Pálóczi Horváth Ádám ez irányú tevékenysége kapott részletes tárgyalást,¹⁵ kevésbé ismert az *Amores* II.

¹² Uo., 159. Vö. KECSKEMÉTI GÁBOR, *Utószó: Az iskolai gyakorlat és a 17. századi magyar próza fordítások = Római szerzők 17. századi magyar fordításai*, i. m., 577–613, itt: 605–606.

¹³ ANDRÁD SÁMUEL, *A magyar Democritus életének délig való része*, [Bécs], s. n., 1791, 8.

¹⁴ Vö. [MOLNÁR JÁNOS], *Némely nevezetes emberekről = Magyar könyv-ház, IX. szakasz*, szerk. MOLNÁR JÁNOS, Pest, Trattner, 1797, 10.

¹⁵ Vö. POLGÁR ANIKÓ, „Kerek tsetskeít feddvén tenyereim”: Galánthai Fekete János *Amores*-fordításai = Uő, *Ráfogások...*, i. m., 169–189; Uő, *Erotikus félhomály és profán epifánia Az Amores I. 5 és magyar fordításai* = Uo., 190–208; POLGÁR ANIKÓ–CSEHY ZOLTÁN, *Korinna és a vénasszony: Pálóczi Horváth Ádám és a latin műfordítás = Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN, HEGEDÜS BÉLA,

könyve 4. darabjának Kazinczy László-féle, alább részletesebben bemutatott fordítása. Magyarországon az *Amores* első teljes magyar fordítása 1820-ban, latin szövege 1907-ben, míg az *Ars amatoria* magyarul csak 1883-ban jelent meg.¹⁶

Az *Amores* egyik első magyar fordítója egy töredék erejéig Mikes Kelemen volt, aki a *Törökországi levelek* 70. darabjában a török asszonyok egész testet elfedő ruházatával kapcsolatban saját magyar fordításában idézi Ovidiust: „mennél inkább légyen, valami meg tiltva, / légyen is előttünk, erősen el zárva, / ámbár ahoz jutni, kellesék fáradva, / annál inkább birni, azt várjuk suhajtva.”¹⁷ Mikes egyébként más helyütt annak a véleményének adott hangot, hogy nem helyes a gyakorlat, mely szerint az iskolai oktatásban kiemelt szerepet kapnak az antik klasszikusok. A 62. levélben (1725. június 11.) azt írja, az iskolai tanítóknak nem a latin nyelv és a latin nyelvű irodalom oktatását kellene a középpontba állítania, hasznosabb lenne, ha a diákokat olyan történelmi, jogi, gazdasági, kereskedelmi ismeretekkel ruháznák fel, melyeket később birtokaikra visszatérve és a közigazgatásban hivatalt vállalva alkalmazni tudnak. Mikes úgy látja, a legnagyobb baj az, hogy iskolai elvégzése után az ifjú „egynehány könyvit és filozófiáit valamely almáriumban eltemetvén” legfeljebb „ebéd után vagy az asszony vagy a leányok házában bontja ki, amit Virgiliusból vagy Ovidiusból olvasott. [...] Eszerént tölt el két vagy három esztendő vagy a vadászatban, vagy az italban, vagy a Vénus udvarában, és amit egynehány esztendőig tanult, azt egy kevés idő alatt csaknem mind elfelejti.”¹⁸ Van adatunk arra is, hogy egy évszázaddal később az isko-

Bp., reciti, 2011, 219–241; PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM *Verses kiadványai (1787–1796)*, s. a. r. TÓTH Barna, Bp.–Debrecen, Universitas–Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015 (Régi Magyar Költők Tára, XVIII. század, XVI), 358–359, 821–822.

¹⁶ Vö. Publius OVIDIUS Naso, *Amores*, magy. PERETSÉNYI NAGY László, Pest, Trattner, 1820; lásd erről: WALDAPFEL, *i. m.* Vö. továbbá: Publius OVIDIUS Naso, *Amores*, edidit, adn. Geyza NÉMETHY, Budapestini, Acad. Lit. Hung., 1907; OVIDIUS, *A szerelem művésze*, ford. SZANA Tamás, Bp., Révai testv., 1883.

¹⁷ *Amores*, III, 4, 17–18. „Vonz mindig, ami tiltva van, és ami nem szabad, az kell. / Bár tiltják, a beteg szüntelen inni akar.” P. OVIDII Nasonis/Publius OVIDIUS Naso, *Amores/Szerelmek*, (latinul és magyarul), ford., jegyz. GAÁL László, Bp., Akadémiai Kiadó, 1961, 119. Vö. MIKES Kelemen *Törökországi levelek és Misszilis levelek*, s. a. r. HOPP Lajos, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966 (Mikes Kelemen Összes Művei), 124.

¹⁸ *Uo.*, 106–110.

lai oktatás hasznosíthatóságáról mások is Mikeshez hasonlóan vélekedtek. Pucz Antal katolikus plébános egy tanulmányában ezt írja:

Boileau, és Voltaire a' deák Poésissal egy esztendeig nem kínlódtak, és azért idővel még is fejedelmi Költökké lettek. [...] a' mi Ifiaink Oskoláinkban sok időt eltöltének, és azokbol egy nyomorúlt konyha deákságnál mást magokkal nem hoznak.¹⁹

A Mikes és Pucz Antal által rajzolt képet úgy pontosíthatjuk, hogy rámutatunk: Ovidius verseire az olvasók jó része nem unalmas kötelező olvasmányként tekintett, hanem sokáig megőrizte azokat emlékezetében. Ahogyan Andrád Sámuel beszámol róla, a szerelmes-erotikus költeményeket már a fiatal olvasók is megértették, bármiféle jegyzet vagy kommentár segítsége nélkül. Számos adat utal arra, hogy az olvasókhöz az ovidiusi életmű legtöbb darabja igen közel állt. A nekik tetsző részleteket sokan memorizálták és feljegyezték idézetgyűjteményeikbe. Az irodalmi műveken kívül a 18–19. századi levelezések anyagában is számos utalást találunk arra vonatkozóan, milyen könnyen tudták beleélni magukat az olvasók az Ovidius által megörökített élethelyzetekbe, s milyen nagy segítségükre szolgáltak az antik költő verssorai érzelmeik azonosításában, átélésében és kifejezésében.

A fentebb említett *Amores*-fordítást Kazinczy László az Adriai-tenger partján fekvő Jablanácon készítette el, ahol 1784 telén csapatóval állomásozott.²⁰ Ugyanő számol be egy másik, testvérének, Ferencnek írott, 1785 decemberében kelt levelében arról az esetről, melynek egy futaki vendégeskedés során volt szemtanúja. A társaságban jelen volt egy fiatal grófné, akinek szépsége egy bizonyos Schmidtfeldt nevű generálist a következő, német nyelven elhangzott „declaratíóra” ragadtatott:

„Holl mich der Teufel, die Gräffin ist die Schönste Person, die ich je gesehen hab. Und Wenn ich ein Mann von 20 Jahren wäre, ich thäte

¹⁹ PUCZ Antal, *Értekezés a' nemzeti nyelv' tökéltetésére és terjesztése módjairól*, Esztergom, Beimel József, 1824, 79.

²⁰ KAZINCZY Ferencz *Összes művei, Harmadik osztály, Levelezés, I*, s. a. r. VÁCZY János, Bp., MTA, 1890, 84–85.

nichts als verschmachten, in Ohnmacht fallen und Sterben. Ich sehet aus blas. – Aber nicht, wie die von der 4 Tägigen Fieber ausgemergelte. Ich würde blas wie es uns, unser Lieber Ovidius lehret. – Nicht war Gräffin, Sie Können die Blase. Nein, so ein schönes Kind wie sie Kann das unmöglich nicht können.”²¹

Ahogy látjuk, a generális mindössze egyetlen szót idéz Ovidiustól, mely – úgy látszik – tökéletesen alkalmas feltoluló érzelmei kifejezésére.²² Kazinczy László azt is elárulja, hogy egy másik alkalommal, amikor kettesben maradt a szép grófnéval, maga is hangot adott csodálatának, a generális szavait pedig minden további nélkül alkalmazni tartja arra, hogy udvarlás céljára más helyzetben is alkalmazhatóak legyenek. Amint írja, azért közli ezt testvérével, hogy ha szükség lesz rá, ő is elmondhassa a kis beszédet egy szép hölgynek.

A szerelmes fiatalokon túl azok is jól választottak, akik nehezebb élethelyzetben, vigaszt keresve fordultak Ovidiushoz. Kazinczy László például nem csupán akkor tudott azonosulni s versekben megörökített érzelmekkel, amikor szerelmet szeretett volna vallani kedvesének, hanem akkor is, amikor katonaként az ország távoli végein állomásozott. Bátyjának azt írja, hogy a *Tristia* III. könyve 10. darabjának néhány sorát kifüggesztette a járőrszolgálatot teljesítő tisztek szálláshelyén.²³ Véleménye szerint a költő által megfogalmazott leírás pontosan illik Jablanác vidékére, a kihalt tájon szinte a növényzet sem él meg, s a katonák úgy érezhetik magukat, mintha száműzetésbe küldték volna őket. Néhány évvel később egy másik katonatiszt, a költőként is ismert Kisfaludy Sándor csapataival Bécsből Milánóba tartva, Stájerországban vetette papírra naplójának azokat a sorait, melyekben az *Epistulae ex Ponto* I. könyvének 9. verséből vett idézettel vall gyötrő honvágýáról: „Nescio qua natale solum dulcedine cunctos detinet, immemores nec sinis esse sui!”²⁴

²¹ *Uo.*, 82.

²² Az „Ich würde blas wie es uns” feltehetően az *Ars amatoria* egyik szöveghelyére utal: „Palleat omnis amans: hic est color aptus amanti; / Hoc decet, hoc stulti non valuisse putant.” (I, 729–730).

²³ *Uo.*, 83.

²⁴ KISFALUDY Sándor, *Napló és francia fogságom*, Bp., Franklin Társulat, 1892, 222, 232.

Számos további példával illusztrálhatnánk, hogyan váltak az iskolai kötelező olvasmányként megismert és megszeretett Ovidius művei a magyarországi populáris kultúra részévé. Elvéve akadtak olyan szerzők, akik szerint az élet dolgait csak tapasztalatból lehet megtanulni, nem pedig az ókori költőtől. Katona József a *Mi az oka, hogy Magyarországon a játékszini költőmesterség lábra nem tud kapni?* c. esszéjében negatív példaként említi azokat az embereket, akik az *Amores* verseiből tanulnak a szerelemről, ami szerinte ugyanúgy nem vezet eredményre, ahogyan az sem, ha a szerzők könyvből tanulják a drámaírást.²⁵ Az elmarasztaló ítélet ellenére azonban nagy mennyiségű adattal igazolható, hogy a magyarországi olvasók, sőt a tudósok is igen sokat tanultak Ovidiustól a világ jelenségeiről. Művei nemcsak történeti, filológiai, erkölcsstani munkákban szolgáltak hivatkozási alapul, hanem például botanikai, dietetikai vagy pszichológiai szakművekben is. Csapó József debreceni orvos az *Uj füves és virágos magyar kert* c. munkájában az egyes növények leírásában,²⁶ Mátyus István erdélyi polihisztor a hatkötetes *Ó és új diaetetica* c. egészségügyi lexikonjában sok helyütt, így például a búzával és a kenyérral kapcsolatos étkezési szokások bemutatásakor hivatkozik a *Metamorphoses*, valamint a *Fasti* egyes helyeire.²⁷ Érdekes példáját találjuk az Ovidius-ra való hivatkozásnak a *Mutatvány a tapasztalati lélektan köréből* c. tankönyvben. A szerző, Rónay Jácint bencés tanár, természettudós, az MTA tagja, a Habsburg hercegek és Kossuth gyermekeinek nevelője volt, a darwinizmus első magyarországi terjesztője. Pszichológiai munkájában az érzelmek biológiai, fiziológiai leírását adja, és például a félelem bemutatását egy, a *Metamorphoses*-ből vett idézettel illusztrálja („Me timor invasit, stabam sine sanguine maestus”).²⁸

²⁵ „Hogy valamit tanuljon, német játékszíneket kelle járni. Ha hát csakugyan attól tanulni feltett magában, már akkor tanítójába szeretett egészen belé, úgyhogy kezdő voltanak gyengeségét megismerve, elhitette magával, hogy mesterét többé utól nem érheti. Ha pedig ez meg nem esett és büszkesége nagyobb volt, mintsem hogy sógorától tanuljon, akkor elévehetett ugyan holmi költőmesterségről írt (diák) könyveket, de mi az írás után való tanulás a cselekedeti gyakorláshoz? Éppen mint aki szerelmében boldogulni akarván, Ovidius Amorum-ját akarná kalauznak venni.” KATONA József *Összes művei*, I, s. a. r. SOLT Andor, Bp., Szépirodalmi, 1959, 73.

²⁶ CSAPÓ József, *Uj füves és virágos magyar kert*, Pozsony–Pest, Landerer, 1792, 289, 410.

²⁷ MÁTYUS István, *Ó és új diaetetica*, Pozsony, Landerer, 1793, 49, 51.

²⁸ RÓNAV Jácint, *Mutatvány a tapasztalati lélektan köréből*, Bp., Tudománytár, 1844, 14.

Az ovidiusi életműhöz a benne foglalt életbölcsségek, a különféle élethelyzetek széles skáláját megörökítő élményanyag és a világ jelenségeire vonatkozó enciklopédikus ismeretek miatt az olvasók széles rétege talált utat. Ezen túl az antik szerző költészetének egésze jelentős hatást gyakorolt a magyarországi költőkre, írókra, elsősorban a 18. század utolsó harmadától.²⁹ A fentiekben már utaltunk az *Amores* és az *Ars amatoria* fordításaira: az 1770-es évektől megfigyelhető, hogy a jobb és a kevésbé tehetséges magyar költők nagy része megpróbálkozott Ovidius valamely versének magyarra ültetésével,³⁰ és a 19. század közepéig Egyed Antal, Homonnay Imre és Wiski Pál fordításában megjelent a teljes *Heroides*, *Metamorphoses*, *Tristia*, *Epistulae ex Ponto*, s volt, amelyeknek több változata is készült. A fent említett fordítók közül ki kell emelni Pálóczi Horváth Ádámot, elsősorban nem *Amores*-fordítása kapcsán, hanem azért, mert a korszakban magyar nyelven alkotó szerzők közül az ő verses és prózai műveiben igen sokrétűen mutatható ki Ovidius hatása.

Pálóczi Horváthnak Ovidius *opera omnia*-ja a biblia után alighanem a legmeghatározóbb olvasmánya volt. Mózes könyvei mellett a római költőt idézi például teológiai-ontológiai jellegű megállapításainak igazolására, amikor a világ teremtéséről szól a *Vidám indulatú haldakló* c. versében és a *Legrövidebb nyári éjszaka* c. verses tankölteményében.³¹ Véleménye szerint az ókeresztény bölcsek tanításait a pogányok is átvették, ezért hasonlít annyira a teremtés leírása a bibliában és a *Metamorphoses* első könyvében. Érvelésében arra is kitér, hogy Ovidius ugyanolyan bölcs és nagy tudású volt, mint Mózes, csupán

²⁹ A szakirodalomban e téma egyik részterülete nyert viszonylag részletes feldolgozást, vö. POLGÁR Anikó, *Felülről és korrekciós igény a fordításban: Gyöngyösi István és Ányos Pál heroida-fordításai* = *Uő, Ráfogások...*, i. m., 43–54; *Uő, „Holtig Ulyssesnek Penelopéje leszek”: A heroida-fordító Dayka Gábor* = *Uo.*, 55–70; a *Heroides* recepciójáról Faludi Ferencnél és a közköltészetben: CSÖRSZ RUMEN István, *A kesergő nimfától a főnőházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban (1700–1800)*, Bp., Universitas, 2016 (Irodalomtudomány és kritika, Tanulmányok), 102–104,

³⁰ További vizsgálatot érdemelnek az OSZK Kézirattárában található kéziratos források: Fol. Lat. 3692. (ff. 12–14. „Publius Ovidius Nasónak fő-asszonyok leveleiből magyarra fordított első levél”, 1770); Quart. Hung. 205. (Felsőpulai Madarász József különféle versei, ff. 18–83. „Fő-Asszonyok Leveli (Heroidum Epistolae), P. Ovid’ Názó Munkája... Magyarra fordítatva,” 1815); Quart. Hung. 791 (Kecskeméti Dániel, „A Hirnek és Lakhelyének leírása Ovidius szerént”, 19. sz. első fele).

³¹ PÁLÓCZI HORVÁTH, *Verses kiadványai...*, i. m., 425–496, 694–701.

azért nem látott mindent egészen pontosan, mert neki nem volt „olyan jó üveg szeme” (azaz szemüvege).³² A római költőre egyben történetíróként is tekintett, aki a világ történelmének megismeréséhez is elsődleges forrásként szolgált számára: *A magyar Magóg pátriárkától fogva I. István királyig* c. történeti összegzésében több helyütt idéz ovidiusi szöveghelyeket.³³ A csillagászati tankönyvében közölt adatokat részben szintén Ovidiustól veszi, de e művében tudatosan, a szóra-koztatás céljából felhasználja a *Metamorphoses*-ben olvasható, fiktívnek ítélt elemeket, az ún. „meséket” is. Egyéb írásaiban, így például a *Hunniás* c. eposzban a Vergilius-idézetek mellett számos Ovidius-szöveghelyre tett utalást találunk.³⁴

Fontos számolni továbbá azzal a ténnyel is, hogy Pálóczi Horváth költőtársa és saját maga költői előképét is Ovidiusban találja meg. Az *Igaz barát* c., 1784-ben írott, három hosszabb szakaszból álló versében kedves költőtársát, a halálos beteg Ányos Pált búcsúztatja.³⁵ A teológiai, filozófiai témákat is érintő vers első részében „a’ régi Poéták’ költeményi szerént” siratja beteg barátját, s azzal vigasztalja, hogy kijelenti, talán van igazság a lélekvándorlás tanában. Ennek megfelelően kifejti, hogy az a lélek, amely legutóbb Ányosban öltött testet, korábban Orpheuszban lakott, majd Ovidiusba költözött át. Megtaláljuk ugyanezt a gondolatmenetet Pálóczi Horváth *Felfedezett titok* c., szabadkőműves témájú regényében is, ahol a szereplők nincsenek megnevezve, de az elbeszélő ott is beteg barátja halálos ágyánál fejti ki a lélekvándorlással kapcsolatos nézeteit.³⁶ Másrészt viszont Ovidiust egyben saját elődjének is tekinti. Elsősorban az ő példájára hivatkozik 1788-ban kiadott versgyűjteménye, a *Holmi* előszavában, mint olyan szerzőre, aki szintén sok könnyedebb hangvételű, szórakoztató, szerelmes és erotikus verset írt, s noha ezt a hibát más, komolyabb műveivel igyekezett kiküszöbölni, mégis száműzetésbe kényszerült.³⁷ Pálóczi Horváth a kötet megjelenése után nem sokkal nyert felvételt az

³² *Uo.*, 434.

³³ [PÁLÓCZI] HORVÁTH ÁDÁM, *A’ magyar Magóg pátriarkátul fogva I. István királyig*, Pest, Trattner, 1817.

³⁴ PÁLÓCZI HORVÁTH, *Verses kiadványai...*, i. m., 55–240.

³⁵ *Uo.*, 269–282.

³⁶ Vö. PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM, *Felfedezett titok*, szöv. gond., bev. tanulmány, jegyz. NÉMETH JÓZSEF, Bp., Szépirodalmi, 1988, 33–35.

³⁷ PÁLÓCZI HORVÁTH, *Verses kiadványai...*, i. m., 267.

egyik pesti szabadkőműves páholyba, ahol az Arión nevet vette fel. A róla fennmaradt egyetlen hiteles ábrázolás 1791-ben készült: az író mellképét szabadkőműves szimbólumok veszik körül, alatta a *Fasti* Ariónról szóló részletének két sora olvasható.

Pálóczy Horváth Ádám számára tehát a klasszikus római szerzők közül egyértelműen Ovidius volt az, akihez viszonyítva meghatározta saját alkotói pozícióját, őt tartotta a költők költőjének. Más korabeli szerzők kijelentései ezen túlmenően arról árulkodnak, hogy a magyar nyelvet különösen alkalmasnak tartották az ókori latin nyelvű irodalmi alkotások tolmácsolására. Aranka György 1806-ban a következőket írja:

Si nisi quae forma poterit te digna videri Nulla futura tua est: nulla futura tua est. Hogy ha csak egy hozzád illő remek anygali szépség Egy se lehetne tiéd: senki se lenne tiéd. Ezt az utolsó versét Ovidnak még eddig, [...] se az Ánglus, se a' Német nem tudja helyesen fordítani.³⁸

Az időmértékes verselés a 18. század végétől kezdve valóban meghonosodott a magyar költők gyakorlatában, nemcsak az antik szerzők műveinek fordításakor követték hűen az eredeti metrumokat, hanem saját, önálló alkotásaik esetében is sikerrel alkalmazták ezeket a versformákat. A római költők ilyen mértékű imitálásával nem mindenki értett egyet. A volt jezsuita Molnár János 1780-ban adta ki *Zoologicon* c., hexameteres formájú tankölteményét,³⁹ melyről Ráth Mátyas nyelvészeti író recenziójában a következőket írja:

én ugyan igen kívánnám, hogy a' Poésist tanuló ifjakkal ezeket, 's e'féle Verseket tanúltatnák inkább, hogy sem Ovidius' Elegiáját, mellyekben a' furtsa gondolatoknál egyéb alig vagyon, mit tanúlniok.⁴⁰

Hozzá kell tennünk azonban, hogy Molnár részben az antik auktorok, részben újabb tudományos munkák alapján állította össze tankölteményét, tehát maga is sokat tanult Ovidiustól. Egy későbbi szer-

³⁸ ARANKA György, *Elme játékjai*, Nagyvárad, Szigethy, 1806, 8.

³⁹ Joannis Bapt. MOLNÁR, *Zoologicon, complexum historiam naturalem animalium*, Budaë, Typis Regiæ Universitatis, 1780.

⁴⁰ MOLNÁR Jánosnak [...] *Magyar és deák könyvei*, Győr, Streibig, 1792, 31.

ző, a polihisztor tanár, politikus, akadémiai tisztviselő Sasku Károly szintén elmarasztalta a római költőt:

Ezen évkort a' Rómaiaknak Homéert utánozó hőskölteményszerzői teszik újra nevezetessé, de a' kik semmi újat, sőt Homéernál átaljában sokkal kevesebbet tettek. Nem is tehettek valami nagyot; mert Róma soha nem volt szabad. Költő pedig szabad lélek nélkül senki sem lehet. Ovid' tehetsége dísze vala e' kornak, de e' költőnek egy darabja sints, melly a' költészet' ditső tzéljának megfelelt volna. Elmeláng lakott Ovidban, mellynél nagyobb emberben alíg lehet, de nem vala nemes szíve szegénynek, annyi sem, mennyi egy közönséges férfiban lenni tartoznék. Ó már a' Homér' kintseit számtalan képekkel gazdagította; de a' képek még tsak készültek és eszközök a' költészetben a' kitűzött magas tzélt elérésére.⁴¹

A római költők imitációját illetően Kazinczy Ferenc is egymásnak ellentmondó nézeteket vallott. A *Pályám emlékezetében* azt írja, már gyermekként nagyon szerette a *Metamorphosest*, s több részletét könyv nélkül megtanulta; majd később, fiatal költőként maga is lefordította a *Heroides* egyik darabját.⁴² Később azonban, egy 1814-ben kelt levelében azt írja: „a' mi semidoctusainkat elrontotta az iskolában Ovidius”, és azt kívánja, bárcsak a két kiváló 18. századi jezsuita költő, Faludi Ferenc és Kunics Ferenc versei szolgáltak volna mintául az utánuk jövők számára.⁴³ Mindeközben a magyar irodalmi nyelv tökéletesítésén és a magyar nyelvű irodalom felvirágoztatásán fáradozó írók más csoportjai meg voltak győződve arról, hogy egyedül az antik római szerzők példáját követve érhetnek el eredményeket. Az Erdélyi Magyar Nyelv-mívelő Társaság 1795-ös állásfoglalása szerint:

Ebben a pontban igenis örömet megegyezik a Társaság, és azt tartja, hogy ha Terentius, Cicero, Caesar, Virgil[ius], Ovid[ius], Horat[ius] s más szép külső írók nyelvéhez hasonló nyelvvél ír valaki magyarul, a magyarság szépségéhez és tisztaságához a tárgyak méltóságát és érzékenyítő előadását is melléje kötvén, ennél semmiféle más mód nagyobb

⁴¹ SASKU Károly, *Az okoskodás és költészet tudománya*, Pest, 1836, 88–89.

⁴² Vö. KAZINCZY Ferencz, *Pályám emlékezete*, közléteszi VÁCZY János, Bp., Franklin, 1900.

⁴³ Vö. KazLev, XII, 139.

becsületet a magyar nyelvnek nem csinálhat; s annak tekintetbe való hozására jobb és rövidebb utat nem találhat.⁴⁴

Hasonlóan vélekedett Verseghy Ferenc is:

A' deáknak Quintilianus, Cicero, Ovidius, a' francziának Academie de la langue francoise, az olasznak della Crusca társaság, a' németnek Adelung kellett, hogy arra a' tökéletességre jussanak, mellyel tündöklenek. Csak a' magyar nyelvnek volt volna tehát különös privilégiuma arra, hogy kultúrája felfordúlt rendü legyen, azaz: hogy akkorában, midőn magyar Grammatikáru senki sem gondolkodott, [...] a' tökéletességnek legmagosabb pontyánn ragyogott legyen?⁴⁵

Verseghy tehát egyfajta nyelvművelő társaságként tekint az ókori latin auktorokra, s úgy véli, az ő példájukat követve közös megegyezéssel kell megteremteni a magyar nyelvű irodalom létfeltételeit. Verseghy egyaránt fontosnak tartotta önálló irodalmi művek megalkotását, és a világirodalom remekei műfordításainak elkészítését; ő maga a *Metamorphoses* áttüztetésébe fogott bele, noha erkölcsnemesítő szándéktól vezérelve kihagyta a szövegből a szerelmes és erotikus jelenségeket.⁴⁶

Ahogy fentebb már utaltam rá, az ovidiusi életmű magyarországi kiadás- és fordítástörténetére, valamint kéziratos hagyományára vonatkozó adatok összegyűjtése igen összetett feladat, melynek révén megismerhetővé válnak a sokak által kedvelt, egyesek által elutasított vagy lebecsült költő recepciójának kevésbé ismert esetei. Az ismertetett szépirodalmi és egyéb források jól érzékeltetik, milyen sokrétűen viszonyultak a 18–19. századi magyarországi olvasók az ókori költő gazdag életművéhez, mely sokaknak költészettani vagy latin nyelvi példatárként, másoknak utánzásra serkentő, ihletadó mintaként, esetleg a magyar nyelvű szépirodalom vagy a magyar irodalmi nyelv megteremtésének eszközként szolgált. Számos példát ta-

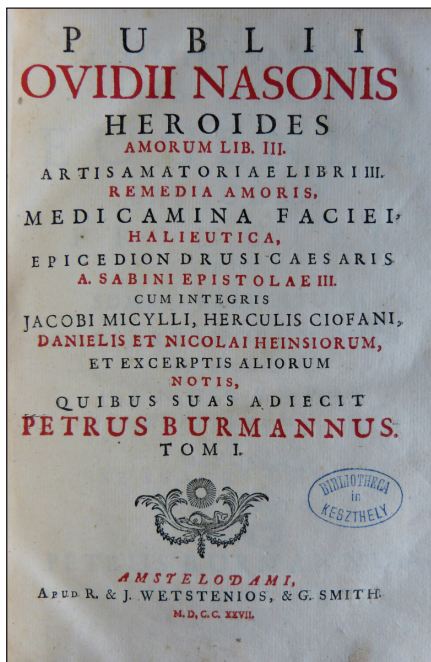
⁴⁴ JANCsó Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai*, Bukarest, Akadémiai Kiadó, 1955, 187.

⁴⁵ VERSEGHY Ferenc, *A' tiszta magyarság, avvagy A' csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések [...]*, Pest, Eggenberger, 1805, 6.

⁴⁶ Vö. Verseghy Ferencz' *maradványjai és élete*, kiad. SÁGHY Ferenc, Buda, Királyi Magyar Univ., 1825, 13–116.

lálunk továbbá arra, hogyan építették be tudományos munkáikba az Ovidius műveiből elsajátított ismereteket a filozófusok, történészek és a különböző tudományterületeken működő tudósok. Mindemellett fontos rámutatni, hogy az Ovidius-recepcióval nem csupán a magas kultúra körébe tartozó alkotások vagy a tudományos munkák esetében kell számolnunk. Az antik költő nem csupán a nyelvi és az irodalmi képzés tekintetében nevezhető olvasói tanítómesterének, hiszen sokukat ő oktatta általában az élet, és különösképpen a szerelem dolgaira is, s népszerű témaválasztásainak és kivételes elbeszélői tehetségének köszönhetően azokhoz is utat talált, akik nem irodalmi vagy tudományos pályán tevékenykedtek – még ha kissé pontatlan is a Desericzky Ince által festett kép az ékes latinsággal társalgó, Ovidiust szavaló magyar disznópásztorról.⁴⁷

⁴⁷ Vö. SZÖRÉNYI László, *Desericzky Ince védirata a magyar műveltségről = Humanista történetírás...*, i. m., 168–177.

Publii Ovidii Nasonis *Heroides*..., Amstelodami, Wetstenios & Smith, 1727, tom. 1.
(Helikon Könyvtár, Keszthely, Philol400, Tüskés Anna fotói)

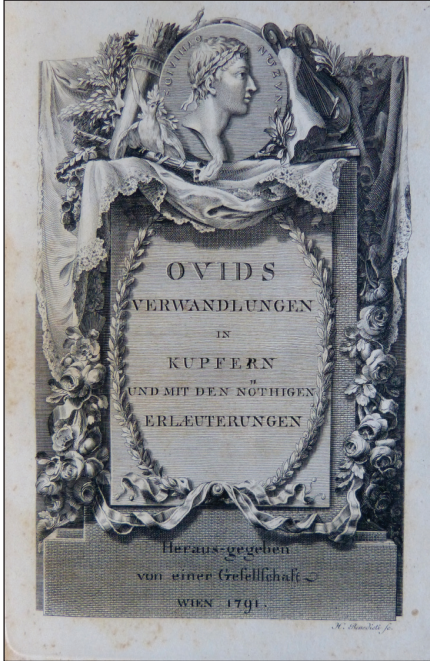
Publii Ovidii Nasonis Elegiae Tristium Libri V. cum P. Jacobi Pontani S.J. Commentario in Compendium redacto. Ad usum Scholarum Soc. Jesu. Tyrnaviae, Acad. Soc. Jesu, 1749. (Helikon Könyvtár, Keszthely, 5267, Tüskés Anna fotója)

P. Ovidii Nasonis, *Opera quae supersunt*, Parisiis, Typ. Barbou, 1762, tom. 1.
(Helikon Könyvtár, Keszthely, Philol343, Tüskés Anna fotója)

P. Ovidii Nasonis, *Opera quae supersunt*, Parisiis, Typ. Barbou, 1762, tom. 2.
(Helikon Könyvtár, Keszthely, Philol343, Tüskés Anna fotója)

*Ovids Verwandlungen in Kupfern und mit den köthigen Erlaeuterungen,
Wien, von einer Gesellschaft, 1791
(Helikon Könyvtár, Keszthely, Philol120, Tüskés Anna fotói)*

A Z
ORRAS OVIDNAK
DEÁKBÓL FORDÍTOTT
V Á L T O Z Á S I.

GYÖRÖTT
STREIBIG JÓSEF BETŐVEL
1792.

Digitized by Google

[Sándor István ford.], *Az Orras Ovidnak deákból fordított változása*, Győr, Streibig, 1792. (Knihovna Kubelíkova-Széllova, nr. 314, Národní knihovna České republiky)

OVIDIUS A 17–18. SZÁZADI ERDÉLYI KATOLIKUS TÖRTÉNETÍRÁSBAN

PAP LEVENTE

A 17–18. század fordulóján lezajlott történelmi változások – a török hódoltság megszűnése, az Erdélyi Fejedelemség betagozódása a Habsburg Birodalomba – új lehetőségekkel kecsegtették a magyar katolikus egyházat, így nagy lendületet vett a rekatolizációs folyamat. Erre a korszakra szokás tenni a magyar tudományos történetírás kezdeteit is, amiben elvülhetetlen szerepe volt a katolikus szerzetességnek, elsősorban a jezsuitáknak. A 16–17. századi jezsuita történetírókat kezdetben szinte kizárólag csak a rend története érdekelte és munkásságukban az első helyet nem a forráskritika foglalta el, hanem az üdv-történeti aspektus. A *Litterae Annuae* (rendi évkönyvek) inkább a rendi propagandát és a belső kohéziót szolgálták. Az 1690-es évektől kezdődően a jezsuita történetírás megváltozott, a rend felvállalta, hogy összegyűjti a magyarországi történeti forrásokat, és megszervezi egy nagyszabású egyháztörténeti szintézis előkészítő munkáit. Ezeknek természetesen már voltak nyugati mintái, melyek alapján a munkálatok megindulhattak. A forrásgyűjtés első jeles képviselői Szentiványi Márton és Hevenesi Gábor voltak.¹ Az *annalista* irodalomnak komoly előzményei vannak, egyrészt a római történetírás egyik első megnyilvánulási formája, amely a későbbi századok szerzőinél is felbukkan,

¹ Érdemes megemlíteni az 1694-ben Hevenesi által összeállított, *Modus materiae conqui-rendae, pro Annalibus Ecclesiasticis Regni Hung. continuandis, a P. Gabriele Hevenesi S. J. compositus et typis datus* c. kéziratot (ELTE Egyetemi Könyvtár, Coll. Kaprinai, Msc B, Tom. XLII.).

másrészt a középkori történetírás mondhatni legkedveltebb történelmi műfaja. A középkori világkrónika nem más, mint az ókori *annales*-ek továbbvitele más céllal: az időrendbe szedett eseményekben nem annyira a történelmi pontosság, pártatlanság volt az elsődleges szempont, hanem hogy Isten népének, a *civitas Dei*nek a dicső, magasztos, folytonos felemelkedését bizonyítsa, szemléltesse.² Ennek a kornak egyik legfontosabb társadalmi-vallási mozgalma a korábban említett katolikus restauráció, amely sikerességét vallási érvei mellett tagadhatatlanul annak is köszönheti, hogy a nemesek nagy lehetőséget láttak a feudalista viszonyokban meglehetősen otthonosan mozgó katolikus egyházban hatalmuk megszilárdításában, kiváltságaik érvényesítésében. Ilyen körülmények között születő történelmi művek is a humanizmus olyan kései hajtásainak tekinthetők, amelyek a középkorba fordulnak vissza. A továbbiakban három erdélyi, vagy Erdélyhez időlegesen kötődő szerzetes, illetve a klérushoz tartozó személy történelmi munkája kapcsán szeretnék beszélni a 18. század eleji Ovidius-recepcióról: Bzensky Rudolph, Lakatos István és Losteiner Leonárd munkássága vonatkozásában.

Ovidius népszerűsége minden korban szinte töretlen volt. Az iskolai oktatás állandó kellékének számított a középkortól kezdődően, hiszen már az alapfokú oktatás tárgyai között ott szerepelt a retorika mellett a poétika is, amely tárgy keretén belül a klasszikus latin költők között Ovidius is helyet kapott. A 12–13. századot a híres középkorász, Ludwig Traube *aetas Ovidianae*-nek nevezi,³ ugyanakkor a neves római költő a humanista oktatásnak is kedvenc szerzője volt.⁴ A jezsuita rend misszió-centrikussága felértékelte a renden belül az oktatás fontosságát. Az általuk működtetett tanintézmények nemcsak a távoli missziók, hanem a katolikus restauráció sikerének letéteményesei is voltak – igaz, maguk a jezsuiták körében sem volt nagy különbség azok között, akik a Távol-Keletre, Indiába vagy Amerikába mentek hittéríteni, és akik a török által megszállt, vagy a protes-

² HÖMAN Bálint, *A magyar történetírás első korszaka*, Minerva, 2(1923), 11–40.

³ Ludwig TRAUBE, *Vorlesungen und Abhandlungen*. München, C. H. Beck, 1911 (Einleitung in die lateinische Philologie des Mittelalters), 113.

⁴ *A Metamorphoses* nagyban elősegítette a görög mitológia könnyed, vonzó megismerését, de Ovidius érzélemmel telített világa, érzékisége külön ajánlólevél volt a humanista költők számára is.

tánsok által uralt kelet-európai területen szórták a katolikus hit magvait. Kezdetben a jezsuita iskolák saját tanterv szerint működtek, „ahány iskola, annyi tanterv”,⁵ egészen az egységes oktatási terv, a *Ratio Studiorum* megjelenéséig (1586). A tanítási program is rendkívül hasonlított a reneszánsz iskola programjához: az alapozó oktatás része volt a latin grammatika mellett az ékesszólás és a poétika is. A jezsuiták között pedig – ennek is köszönhetően – rendkívül népszerű volt a latin auktor. Ovidius *Heroides*ének 1514 és 1663 között több mint háromszáz imitációja keletkezett (Eobanus Hessus, Jacobus Biederman stb.).⁶ Ugyanakkor a missziós munka megkezdésével előtérbe kerülnek Ovidius száműzetésben született művei, hiszen a művelt jezsuiták rendkívül szívesen olvasták, elevenítették fel őket, és azonosultak a művelt Rómától több ezer mérföldre, a barbaricumba szakadt Ovidiusszal.⁷

Azért tartottam fontosnak kitérni az iskolai rendszer rövid ismeretetésére, mivel mindhárom vizsgált szerző esetében kulcsfontosságú szerep jutott a jezsuita nevelésnek: Bzenszky maga is jezsuita volt, Lakatos jezsuita intézményekben folytatta tanulmányait, Losteiner alapfokú tanulmányait szintén a jezsuitáknál végezte.

A Csehországból származó Bzenszky 1651-ben született és már 1665-ben belépett a jezsuita rendbe. Az olmtüzi és a prágai egyetemen tanult filozófiát és teológiát. Elkísérte a császári csapatokat a balkáni hadjáratra, és ezredét követve 1693-ban Erdélybe érkezett, ahol 1694-től 1701-ig Brassóban működött, majd rövid kitérő után 1708-ban visszatért ismét Brassóba.⁸ Innen valószínűleg 1711-ben a kolozsvári kollégiumba került, ahol 1715. május 5-én elhunyt. A jezsuita szerzetes felismerte Brassó városának missziós szempontból előnyös fekvését: a katolikus egyház nem újkeletű elképzelése, a balkáni népek katolizálása, a tridentinum utáni időszakban újból erőre kapott. Brassó mint határmenti kereskedelmi és kulturális központ már ebben az időszakban is

⁵ BODÓ Márta, *Katolikus szerzetesrendek az erdélyi nevelésben (17–19. század)*, Művelődés, 61(2008), 24.

⁶ JOST ECKERMEYER, *Der Jesuitische Heroidenbrief...* Berlin, Walter de Gruyter GmbH, 2012.

⁷ Laurent le BRUN, *Ovidius Christianus*. Paris, Piget, 1661, 418–478.

⁸ Bővebben lásd: MOLNÁR Antal, *Bzenszky Rudolf jezsuita történetíró és az erdélyi örmények = Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II.*, szerk. ÓZE Sándor, KOVÁCS Bálint, Piliscsaba, 2007 [2008], (Művelődéstörténeti Műhely, Felekezet és identitás 2), 18–28.

nagy tekintélynek örvendett a havasalföldi előkelő, vagyonosabb rétegek körében. Többen is ide írtatták gyerekeiket iskolába. Bzenszky jezsuita gimnáziumot, majd akadémiát akart létrehozni a szász városban, amely komoly tudásközpont, ugyanakkor egyben a majdani missziós munka bölcsője is lett volna. Azonban sem Bécs, sem Róma nem látott fantáziát ebben, ezért nem támogatta az ügyet, sőt mi több, Bzenszkyt is visszahívták Erdélyből (1701). Missziós tevékenységével összhangban történetíróként is ténykedett. Ez irányú érdeklődése nem véletlen, hiszen amint már fentebb említettük, a magyar tudományos történetírás kezdetei is éppen erre az időszakra tehetőek. A tridentin követő időszakban a katolikus oktatás is igyekezett felvenni, sőt néha túlszárnyalni a korábban jóval fejlettebb fokon működő protestáns iskolai oktatást. A korábban említett zsinat sikerét nagyobbrészt annak is köszönheti, hogy felismerte annak fontosságát: az oktatás és a kutatás egyaránt a helyi igényekhez alkalmazkodva érheti el a legnagyobb sikert és kiváló eredményeket. Ez több szintéren is megjelenik, de fokozottan a történelemoktatásban és kutatásban, ahol egyre fontosabb a lokális, helyi kisebb nemzetek történetével foglalkozó historiográfia, egyszóval hangsúlyosabb lesz a nemzeti történetírás művelése. Ennek a kornak a történetírása sem szakadhatott el a klasszikus történetírás hagyományaitól, amelyet a középkori keresztény történetírás is felhasznált és gazdagított, különösen annak moralizáló szemléletét, ráerősítve ugyanakkor a történeti-földrajzi szemléletre. A reneszánsz felfogás szerint is alig létezik olyan ismeret, amely hasznosabb volna a történelem ismereténél, hiszen az képes arra, hogy: „életbölcsségre tanítson, ami alkalmassá teszi az embert arra, hogy önmaga és mások erkölcsi megjavításán munkálkodjon.”⁹

Bzenszky Heveneszi megbízásából foglalkozott anyaggyűjtéssel, azonban maga is írt Erdélyről szóló munkákat. Kezdetben inkább a valástörténet érdekelte, később azonban a fejedelemség nemzetiségi sokszínűsége is megihlette, és így foglalkozott az itt élő népek eredetével is. A *Dissertatio historica de Dacia Mediterranea* (1699)¹⁰ című művében fog-

⁹ GÓZSY Zoltán, DÉVÉNYI Anna, *A történelem tanításának tartalmi és módszertani változásai*, Pécs, PTE, BTK, 2011. http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/tort_tan_valt/a_keresztny_nevels_s_a_trtnelem.html (2017. 02. 13.)

¹⁰ BZENSZKY Rudolf, *Dissertatio Historica de Dacia Mediterranea*. 1699, Kézirat, Ms. IV. 22. Fol. 216. Battyhaneum.

lalkozik Dacia Mediterranea, vagyis Erdély történetével a kezdetektől saját koráig, különös tekintettel annak vallástörténetére. Bevezetőjében külön beszél az itt lakó népekről és azok őseiről, többek között az oláhokról, akiknek ősei között a dákokat is megemlíti. A dákok nyelve kapcsán ezt írja: „Lingua utebantur Daci barbari, sicut el Maesi, quam Graecogeticam libet nuncupare iuxta illiud Ovidii de ponto.”¹¹ És idézi Ovidius egyik pentameterét („Graecaque cum Gaetico mixta loquella sono est”), amire az alábbiakban még visszatérünk.

Bzenszky különböző szintéziseket használt a saját korát megelőző események leírásához. Egyik forrása Reicherstorfer *Descriptio Transilvaniae et Moldaviae* c. munkája volt.¹² Reicherstorfer maga humanista történetíró lévén előszeretettel idézett klasszikus szerzőktől. Az oláhok eredetének leírásánál ő is idéz Ovidiustól, a *Pontusi levelek*-ből, azonban nem a fent idézett helyet, hanem azt, amire korábban Aeneas Sylvius Piccolomini is utalt ebben a kontextusban, a *Liber Chronicarum* (Nürnberg, 1493) c. művében: „Praefuit his, Graecine, locis modo Flaccus, et illo ripa ferox Histri sub duce tuta fuit.” (IV, 9, 75–76) Ezt azonban Bzenszky nem használja, pedig még a reformátor, Honterus által írt, és a humanista gyakorlat szerint a reicherstorferi leírás elé beillesztett, disztichonos *Transilvania* szkítákra vonatkozó részét („Atque pharetrati Scythicis de finibus Hunni”)¹³ is ismerte, bár lehetséges, hogy nem volt tisztában a szerző kilétével.

Bzenszky művével egykorú Lakatos István csíkkozmasi plébános 1702-re datált, kéziratban fennmaradt, *Siculia delineata et descripta accuratius quam hactenus...*¹⁴ című műve. Lakatos István Székelyudvarhelyen született 1630 körül, középiskolai tanulmányait Kolozsváron a jezsuitáknál végezte, majd valószínűleg Nagyszombaton és a Pázmáneumban folytatta tanulmányait, ahol pappá is szentelték. Csíksomlyón, Csíkkozmason volt plébános, ugyanakkor egyben alcsíki főesperes is. A püspök és papi képzés hiányában lezüllött székelyföldi klérus közegeben az új, művelt, nőtlen papok generációjának első

¹¹ „A dákok barbár nyelvet beszélnek, amint a moesiaiak is, amelyet a pontusi Ovidius görög-géta nyelvnek nevez.”

¹² Georg REICHERSTORFER, *Chorographia Transilvaniae, Chorographia Moldaviae*, szöv. gond., ford., kísérőtanulmány SZABADI István, Debrecen, KLTE, 1994.

¹³ *Uo.*, 14.

¹⁴ LAKATOS István, *Siculia...* Kézirat, Ms. Fol. Lat. 1093.

képviselői közé tartozott. Főművét, a *Siculiát* 1702-ben fejezte be. Székelyföld történetét megírni szándékozó opusában nagy teret szentel az erdélyi reformáció története, valamint saját szülővárosa, a székely anyaváros, Székelyudvarhely bemutatásának. Műve bevezetőjében ő is foglalkozik az oláhok eredetével, ugyanabban a szellemben, ahogyan Bzenszky. Olyannyira, hogy ugyanazon idézetet is használja az adott kontextusban:

Daci utebantur lingua barbara, ita et Moesi ad latera meridionalia Danubii et eiusdem ostia olim incolae, quam Graeco-Geticam libet nuncupare iuxta illud Ovidii ad Pontum exulis:¹⁵
Graecaque cum Getico mixta loquella sono est.

A két szerző közötti kapcsolatról egy korábbi konferencián tartott előadásom szövege megjelenés alatt áll. Itt csak annyit jegyeznek meg, hogy az általunk említett művében Bzenszky *expressis verbis* említi, hogy 1696-ban alkalma volt találkozni Lakatossal, sőt mi több, a széke-lyekre vonatkozó részt szó szerint átveszi Lakatos *Siculiájából*.¹⁶ Alapos vizsgálat hiányában nem tudom teljes bizonyossággal kijelenteni ezen *locus* esetében a hatás irányultságát, de korábbi helyek analógiájára azt is feltételezhetjük, hogy Bzenszky ezt is Lakatostól vette át. Elképzelhető az is, hogy mindketten egy további közös forrást használtak, melyet eddig nem sikerült azonosítanom (csupán annyi derült ki, hogy ez a forrás nem lehetett Piccolomini vagy Oláh Miklós történeti munkája).

A jezsuita rekatalizációs törekvések hatása nem maradt el a ferences rend esetében sem. A 17. századtól kezdődően egyre nagyobb hangsúlyt kap a különböző provinciák történetének a megírása, az 1676-os rendi káptalan elrendeli, hogy minden provincia nevezzen ki hivatalos rendi történetírót. Az erdélyi ferences rendben a 18. században foganatosítják ezt a rendelkezést. Péterffi Márton tartományfőnök az, aki kinevezi Losteiner Leonárd ferences atyát ebbe a tisztségbe. Losteiner Leonárd Kolozsvárott született 1744-ben. Gyerekkorát szin-

¹⁵ „A dákok barbár nyelvet beszéltek, amint a Duna déli oldalának partjain egykoron lakó moesiaiak is, ezt a nyelvet a Pontushoz száműzött Ovidius szerint géta-görög nyelvnek szokás nevezni.”

¹⁶ BOGA Alajos, *Székelyföld történetírója a XVII. században*, Kolozsvár, Szt. Bonaventura, 1914 (Kolozsvári értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből, 5), 14.

tén itt töltötte, középiskolai tanulmányait is szülővárosában végezte, valószínűleg a jezsuita atyák Farkas utcai kollégiumában, majd 1761 szeptemberében magára öltötte a ferences rend ruháját. Felsőfokú tanulmányait az eszterneki intézetben kezdte, ahol filozófiát tanult, majd teológiát a kolozsvári kolostorban 1729-től működő *Studium Generalén*. 1767-ben¹⁷ pappá szentelték, 1802-től Csíksomlyón élt, alkotott, és rendezte a kolostor levéltárát.

A *Chronologia (Topographico-Chronographica seu Sub specie Annuae Felicitatis et Calamitatis Provinciae Transilvanicae et Siciliae)*¹⁸ című monumentális művében, jóllehet elsődleges célja az erdélyi *custodia* történetének megírása, fontos szerep jut Erdély, ezen belül is Székelyföld leírásának. Foglalkozik a székelyek eredetkérdésével, bővebben értekezik a székely rovásírásról. A műve elején feltüntetett forrásjegyzékben egyik korábbi szerző sem szerepel (ez azonban nem zárhatja ki teljességgel azok használatát). Műve elején Losteiner szintén bőven taglalja az Erdélyben élő népek eredetét, így például a dák elnevezés történeti elemzésekor szintén egy ovidiusi hellyel próbálja alátámasztani azt az érvet, mely szerint a dákokat gétáknak is nevezték:

Daci vel Davi, Getique sunt nuncupati atque ut ait Ovidius:¹⁹
Graecaque cum Getico mixta loquela sono est.

Érdekes megfigyelni, hogy ugyanabban a kontextusban mindhárom szerző ugyanarra az Ovidius-helyre utal. Még érdekesebb, hogy mindhárman a szöveg helyi romlott változatát idézik, a *Tristia* V. könyve 1. darabjának 67. sora ugyanis egy kicsit másként hangzik:

Graecaque quod Getico victa loquela sono est.²⁰

¹⁷ GYÖRGY József, *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*, Kolozsvár, Szt. Bonaventura, 1930, 599.

¹⁸ LOSTEINER Leonárd, *Chronologia*, Csíksomlyó, 1777, kézirat, Csíksomlyói Ferences Könyvtár. Vö. PAP Levente, *Egyházi történetírás és vallási propaganda Losteiner Leonárd Chronológiájában (1777)*, ItK, 120(2016), 589–600; PAP Levente, *Losteiner Leonárd Chronológiájának lehetséges datálása és forrásai*, Csíki Székely Múzeum Évkönyve, 2015, 189–197.

¹⁹ „A dákokat vagy dávokat gétáknak is nevezték, amint Ovidius is mondja.”

²⁰ A romlott szövegváltozat (a „victa” helyett a „mixta” szó beillesztésével) több 16–18. századi szerzőnél megtalálható, így például Laziusnál vagy Dugonics András-

Ennek a hibának forrása lehet az egymástól való sorozatban történt kölcsönzés. A szövegek jelenlegi filológiai vizsgálatának a stádiuma azonban ennek a megállapítását nem teszi lehetővé. Tehát teljes bizonyossággal nem tudjuk megerősíteni, sem cáfolni a feltevést. Szintén feltehető, hogy mindannyian ugyanazt a romlott szöveget használták, azonban még ezt a közös forrást sem sikerült azonosítani. Mindezek ellenére azonban megállapíthatjuk, hogy a bevezetőben részletesen elemzett oktatási szisztéma tette lehetővé, hogy a szerzők előtt ismertté, sőt igen ismertté vált Ovidiust ildomos, menő, trendi volt idézni az adott kontextusban. Olyannyira ismerték a szerző bizonyos sorait, hogy azok szinte kínálták magukat az adott helyen.²¹ Ugyanakkor nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a románok irányában történő missziós kikacsintás következtében bizonyos szöveghelyek toposzként forogtak a köztudatban.

nál. Vö. Wolfgang LAZIUS, *De gentium aliquot migrationibus...*, Frankfurt, A. Wechel, 1600, 549; DUGONICS András, *A' magyaroknak uradalmaik...*, Pest-Pozsony, Landerer, 1801, 167.

²¹ Lásd PAP Levente, *Losteiner Leonard és Chronológiája = Humanista történetírás és neolatín irodalom a 15–18. századi Magyarországon*, szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter, LENGYEL Réka, Bp., MTA, 2014 (*Convivia Neolatina Hungarica* 1), 149–157.

NASO VIRÁGOK ÉS VETEMÉNYEK KÖZÖTT

OVIDIUS MEGJELENÉSE 18. SZÁZADI
REFORMÁTUS DRÁMAKÉZIRATOKBAN*

CZIBULA KATALIN

A 18. századi protestáns iskoladráma sajátosságai nagyban különböznek kortársaiétól. Ugyan, mint az iskolai színjátékok általában, ezek a darabok is határozott pedagógiai szerepet játszanak az iskolai képzésben, de az oktatásnak más útját járják, mint a katolikus színjátékok. A jezsuiták nyomán a korszak többi szerzetesrendjében is a drámák bemutatói reprezentatív célokat szolgálnak amellet, hogy a diákokat a társadalmi célú (köz)szereplésre készítik fel, legyen az világi vagy egyházi jellegű hivatal. Tehát az előadások egyfelől fontos szerepet játszanak a középiskolai képzésben, másfelől viszont reprezentálják az iskola intézményét.

A református iskolák is kiszolgálják ugyan ezt a reprezentációs igényt, de az oktatási célok a napi tananyaggal való erős kapcsolatot is mutatnak, és elsősorban ez az igény formálja a drámák szövegét. Ezzel hozható kapcsolatba az a jelenség is, hogy a protestáns drámai gyakorlat később válik magyar nyelvűvé, mint a katolikusoké: a drámaelőadások sokáig a latin nyelvben való jártasság eszközéül és bizonyosságául szolgálnak. Az oktatási célnak ez a primér érvényesülése valószínűleg Comeniusnak a 18. században is erős hatásával magya-

* A tanulmány az NKFI 119865. *Régi Magyar Drámai Emlékek 6/2-3* című programjának keretében készült.

rázható, akinek *Schola ludus* című munkája a református iskolák kézikönyveként funkcionált.¹ A 18. század második felében azonban a református drámák is alapvetően magyar nyelvűek.

Korábban gyakran hangsúlyozták, milyen erősen befolyásolta a bibliai tárgy a református iskolai színjátszást, de a fellelt és kiadott drámaszövegek ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítják.² Az iskolai színpad az antik mitológia és az antik auctorok ismeretének, illetve megismertetésének az egyik legfontosabb terepeként tűnik fel.

Ebben a kontextusban sajátos helyet tölt be vizsgált szövegünk, amely a *Nasonak számkivetése* rövidített címet kapta Varga Imre szöveggondozásában.³ A darabot témája szerint az antik mitológiaiak között emlegetik,⁴ valójában azonban nem a mitológia a tárgy, hanem valós (és fiktív) antik történelmi események.

A kritikai kiadás három szövegvariánst, három forrást tart számon ezzel a drámával kapcsolatosan:⁵ az ún. Tóthfalusy-gyűjtemény egy sokáig lappangó kéziratgyűttes, szövegkiadása még Bernáth La-

¹ Lásd NAGY Júlia, *XVII–XVIII. századi református iskoladrámáink szerepe a nevelésben és az oktatásban*, Magyar Pedagógia, 99(1999), 4, 375–387; NAGY Júlia, *Református kollégiumi irodalom és kultúra a XVIII–XIX. században*, [Bp.], Press Publica, 2000 (Változó világ 38).

² DEMETER Júlia, *Az iskolai színjáték elvilágiasodása: A magyar nyelvű piarista és protestáns komédia = Irodalomtörténet, irodalomértés*, szerk. Cs. VARGA István és VILCSEK Béla, Bp., ELTE Tanárképző Főiskolai Kar, 1995, 53–97; és NAGY, *XVII–XVIII. századi református iskoladrámáink...*, i. m., 380.

³ *Szomorú Játék, Mellyben elő adatik Ovidius Nasónak Augustus Császár alatt lett számkivetése, annak helye és Vége = Protestáns iskoladrámák*, s. a. r. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1989 (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 1), I–II. A továbbiakban: RMDE 1, I, 503–545.

⁴ NAGY, *Református kollégiumi irodalom...*, i. m., 85.

⁵ RMDE 1, I, 542–543. A Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század c. sorozat 1989-ben azért indult, hogy kritikai kiadását adja a korszak kéziratos és nyomtatott iskoladráma-irodalmának. Az elmúlt 27 évben fellelt és kiadott drámaszövegek természete, valamint a filológia korszerű szempontjainak alakulása folytán elmondhatjuk, hogy a kezdetben kézenfekvőnek tűnő felekezeti, rendi, kronológiai, geográfiai és szerzői szempontok szerinti osztályozás a drámaszövegek kiadásának gyakorlatában nem bizonyult szerencsésnek, mint ahogyan ezt a *Naso*-dráma esete is bizonyítja. Ugyanis így több esetben elszakadtak egymástól gyűjtemények, kéziratgyűttesek darabjai, és kontextusukból kiragadva kerültek kiadásra. A kutatócsoport megújulási kísérletét mutatja az utolsó kötet (*Kollégiumi drámagyűjtemények*, s. a. r. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia és PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Argumentum, 2015, Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 7; a továbbiakban: RMDE 7), amelynek anyagát a közreadók az összetartozó szöveggörpuszok beosztását követve rendezték el.

jos lejegyzése alapján készült, aki ennek a gyűjteménynek a közzétételével indította el a magyarországi protestáns iskoladramák kiadását.⁶ A gyűjtemény napjainkban szerencsésen előkerült, és ismét hozzáférhető.⁷ Lejegyzője Tóthfalusy József losonci diák volt 1787–1796 között, aki maga is játszott iskolai drámaelőadásokon, és írt egy később elvesztett színdarabot is. Szövegyűjteménye is ezt az érdeklődést mutatja, kétkötetes kézirata csak drámaszövegeket tartalmaz.

A másik együttes az ún. *Gyűjteményes Vetemény*,⁸ amely egy határozottan Sárospatakhoz köthető szövegyűjtés. A kritikai kiadás azonban teljes joggal a harmadik szövegvariánst közli mint legteljesebbet, amely a *Virágos kertből*⁹ származik.

⁶ BERNÁTH Lajos, *Protestáns iskoladramák*, Bp., Franklin, 1903 (Régi Magyar Könyvtár 21). A Tóthfalusy-gyűjteményről: „a kun-szentmiklósi Tóthfalusy-család ajándékából került az odavaló e. ref. gymnasium birtokába. Mind a hetet két füzetben egy kéz másolta és pedig a dömsödi származású Tóthfalusy József losonci diáknak a keze, a ki 1787–1795-ig tanult Losonczon. Ránk maradt mindenek könyvéből (Lásd Prot. Szemle, 1901. évi 5. füzet.) kitűnik, hogy maga is írt egy 'Deidamia' című, sajnos, elvesztett iskoladramát és hogy a losonci iskolai előadásokban személyesen is részt vett.” *Uo.*, 7. Lásd még: BERNÁTH Lajos, *A protestáns iskoladramákról*, *Protestáns Szemle*, 1901, 383–395; 475–490; 573–588; 745–756; BERNÁTH Lajos, *Protestáns iskoladramák*, *ItK*, 9(1899), 3, 257–286; 4, 403–426; a kézirat leírása: 257–258.

⁷ Lelőhelye: a Baksay Sándor Református Gimnázium és Általános Iskola Könyvtára, Kunszentmárton, jelzet nélkül. Az előkerült kötetre Pintér Márta Zsuzsanna hívta fel a figyelmet Tóthfalusy József munkásságát bemutató dolgozatában: PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Tóthfalusy József és a losonci drámagyűjtemény = Dramák határhelyzetben*, I, szerk. BRUTOVSZKY Gabriella, DEMETER Júlia, N. TÓTH Anikó, PETRES CSIZMADIA Gabriella, Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara, 2014, 263–273.

⁸ Református Egyházkerületi Könyvtár, Sárospatak, 4305. jelzet, mikrofilmen MTAK 5070/III. Jelzet. A kéziratról: „A 11x18 cm méretű 301 levelet tartalmazó kézirat kötésének gerincén a *Gyűjteményes Vetemény* cím olvasható. A szakirodalom ezen a néven tartja számon [...] Egyéb anyagát alkalmi versek, búcsúztatók, lakodalmi, névnapki köszöntők képezik. 1786 táján kezdték a gyűjteményt összeírni, a végén azonban a XIX. század elejéről származó verseket is találunk...” *RMDE* 1, II, 1067. A kötetet Stoll Béla bibliográfiája a 371. számon tartja nyilván. (STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Bp., Balassi, 2005⁴.) Vö. GULYÁS József, *Egy pataki kézirat iskoladramái*, *ItK*, 49(1939), 3, 296–297.

⁹ OSZK Kézirattár Oct. Hung. 517. A kéziratról: „A *Külömb külömb drága Kedves illatokkal bővölködő Virágos Kert MDCCXCII (1792) Esztendőben* címet viselő kéziratot valamely református család ismeretlen tagja írhatta össze Losoncban vagy Sárospatakon. A nagy oktáv alakú kötet 289 levelet tartalmaz. Több színjátékon kívül [...] különféle alkalmi versek (latin és magyar nyelven), epitáfiumok, anagrammák, paszkvillusok,

E két gyűjtemény bonyolult filológiai kapcsolatot mutat egymással: hasonlóan vegyes műfajúak, többször hasonló szövegeket tartalmaznak, amelyekről nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy egymás másolatai lennének, inkább arról van szó, hogy a másoló diák a maga ízlése, igénye szerint állította össze a maga kötetét ugyanabból az iskolai hagyományból merítve. Ez a tradíciójában közös közeg a kötetek rendezőit a sárospataki és a losonci református kollégiumhoz kapcsolja. Mindhárom gyűjteményben olvashatóak a *Naso*-drámán kívül további színjátékszövegek, sőt a protestáns iskolai színjátszás szempontjából igen fontos szövegegyüttesről van szó: a három gyűjtemény együttesen tizenkét drámaszöveget tartalmaz. Ez különösen korábbi ismereteink szerint jelent nagy számot, hiszen a *Régi Magyar Drámai Emlékek* sorozat első két kötete összesen ötven protestáns színjátékszöveget számlál, amihez képest a tizenkét azonos gyökerű szöveg a tartalom majdnem egynegyedét jelenti. A 2015-ben megjelent *Kollégiumi drámagyűjtemények* ugyan még huszonnégy szöveggel teszi teljessé az ismert protestáns drámák listáját, de kettő közülük tematikáját és/vagy szövegszármazását tekintve szintén ehhez a körhöz kapcsolódik,¹⁰ ami azt jelenti, hogy a hetvenkét ismert drámaszövegből tizennégy, azaz mintegy a közölt drámák ötöde egy olyan antik mitológiai történetet feldolgozó, azonos kulturális környezetből származó szövegkorpusz része, amelynek nagyságát, kiterjedését és elterjedési körét csak viszonylagosan tudjuk rekonstruálni. A három gyűjteményben fellelhető drámaszövegek viszonya az alábbi táblázattal szemléltethető, amelyen jól látjuk, hogy a *Virágos kert* – mint Varga Imre is megállapítja a szöveg közlésekor¹¹ – nemcsak a *Naso* szövegében a legterjedelmesebb, hanem a drámák lejegyzésében is a leggazdagabb gyűjtemény. Tulajdonképpen csak egyetlen szövegének, a *Proserpinának* nem ismerjük további variánsát. A Tóthfalusy-gyűjtemény hat olyan drámát tartalmaz, amely a *Virágos Kert*ből származik,

lakodalmi és vizsgaversek, erkölcsi regulák, verses geográfia, könyörgések, szerelmes versek alkotják az anyagát a XVIII. század utolsó negyedéből.” RMDE 1, II, 968, A kézirat ismertetését lásd ERDÉLYI Pál, A „*Virágos Kert*” című kézirat a Nemzeti Múzeum Könyvtárában, MKSz, 15(1890), 1–2, 92–103.

¹⁰ Egy Sárospatakhöz köthető, 1807-es keltezésű *Didó és Énéas* című drámáról (RMDE 7, 53–85), és egy *Neptunus és Bachus* vetélkedéséről szóló ugyancsak sárospataki, 1794–1796 között keletkezett szövegről (RMDE 7, 399–461.) van szó.

¹¹ RMDE 1, I, 543.

hetedikként pedig a két másik gyűjteménytől függetlenül egy *Tur-nus*-drámát. A *Gyűjteményes Vetemény*ben öt, a *Virágos Kert*tel rokon szöveget jegyeztek le, de nem pontosan azokat, amelyeket a Tóthfalusy-gyűjtemény tulajdonosa, Tóthfalusy József tartott fontosnak.

Virágos Kert	Tóthfalusy-gyűjtemény	Gyűjteményes Vetemény
<i>Nasónak számkivetése</i>	<i>Nasónak számkivetése</i>	<i>Nasonak számkivetése</i>
<i>Elvádolt ártatlanság</i>	<i>Elvádolt ártatlanság</i>	<i>Elvádolt ártatlanság</i>
<i>Tragico-comedia (Pandora)</i>	<i>Pandora</i>	
<i>Proserpina</i>		
<i>Versus comediales de Alphabeto</i>		Az A.B.C. Hartzáról
<i>Díszes Komédia: Florentina</i>	<i>Florentina</i>	
<i>Specimen poetarum exhibens Didonis tragicum exitum</i>	<i>Didonak szomorú története</i>	<i>Dido királynénak Aeneas-sal esett története</i>
<i>Munkás emberek a saturnusi arany időt kívánják vissza</i>		<i>Munkás emberek a saturnusi arany időt kívánják vissza</i>
<i>Neptunus és Bacchus vetelkedése</i>	<i>Thetis és Lieus</i>	
	<i>Turnusnak szomorú története</i>	

A drámával foglalkozó szakirodalom többnyire csak említés szintjén számol be a *Naso*-dráma ovidiusi gyökereiről: Nagy Júlia megemlíti az antik mitológiai tárgyú darabok között,¹² Nagy Imre pedig a közzétételek elemeket, Ovidius és a géták beszélgetésének többnyelvűsége alapuló komikumát emeli ki.¹³ Ennek a szűkszavúságnak az is lehet az oka, hogy az antik mitológiai történeteket külön csoportnak tekintő osztályozásban kétséges a dráma helye, hiszen nem mitológiai, hanem valós (és valótlan) antik történelmi eseményeket dolgoz fel. Ilyen természetű szöveget pedig protestáns közegben igen keveset, összesen még kettőt ismerünk: a *Nagy Sándor és Diogenész* címmel kiadott, viszonylag korai, 1720 körül keletkezett kolozsvári szöveget,¹⁴ és Ewald Christian von Kleist *Seneka*-drámájának 1786-os fordítását, amely Dézsi Lajos hagyatékában maradt fenn, s ma

¹² NAGY, *Református kollégiumi irodalom...*, i. m., 85.

¹³ NAGY Imre, *Iskola és színház: Csokonai vígjátékai és a magyar iskolai komédia*, Bp., Balassi, 2007, 295–297.

¹⁴ RMDE 1, I, 453–480.

a Szegedi Egyetemi Könyvtárban található.¹⁵ A *Naso*-drámával együtt mindhárom szöveg” fabulával keveri a históriát”, és teremt sajátosan aktualizált, a *Naso* esetében ironikus-komikus szöveget. Ezzel a módszerrel valóban a mitológiai tárgyú drámákban találkozunk, ahol a heroikus történetek éppen attól válnak komikussá, hogy a szerző saját korához és földrajzi helyéhez aktualizálja a történetét, és így nevetségesen éles kontrasztot teremt a hősi téma és a profán kidolgozás között. Például a Szathmári Paksi Sámuel nevéhez kapcsolt Phaidra-történetben, az *Elvádolt ártatlanságban*, a „Kapitány” „kimondja Hippolitus Sentenziáját”:

„Halli halli, mint picsiletes filák,
Én most mek montani szomorú nat ujság.

Exempli gratia Hippolitus mek fólt,
A ki most majt mintárt kolopissal mek holt,
Mert csuszik az Anát meleg tunnájpa,
A szopápa ott mek kapni a szopápa.

No hát ne sinálik ketek illy gonosság,
Három Flinétával Herr bey Katonasák!”¹⁶

– majd közreműködik abban, hogy szegény Hippolitoszt „azután durr, meg lövik”.

Polgár Anikó elvégezte a *Naso*-dráma szellemes, tág horizontú hatástörténeti és költészetesztétikai elemzését,¹⁷ és többek között fel-

¹⁵ RMDE 7, 353–398.

¹⁶ RMDE 1, II, 1044–1045. A szöveg egyébként egy, a közköltészetben terjedő vándorszöveg, és mint „egy-egy sikerült alkotás páratlan karriert futott be”: Gvadányi híres *Aprekaszionjában* is megtalálható. Ugyan a Gvadányi-szöveg keletkezése későbbre, legkorábban 1781-re tehető, Csörsz azt gyanítja, hogy Szathmári Paksi Sámuel 1773-ban keletkezett drámájába később illesztették be. Vö. Csörsz Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban (1700–1800)*, Bp., Universitas, 2016, 150. Ebben az esetben azonban megválaszolatlan kérdés, hogy milyen szöveg állhatott a helyén eredetileg – hiszen egy dramaturgiai szempontból sarkalatos mozzanatról, a főhős haláláról van szó – és miért nem maradt fenn egy példányban sem a korábbi szövegváltozat.

¹⁷ POLGÁR Anikó, *Ráfogások Ovidiusra: Fejezetek az antik költészet magyar fordítás- és hatás-történetéből*, Pozsony, Kalligram, 2011, 141–155.

hívta a figyelmet arra, hogy a dráma szerzője igen sokrétű kapcsolatot alakít ki az antik költő életművével: az életrajzi vonatkozások kapcsán új viszony épít ki a magyarországi Ovidius-legendával, miszerint a költő nemcsak járt Magyarországon, hanem visszaútban Itália felé itt halt meg, Savaria városában. Ezt a látogatást a diák szerző Losoncra teszi, ahonnan a költő épen és egészségesen távozik, miután jót borozgatott a helyi diákokkal, és meghányták-vetették a poézis sorsát. A dráma reflektál Ovidius szerelmi költészetére, annak hatására és a hatalommal való viszonyára: a császár magát Venust is meggyőzi arról, hogy a szerelem és a szerelmi költészet árt Róma nagyságának, rossz irányba befolyásolja a hadászatban korábban edzett honpolgárokat, de végül kegyelmes szívvel megbocsát az alázatosan kegyelmet kérő költőnek. Polgár Anikó hangsúlyosnak ítéli a dráma komikus regiszterét, annak ellenére, hogy a szerző szomorújátéknak aposztrofálja, és megállapítja, hogy „a darab didaktikus célzata korántsem a tényismertetésben, az ismeretanyagok átadásában rejlik, hanem az erkölcsi és társadalmi háttérnek a festésében: ezért a diákok számára már evidenciának tekinthető tényanyagot (Ovidius műveinek és életének egyes elemeit) a komikus hatás fokozása végett szabadon, saját igényei szerint variálja.”¹⁸

Az ovidiusi „ráfogások” megismeréséhez mi a továbbiakban azt a megközelítésmódot választjuk, hogy a dráma szövegét őrző három gyűjtemény kontextusába kíséreljük meg elhelyezni és értelmezni a dráma szövegét. A három közül a Tóthfalusy-gyűjtemény szövege az, melyet kétségtelenül tudunk olyan másolóhoz, Tóthfalusy Józsefhez kötni, akinek életrajzáról viszonylag sok ismeretünk van, és akinek más kéziratos gyűjteményét is ismeri a szakirodalom.¹⁹ A kötet azonban több közvetlen ovidiusi vonatkozással nem él, a fent említett drámaszövegeken kívül egyéb irodalmi művet nem tartalmaz. Ezért a másik két fennmaradt, egymáshoz nagyon hasonló karakterű gyűjteményt, a *Virágos Kertet* és a *Gyűjteményes Veteményt* vizsgálom abból a szempontból, hogyan mutatja meg ebben a két esetben a szöveggörnyezet a Polgár Anikó által „evidenciának tekinthető tényanyagának”,

¹⁸ *Uo.*, 146.

¹⁹ BERNÁTH, *A protestáns iskoladrámákról*, i. m.; PINTÉR, *Tóthfalusy József...*, i. m.

azaz az iskolában elsajátított műveltségnek a lényeges elemeit, a diák-ság elméjében való bevéődését Ovidius vonatkozásában.

A kötetek a közköltészeti gyűjtemények jellegzetes darabjai, és bár jelentőségüket elsősorban a bennük található protestáns iskola-dráma-anyag adja, kitűnően reprezentálják a drámairodalom nyelvi sokszínűségét, összetételét és színvonalát. Látványos összefüggést mutatnak egymással, több szövegük megegyezik, ám sokkal több az egymástól független szövegek száma, de mindkettő tartalmaz halotti búcsúztatókat, lakodalmi és egyéb alkalmi verseket, szerelmi költeményeket. A *Gyűjteményes Vetemény* utolsó oldalaira a későbbiekben, a 19. század első évtizedében néhány Berzsenyi-vers is került.

A két szövegcsopusznak a drámákon kívül is vannak megegyező szövegegységei, egészen különböző tárgykörökben, még hozzá úgy, hogy ezek a közös darabok valóban közös egységként vannak jelen a két kötetben: a *Virágos Kert* néhány egymás után következő darabja a *Gyűjteményes Vetemény*ben is egymás után jelenik meg. Viszont ezek a hasonló témájú szövegcsoportok nem hasonló sorrendben következnek egymás után a két kötetben. Például az Ovidiushoz köthető magyar és latin nyelvű két epitáfium a *Virágos Kert*ben a 3–4. darab, a „vetemények” között nem a kötet elején, hanem majdnem a felénél található. A *Gyűjteményes Vetemény* első darabja, *A Magyaroknak Scithiából való ki jö-vetelek* pedig a *Virágos kert*ben a kötet 17. szövegegysége. A *Gyűjteményes Vetemény* ezt követő része, csaknem a kötet fele nem mutat kapcsolatot a másik gyűjteménnyel: alkalmi verseket, néhány kivételtől eltekintve halotti búcsúztatókat tartalmaz. A 236. laptól következnek a drámák és olyan versek, illetve verscsoportok, amelyek közősek a másik gyűjteménnyel, a következő címekkel: *Egy szép le rajzolt kép*, *Egy szép kéznek le írása*, vagy a hosszú, beszédes címet viselő költemény *Egy valaki szemmel tartott és néha napján betsült de már szinte elfelejtendő kedveséhez irta ezen vagdalkozo verseket kit az elhagyott magyarságért pirongat*. A kor népszerű populáris versifikálója, Csenkeszfi Poóts András halálához is kapcsolódik három szöveg: *A Poots Szüléinek kesergese*, *Nehai nagy emlékezetü T. T. Cs. P. A. A' lelke a hitetlen Aeneáshoz*, *Ifjabb Poóts András az Ugato Menippushoz Szath. Abrahámhoz címmel*.

Mivel a *Virágos Kert* tartalmazza a *Gyűjteményes Vetemény* teljes „Ovidius”-anyagát és még további szövegeket, amelyek a költő befogadás- és hatástörténetéhez szövegszerűen is kapcsolódnak, a továbbiak-

ban a *Virágos Kert*ből idézem (meg) a szövegeket, de kontextualizálásukban a másik gyűjteményt is figyelembe veszem. A kötet egészében is fontos szerep jut Ovidiusnak: mint láttuk, a 3. és 4. darab a költő magyar és latin nyelvű epitáfiuma, a 18. századi diákköltészet nyelvén.

Ovidius Epitaphiuma

Hogy ha temecségem akarod kedves Feleségem
 Kő légyen a nevezet, melly temetőmre vezet
 Ez hely Testének szeretős Násó tetemének
 Elte mikor szakadott, Herczegi bóltot adott
 Hogy ha ki meg láttya voltam meg tudja baráttya
 Aki szeretni szokot, még mikor ólbe szopott
 Ki pedig itt el mégy hidegült tetemenre követ tégy
 Néked is a szeretet, zárt ha kezedre vetett
 Nyujcsad is e szódat, szereted ha valoban Nasódat
 Esir mellybe megyen teste, nyugalma légyen.
 (A *Virágos Kert* 3. darabja)

Deák Epitaphiuma

Hic ego qui jaceo tenerorum lusor amorum
 Ingenio perii Naso Poëta meo
 Ac tibi qui transis, nesit grave quisquis amasti
 Dicere: Nasonis molliter ossa cubent.
 (Uo. a 4. darab)²⁰

Ezekben a szövegekben Ovidius életművéből a szerelmi költészet kapja a legerősebb hangsúlyt, ami a drámának is fontos vetülete. A magyar nyelvű epigrammákban a profán, grammatikailag, szintaktikailag sántító nyelvi kifejezések egyfajta naivitást kölcsönöznek a szövegnek. A latin változat idézet Ovidius *Tristiája* III. könyvének 3. elégiájából (73–76. sor), és záróformulájában nemcsak az epitáfium jellegzetes eszközét, az arra járó megszólítását alkalmazza, hanem a költő egy másik versével is rokonságban áll. A *Tristia* V. könyvének 3. darabja hasonló zárlatot mutat, a *dicere* szóalak az ovidiusi elégia utolsó sorát idézi:

²⁰ „Itt fekszem én holtan, lány szerelmek játszó mestere, / Tehetségemmel a költészet is meghalt bennem, / És neked, aki itt elhaladsz, ne essen nehezédre, ha bárkit is szerettél, / Azt mondani: Naso csontjai pihennek itt csendben.” (Ford. Kilián István)

Admonitusque mei, cum circumspexerit omnes,
Dicat: „Ubi est nostri pars modo Naso chori.”

A dráma szövege a borozgatás aktusában idézi meg a római szerző siralmát,²¹ az epitáfium pedig a szerelem költőjének megörökítéséhez kapcsolja ezt az Ovidiustól jól ismert alakzatot.

További meghatározó sajátossága a drámának – amint arra Polgár Anikó már ugyancsak felhívta a figyelmet²² –, hogy a költő élete és műve között határozott distancia tétetik: miközben a száműzetés hivatkozási alapja éppen Ovidius buja szerelmi költészete, azt látjuk, hogy a költő maga példás és hűséges családi életet él, mind feleségével, mind lányával szeretetteljes, bensőséges a viszonya.

Ezzel már el is jutottunk a dráma egyik érdekes poétikai megoldásához: miközben az iskolai előadásoknak visszatérő színreviteli problémája a női szerepek alkalmazása, megvalósítása a fiúiskolákban, ebben a drámában két olyan női szereplővel is találkozunk, akik a katolikus drámahagyományban biztosan más dramaturgiai megoldást nyertek volna. Ovidius száműzetésén felesége és lánya többször is kesereg, és ők járnak közben a császárnál a költő visszahívásáért. Míg a katolikus iskolákban gyakoribb a női szerepek elhagyása/átalakítása (inkább az apák és a fiúk kapcsolata jelenítődik meg, illetve az anya-gyermek kapcsolat a leginkább legitim drámai viszonyrendszer), addig ebben a protestáns drámában a feleség és a leány panaszában mintegy kétszer mondják fel a kesergés, siralom szövegeit. Még feltűnőbb ez a teljes gyűjtemények kontextusában. A *Virágos Kertben* egy, a *Heroides*re közvetlenül utaló költeményt is találunk: a 68. darab *Ariadné levele Theseushoz*. A szöveg azonban nem fordítás, szövegszerűen nincs köze a *Heroides* 10. epistolájához, hanem annak a propozíciós gyakorlatnak jellegzetes példája, amely a református iskolák oktatási stratégiájában olyan fontos szerepet játszik. A *Heroides* mintájára a diák maga ír költeményt az adott témában. Az említett vers szövege azonban sokkal inkább hasonlít a siralom, mint a levél műfajához. Ariadné hosszasan ecseteli a saját lélekállapotát, siralmas helyzetét, és szemére veti a távozonak, hogy magára hagyta. A szerző

²¹ POLGÁR, *Ráfogások Ovidiusra, i. m.*, 155.

²² *Uo.*, 148.

olyannyira magáévá teszi a vershelyzet hangulatát, oly mértékben azonosul Ariadné helyzetével, hogy elfeledkezik a hősnő neméről, és bizonyos sorokban határozottan a férfi szól kedveséhez:

Lángolok éretted, szívem nagy zárra vetted
 Angyali drága szüzem, szived okozta tüzem.
 Óh Violam! egyem! hogy kedvelly mit cselekedjem.
 Szivedet úgy szeretem, hogy soha meg se vetem.
 (A *Virágos Kert* 68. darabja)

Egy adott szöveggyűjteményen belül tehát legalább három siralom/sirató jellegű szöveggel is találkozunk,²³ a dráma két szereplőjének (feleség és leány) monológjaiban és egy önálló költeményben is. A műfajnak ezt a népszerűségét talán éppen a református gimnáziumi oktatás jellege magyarázza, hiszen a növendékek papi pályára történő felkészítése az iskola alapvető céljai közé tartozott. Egy református lelkész szóbeli megnyilvánulásai pedig nagy gyakorisággal a temetésekben a halottbúcsúztató műfajában hangzottak el. Erre a műfajra láthatóan jól kondicionálta az iskola a diákjait, hiszen azok saját akaratukból is írták/gyűjtötték a műfajnak a propozíciós gyakorlatokban feltűnő parafrázisait. Ezt az összefüggést látszik bizonyítani az is, hogy a *Gyűjteményes Vetemény*-kötetben a reprezentáns műfaj a halotti búcsúztató: a 26. oldaltól a 229. oldalig, tehát kétszáz oldalon keresztül csak ilyen típusú költemények sorjáznak a gyűjteményben, majd a későbbiekben is néhányszor visszatérnek, vagy sírfelirat formájában jelennek meg. Ezek a búcsúztatók azonban valóságos személyekhez, valóságos és jelen idejű situációkhoz kötődnek; nem irodalmi allúzióik, hanem egy meghatározott temetésen betöltött szerepük keltheti fel a mai kutató érdeklődését. Ugyanakkor ez az *Ariadné*-vers nem található meg a *Gyűjteményes Vetemény* szövegei között.

²³ A kötet 58. darabja is egy siralom, de tematikáját tekintve távol áll az említett példaktól, ugyanis nem egyéni fájdalomról szól, hanem egy társadalmi-közösségi problémáról: *Siralmas elválás Mellyben A' Sáros Pataki Anya Oskolában mind a két Magyar Hazának külömb Részeiből öszve gyült Tanuló Számos Ifjúság az 1784dik Esztendőben Bőjtelő Havának 23 napján ki adott Felséges Királyi Parancsolat által életének, s tanulásának rendes és szokott módjától el rekesztetvén a Fiaknak Annnyoktul való el oszlása, az Anyának Fiain való kesergése és keserves siralma elevenen ki ábrázoltatott. Ugyan azon Anya Oskolának égy igaz árva Fia által 1784 Esztendőben (Virágos Kert, 208a–220b).*

A következő, Ovidiust megidéző szöveg egy hazafias tartalmú költemény, mely a korszak több patrióta-konvencióját ötvözi. Nyilván a pannóniai Ovidius-legendának is köze lehet ahhoz, hogy a vers invokációjában a latin költőt idézi meg a versíró személy:

[83.] A mai Magyarokrol

Násónak verseit a haza szerette
De hogy Octaviust szóval meg sértette
Romában azután többé nem szerette
Hanem örököszen onnét el küldette.

Musám te is midön magyarok nevérol
Szollasz és azoknak minden erköcséröl.
Meg lásd ugy irjj magad saját nemzetéröl
Hogy Násóhoz ne meny Pannónak földéröl.²⁴

A versezet a továbbiakban a korszak nemzeti tematikájának két fontos argumentációjára épít: a nyelv és a viselet ügyére, kritikájára. Először a magyar nyelv használatának hiányát ostromozza, és úgy tűnik, ebben az esetben a tananyag evidenciaként történő alkalmazása némi kívánnivalót hagy maga után: a két megidézett történelmi személyt nem mint a magyar nyelv jellegzetes használóit tartja számon a történelem:

Be kár hogy az igaz magyarok meg holtak.
Nagy Lajos, Báthori tudod é kik voltak.
Lád e' ezek csupa Magyar nyelven szóltak
Még is sok nemzetek nékik meg hódoltak.

²⁴ Ugyan az erőltetett, kitekert nyelvi alakzat elnyom(hat)ja a jelentés szó szerinti olvasatát, de véleményem szerint az utolsó sor figyelmeztetése konkrétan a lehetséges halálra utal („Násóhoz ne menj”), ami a korszak történelmi fordulatai által kézenfekvőnek is tűnik, ha az 1790-es évek jakobinus mozgalmára és az összeesküvés megtorlására gondolunk. A református diákok rendszerkritikus magatartását pedig jól reprezentálja Csokonai példája.

A hosszas történelmi példalózást a magyar kontra német viselet leírása, ez utóbbi részletgazdag és látható élvezettel megrajzolt gúnyolása követi, majd a szokásos hazafiúi intelem zárja a szöveget. Nyelvhasználatára, a feddő hangnem és a humor összekapcsolására példa az alábbi részlet:

Kucsma helyett lisztbe dugott a fejedet.
Lepedővel fedted nyakad s, a mellyedett.
Hol a gatyád vedd le hintvén pendeledett
Ugyan mért gyalázod így a nemzetedet.

A lajbit, bugyogot égy matériából
Szabatod, vékonybol, égyszínü tarkából
Old le hamar stiblid vagy cipöd csattnyából
Boncsd ki vetkezzél le a német prundrából.

Ovidius alakjához tehát több típusú információ kapcsolódik ezekben a diákszövegekben. Életrajzából a szerelmi költészetben a határokat áthágó költői alkat tűnik a legfontosabbnak. A református diák számára egyértelműen irodalmi tekintélyként, poétai mesterként jelenik meg az antik szerző, aki a szerelem költőjeként minden ember számára megtapasztalt vagy megtapasztalható tartalmak megfogalmazója, „bárki, aki szeretett”. tisztelettel tekinthet rá. Ennek megfelelően életművéből a szerelmi költészete inspirálja leglátványosabban a diákszerzőket, abból azonban a négy általunk ismert kötet közül a *Heroidák* tekinthető a legszalonképebbnek,²⁵ és így ez emelhető be legkönnyebben az iskolai tananyagba. Ezek a szövegek nemcsak formai-poétikai szempontból jelennek meg követendő példaként a latin stúdiumokban, hanem a propozíciós gyakorlatok által konkrétan is felkészítenek a református papi pálya gyakorlati tevékenységeinek egyikére azzal, hogy mintául szolgálnak a halottbúcsúztatók lírai alapállásához igen hasonló siralom-, illetve búcsúversek gyakorlatában. Ovidius életrajzából a határokat áthágó költői alkat mellett a legfontosabb elemnek számúzetése tűnik, amelynek azonban Pannónia már

²⁵ Vö. MURAKÖZY Gyula, *Ovidius és a Hősnők levelei = Ovidius, Hősnők levelei – Heroides*, ford. MURAKÖZY Gyula, Bp., Helikon, 1985, 150-151.

nem fontos történeti eleme. A száműzetés helyszíne nem azért fontos, mert patrióta öntudatot ébresztene, hanem azért, hogy lokálpatriótai görbe tükröt tartson befogadói elé. A száműzetés többszörösen olyan motívummá válik a diákköltészetben, amely azt a figyelmeztetést hordozza, miszerint a politikai hatalommal történő összetűzés, legyen az bármennyire is poétikai természetű, a költőember számára csak tragikus lehet – ugyanakkor ezt a tragédiát *deus ex machina*ként csak maga a hatalom képviselője oldhatja fel.

ANTIK KÖLTŐK ÖRÖKSÉGE

18. SZÁZADI ALKALMI MŰFAJOKBAN*

DÓBÉK ÁGNES

A 18. század világi és egyházi ünnepi eseményei szorosan összefonódtak az ezekre az alkalmakra íródott köszöntő versekkel, beszédekkel. Az alkalmi költemények és beszédek nagy részének szerzői a poétikai osztály fiatal növendékei, illetve tanárai voltak, akik antik példák nyomán sajátították el többek között a vergiliusi ekloga és a horatiusi óda írását.

Tanulmányomban azok közül a versek közül mutatok be néhányat, amelyek Barkóczy Ferenc egri püspök, majd esztergomi érsek reprezentációjához tartoznak. A Barkóczynak dedikált verseken és beszédeken keresztül végigkísérhetjük életének eseményeit. Barkóczy tanulmányai befejezése után egri kanonokból szepesi prépost, majd további fontos címek megszerzését követően – 1741-ben titkos tanácsos, 1745-ben a hétszemélyes tábla bírása – egri püspök lett. Püspöksége alatt sokat tett Eger kultúrájáért. 1761-ben nevezték ki esztergomi érseknek. 1765-ig, haláláig folytatta kultúrapártoló- és teremtő tevékenységét Nagyszombatban és Esztergomban.¹ Az 1745–1765 közötti évekből számos Barkóczynak dedikált alkalmi költeményt gyűj-

* A tanulmány az „Irodalmi nyilvánosság a polgárosodó Nyugat-Magyarországon, 1770–1820” c. MTA Lendület pályázat keretében készült.

¹ Barkóczy Ferenc életéről lásd: MESZLÉNYI Antal, *A magyar hercegprímások arcképcsarnoka, 1707–1945*, Bp., Szent István Társulat, 1970, 99–121; DÓKA Klára, *Barkóczy Ferenc = Esztergomi érsek 1001–2003*, szerk. BEKE Margit, Bp., Szent István Társulat, 341–347; ENTZ Géza, *Barkóczy Ferenc gr., a magyar barokk kor nagy mecénása*, Történetírás, 1939/3–4, 164–185; *Heves megye műemlékei*, I, szerk. DERCSÉNYI Dezső, VOIT Pál, Bp., Akadémiai Kiadó, 1978, 143–160.

töttem össze. A jeles alkalmak, amelyek során versekkel is ünnepelték, a következők voltak: az egri püspökké való kinevezés; az egyházlátogatási körutak; iskolai évnyitók, évvárók; patrónusa, Xavéri Szent Ferenc napja; névnapok, születésnapok; az esztergomi érsekké való kinevezés; végül a halotti beszédek.

A versek sokszor csak kéziratos formában maradtak fenn, a szerző nevének megjelölése nélkül, de a nyomtatott példányokon sem mindig szerepel a szerzői név. A műveket a legtöbb esetben datálták, vagy legalább feltüntették az alkalmat, amelyre íródtak, és az elhangzás helyét – ebben az esetben általában egy oktatási intézmény nevét.

Magyarországon a 18. századra a latin *humanitas* jezsuita iskolája teremtette meg a grammatikai, retorikai, poétikai oktatásnak azt a rendszerét, amely a költészet, a versírás poétikai alapjait jelenti. A jezsuitáknál a gimnázium V–VI. osztályát „humanitás”-osztályoknak is nevezték. A legfőbb tananyag a latin poétika és retorika volt azzal a céllal, hogy fejlesszék a tanítványok szónoki és költői képességeit. A 1616-os *Ratio Studiorum* elsősorban a jezsuita rend iskoláira volt érvényes, ezt vette át a többi szerzetesi iskola. A piaristák, amíg nem volt saját rendi iskolájuk, Nagyszombatban, a jezsuitáknál tanultak.²

A Barkóczy üdvözlésére íródott versek a jezsuita iskolákban nevelkedett, az antikvitás szerzőinek műveit retorikai-poétikai szempontok szerint tanulmányozó szerzők tollából származnak. A versszövegekben sorról sorra találunk utalásokat az antik mitológiára és a kánont jelentő ókori költészetre. A római költők idézése több formában van jelen a versekben. Van, amikor szó szerinti átemeléseket figyelhetünk meg. A legtöbb esetben azonban azt láthatjuk, hogy az alkalmi vers szerzőjének a fejében van az antik mű, és azt igyekszik egyszerűbb megfogalmazásban közreadni. Ez a fajta egyezés nem a szó szerinti idézetek használatában valósul meg, hanem egy-egy jellemző szófordulatban, témában vagy versformában ismerhető fel. A harmadik esetben az antik költők neveit csupán megemlítették mint követendő példákat a költészetben vagy a közéletben.

² TÓTH Sándor Attila, *A latin humanitas poétikája II/1: A jezsuita rend 18. századi költői*, Szeged, Gradus ad Parnassum, 2000, 41–42; UÓ, *Latin humanitas neolatin poézis: Fejezetek a magyarországi barokk-klasszicizáló neolatin lírai költészet történetéből (1740–1820)*, 1/2, Bp., Piarista Rend Magyar Tartománya, 2014, 37; SZABÓ Flóris, *A költészet tanításának elmélete és gyakorlata a jezsuiták győri tanárképzőjében (1742–1773)*, ItK, 84(1980), 4, 469–485.

Az antik aukturok szó szerinti idézésére példa Sárkány Dávid sárospataki bölcselettanár műve, aki 1757-ben a sárospataki kollégium nevében köszöntötte Barkóczyt, ahogy az a címlapon a püspök címeinek ajánlása után olvasható.³ A kézirat egy levélből áll, további részei elveszettek. A díszes címlap versóján a következő sorokat olvashatjuk:

In rei veritate status ecclesiasticus et politicus est unus idemque: im-
mane illud discrimen, quod hodie observatur, est si quod ullum huma-
ni commenti non postremum specimen.
Certe Melchisedec erat Salem et Sacerdos Dei erat Altissimi.

A szerző tehát arra hívja fel a figyelmet, hogy lehetséges egy időben egyházi és világi rangot felelősséggel betölteni, ahogy Melchisedek példája is alátámasztja, aki Sáleem királya és Isten papja volt. A bibliai utalást követő sorokban Vergilius *Aeneis*ének egy szó szerint egyező részletét fedezhetjük fel:

„rex Anius, rex idem hominum Phoebique sacerdos,
vittis et sacra redimitus tempora lauro
occurrit”
(Vergilius, *Aeneis*, III, 80–83)⁴

Anius nemcsak király, hanem egyben Phoebus papja is. Homlokán szent szalaggal, babérkoszorúval fut Aeneas és társai elé. E részlet kapcsán Janus Pannonius Guarino-panegyricusának következő két sorát is felidézhetjük:

Én szalagos fővel, bíbordíszolt magamra,
fénylő köntösű, zsoltárt kántáló papok élén
sábai tömjént gyűjtök főpapként a szobornál.⁵

³ SÁRKÁNY DÁVID, *Adplausus* [...] Francisco Barkóczy de Szala, perpetuo in Pálótz, & Tavar-
na [...] complosus a [...] Davide Sárkány [...], MDCCLVII ad Calend. Januarii, 1757. A
kézirat lelőhelye: Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom (a továbbiakban: FK, Eszter-
gom), Coll. I. 39. 19/1.

⁴ „Főpapját Aníust, ki egyúttal a nép feje, szintén: / Fürtjeiben szalag, így jön elének le,
babérkoszorúsán...” VERGILIUS, *Aeneis* = VERGILIUS összes művei, ford. LAKATOS István,
Bp., Magyar Helikon, 1967, 148.

⁵ JANUS PANNONIUS, *Dicsőítő ének a veronai Guarinóhoz* = *Janus Pannonius versei*, vál., szerk.
és a bev. tanulmányt írta KARDOS Tibor, Bp., Szépirodalmi, 1972, 158. (CSORBA Győző
fordítása)

Sárkány Dávid még egyszer kiemeli, hogy számos király vett részt egyszerre kora egyházi és politikai életében, majd az antik utalások sora megszakad.

1761-ben a budai Landerer nyomdában jelent meg egy Barkóczy érseki beiktatása alkalmából írott vers.⁶ A címlapon szerepel az „in festo inaugurationis” megjelölés, tehát az is valószínű, hogy közvetlenül a beiktatás utáni ünnepségek valamelyikén olvasták fel Barkóczy-nak. A szerző egy magát meg nem nevező obszerváns ferences szerzetes, a címlap első sora – „*Hecatombe debita*” – pedig azt jelzi, hogy valamiféle ünnepélyes áldozatként, ajándékként szánta a verset a püspököknek.

A mű mindegyik versszakja más-más versmérték szerint íródott, így megtalálhatók benne az antik költészet legnépszerűbb versformái, többek között a hexameter, a disztichon, a trochaikus és a jambikus sor, az aszklepiadészi és a szapphói strófa, másutt a szerző az ún. *carmen hymeniacum*, vagy a horatiusi óda mintáját követi. A sorok kezdőbetűi a következő üdvözlő akrosztichont adják ki: „Franciscus e Comitibus Barkoczy de Szala S. R. I. Princeps, Archiepiscopus Strigonii Regni Hungariae Primas. Vivat! Perennet!” A mű tíz versszakában múzsák szólalnak meg: *Melpomene*, *Thalia*, *Euterpe*, *Terpsichore*, *Erato*, *Calliope*, *Urania* és *Polyhymnia*. A szerző nem véletlenül a múzsákat szólaltatja meg versében, hiszen Barkóczy már egri éve alatt a művészeteket támogató püspökként vált híressé. Itt nem fedezhetünk fel szó szerinti egyezéseket római költők soraival, azonban a szöveg áttekintése alkalmat ad arra, hogy konkrétan megjelöljük az egyik Horatius ihlette szövegrész forrását. Horatius költeményeit vizsgálva kézenfekvőnek látszik az *Ad Calliopen musam* óda áttekintése.

⁶ *Hecatombe debita ab religiosa Capistrana observantia honori [...] Francisci e comitibus Barkóczy de Szala, [...] humillime oblata centenis disparibus versibus nomen principis in festo inaugurationis per Aonias Virgines obsequiose exhibens*, Budae, ex typographæo Leopoldi Francisci Landerer 1761. A nyomtatvány lelőhelye: FK, Esztergom, Coll. I. 39. 6.

Calliope

Horatius, *Ad Calliopen musam*

Tanto praesule clara
Rides pannonis ora
Inter júbila laeta
Gaudens munere celso
Omen nominis ambis
Nomen caesare dignum!
Ille te tegit armis
Iste te locat astris
Rarus vivito princeps
Ergo Nestoris annos⁷

Descende caelo et dic age tibia
regina longum Calliope melos,
seu voce nunc mavis acuta
seu fidibus citharave Phoebi
[...]
Vos Caesarem altum, militia simul
fessas cohortes abdidit oppidis,
finire quaerentem labores
Pierio recreatis antro; [...]⁸

Az ismeretlen szerző versében maga Calliope múzsa szól Barkóczyhoz, mondván hogy védelmezni fogja őt a fegyverektől, majd hosszú életet kíván neki. Horatius versében Calliopéhoz intézi sorait, amelyek szerint a múzsák üdítik fel magát az uralkodót is, aki a harcok után az ő hajlékukba vágyik. Szembetűnő annak a horatiusi gondolatnak a megjelenése, hogy a múzsák képesek lecsendesíteni a fegyvereket.

Barkóczy 1745-ös egyházmegyei körútjához kapcsolódva többek között fennmaradt egy, a szepesi plébánia nevével jelzett, magyar nyelvű szónoklat kézírata is, amely Barkóczy püspökké való megválasztását egy mitológiai témával, az aranyalma mítoszával állítja párhuzamba.⁹ Ez ugyan a görög mitológiához tartozik, de megjelent a római szerzők műveiben is. Például Vergilius az *Aeneis* első énekében utal a páriszi ítéletre, mint a trójai háború előzményére.

A Barkóczyhoz intézett beszédből idézem a következő részletet:

[...] Az említett indító okokat szabad legyen ama poétákról kölcsönözött fabulás de valóságos igazságokat magában foglaló hasonlatosság által kifejeznem, melyet ők így költöttek: midőn Júnó, Pallasz és Vénusz együtt mulatoztak volna, nagy terhű drága aranyalma vettetett közék be ezen rajta való írással: detur pulcherrimo. Ők magok között meg nem egyesíthetvén választák bírónak Páriszt a Priamus Trója királyának fiát hogy ő ítélne meg melyiknek szépsége érdemlené meg az aranyalmát, ámint is ő igazán elítélte.

⁷ FK, Esztergom, Coll. I. 39. 6.

⁸ HORATIUS, *Ódák*, III, 4.

⁹ Prímási Levéltár Esztergom (a továbbiakban: PL, Esztergom), AEV 2100/6. 396–399.

Majd ilyen formán cselekedett ama maga változása nélkül mindeneket változtató Istennek csudálatos és bölcs gondviselése midőn az elmúlt 1744. esztendőben lévő Mindenszent havának 28. napján az egri főpásztoráságnak nagy terhű drága aranyalmáját nemes hazánkban levő főpapi miltóságok közé vettette, ezen rajta való írással: detur pulcherrimo. És a támadható pernek végét szakasztó bíról választván a Kristus Jesusnak fő helytartóját a szentséges római pápát, és apostoli országunknak ket-tős keresztel megneemesített koronás királyné asszonyát.

Ezen Istentől választatott igaz bírák látván azon sok szép külső belső isteni ajándékokot, melyekkel Excellentiádat a felséges Úristen felékesítette, tapasztalván ama sok északi tartománnyal tágasabb nézőhelyet, szélesebb pályát kívánó Istenes erkölcsöket, beszédben és cselekedetben való hatalmat, nem csak a tizenhárom vármegyére terjedt egri Anyaszentegyháznak igazgatására, hanem fölségesebb hivatalnak vezérlésére is tartozó igassággal Excellentiádnak ítelték. [...]

Az alma szimbóluma és Párizs almájának története az esküvői költészet klasszikus toposzává vált. Így kerülhetett ez az antik történet az alkalmi versek szerzőinek tollán egy másik ünnepi esemény környezetébe. Az aranyalma szerelmi történetekben is megjelenik, például Hippomenész és Atalanta (vö. Ovidius, *Átváltozások*, X, 644–680), valamint Akontinosz és Küdippé mítoszában (Ovidius, *Hősnők levelei*, XX–XXI).¹⁰ Az aranyalma antik vonatkozásain túl gondolhatunk az országalmára is, amely az uralkodást, a hatalmat jelöli.

Egy Barkóczyhoz címzett, 1761-ben Nagyszombatban megjelent nyomtatvány a következő szövegeket tartalmazza: egy epigrammát, majd egy propemptikont, egy ódát és végül zárásként egy újabb epigrammát.¹¹ A propemptikon az útra bocsájtás alkalmi műfaja, amelyben azért könyörögnek, hogy az elmenő visszatérjen. Eszünkbe juthatnak Horatius Vergiliushoz és Galateához intézett propemptikonjai az ódák első és harmadik könyvéből.¹²

Az alkalmi vers szerzője az első sorokban elmondja, hogy művéhez még Vergilius sem volna elég:

¹⁰ *Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, szerk., PÁL József, ÚJVÁRI Edit, Bp., Balassi, 1997, 33.

¹¹ FK, Esztergom Coll. I. 39. 12.

¹² HORATIUS, *Ódák*, I, 3, és III, 27.

[...] illis carmen erat (quis enim Te Praesule dignum
Tempore tam modico potuisset scribere carmen?)
Cui tuba Virgili, et vitae non sufficit aetas.¹³

Ez a fajta mentegetőzés az elődök nagysága előtt megszokott volt az alkalmi költők verseiben. A számos mitológiai utalás közül, amelyek átszövik a verset, a központi, visszatérő alakot, Aeolust emelem ki. A vers írója azzal folytatja sorait, hogy szerencsések a múzsák, hiszen az ő kedvükért küldi Aeolus a szeleket és a havat a barlangokból. Azt kérdezik, hogyan hálálják meg neki, hogy az utakat és ösvényeket hóval teszi járhatatlanná:

Aeolus ingentesque nives, nivibusque solutis
Non ulli tuto penetrandum tramite coenum.
[...]
Quas tibi pro tanto reddemus munere grates
Aeole? qui circum nivibus callesque, viasque
Comple, et fluviis iter insuperabile reddis?¹⁴

Így visszatartják, marasztalják Nagyszombatban Barkóczyt. Fel-szólítják, hogy ne siessen, hagyja, hogy feltartóztassák és ehhez magát Aeolust hívják segítségül, hogy torlaszolja el még jobban az utakat:

Atque vel invitum, ne non discedere posset,
Quo patriae, Regnique salus, curaeque vocabant,
Tyrnaviae retines? veniam da, Maxime Praesul:
Ut ne festines, quod te remoremur euntem,
Ipsumque Hippotadem quod nostra in vota vocemus
Audaces nos fecit amor; Te Praesul amamus!¹⁵

Arra kérik, hogy ne siessen, ajándékozza meg őket azzal, hogy megvárja, amíg már jól járható lesz az út. Jobban fog így utazni, és elkíséri őt szeretetük, védett utat biztosítva számára:

¹³ FK, Esztergom Coll. I. 39. 12.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

Ne properes igitur, da nostro hoc munus amori
 Exspectes facilemque viam, coenoque carentem;
 Ibis tum melius, tum te comitabitur una
 noster amor, tutasque vias praebebit eunti.¹⁶

Barkóczy Pozsonyba igyekszik. A búcsúvers szerzője azt mondja, hogy bárcsak ne emelte volna fel falait Pozsony városa, hiszen így túl gyorsan vezet el tőlük Barkóczyt. Ezen a ponton alábbhagy a marasztalás. Barkóczy menni készül, hát menjen sértetlenül, hiszen erényeire Magyarország ügyeinek intézéséhez van szüksége:

Quod si jam certus discedere denique nunc es:
 Illa utinam nunquam struxisset moenia Piso,
 Ister ubi Ungaricam primum praeterfluit Urbem,
 Quae Te tam subito nobis subducere cursu,
 Nosque Tibi properant. Sed quo meus exiit ardor?
 „Quid loquor? ire paras: i sospes Maxime Praesul,
 Quo virtus, comitesque Tuae virtutis honores,
 Ungaricique vocant complenda negotia Regni.”¹⁷

Végül a vers szerzője arra kéri Aeolust, gondoskodjon arról, hogy Barkóczy szerencsésen érkezzen meg Pozsonyba.

Aeolus nevének és attribútumainak ismerete részét képezte annak a közös mitológiai tudásnak, amelyet a növendékek tanulmányaik alatt elsajátítottak. Aeolus legismertebb említéseit Vergiliusnál és Ovidiusnál a következő szövegekben találjuk meg:

Talia flammato secum dea corde volutans
 nimborum in patriam, loca feta furentibus austris,
 Aeoliam venit. Hic vasto rex Aeolus antro
 luctantes ventos tempestates que sonoras
 imperio premit ac vinclis et carcere frenat.
 (Vergilius, *Aeneis*, I, 50–55)¹⁸

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ „Így forrt egyre az isteni nő, töprengve magában, / Míg csak a déli szelek szigetére nem ért, a viharzó / Aeoliába. Bilincseivel, börtönnel ijesztve, / Aeolus itt egy borzasztó barlang ura, minden / Birkózó szelet és viharos zivatart ide zárva.” VERGILIUS, *i. m.*, 106.

Tenet ille immania saxa,
 vestras, Eure, domos; illa se iactet in aula
 Aeolus, et clause ventorum carcere regnet.
 (Vergilius, *Aeneis*, I, 139–141)¹⁹

Protinus Aeoliis Aquilonem claudit in antris
 et quaecumque fugant inductas flaminanubes
 emittitque Notum.
 (Ovidius, *Átváltozások*, I, 262–264)²⁰

Mivel az *Aeneis* és a *Metamorphoses* a gimnáziumok poétikai osztályának tananyagába tartoztak, a szerző ezekből meríthetett.

Szintén a budai Landerer nyomdában jelent meg 1761-ben, és Barkóczyt mint új érseket köszönti az a vers, amelyben a szerző Ovidiusra utal.²¹ A verset az abaújtári követek olvasták fel vagy küldték el az érseknek. Szerzője ismeretlen, de a sorok gyakorlott verselőre vallanak. A kiválasztott részlet első sorában megfigyelhető a figura etymologica használata:

Montibus oppono montes, fons fontibus obstet,
 Plures quin fontes, quis numerare potest?
 Doctus si Musis loca commoda quaerat Apollo.
 Pindos, Parnassos, hic Helicon tenet.
 [...]

 Quaeres Ovidios Euxino in littore rursum
 Ister et auriferis, te recreabit aquis.

A sorok szerint Apolló a Píndosz, a Parnasszus és a Helikon hegyein keres megfelelő helyet a múzsáknak. Ovidiust a Fekete-tenger partján lehet megtalálni, Barkóczyt a Duna vidékének alsó folyása fogja arany vizével felüdíteni. Apollót az égi szférában találjuk és az antik görögséghez kapcsolódik, míg Ovidiusra mint hajdan elő személyre, a római költőre emlékezik vissza a szerző, és velük kapcsolja

¹⁹ „Ő csak ügyelje lakástok, / Eurus, a nagy szirt-mélyeket; ott legyen úr, a szeleknek / Börtöni, jólzárt odva felett, a saját zugolyában!” *Uo.*, 108.

²⁰ „Aeolus odvában foglyul berekeszti az észak / szélvészét, meg a többi szelet, mely felleget űz-ver, / és kibocsátja Notust.” OVIDIUS, *Átváltozások (Metamorphoses)*, ford. DEVECSERI Gábor, Bp., Magyar Helikon, 1964, 16.

²¹ FK, Esztergom Coll. 39. 7.

össze Barkóczy személyét. Az Ovidius nevét használó párhuzam arra enged következtetni, hogy ahogyan Ovidius száműzetésben szerzett verseivel gazdagabbá tette a kietlen Fekete-tenger vidékét, úgy fogja Barkóczy érseként felvirágoztatni környezetét.

A római szerzőkre való utalást Barkóczy temetési beszédében is megtaláljuk. A magyar nyelvű beszédet a szertartáson Herman József győri kanonok, mosoni főesperes mondta. Az érsek életét és cselekedeteit hármasságban mutatja be, amely szerint Barkóczy kedves volt a hazának, a népnek és az Istennek. Barkóczy a közéletben és a politikai életben való szerepének bemutatásakor helyet kap a Horatius és Valerius költők követei tevékenységével való párhuzam:

[...] Ilyen szerencsés volt a tizenhárom városok megegyeztetésében, amit hercegünk Ferenc, aki nem ugyan mint érsek, hanem akkor még mint egri püspök elküldetvén felséges asszonyunktól a szepesi tizenhárom városokban. Oly kedves vala ebben az ő fáradságos, és országos hivatalában a lengyelek előtt Ferenc, valamint a rómaiak előtt Horatius és Valerius, kik helyett midőn a római községhez más követeket küldött a Római Tanács, meg sem hallgatták őket, hanem mindnyájan azt kiáltották: hogyha csak Valerius és Horatius nem küldik, semmi sem lesz az egyezségből. Ha pedig azokat küldik, reá állanak valamint ezek által kérnek, mert tudják, hogy valamint önnön-maguk, úgy mint Horatius és Valerius igazak, úgy az ő kérések is igaz és helyes léssen.²²

Herman József itt azt az esetet emelte ki, amikor viszály támadt a tizenhárom szepesi város, valamint több sárosi és szepesi úr között, és ennek elsimításával az országgyűlés Barkóczyt bízta meg. A feladatot nagy tapintattal és ennél fogva sikerrel oldotta meg.

Nemcsak a Barkóczynak szánt versek és beszédek soraiban, hanem Barkóczy egy, a vármegyegyűlésen elhangzott beszédében is szerepelnek antik szerzők sorai.²³ A szónoklatban Barkóczy arra kéri a „tekintetes nemes vármegyét”, hogy Mária Terézia előzetes rendel-

²² HERMÁN József, *Az esztergomi kedves, és nagy főpápnak hármasság dicsérete, mellyet méltóságos [...] Barkóczy Ferencz, [...] halottas pompájának alkalmatosságával a' posonyi Szent Márton templomában 1765-dik esztendőben Kis-Aszszony havának 12-dik napján élő nyelvel hirdettet Hermán József...*, Győr, 1765. A nyomtatvány lelőhelye: FK, Esztergom Coll. I. 12. 41.; Coll. I. 32. 1.; Coll. I. 55a. 1.

²³ PL, Esztergom AEV 1326/18.

kezése alapján méltóztassék öccse, Barkóczy Imre gróf „kegyelmesen kiadott donatióját bévett szokása szerint publikáltatni s elolvastatni.” A beszéd bevezető részébe illesztve, Ovidius *Pontuszi levelek* című művének első könyvéből (I, 3, 34–36) idéz:

Szerencsés óráim fejének, s buzgó szívből származott óhajtásim céljának miltán mondhatom e napot, mellyen a T. N. vármegyét közönségesen s annak ily szép számmal öszvegyült érdemes tagjait [...] friss jó egészségben láthatom, köszönhetem, tisztelhetem és ölelhetem.

Mert, hogy Ovidiussal az igazat megvalljam:
Nescio qua natale solum dulcedine cunctos,
Ducit, et immemores non sinet esse sui.²⁴
És azért Ulissessel:
Fumum de patriis posse videre, focis.²⁵

Az Ovidiustól idézett sorokkal tehát azt hangsúlyozza, hogy az embert erős kötelék vonzza hazájához, szülőföldjét soha nem felejt el. A beszéd további részébe Themisztoklész, Seneca, Cicero, Claudianus és a 16. században alkotó Michael Verinus sorait illeszti be. Végül ismét felbukkan egy ovidiusi idézet, ezúttal az *Amores*ből (III, 4, 17):

Miért irtózott Temistoclés a főbírósgától annyira, hogy készebbnek mondaná magát a halálnak választására inkább, mintsem a népnek s annak dolgainak kormányzására s igazgatására.
Nitimur in vetitum semper, cupimus que negata.²⁶

A versek és beszédek mellett más formában is megtalálhatóak az antik költők Barkóczy környezetében. Könyvtárának jegyzéke az esz-

²⁴ „Nem tudom azt, hogy mért ily édes mind a szülőföld, / emlékért mért nem hagyja feledni soha.” OVIDIUS, *Levelek Pontuszból*, ford., utószó, jegyz. KARTAL Zsuzsa, Bp., Európa Könyvkiadó, 1991, 16. *Pontuszi levelek*, I, 3, 35–36.

²⁵ „[Bármily bölcs is volt Ithacus,] füstölni az oltárt / házaiban mégis látni kívánta szeme.” *Uo.*

²⁶ „Vonz mindig, ami tiltva van, és ami nem szabad, az kell.” P. OVIDII NASONIS/PUBLIUS OVIDIUS NASO, *Amores/Szerelmek*, (latinul és magyarul), ford., jegyz. GAÁL László, Bp., Akadémiai Kiadó, 1961, 119.

tergomi Prímási Levéltárban található.²⁷ Az érsek 1765-ös halála után készítették az összeírást az akkor Pozsonyban található könyvtárról. A lajstromban szerepelnek Vergilius művei egy kötetben, Ovidius művei három kötetben, valamint Horatius carmenjei. Sajnos ezek a könyvek nem maradtak fenn a könyvtár mai állományában, így a Vergilius-kötetnél például nem tudjuk, hogy pontosan mely műveket tartalmazta, de feltehetően az *Aeneis*t, vagy esetleg egy válogatás-kiadás lehetett. Ovidius esetében minden bizonnyal egy háromkötetes gyűjteményes kiadásról van szó. A könyvjegyzékben a nyomtatott könyvek között szerepel a következő bejegyzés: *Virgilius Poetának az Trojai Aeneásrul. 1 vol.* A mű nem maradt fenn a könyvtár kötetei között. Nem tudunk arról, hogy a lajstrom készítésének évében létezett magyar nyelvű nyomtatott *Aeneis*-fordítás. Az elsőt Kováts József készítette el, amely három kötetben jelent meg 1799-ben, 1804-ben és 1831-ben. Ezt követte Baróti Szabód Dávid fordítása 1810-ben. Tudunk a 18. század első feléből származó két *Aeneis*-fordításról, de ezek csak kéziratban voltak fellelhetők egészen a 20. század végéig.²⁸ A szerző, Gyárfás István személyéről nem tudunk sokat – a fordítás készítésének idején több ilyen nevű személy élt az országban. Fordításának egyik kézirata az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményében található, tehát a Barkóczyhoz kapcsolódó dokumentumok környezetében.

A kéziratos művek Barkóczy hagyatéki jegyzékében *Manuscripta* címmel megjelölt csoportba vannak gyűjtve. Ezek között is találunk egy magyar nyelvű Vergilius kéziratot *Pars Virgilii redditi versibus Hungaricis in4to* címmel bejegyezve. A kéziratot nem ismerjük, nem tudjuk, melyik Vergilius-mű fordítását rejtheti.

Valószínű, hogy a hagyatéki lajstrom összeírója hibázott, amikor a *Virgilius Poetának az Trojai Aeneásrul* című művet a nyomtatott könyvek közé sorolta be. Ez egy kézirat lehetett, melyet talán már Barkóczy

²⁷ PL, Esztergom, Archivum Saeculare I., Acta Radicalia et Protocollaria 69. = Protocolum testamenti ... Barkóczy. A kötet számozatlan oldalakból áll. Ennek az utolsó negyedében álló fejezet cím: „Descriptio et inventarium bibliothecae Archiepiscopalis Poseniensis suburbanae.” Utána hosszan, tételesen sorolja a könyvek címeit.

²⁸ THIMÁR Attila, *Előszó* = GYÁRFÁS István, *Virgilius poetának Aeneise (1717)*, kiad., bev., jegyz. THIMÁR Attila, Bp., Universitas, 1995, 5–13.

idejében könyv alakba kötöttek be, majd később a Barkóczy-könyvtár anyagából a Batthyány-gyűjteménybe kerülhetett.

Annak ellenére, hogy ezek a fordítások kéziratban maradtak, fontos kiemelni annak jelentőségét, hogy az érsek környezetében több évtizeddel az első magyar nyelvű Vergilius-mű megjelenése előtt találkozzunk Vergilius-fordításokkal.

VERSEGHY FERENC ÉS KRESKAY IMRE KÉZIRATBAN MARADT HEROIDA-ÉNEKEI*

HOVÁNSZKI MÁRIA

Verseghy Ferenc és Kreskay Imre heroida típusú énekeit a 18. század végi magyarországi költészet formai és műfaji szempontból egyedülálló jelenségeként tarthatjuk számon. Az alábbiakban ismertetett vizsgálat kiindulópontját Verseghy 1781-es *Parnassus*-kézírata képezi,¹ melynek nagy része fedi az 1780-as *Parnassus* anyagát,² illetve Kres-

* A tanulmány az MTA TKI-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport keretén belül készült; a szerző a kutatócsoport tagja.

¹ *A / Parnassus Hegyén / zengedező / Magyar Músának / szózati: / mellyeket egybe szedte egy Hazafi tu/lajdon múltóságára / 1781 / Esztendőben.* OSZK Zeneműtár, Ms. Mus. 1824. A kézirat négy részből és két toldalékból áll, melyeket Verseghy tematikus alcímekkel látott el. „I. Rész: Descriptiók; II. Rész: mellybe A régi versszerzőktől fel jездett némelly történetek foglaltatnak; III. Rész: mellybe a Világ mulandóságárúl, és más Ájtatos Énekek foglaltatnak; IV. Rész: Egyelített Szerzések; I. Toldalék: melly magában némelly Külömbféle nyelveken lévő szerzéseket foglal; II. Toldalék: melly ujdonn újj Áriákat, és azokra szerzéseket foglal.” A továbbiakban: *Parnassus*, 1781. (A kézirat részletes ismertetését lásd a megjelenés alatt álló *Verseghy költeményei* című kritikai kiadásban, melyet jelen tanulmány írója rendez sajtó alá.)

² *A / Magyar Parnassus / Egybe szedte a Magyar / nyelvnek virágjába gyö/nyörködő egy Haza-Fi. / M.DCC.LXXX. esztendőben. / Nagy-Szombatba.* OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 764. Az OSZK katalógusában nincs feltüntetve, hogy a kézirat szerzője Verseghy. A gyűjtemény a következő részekből áll: „I. Rész: A versszerzőknek modgya szerint lett Ábrázolások; II. Rész: Az ájtatos Léleknek sz[ent] indulati; III. Rész: Külömbféle Elegyített Szerzések; IV. Rész: A Régi versirok' Meséjékből költ szerzések.” Végül következik egy később bejegyzett számozás és alcím nélküli rész, mely az 1781-es *Parnassus*-kézirat II. Toldalékának Énekeit tartalmazza kotta nélkül.

kay Imre *Magyar Ódák avagy Énekek* (1788)³ című autográf gyűjteménye, mely bizonyos pontokon érintkezik Verseghy kézírataival. Mindhárom kézirat azon századvégi vegyes énekes gyűjtemények körébe tartozik, melyeket a szerzők-szerkesztők a hagyománymentés, nyelvészépesítés, nyelvművelés okán, illetve a poézis mindenkori gyönyörködtető szándékának megfelelően a kegyes olvasó szórakoztatására állítottak össze. Az összeírók munkája tehát nem véletlenszerű, hanem tudatos és programszerű volt.⁴

Verseghy kézíratos kötetei között alapvető különbséget jelent, hogy az 1780-as énekgyűjteményben nincsenek kották, csak utólag bejegyzett, számozott áriaualások („Aria No. 1.”, „No. 2.” stb.), illetve jóval kevesebb éneket tartalmaz, mint az egy évvel későbbi gyűjtemény. Az 1781-es *Parnassus*-kézirat mellett egyetlen olyan énekgyűjteményt ismerünk a korból, melybe dallamokkal együtt jegyezte le a szövegeket a költő-gyűjtő-szerkesztő: Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz Énekét*.⁵ Pálóczi gyűjteménye azonban egyrészt jóval későbbi (1813), másrészt kottaírása erősen hiányos, ami a legtöbb esetben lehetetlenné teszi a dallamok pontos rekonstruálását. A fiatal pálos szerzetes viszont modern kottagrafikával rögzítette a dallamokat, melyek nemcsak a magyar zenetörténet szempontjából érdekesekek, de tágabb kontextusba helyezve őket Verseghy egész költészetének alakulását helyezik új távlatba.

³ *Magyar Ódák. / avagy / Énekek. / Irta / Kreskay Imre. / 1788.* OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2197. A továbbiakban: KRESKAY, 1788.

⁴ A korabeli énekeskönyvek primer-szekunder, illetve receptuális-auktoriális forrás-voltáról lásd Csörsz Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere (1700–1840)*, Bp., Argumentum Kiadó, 2009, (Irodalomtörténeti Füzetek 165), 38–39.

⁵ Kritikai kiadása, jegyzetekkel: *Ötödfélszáz Énekek: Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből*, sajtó alá rendezte BARTHA Dénes és KISS József, Bp., Akadémiai Kiadó, 1953. Horváth Ádám írói programjáról lásd Csörsz Rumen István, *A kesergő Nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban (1700–1800)*, Bp., Universitas Kiadó, 213–265.

HEROIDÁK A MAGYAR IRODALOMBAN

Ovidius heroidái, majd az általuk életre hívott műfaj töretlen népszerűségnek örvendett a nyugat-európai irodalomban.⁶ Az első magyar nyelvű heroida-fordítások Gyöngyösi István nevéhez köthetők. A neki tulajdonított heroidák négysarkú (Gyöngyösi)-strófákban készültek, és általában kétszer olyan hosszúak, mint az Ovidiusnál olvasható levelek (I. *Paris Helenának*, II. *Helena Párisnak*, III. *Penelope Ullisesenek*). Bőbeszédűségük miatt ezek a darabok inkább epikus, mint lírai jelleget öltenek.⁷ Fontos formai jegyük még, hogy Gyöngyösi a korabeli európai heroida-kiadásokat követve rövid tartalmi összefoglalót adott az énekek előtt. Ezután Bessenyei György jelentkezett heroidákkal a magyar irodalomban, aki az 1772-ben megjelent *Embernek próbája* című Pope fordításához csatolt toldalékul négy heroidát (*Párides Részushoz*, *Rézus Párideshez*, *Ediza Részushoz*, *Rézus fohászkodásai Edizához*). Ezek már nem Ovidius-fordítások, hanem a korabeli heroida-divat lecsapódásai voltak.⁸ Mivel a 18. század végén vagy a *Collection d' héroïdes et pièces fugitives en vers de Dorat, Colardeau, Pezay, Blin de Sain-More, et autres* című francia gyűjtemény,⁹ vagy az eredeti huszonegy ovidiusi levél volt a magyar nyelvű imitációk forrása, írónk formailag vagy a francia mintát, vagy Ovidiust követték, azaz vagy páros rímű felező tizenkettesekben (magyar alexandrinusokban), vagy disztichonban írták-magyarították érzékeny-heroikus leveleiket. Mivel Bessenyei (feltehetően) francia minta után dolgozott, a levelet egyrészt önmagukban, prózai bevezető nélkül közölte, másrészt az általa olyannyira kedvelt francia formát, azaz a magyar alexandrint használta.

⁶ Ovidius *Heroides*ének utóhatásáról: a hősnők leveleinek recepciójáról, imitációjáról és adaptációjáról lásd IMRE Mihály, „Magyarország panasza”: *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995, (Csokonai Könyvtár, 5), 50–54.

⁷ Lásd POLGÁR Anikó, *Ráfogások Ovidiusra: Fejezetek az antik költészet magyar fordítás- és hatástörténetéből*, Pozsony, Kalligram, 2011, 13.

⁸ Lásd BÓDI Katalin, *Könny és tinta: A magyar levélgény és heroida történeti és poétikai háttere*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010, 187. (A történetek elmesélésekor Bódi Katalin felcserélte Rézus és Párides neveit.)

⁹ *Collection d' héroïdes et pièces fugitives en vers de Dorat, Colardeau, Pezay, Blin de Sain-More, et autres*, Frankfurt, Lipcse, 1769

Mindössze ennyi, ami a magyar irodalomban megelőzte Verseghy heroidáit, illetve (bizonytalan datálása miatt) valószínűleg még Anyos Pál *Pénélopé Uliaszszeszhez* című, páros rímű felező tizenkettesekben fordított heroidája készült Verseghy énekei előtt. Anyos a nyugat-európai Ovidius-kiadások nyomán Gyöngyösi fordításához hasonlóan Ovidiusból vett idézettel és prózai bevezetővel látta el a darabot. Időben ezután következnek Verseghy formailag is rendbontó, kéziratban maradt heroida-imitációi. A következő évek heroida-termését az előzőekhez hasonlóan mindenekelőtt az írók által használt források, minták határozták meg. Az *Érzékeny Levelek*hez csatolva 1785-ben, Bécsben látott napvilágot Czirjék Mihály négy heroidája (*Héloïse Abélardhoz*, *Abélárd Héloïséhez*, *Hertzeg-Aszszony Vallier XIVdik Lajoshoz*, *Barnavel Trumán barátjához*). Mivel Czirjék forrása Pope *Elisa to Abelardjának* 1769-es Colardeau-tól való francia fordítása volt,¹⁰ Czirjék páros rímű felező tizenkettesben magyarártotta az epikus bevezetővel ellátott leveleket. Dayka Gábor szintén magyar alexandrinban fordította a Colardeau-tól vett *Héloïse Abélardhoz* és *Abélárd Héloïse-hoz* című Pope-heroidákat, ugyanakkor az Ovidiusból 1787-ben, illetve 1788-ban „fordíttatott” *Pénélopének Uliaszszeszhez írott levele Ovidiusból* és *Phyllis Demophoonhoz* című heroikus leveleket természetesen disztichonban adta közre. Dayka *Pénélopének Uliaszszeszhez* című heroidája elé az Ovidius-fordítások hagyományához híven a történet megértését segítő prózai bevezetőt illesztett,¹¹ az Orpheusban megjelent *Phyllis Demophoonhoz* című fordítás előtt viszont nem olvasható epikus bevezető.¹²

¹⁰ BÓDI, *Könnny és tinta*, i. m., 189.

¹¹ *Első folyóirataink: Magyar Museum I. Szöveg*, sajtó alá rendezte DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004, (Csokonai Könyvtár, Források, Régi kortársaink, 11), 215–217. Az RMKT-ban megjelent Dayka-kiadás csak a jegyzetben hozza a prózai bevezetőt, a főszövegben nem közli. *Dayka Gábor összes művei*, sajtó alá rendezte BALOGH Piroska, BÓDI Katalin, SZÉP Beáta, TASI Réka, Bp., Universitas Kiadó, 2009, (Régi Magyar Költők Tára XVIII. sz., 10), 74–77.

¹² *Első folyóirataink: Orpheus*, sajtó alá rendezte DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001, (Csokonai Könyvtár, Források, Régi kortársaink, 7), 200–202; *Dayka Gábor összes művei*, i. m., 77–80.

VERSEGHY ÁRIÁI

A fiatal, muzsikusként (is) számon tartott Verseghy egészen egyedülállót alkotott, amikor ilyen műfaji előzmények után mind a magyar zenei-énekköltészeti, mind az irodalmi formai hagyománytól eltekintve, alakulóban lévő saját esztétikai nézeteinek letéteményeseként megalkotta heroida-imitációit.

Verseghy több ponton is eltért a magyar előzményektől. Egyrészt műfaji, másrészt ezzel szoros összefüggésben formai tekintetben. Szövegvers helyett énekversben (áriában), magyar alexandrin és/vagy disztichon helyett pedig apró motívumokból, illetve azok szekvenciáiból álló nyugat-európai érzékeny-barokk dallamokra komponált, szabálytalan strófaformákban szólaltatta meg a szerelmi bánatukban „panaszolkodó” hősöket. A külföldi, magas zenei regiszterből származó dallamminták változóan bővített sorú, sokszor belső rímekkel is tagolt strófákat hívtak életre. Bár az énekekben a dallamritmushoz való igazodás miatt különféle (idő)mértékes verslábak is megtalálhatók, a sorok a zenei súlyoknak megfelelően elsősorban ütemhangsúlyokkal tagolhatók.

Verseghy heroida-énekei csak a költő két legkorábbi énekgyűjteményében, az ún. *Parnassus*-kéziratokban találhatók meg.¹³ Mindkét kéziratban külön részt alkotnak az ovidiusi és vergiliusi forrásokra is visszavezethető antik történeteket imitáló énekek. Az 1780-as kézirat IV. Része „*A Régi Versirok' Meséjéből Költ Szerzések*” címet viseli, az 1781-es kézirat II. Részébe pedig „*A régi versszerzőktől fel jездett némelyly történetek foglaltatnak*”. Az énekek címe az 1781-es dallamokat is tartalmazó kéziratban: *Orpheus; Piramus, és Thizbe; Thizbe; Atalanta; Ariandne; Oenone; Penelope; Venus; Neptunus; Ámor, és a Halál; Ámor, és a Méhek*. Az 1780-as kézirat IV. Része annyiban különbözik ettől, hogy ott az utolsó két ének nem szerepel, van viszont egy *Dido* című, dallamutalás nélküli darab, melyet az 1781-es kéziratból kihagyott Verse-

¹³ Egyetlen helyen találunk a keletkezés idejére vonatkozó bejegyzést. Az *Orpheus* kottája alatt későbbi, sötétebb tintával beszúrva a következőt olvashatjuk: „Költ 1774-ben”. Az ifjú Verseghy tehát ezt az áriát még az egri szemináriumban írta. Ez az egyetlen heroida, melynek (*Eurydice* címmel) kotta nélkül egy későbbi autográf tisztázata is fennmaradt, az 1786–1788 közé datálható *Énekek*-kézirat I. csomójában (OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3661; 210–211, 16b–17a.)

ghy. A címek önmagukért beszélnek. Az *Ámor, és a Halál*, illetve az *Ámor, és a Méhek* kivételével a költő minden esetben a szerelmük távolléte, halála, esetleg hűtlensége miatt kesergő antik hősöket szólaltatott meg, az Ovidiusig visszavezethető heroida-hagyomány beszédmódját imitálva. (Az *Ámor, és a Halál* és az *Ámor, és a Méhek* nem heroidák, a prózai bevezető is hiányzik mellőlük. Ezeket nyilvánvalóan forrásuk-témájuk miatt válogatta be a „régí versszerzőktől vett történetek” közé Verseghy.) A műfajt igencsak kedvelhette a fiatal pálos költő. Az „*ujjdonn újj Ariákat, és azokra szerzéseket foglaló*” II. Toldalékban ugyanis újabb „heroidákat” találunk. Ennek 3. éneke a *Helena álmodozik Parissal* című ária, 5. éneke pedig Apolló és Daphné történetét idézi meg (*Apollónak panaszi Dafne futása ellen*). Bár formailag kilóg, de témáját tekintve a 4. számú, *Apollo, és Dafne* című duett is ide vehető. Mivel azonban a II. Toldalék heroidái sem zenei forrásukat, sem irodalmi mintájukat tekintve nem kapcsolódnak a II. Rész Ovidiustól és Vergiliustól ihletett énekeihez, a továbbiakban ezektől eltekintve csak a II. Rész heroida-énekeit vizsgálom, melyek a következő egységekből épülnek fel:

a) Cím.

b) Rövid bevezető, melyben a lírai éneket epikus kontextusba helyezi Verseghy. Ebben a hős megszólalásáig elmondja a történetet, majd „*igy szólal meg; így siránkozott; így szállítá meg; sirt és bánkódott illy formán; így sohajtozott; panaszi illyenek voltak; így panaszkodik*” frázissal felvezeti az áriát.

c) Az ének egyszerűlamú kottája az első strófával (többnyire AAB formájú dallamok).

d) A történet forráshelyének megadása pontos filológiai utalással. Pl. „*A Történetet lásd bővebben Ovidiusnál L[ibri] 10. Metam[orphoses] Fab[ulae] 1. és Vergiliusnál L[ibri] 4. Georgicorum*”, azaz az epikus szálra kíváncsi olvasót a korábbi szövegkiadásokat követve antik szöveghegyekhez utalja a szerző.

e) Az ének strófái sortördelés nélkül lejegyezve.

Az énekek ebben a formájukban máig kéziratban maradtak. Ennek egyik oka, hogy a kézirat csak 1937-ben került az OSZK-ba,¹⁴ vagyis Császár Elemér és Madarász Flóris 1910-es Verseghy kritikai kiadásának megjelenése után,¹⁵ a másik pedig a vegyes gyűjtemény jellegében keresendő, hiszen az énekek jelentős része nem utalható egyértelműen Verseghy nevéhez. Míg ugyanis a lejegyzés kezdetén Verseghy valamilyen módon jelezte, ha ő írta az adott darabot, később már sem saját, sem más szerzőségét nem jelölte.¹⁶ A kézirat Verseghyének vélt énekeit 1938-ban Gálos Rezső adta közre.¹⁷ Gálos publikálása azonban több szempontból is felemásra sikeredett. Egyrészt mivel Gálos célja Verseghy műveinek megjelentetése volt, a kétes hitelű énekeket nem közölte, másrészt minden esetben dallam nélkül adta közre az általa Verseghyének tartott darabokat. Ehhez járul még, hogy a II. Résznél az énekekhez tartozó prózai bevezetőt is elhagyta. A kézirat vegyes szerzői jellege miatt érthető tehát az egyébként rendkívül pontos filológus-kutató tévedése, aki a IV. Rész „Egyelítettett Szerzéseiből” több Kreskay-darabot (és feltehetően még más, ismeretlen szerzőjű költeményeket is) Verseghynek tulajdonított. Gálos Rezső figyelme ez esetben elsiklott Császár Elemér 1910-es kiadásának jegyzetei felett. Császár ugyanis közreadott négy olyan Verseghy-heroidát,¹⁸ melyeket autográf forrás hiányában Kreskay *Magyar Ódák avagy Énekek* című gyűjteményéből vett. A Kreskay által összeírt

¹⁴ Először 1880-ban Ompolyi-Mátray Ernő ismertette a Pauer János székesfehérvári püspök tulajdonában lévő kéziratot a püspök engedélyével (DR. OMPOLYI, *Egy irodalmi becsű kéziratról*, Magyar Korona, 1880. nov. 21., IV. évf., 218. sz.). Egy évvel később, 1881-ben Bogisich Mihály a *Magyar egyházi énekek a XVIII. századból* című akadémiai székfoglalójában beszélt a kötetéről, illetve forrásként használva közölt belőle öt dallamot (Ért. a nyelv- és széptudományok köréből, 1881. IX. 11.). Ezután vesztette szem elől a Verseghy-kutatás a sokáig magántulajdonban maradt kéziratot, mely végül az OSZK-ba került. Az „irodalmi emlékről” Lavotta Rezső tudósított (az előszót teljes terjedelmében közölte) az 1937-es *Magyar Könyvszemlében*. (LAVOTTA Rezső, *Verseghy Ferencnek egy ismeretlen kéziratáról*, Magyar Könyvszemle, 61(1937), 1, Harmadik folyam 1. füzet, 57–61.)

¹⁵ *Verseghy Ferenc összes költeményei, I. kötet: Kisebb költemények*, kiadják CSÁSZÁR Elemér és MADARÁSZ Flóris, Bp., Franklin-Társulat, 1910 (Régi magyar könyvtár, 24).

¹⁶ Verseghy saját maga mellett kizárólag Faludi Ferencet nevezte meg szerzőként. Ha mástól (Kreskay Imre, Amade László) vette az éneket, azt nem jelölte.

¹⁷ GÁLOS Rezső, *Verseghy Ferenc zsengei*, ITK 48(1938), 2, 165–177, 48(1938), 3, 286–293.

¹⁸ *Verseghy Ferenc összes költeményei, I., i. m.*, 18. sz. *Eurydice*; 28. sz. *Piramus Thizbéhez*; 29. sz. *Thizbe Píramushoz*; 30. sz. *Penelope Ullisseshez*

énekes gyűjtemény azonban nemcsak ezt a négy Verseghy-darabot tartalmazza, de más címmel megtalálhatók benne Kreskay ama énekei is, melyeket Verseghy a *Parnassus* IV. Részébe átmásolt, és amiket Gálos Verseghynek tulajdonított.¹⁹ Kreskay szerencsére minden esetben megnevezte a szerzőt. Figyelemre méltó, hogy a Kreskay általa írt négy dialogikus levélpár (*Phillisnek Panaszi*, *Felelet Phillis panaszi*, *Apolló Dafnéhez*, *Dafne Apollóhoz*) mindkét Verseghy-kéziratban a „Külömbféle Egyelített Szerzések” című részben található. Verseghy tehát ebben a műfajban egyértelműen elkülönítette saját énekeit a más(ok) által írottaktól.

A kézirat lejegyzése világossá teszi, hogy a fiatal Verseghy számára a *lyra* olyan énekelt (*lyrával*, azaz lanttal kísért) költészetet jelentett, melyben zene és a szöveg egymástól elválaszthatatlan egységet alkotott. Igen fontos azonban, hogy a modernre és újra minden tekintetben rendkívül fogékony Verseghy azzal, hogy a magyar hagyományban használt dallamok helyett ezeket a darabokat új, nyugat-európai barokk-érzékeny melódiákra írta, formailag erősen eltávolodott a magyar világi (énekelt) líra hagyományától. Nem így a magas irodalomtól, hiszen a darabok előtt olvasható epikus bevezetővel a heroida-kiadások jól ismert gyakorlatához csatlakozott, sőt az irodalom tudós művelőjeként mindenütt antik forráshelyre vonatkozó pontos filológiai utalással látta el a darabokat. Verseghy tehát az énekelt heroidák írásakor az elit, magas zenei kultúrát elit, magas irodalmi műfajhagyománnyal ötvözte. Mégpedig a zenedráma áriáit imitáló arietták-dalok lírai megszólalásmódját az irodalomban rendkívül népszerű, Ovidiusig visszavezethető heroida-hagyománnyal.

Verseghy énekei nem Ovidius-fordítások. Bár a költő a témát mindig Ovidiustól vagy Vergiliustól vette, a hősök és hősnők kizárólag érzelmeiket beszélik el, ráadásul mindezt operába illő áriaformában teszik. A 17–18. században számtalan zeneszerző dolgozott fel ókori mitológiai történeteket, az *opera serián*ak pedig szinte privilégiuma volt a kesergő, gyakran öngyilkos (antik) hősök megszólaltatása. Verseghy valószínűleg elsősorban az opera műfajából merítő, többnyire szabálytalan strófikus formákat használó, Bécsben a 18. század

¹⁹ OSZK Kt., Quart. Hung. 2197; 12. sz. *Hermione Oresteshez* (Verseghynél *Demophon* *Fillisnek*); 13. sz. *Orestes Hermionéhez* (Verseghynél *Pillis Démophonak*); 15. sz. *Apolló Dafnéhez*; 16. sz. *Dafne Apollóhoz*.

második felében rendkívül divatos *arietták* dallamait használta fel a heroida műfaját felelevenítő, ókori történetbe ágyazott énekeinek írásához. (A zeneszerző(ke)t ezidáig nem sikerült azonosítani.).

Beszédmódjukat tekintve ezek a darabok az operaáriák és az érzékeny énekek műfaji kívánalmainak megfelelően kizárólag a hősök/hősnők érzelmi kitörését jelenítik meg, az epikus szál teljes mértékben hiányzik belőlük. Erre a történetek közismertsége miatt valószínűleg egyébként sem volt szükség, másrészt ennek pótlására szolgált az énekeket bevezető prózai rész. Hogy Versegly mit gondolt a heroida és az opera műfajáról, arról a jóval későbbi írt *Analyticában* a következőket olvashatjuk:

A költői leveleket különféle csoportokba lehet osztani. [...] Ovidius Tristiaiban és Pontusból írt elegikus levelein kívül, elsőnek írt hősnőkről szóló elégikus leveleket, amelyek a hősnők nevével vannak megjelölve. Ezeknek a természetete megkívánja, hogy a történelemből jól ismert és egyszersmind olyan személyek legyenek, hogy azok már az olvasók lelkét lebilincselve tartsák, azután, hogy ezek a személyek olyan állapotba kerüljenek, azok ne csak a figyelmet, hanem különösen érzelmet is keltsenek és tápláljanak bennünk. *Ovidius Heroidái semmi mással nincsenek tele, csak szerelemmel, és véleményem szerint a nemesebb érzések és szenvedélyek ábrázolására nagyon alkalmasak.* [kiemelés tőlem – H. M.]²⁰

A heroidáról mindössze ennyit olvashatunk. A zenés drámáról (*drama musicum*) vagy operáról (*opera*) azonban Versegly hosszan értekezett. Mivel a zenés dráma kialakulását, történetét és műfaji jellemzőit az 1817-es nagy összefoglaló művében már egyrészt az érzékenységgel (zene)esztétikája felől, másrészt a valósághű ábrázolás követelménye felől vette számba, a műfaj konkrét megvalósulásának számtalan hibáját látta (a zenével való visszaélés, az énekesek versengése, az énekesek kiszolgálása a zeneszerzők részéről, a túlzott látványosságra való törekvés, a drámai költészet szabályainak semmibe vétele, nevetséges cselekménybonyolítás stb.).²¹ Beszédes azonban, hogy Verse-

²⁰ VERSEGLY Ferenc, *A magyar nyelv törvényeinek elemzése, III. rész. A magyar nyelv művészi felhasználása, I. szakasz*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Versegly Ferenc Megyei Könyvtár, 1977, 7. füzet, 739–740. (A továbbiakban: *Analytica*, III/7.)

²¹ *Analytica*, III/7, i. m., 954–982. „233. §. A zenés dráma, az opera eredete és fejlődése; 234. §. A mai zenés drámának az esztétika elveivel ellenkező hibái; 235. §. A tökéletes

ghy mindezek ellenére az operát a legérzékenyítőbb, éppen ezért az ember általános kiművelésére (*Bildung*) is a leghatékonyabb és legalkalmasabb műfajnak tartotta.

A zenés dráma minden dámai mű között a legméltóságteljesebb, legnemesebb és a leghatásosabb lehet, mivel a szabad művészeteknek szinte mindegyikét segítségül hívja. Költészet, zene, színjáték, festészet és építészet egyesült erővel lepik meg a néző lelkét, és az általuk fölélesztett érzelmek erejével arra felé vonják, ragadják el, amerre akarják. De – sajnos! – nagy és igen súlyos hibák lopakodtak be ebbe a drámafajtaba [...]”²²

Majd miután számba veszi (főleg a korabeli) zenés dráma lehetséges hibáit, a következő megállapításra jut:

A zenés dráma szerzőjének tehát a tragikus költőtől főleg abban kell különböznie, hogy ne cselekményt adjon elő elejétől végéig összes bonyodalmaival, tanácskozásaival, tárgyalásaival, ármánykodásaival, szövevényeivel és viszontagságaival együtt, mint ahogyan a tragikus költő szokta, hanem csak azt, amit ugyanezen cselekmény folyamán éreznek és a cselekményhez huzamosabban kapcsolódó érzés hatására mondanak vagy tesznek.²³

Erre Verseghy szerint kitűnő anyagot szolgáltatna például a „Klopstock által alkotott Bardiet vagy Hermann csatája [...], [illetve] Osszián Fingalja vagy Temorja.”²⁴ Verseghy tehát az ideális operát tulajdonképpen zenés érzékeny játékként gondolta el. Bár mindekkor már kiforrt esztétikai nézőpontból tekintett,²⁵ arra, hogy a zenés

zenés dráma törvényei; 236. §. Az operett, azaz komikus opera. Az intermezzo, azaz közjáték (embolium). A vigopera (opera buffa).”

²² *Analytica*, III/7, i. m., 234. §, 962–963. o.

²³ *Analytica*, III/7, i. m., 235. § 2, 975. o.

²⁴ *Uo.*

²⁵ Sulzer hatásáról Verseghyre lásd: MARGÓCSY István, *Verseghy Ferenc esztétikája*, ItK, 85(1981), 545–560; *Verseghy Ferenc drámái*, s. a. r. DONCSECZ Etelka, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014 (Csokonai Könyvtár, Források, Régi kortársaink 11), 483–491; Réka LENGYEL, *The Sources of Ferenc Verseghy’s Handbook of Aesthetics (Usus aetheticus linguae hungaricae, 1817) = Anthropologische Ästhetik in Mitteleuropa 1750–1850 – Anthropological Aesthetics in Central Europe 1750–1850*, hrsg. von Piroska BALOGH, Gergely FÓRIZS, Hannover, Wehrhahn, 2017.

dráma a legkorábbi időktől foglalkoztatta, az 1781-es *Parnassus*-kézirat II. Része a bizonyíték. A heroida-énekek sajátos műfajukból adódóan ugyanis a zenés drámai játék és az érzékeny beszéd mód egyesítésére, illetve az erre való törekvésre mutatnak. Ezek a darabok azért, hogy egyrészt abból az Ovidiusig visszavezethető heroida-hagyományból táplálkoznak, melyek „semmi mással nincsenek tele, csak szerelemmel”, másrészt ugyanilyen erősen kötődnek az operaáriák lírai megszólalásmódjához, tulajdonképpen a 18. század végi érzékeny esztétika egyik legtokéletesebb műfaji megnyilvánulásai, illetve leképezői voltak.²⁶

Ezt nemcsak Verseghy gondolhatta így, de a műfaj másik hazai művelője, Kreskay Imre is, hiszen az énekelt heroidákat műfaji sajátosságaik mintegy erre predesztinálták. A darabok lírai megszólalásából következik ugyanis, hogy ha az énekek előtt nem találunk prózai bevezetőt vagy epikus szálra vonatkozó ókori mitológiai utalást, és a hősök nevét kicseréljük a „Kedvesemmel, Édesemmel, Hitvesemmel, Jegyesemmel” stb. jelzőkkel, akkor néhány alaptípusra szűkíthető, általánosan használható érzékeny éneket kapunk. Az ötlet Kreskaytól származik: Kreskay gyűjteményében ugyanis, mint már említettük, más címmel találhatók a *Parnassus*ban *Phillis Panasz Demophoon ellen*,²⁷ illetve *Demophoon meg-felel Fillisnek*²⁸ című heroidák. Az énekek mindkét Verseghy-kéziratban nótautalással, de prózai bevezető és filológiai utalás nélkül szerepelnek. Kreskay 1788-as kéziratában azonban már *Hermione Oresteshez*, illetve *Orestes Hermionéhoz* címmel olvashatók a darabok:²⁹ szintén prózai bevezető nélkül, ugyanakkor utalva arra, hogy a történetet Ovidiustól vette a szerző. A válasz-ének szövegében Verseghynél értelemszerűen Fillis, Kreskaynál pedig

²⁶ Hogy Verseghy milyen esztétikai kritériumok meglétét tartotta szükségesnek ahhoz, hogy ő valamit „tökéletes érzékeny műdarabocskának” tekintsen, arról lásd [VERSEGHY Ferenc], *Mi a' Poézis? és ki az igaz Poéta?* Egy rövid elmélkedés, Mellyben a' Költésnek mivolta, eszközei, tzéllya, és tárgya, a' magyar Rythmisták' hangeggyztetésének helytelenségével' eggyütt előállítatnak, Buda, 1793, 1-48.

²⁷ *Parnassus*, 1781, i. m., IV/7, 100-101; 50b-51a. „Nótáját lásd pag. 18. az első Részben akár No 1. akár No2., Ugy mindazonáltal, hogy akármelikk Nótának 2dik részében az 5dik és 6dik Tactus kétszereztesen.”

²⁸ *Parnassus*, 1781, i. m., IV/8, 101-102; 51a-51b. „Nótáját Lásd pag. 20. az 1. Rész az 10. Ének alatt.”

²⁹ KRESKAY, 1788, i. m., 20-25 ; 13b-16a. (12. sz., 13. sz.)

Hermione neve áll. A címcseré azért érdekes, mert ezek a történetek valóban Ovidius *Heroides*éből valók. A *Phyllis Demophoon*nak a II., a *Hermione Orsetes*nek pedig a VIII. számú episztola Ovidius gyűjteményében. A két történet azonban azon túl, hogy a hősnő volt szerelme után vágyakozzik, igencsak eltér egymástól. Fillist elhagyja Demophoon (Theszeusz és Phaedra fia), Hermionét viszont apja, Menelaosz, férjétől, Oresztésztől távol egy másik férfihoz (Pürrhoszhoz, Akhilleusz fiához) kényszeríti feleségül. Hermionét tehát nem hagyták el, de volt férje, akiért sóvárog, kétségtelenül távol van tőle a levélírás pillanatában. Ezek a különbségek azonban egy heroida-típusú áriánál, mint látható, nem feltétlenül jelentettek problémát.

Az alábbiakban példaként, az adatok táblázatban való áttekintése után, a *Piramus* és *Thizbe* történetét feldolgozó dialogikus jellegű heroida-áriákat közöljük.

cím	lelőhely	marginália, dallam	strófaforma
<i>Az Erdők közt Thizsbét kereső Piramus.</i>	<i>Parnassus</i> , 1780; 119–120; 60a–60b. (IV. Rész 2. Ének)	„Ovidius L[ibri] 4. Meta[morphoses] Fab[ulae] 4.” „Aria No. 11.”	//: 6+4a, 6+3a, 6b :// 6c, 6+7c, 8d, 8d, 7x, 3x
<i>Piramus, és Thizbe.</i>	<i>Parnassus</i> , 1781; 38–40; 19b–20b. (II. Rész 2. Ének)	„4/4, F-dúr, Largo.” „Ovidiusnál L[ibri] 4. Meta[morphoses] Fab[ulae] 4.”	

cím	lelőhely	marginália, dallam	strófaforma
<i>A fél-holt Piramus fölött siránkozó Thizbe.</i>	<i>Parnassus</i> , 1780; 120–121; 60b–61a. (IV. Rész 3. Ének)	„Ovidius L[ibri] 4. Met[amorphoses] Fab[ulae] 4.” „Aria No. 12.”	//: 8x, 7a, 6x, 7a :// 8b, 8b, 8x, 7b
<i>Thizbe.</i>	<i>Parnassus</i> , 1781; 40–41; 20b–21a. (II. Rész 3. Ének)	„2/4, F-dúr, Largo Molto.” „Ovidiusnál L[ibri] 4. Meta[morphoses] Fab[ulae] 4.”	

VERSEGHY ÉS KRESKAY

Bár a forma- és műfajújítás kétségtelenül Verseghytől származik, a 18. század végén volt még valaki, aki szabálytalan strófaformájú heroida-énekeket írt. Mint már említettük, Kreskay Imre *Magyar Ódák avagy Énekek* című autográf gyűjteménye tartalmaz Verseghy-heroidákat is, illetve ezeken kívül még néhány olyan heroida-imitációt, melyeket az idősebb pálos szerzetes feltehetően Verseghy hatására, mintegy vele párhuzamosan írt.

Verseghy és Kreskay kéziratos énekgyűjteményei arról vallanak, hogy a két pálos szerzetes között ebben az időszakban igen intenzív irodalmi kapcsolat volt. Bár ezeken kívül nem áll rendelkezésünkre túl sok egyéb forrás, elgondolkodtató, hogy a Kreskay és Verseghy viszonyára utaló dokumentumok mind az 1779–1780-as évekből származnak. Fennmaradt még öt episztola 1779-ből,³⁰ illetve Verseghynek egy 1780. szeptember 7-én kelt kottás levele.³¹

Mint tudjuk, Kreskay a rímes-magyaros verselés híve volt. A *Par-nassus*-kéziratok összeállításának kezdetén még Verseghy is egyértelműen ezt a hagyományt követte: nemcsak a kötetek anyaga, de előszavuk is erről tanúskodik. A kéziratok lejegyzése azonban nem volt folyamatos. Az előszó (régi énekek megmentése, nyelvművelés) csak a Toldalékok nélküli részre vonatkozik, melyet még 1781 ősze előtt írt össze Verseghy. 1781 őszén azonban, valószínűleg annak köszönhetően, hogy Nagyszombatban a Horeczky bárófiúk prefektusa lett, megismerkedett Joseph Anton Steffan és Joseph Haydn „újdonn-új” áriáival. A zongorakíséretes dalalbumok valóban újak voltak, főleg Haydn első kötete, mely abban az évben, 1781-ben Bécsben látott napvilágot.³² Steffan dallamaival a szintén Bécsben, 1778–1779-ben megjelent *Sammlung Deutscher Lieder* című dalgyűjtemény I-II. kötetében talál-

³⁰ *Dafnis Orfeusnak, Orfeus Dafnisnek Tavaszi mulatságokrol, Orfeus Dafnisnek, Verseghy Eugen Kreskaynak. Lásd Barátságos mulatozások: Episztolagyűjtemények az 1770–1780-as évekből*, sajtó alá rendezte LABÁDI Gergely, Bp., Universitas, 2012, 92., 93., 101., 106. sz.; [*Barátom! kívánod hallani sorsomat*] Közreadta GORZÓ Gellért, *Adalékok Verseghy Ferenc életéhez és költészetéhez*, ItK, (1914), 4, 464–475. Az episztola szövegét lásd: 466–469.

³¹ Verseghy kottás levele Kreskayhoz. Nagyszombat, 1780. szept. 7. OSZK Quart. Hung. 177; 44–47. (Magyar Énekek). Közreadta GORZÓ, *Adalékok...*, i. m., 464–475.

³² JOSEPH HAYDN, *XII Liederfür das Clavier, Erster Teil*, Artaria, Wien, 1781; JOSEPH HAYDN, *XII Liederfür das Clavier, Zweiter Teil*, Artaria, Wien, 1784

kozott.³³ A később keletkezett II. Toldalékban már kizárólag Haydn és Steffan dallamait használta a fiatal pálos szerzetes.

Verseghy mindig is hangoztatta, hogy őt a magyar énekhagyomány megújításának szándéka vezeti, amit láthatóan már ekkor zenei alapokon tartott megvalósíthatónak. Ezzel valóban a magyar énekhagyományt (is) követte, hiszen a magyar nyelvű világi énekek szinte kizárólag dallammal terjedtek a korban. Hogy az idegen metrikus dallamok használata, illetve a szoros zenei ritmusrendszerben való gondolkodása idővel hová vezette a költőt, annak kifejtése túlmutatna e tanulmány keretein. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a bonyolult, szabálytalan strófaszervezetű heroidák írásával a magyar költészeti hagyomány megújításával (is) kísérletezett a költő. Kreskay levele, illetve az énekgyűjtemények szerint 1780–1781-ben még nemcsak hogy tökéletesen egyetértett a két pálos szerzetes a magyar nyelvű verselés művelésének mikéntjét illetően, de úgy tűnt, hogy Verseghy képzett és tehetséges zenészként Kreskay szívügyét, a régi magyar dalhagyományt műveli, illetve újítja meg. A fent említett, mára elveszett levélben az idősebb szerzetes Ányos [*Remétség remétség de hamar megszalál*] kezdetű énekének megzenésítésére, vagy dallammal való párosítására kérhette fel fiatal rendtársát. Verseghy a következő válasszal küldte meg Kreskaynak a kért áriát:

Az Ária szomorú, és igen lassu üdövel énekeltetik; észre lehet mindazáltal abból venni, hogy sokkal tanátságosabb verseket Áriára, mint Áriát versekre szerezni. Ime! az első Rende az Éneknek, melly szépen el osztatik a kottákra; de vegyük a harmadik vagy negyedik Rendet, azokba már külömbfélék a syllaba osztály, ugyan azért a szókat szaggatni kell, ha ugyan azon Áriára énekli az ember; szemlátomást ki tetzik ez amaz osztálybúl, mellyet vonásokkal tettem az Áriába. Meg lehet mindazáltal ezt jobbitani úgy, hogy, ahol a szók szaggattatnak, ott mások helyheztesse azok helyett, példának okáért: *midön szép Klorisom* helett, legyen *midön a szép Kloris*. Kapsolok ezenkívül egy új éneket is levelemhöz.³⁴

³³ Joseph Anton STEFFAN, *Sammlung Deutscher Lieder für das Klavier*, Erste Abtheilung, Joseph Edlen von Kurzböck, Wien, 1778; Joseph Anton STEFFAN, *Sammlung Deutscher Lieder für das Klavier*, Zweyte Abtheilung, Joseph Edlen von Kurzböck, Wien, 1779

³⁴ OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 177; 44a. Közreadta GORZÓ, *Adalékok...*, i. m., 470.

Igen tanulságos mind Verseghy, mind Kreskay ízlésére és szándékára nézve a levélhez csatolt két ária.³⁵ Míg ugyanis Ányos szövegéhez, valószínűleg Kreskay kifejezett kérésére, egy verbunkos dallamot komponált (vagy kompilált) Verseghy, addig a saját kedvére írt *Venus panaszi, Vulcanus férje ellen* című [*Én egyedül boldogtalan*] kezdetű új éneket egy klasszikus-érzékeny stílusú áriára szerezte a fiatal muzsikus-költő. (Az ének a *Parnassus*-kéziratokban *Venus* címmel található meg. A levélben sem epikus bevezető, sem antik forráshelyre való utalás nincs mellette.) A verbunkos valószínűleg kulcsfontosságú ebben az esetben, hiszen a magyar hagyományokhoz ragaszkodó Kreskay eszerint a muzsikában is az ősit, azaz a „Tanais partyáról” hozott, magyarnak tartott dallamokat preferálta.³⁶ A zenei ízlésbeli különbségek tehát már a kezdetek kezdetén kiütköztek, de mindez ekkor még eltörpülhetett a magyar vershagyomány megújításának közös szándéka mellett.

E levélváltás után, mintegy válaszként Verseghy *Venus*ára, illetve a *Parnassus* néhány heroidájára születhettek Kreskay heroidái. Kreskay Verseghyhez hasonlóan egy csokorba, mintegy műfajilag-tematikusan szerkesztve írta össze a heroidákat, nem különítve el sajátjait a Verseghyétől. Az énekeknél Verseghyhez hasonlóan megjelölte a téma antik forráshelyét (*Ovid; Ovid Fastor. l. 5. stb.*), és a szerzőt is megnevezte. A *Parnassus*-kéziratokban található prózai bevezető, illetve a darabokhoz tartozó dallam viszont mindenütt hiányzik.

A 75 éneket számláló Kreskay-gyűjteményben a következő darabok alkotják a heroidák csoportját: 9. *Orfeus Euridicéhez*. (Versegi Eugen); 10. *Piramus Thizbéhez*. (Versegi E.); 11. *Thizbe Piramushoz*. (Versegi E.); 12. *Hermione Oresteshez*. (K. I.); 13. *Orestes Hermionéhez*. (K. I.); 14. *Penelope Uliisseshez*. (Versegi); 15. *Apolló Dafnéhez*. (K. I.); 16. *Dafné Apollóhoz*. (K. I.); 17. *Echo Narcissushoz*. (K. I.); 18. *Zefirus Klorishoz*. (K. I.).

Kreskay énekeinél szembetűnő, hogy az idősebb költő milyen változatosan verselt a rímes-magyar vershagyományon belül, ami mindenekelőtt az egyházi énekformák használatának volt köszönhe-

³⁵ OSZK Quart. Hung. 177; 44b, 47a. Uo., 471–472.

³⁶ Kreskay ősi magyar énekekről vallott nézeteit lásd OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2197; 2a–2b. A kéziratból bővebb részletet lásd HOVÁNSZKI MÁRIA, *Csokonai és az érzékeny énekelt dalköltészet*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013, 15.

tó. Az egyházi dallamokhoz kötődő strófák struktúrája már a 17. században rendkívül variábilis volt,³⁷ melyek a 18. század folyamán fokozatosan elvilágiasodva még tovább gazdagították a magyar költészet formavilágát. Bár Kreskay világi énekeiben természetesen világi formákkal is próbálkozott (8787), előszeretettel használta a rendelkezésére álló egyházi strófaészleletet is (6565, 6767 stb.). A *Magyar Ódák és Énekek* című kéziratban többnyire olyan szabályos strófaformákkal találkozunk, melyeknek megvoltak a maguk jól ismert (egyházi) dallammintái (8787 87887, 7676 76776, 67766). Van azonban két kivétel, melyek valószínűleg Verseghy hatására egyedülálló formai próbálkozásai lehettek Kreskaynak: az *Echo Narcissushoz* és *Zefirus Klorishoz* című heroidák.³⁸ Ezek azonban nem szerepelnek a *Parnassusban*, valószínűleg már nem jutottak el a fiatal költőtárhoz. (A *Parnassus*-kéziratban az a négy Kreskay-heroida található, melyek szabályosan váltakozó sorokból álló strófákat képeznek. Verseghy ezeket társította is egy-egy hozzájuk illő melódiával.) Bár kottát nem jegyzett le hozzájuk Kreskay, az énekek formája arra mutat, hogy az idősebb pálos szerzetes olyan nyugat-európai dallamra írta őket, mint Verseghy az ő heroidáit. Ekkor tehát kivételesen, feltehetően Verseghy hatására, Kreskay is kipróbálta az újabb, divatos, szabálytalan szerkezetű dallamokra való versírást: az eredmény két meglepően jó prozódiajű, változó hosszúságú jambusi és trocheusi sorokból álló költemény lett. A szabálytalan strófaforma alkalmazása azonban éppúgy zárvány maradt Kreskay költészetében, mint Verseghyében.

³⁷ A XVII. század énekelt dallamai, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta PAPP Géza, Bp., Akadémiai Kiadó, 1970 (Régi Magyar Dallamok Tára II).

³⁸ A versek töredékesen Kreskay költői levelezésnek Hattyuffy Dezső által kiadott bevezető tanulmányában láttak napvilágot (Hattyuffy egy-egy strófát közölt belőlük). Ld. *Költői levelezések: Kreskay Imre hátrahagyott irataiból, életrajzi adatokkal s jegyzetekkel*, közli HATTYUFFY Dezső, Bp., Franklin-Társulat, 1906.

„HEROIDES SACRAE”

Az, hogy Verseggy dallamokra írta énekeit, és hogy ezek a dallamok nótautalásként működnek a kéziraton belül, egy másik problémával szembesítenek bennünket. Mégpedig azzal, ami a Verseggy-kutatásban, illetve kiadásban az „illendő Verseggy-kép” megkonstruálása miatt sokáig gondot okozott. Tudniillik ezeket az érzékeny világi dallamokat egyházi szövegekkel is társította Verseggy. Bár ez Nyugat-Európában is általános gyakorlat volt, a dolog időről-időre életre hívta a vérmesebb és vājtabb fűlű klérus rosszállását. Későbbi írásaiban egyébként Verseggy maga is erősen kikelt a világi dallamok egyházi használata ellen.³⁹ A többi világi ének dallamától eltekintve alább csak a *Piramus és Thizbe* és a *Thizbe* dallamaihoz hozzárendelt egyházi énekeket vizsgálok.

A *Piramus és Thizbe* dallamát egy énekszöveghez (*A világtól el-váló Léleknek tusakodási*), a *Thizbé*t három másikéhoz utalta Verseggy (*A Lélek Kegyelmet ohajt; Világ Csalárdsága; Meg-Váltónk Szenvedése Deákba*). A tinta színe és a kézírás változása mellett a strófaszerkezetekből is egyértelmű, hogy a *A világtól el-váló Léleknek tusakodási* és a *A Lélek Kegyelmet ohajt* című énekeket a költő a heroidák dallamaira írta, a másik két énekhez viszont utólag rendelte a *Thizbe* dallamait. Mivel tehát a *Világ Csalárdsága* és a *Meg-Váltónk Szenvedése Deákba* című énekekre semmilyen hatással nem volt a dallam és a hozzájuk kapcsolódó szöveg, tovább szűkítve a kört alább kizárólag a másik két énekkel foglalkozom.

A világtól el-váló Léleknek tusakodási és a *A Lélek Kegyelmet ohajt* című egyházi énekek képalkotása, nyelvhasználata, retorikai felépítése a dallamokhoz tartozó két heroida szövegét utánozza, mintha Verseggy azokat parafrázálná. Bár első hallásra megdöbbenő az érzékeny ária imitációjára épülő bűnbánó lélek siráma, ha mindezt a „szent heroidák” hagyományának kontextusába helyezzük, akkor Verseggy nemcsak, hogy szabálysértést nem követett el, de egy kanonizált, Nyugat-Európában rendkívül népszerű irodalmi hagyományhoz kapcsolódott.

³⁹ 1804: *Rikóti Mátyás*; 1817: *Analytica*; 1819: *Az Egyházi Énekről*

A *Heroides Sacrae* tárgya az ovidiusi *amor terrenussal* szemben az *amor divinus* volt.⁴⁰ A műfaj a 14–15. században született meg. Legnagyobb hatású képviselője Helius Eobanus Hessus volt, aki 1514-ben megjelentetett *Heroidum Christianarum Epistolae* című művében tökéletes formai ovidizálásra törekedett. A különböző heroida-hagyományok szintéziseként jelent meg később az allegorikus *Planctus Ecclesiae*, melyben a szorongattatott egyház panaszkolta el bánatos állapotát.⁴¹ A szent heroidák köréből kinőtt allegorikus megszólalások a 18. századra a legkülönbözőbb alakváltozatot öltötték. Verseghynek tehát rendelkezésére állt egy olyan irodalmi hagyomány, mely Ovidius heroidáihoz kapcsolódva kanonizálta a bűnös lélek „panaszolkodó”, kesergő megszólalását.

A fiatal pálos szerzetes azonban egyszersmind túl is lépett ezen a hagyományon, amikor korabeli érzékeny áriák dallamára írta a *Léleknek tusakodási* és a *A Lélek Kegyelmet ohajt* című énekeit. (A szent, és az ezekből kinőtt allegorikus heroidák Ovidius nyomán kivétel nélkül disztichonban készültek.) A szent heroidák hagyományához tehát nem a forma, nem is az ovidiusi nyelvhasználat, hanem az eredetileg *Piramus és Thizbe* történetéhez kapcsolódó dallamok vezetnek el bennünket.

E kontextust játékba hozva, Verseghy nemhogy illetlenséget nem követett el, amikor ugyanazokon a dallamokon keseregte el a bűnbánó lélek fájalmát, mint az antik hősök, de mindehhez a legérzékenyebb, azaz leghathatósabb kifejezési módot választotta. A tanulmány végén mellékletben közöljük a párhuzamosan elrendezett szövegeket.

A HEROIDA-ÉNEKEK SORSA

Bár a fiatal Verseghyt láthatóan lázba hozták a számára abszolút elit műzenét képviselő nyugat-európai érzékeny-barokk dallamok, 1781 ősze e téren egész további költészetét meghatározó változást hozott az életében: megismerte Joseph Anton Steffan és Joseph Haydn dalalbumait, melyek szabályos strófikus formájú mezenésített zongorakíséretes *liedeket* tartalmaztak. Ettől kezdve Verseghy elsősorban ezekre a

⁴⁰ A *Heroides Sacrae* műfajáról lásd IMRE, „Magyarország panasza”, i. m., 51–57.

⁴¹ Uo., 64–70.

dallamokra írta szövegeit, vagy ha más komponistát választott, akkor is kizárólag strófikus *liedek* dallamait használta fel. Steffan és Haydn darabjai idővel elsőprő győzelmet arattak a heroida-áriaik fölött. Egyrészt az osztrák dalalbumok a barokkal szemben már az új, érzékeny stílus zeneesztétikáját képviselték,⁴² másrészt strófikus formájuk sokkal jobban kedvezett az énekek befogadásának-továbbadásának, mint a korábbi barokk-érzékeny stílusra jellemző szabálytalan, gyakran rendhagyó dal- és áriaformák.

Verseghy a heroida-énekeket sohasem rendezte sajtó alá, amire valószínűleg a fentebb említett okok felismerései vezették. Tudniillik, hogy egyrészt a heroida-énekehez használt barokk dallamok eltértek az időközben megismert és magáénak vallott érzékeny zeneesztétika által képviselt dallamideáltól, másrészt a fiatal muzsikusként hamar belátta, hogy a rendhagyó forma nem kedvez a szövegek terjedésének.

Bár e darabok az irodalom- és zenetörténet sajátos reliktumaként dallamukkal együtt máig kéziratban maradtak, nemcsak egyedülálló műfajiségük miatt érdemes napvilágra hozni őket, de azért is, mert ezek a heroidák dallamra való magyar nyelvű mértékes versírás legkorábbi dokumentumai. Ez azonban már egy másik tanulmány témája.

<p>Parnassus 1780, IV/2, 119–120; 59a–59b: <i>Az Erdők közt Thizsbét keseregő Piramus.</i> (Aria No. 11.) [Ovidius L. 4. Met. Fab. 4.]</p> <p>Parnassus (1781), II/2, 38–40; 19a–20b. 4/4, F-dúr, Largo.</p> <p>[Korabeli másolatai: = Mészáros Ignác: TsÓÉ II,⁴² 164a–164b: <i>Piramus és Thisbe.</i> Ovid. = Kreskay: Magyar Ódák avagy Énekek,⁴³ 17–18; 12a–12b: X. <i>Piramus Thizbehez.</i> (Versegi E.)]</p>	<p>Parnassus (1781), III/12, 80–81; 40b–41a: <i>A világtól el-váló Léleknek tuskodási.</i> Ad [notam]. Ah Thizbe!</p>
--	--

⁴² HOVÁNSZKI, *Csokonai és az érzékeny énekelt dalköltészet, i. m.*, 21–29.

⁴³ OSZK Kt., Quart. Hung. 208. II.

⁴⁴ OSZK Kt., Quart. Hung. 2197.

<p>//: 6+4, 6+3, 6 :// 6+6+7, 8+8, 7+3</p> <p><i>Piramus, és Thizbe.</i>⁴⁴</p> <p>[prózai bevezető, dallam, forráshely megnevezése]</p> <p>Ah Thizbe! szép Thizbe hol tévelegsz? Piramusod nélkül hol legelsz? ah kérlek szollally meg. El hervad sziv nélkül árva szivem, el fogy nálad nélkül életem, ah hivedet szánd meg. -- nem nyugszom, nem állok, völgyekről hegyekre utánnad el indulok. -- sem nyomdokit nem láthatom, sem szavait nem hallhatom; Ah Thizbe! ah szép Thizbe szollally meg.</p> <p>Itt fátyola! de vérbe keverve: Ez újabb sebekkel szivemet halálig szaggattya: Jáj nékem! Ha most szerzett prédámot' dühös barlangjának öblében oroszlány prédállya -- -- El járom a berket, barlangok vidékét megnézem, ,s a völgyeket. -- mi haszna tévelygek, (6) ha meg halt, nem élek: (6) Ah Thizbe! Ah szép Thizbe szollally meg.</p>	<p>6+4, 6+3, 6 6+4, 8, 6 6+7+7, 9+(8), 7+3</p> <p>A világtól el-váló Léleknek tusakodási.</p> <p>O hivság! mit jádzod én szivemet? mit gyötröd olly hosszan lelkemet, lántzodról ereszsze-el! Egekre, ,s nem gyönyörűségidre van drága lelkem-teremtve, (8) lántzodról ereszsze-el. Heába édesgetsz! tsalárd igiretiddel, (7) haszontalan hitegetsz: -- -- O Egek! melly mérges a hivság: (9) de édes! -- -- Ah! Lelkem! ne késs, bilintsét szakaszde-el.</p> <p>Ha nyújtod szín-mézzel tölt kezedet, vagy tárházokra vert kintседet, heába édesgetsz! A kintсед, mint föld edény töredék gyönyörűséged tsak árnyék, (8) heába édesgetsz: menny kérlek, menny tőlem, ne késérj! akármit ajánlasz, utállya szivem -- -- (8) O nehéz meg vetni, (6) ,s félelmes el-venni: (6). Ah lelkem! ne késs! örökre (8) el-veszhetsz.</p>
--	--

⁴⁴ A strófákon belül nincs sortördelés.

<p>Az Thizbe! Tehát nem látlak többé, ,s nem is látod többé hivedet? nálad nélkül éllyek? ne várjam örökre hivsége-det, se ne reméllyem szerelmedet, üzed nélkül éjgek. Ah inkább nem élek, kardomra le dülvén halálra önkint sietek. (8) Ah kincsem! vedd vére-met, (7) <i>Vedd vére-met, friss vére-met,</i> utolsó hivsége-met: (7) <i>mint végső hivsége-met.</i>⁴⁵ Ah Thizbe! ha élsz, kérlek sirass meg.</p> <p>Parnassus_1780, IV/2, 120–121; 60b–61a.: <i>A fél-holt Píramus fölött sirán-</i> <i>kozó Thiszbe.</i> (Aria No. 12.) [Ovidius L. 4. Met. Fab. 4.]</p>	<p>Az ékesb képre festett törödet szép ortzákra szö-tt szerelmeket közöld más szivekkel; világnak vég bútsú-mat üzenem, ,s az Egek kintsét meg-ölelem ,s el jedzem hitemmel: O Isten! erősítss, a színes világnak hivságától válni segítss: (8) erössen tart lántza, (6) de kegyed meg-birja, (6) o kérlek ne késs! bilintsét (8) szakasz-d-el. – – –</p>
<p>Parnassus_1781, II/3, 40–41; 20b–21a.: <i>Thiszbe.</i> (2/4, F-dúr, Largo Molto.)</p> <p>[Korabeli másolatai: = Mészáros Ignác: TsÓÉ II,⁴⁶ 164b–165a: <i>Thisbe siralma.</i> Ovidiusbol. (1795) = Kreskay: Magyar Ódák avagy Éne- kek,⁴⁷ 19–20; 13a–13b: XI. <i>Thisbe Píra-</i> <i>mushoz.</i> (Versegi E.)]</p>	<p>Parnassus_1781, III/13; 81; 41a.: <i>A</i> <i>Lélek Kegyelmet ohajt.</i> (Ad Responsum Thisbe.)</p>

⁴⁵ Későbbi betoldás.

⁴⁶ OSZK Kt., Quart. Hung. 208. II.

⁴⁷ OSZK Kt., Quart. Hung. 2197.

<p>//: 8767 ;// 8887 (AAB)</p> <p><i>Thizbe.</i></p> <p>[prózai bevezető, dallam, forráshely megnevezése]</p> <p>Ah szívemnek első tárgya! mit tékozlod véredet? Pirame! el hagyod árvaságra hivedet? Mit fonnyasztod dühös kézzel most virágzó étedet? Kegyetlen! illy hamar végzed el hivségedet? Jaj melly gyászos lett szerelmünk, melly siralmas szövetségünk; első lángod, lett halálod, oda minden örömünk.</p> <p>Ah édesbek voltak hajdan falra tűzött tsokjaid,⁴⁸ mint halál töre közt vállamra szőtt karjaid. Kedvesebbek fogoly szivből titkon küldött nyilaid, mint reám hasztalan most ki derült ajakid. Itt az erdő koporsonknak helye lett, 's nem nyoszolyánknak a szederfa cyprusfája⁴⁹ lett siralmas halmunknak.</p>	<p>//: 8767 :// 8887 (AAB)</p> <p>A Lélek Kegyelmet ohajt. <i>Ad Responsum Thisbe</i></p> <p>O meg váltóm! nézd kegyessen mennyből jött törvényiddel mint hartzol testemnek meg romlott törvénye! Bűnről bűnre visz sebessen parantsolván szívemmel, s le taszitt vétkeknak rettentő [nagy]⁵⁰ méllyébe: Adgy kegyelmet nyomorútnak, segedelmet ostromoltnak; ne hadd veszni, kit nevezni méltóztattál szolgádnak.</p> <p>Sokszor egy kis késértetnek meg győz, s le ver ereje; egy kevés alakért lelkem diszét el-adom; ha pompáknak, szerelmeknek 's hivságoknak serege rám rohan; lelkemért nem tud hartzolni karom; Ah igen sok ellenségem, s igen kevés tehetségem; tsak kezedbe kegyelmedbe van reményem, 's védelmem.</p>
---	---

⁴⁸ Ovidius említi, hogy mivel szülőjöknek tilalma miatt egyöve nem jöhettek, a falon által tartottak szerelmes beszideket. [Verseghy jegyzete.]

⁴⁹ Cyprusfa a Régiéknél szomorúságot jelentett, és a meg holtaknak házok eleibe, vagy koporsójok felébe szokott valaha tétetödni. [Verseghy jegyzete.]

⁵⁰ A hiányzó szótagszám miatt az én betoldásom [HM.]

.. Zenghettek már szerentsétlen
szivemnek bőv jajjai!
Piramus haldoklik,
hidegednek tagjai.
Indúlhattok könyveimnek
keserves ár vizei;
ajaki hervadnak,
rejtekeznek szemei.
Ah hogy éllyek élet nélkül;
hogy legyek hiv hivem nélkül:
Egy nap, egy hel, egy fegyverrel
foszszon meg életünktil.

Hány igiret tett már szentnek,
hányszor montam: hartzolok;
még piheg testemben
a lélekzet, hartzolok:
Hányszor keztem az Egeknek
köszönni, hogy újjulok;
fel tettem szivemben,
hogy ~~többé nem~~ naponkint jobbulok:
Alig keztem hartzolásához
viszsa döltem szokásimhoz;
Ah emelly-fel kegyelmeddel,
's kaptssolly Jesus! magadhoz.

II. Rész.

Hidd el a tész náh. Széj fen nye de li te tednel éj ter me te
 von ta te kin te te met e zen kitzé gél re E
 ny di ce ne fuff E u ny di ce

A Történetet lásd bővebben Ovidiusnál s. 10. Metam. Fab. i. és virgiliusnál s. 4. Georgicorum. Kélt 1774-től.

Ah újra el hagysz Eurydice! Egyetlen kincsem! el tűnsz elölöm Eurydice! Jaj! mi veszem neked? Kegyetlen! hogy Széj prózámot, most nyers tárgyamot néstem kirtelen? Hidd el, ottfán, náh Széj fényre, deli tednel ép termete vona tekintetemet ezen két kérésre: Eurydice! ne fuss Eurydice!

Mit használnál immár hárfám érdeme? hangja lantomnal lesz hajbalmimnál örök eszköze. Eutonak Széj nyers gyözedelm, lesz életemnek, árva Szívemnek örök gyötrelme! Ah Egeli! ti keserővömré, ha leker, illy eptemre, kéréslek tuis Szívemnek mind, lyatok gyötrelmére: Eurydice! állj meg Eurydice.

Hónyves Saporitúl el árul ortzám; Sologajimtul Szívemmel edgyütt meg némül hárfám; adgattya Szívem oránkint sírját; kír, kéged nélkül nem látta többé volti boldogságát: Ah még egyszer deli kípedit mutasd? kéréslek Széj termétedet; Jaj! el vi. Széj magdál a leg drágább kincsemet. Eurydice! ah Széj Eurydice!

Második Ének

Piramus, és Thizbe

Szomszéd hajlekolba fel nevel egy pár Szerelme; kél, mivel Szülőjökéül egymástul tártattal, a közben lévő falnak havedékja

abral

1-2. Verseghy Ferenc, Piramus, és Thizbe. II. Rész 2. Ének. OSZK Zeneműtár, Ms. Mus. 1824 (A' Parnassus hegyén zengedező Magyar Musának szózati, 1781); 38-40; 19b-20b. (Verseghy autográf)

II. Réf.

20

altal öltve beszillemel egykor, hogy a következőzendő éjjel a közel
lévő erdőbe egy Szépsé alai rendelt órára egybe jöjjenek. Frissebb
volt a déán úr, ki az említett helyre, és üdörre hamarabb meg je-
lent; de, mivel Bíramuód várva, egy predaral jövő Országnyp
tul meg ijedett, fátvólai a Szépsé alatt el hagyván, egy barlang-
ba rejtkezett: Bíramuód az Országnypul vérbé kévert, és Szépsé
Szaggatott fátvólai meg találván, így kiránczótt az erdőhöz.

allegro

Ah Thisz be Szépsé Thisz be hol te ve legész P. ra mu sód nél küül
 El hervad Szépsé
 hol te gelys: ah kéri leki Szépsé laly meg. Nem nyug sém né al-
 loh he gyeleül vól gyele se u tárnad el in du loh sem nyom dolhi
 nem lát ka tom sem Szavai nem halhatom ah Thisz be
 ah Szépsé Thisz be Szépsé laly meg.

A Történetet lápd bővebben Ovidiusnál a. 4. Metamor. Fab. 4.

Ah Thiszbe! Szépsé Thiszbe hol te velegész? Bíramuód nélküül hol
legész? ah kéri leki Szépsé laly meg. El hervad Szépsé nélküül árva
Szépsé, el fogy nálád nélküül Szépsé, ah kéri leki Szépsé meg...
nem nyug sém, nem állok, vól gyeleül he gyele se utánnad el in-
dulok. - - sem nyom dolhi, nem lát hatom, sem Szavai nem hal-
hatom; Ah Thiszbe! ah Szépsé Thiszbe Szépsé laly meg.

In Szépsé!

Ír fátyla' de vérbé kéverve; É' újabb sebekkel szíve met
halálig szaggatya. Jaj nekem! ha most szerlek prédátot di,
köz barlangjánál öblében oroszlaný prédállya - - El járom
a bérket, barlangok védekét meg nézem, 's a völgyeket. - -
Mi haszna tevégyek, ha meg halt, nem élek. Ah Thizbe!
Ah sző Thizbe szollally meg.

É' kinyel! Ah Thizbe! tehát nem látal többé, 's nem is látod többé hi-
vedet? nálad nélkül éllyel? ne várjam örökre hívsegedet,
se ne reméllyem szerelmedet, tüzed nélkül egjel. Ah inkább
nem élek, kardomra le dőlven halálra önként sietek. Ah kin,
coem! ved véremet, utólsó hívsegedet: Ah Thizbe! ha el'is kár,
lek, szíráss meg. ved véremet, szíráss meg, mi'is végfő hívsegedet

Harmadik Ének

Thizbe

Minelutánna Parnassus a Szederfa alatt tulajdon fegyveré:
be düllött, el érkezően a félholt ifjus egy szollia meg.
Largo Molto

Ah szíveim nél el ső tárgyá! mit té köz lód vé re det
mi sz:
Pi ra me el ha gyod az va ság ra hí ve de Jaj melly
gyá sző let szerelmünk melly si ral maj ső vetkőgünk el ső
sán gód let ha lá lód o sa min den ó ro münk.

A Történetet lásd Orduional d. 4. Metam. Tab. 4ta.

Ah szíveim nél
mi sz:

3-4. Verseghy Ferenc, Thizbe. II. Rész 3. Ének. OSZK Zeneműtár, Ms. Mus.
1824 (A' Parnassus hegyén zengedező Magyar Musának szózat, 1781);
40-41; 20b-21a. (Verseghy autográf)

Ah Szivemnek első tárgya! mit teköldöd véredek? Pirame! el
haggod árvaságra hívedet. Mit fennyasztod Sükö? kézzel most-
virágzó éltedet? Kezveleted illy hamar végzed el kúrágedet? Inj
onelly gazdaságos lett Szerelmünk, mely kiralmas Söveségünk, első
lángod, lett halálad, oda minden örömiünk.

Ah édesbel voltak hajdan falra tűzött tölgyek (a) mint ha-
lál töve közt vallamra szőtt karjai. Kedvebbel fogoly Sárba
törtön küldött nyilaid, mint rém kaspalán most ki Szűk ajá-
kid. De az erdő kőroszónának kegye lett, s nem nyeresőlyarknak
a Szeresfa cyrusfaja (b) lett kiralmas halalmunknak.

Fengketek már Szerentetlek Szivemnek hívójai! Piramy
haldoklók, kúdgédnek tagjai. Indulhattok könyveimnek kegye-
re: vízei; ajaki hervadnak, ajtekezőnek Semei. Ah hogy éltél
élet nélkülül, hogy legyek hív hívem nélkülül: Egy nap, egy kel,
egy fegyverrel foglaltam meg életünkül.

(a) Ovidius emliti, hogy mivel Szűkajának tilalma miatt
egyőve nem jöhetek, a falon által tartottak Szerelmek kegye-
deli.

(b) Cyrusfa a Régiéknek Szomorúságot jelentett, és a meg-
hóltalnak hátsó elvébe, vagy kőroszónájok felébe szökött va-
laka tetejébe.

Negyedik Enkel

Attalanta

Szeresge ugy, mint hamar-futása miatt igen kúret kúret,
nem ahars egyébköz házaonlki; hanem a kútil a futásba
meg győzetted: Jól ifiakat meg öletted, kúil az említett
futásba vele viaskodni meztelened, és siet a fomba meg nem
győzetted. Hyponeros nevére ifjú nemet erköltőlél
ugy, mint deli termettel díszes fel vallala végtére eden har-
tód; melyre nézve magát Attalantanál meg jelentette; ez
látván az ifjú oly annyira Szeretete ragadtatott, hogy
kútelkedett harkollýoné, vagy ha harkollýoné győzedelmis legyene
minkább, vagy meg győzetted; Eden kútelkedés foglaltatál
a kőver kúendő Enkelbe:

Amor

31.
Ha meg-tudni kívánod,
Két szóból áll, meg-hallod:
Tudják a Nagy Egek,
Hogy én -- Nem Izereslek.

XVII.

Echo Narcissushoz.
Ovid.

R.I.
Ah Erdők ikewége,
Arnyékok tündessége,
Flóra Légy Kertyei,
Dianna Szűzei
Szászba öltözve:
Frisz patakok forrása,
Kies völgyek utzái,
Hegyek, és ligetek,
Pánok, Driadesek,
Ah Keserejesek:

5-7. Kreskay Imre, XVII. Echo Narcissushoz, XVIII. Zefirus Klorishoz. OSZK
Kézirattár, Quart. Hung. 2197. (Magyar Ódák avagy Énekek, 1788); 31-35;
19a-21a. (Kreskay autográf)

32.
A Lejő Narcissus is meggyi elcsú,
Hol meggyi szemle,
Cs meggyi szemle
Maga szemle.
2
Hány kinyitok talajtörök!
Oh kinyitok gyulladók!
Látván Lejő konyak,
Chajván szemle
A Lejő Narcissusnak:
De jaj! én leg jó keppen
Lankadván szemlémenden
Tudtam meggye,
Tudtam kegyelmis
Szemle meggye.
O meggye az eddők Lejő,
Nem kegyelmis
Nem kegyelmis
Amor meggye.

33.
En beannem szemle egett,
Nelly meggye meggye,
Meggye meggye kegyelmis,
Egykegyelmis
Amor meggye:
Tenn macadok csak szemle,
Hogy meggye szemle;
Oh minden szemle
Mindem kegyelmis
Lankadok fel:
Hogy, meggye, is kegyelmis kegyelmis
Mindem kegyelmis
Velem szemle
Maga szemle.
XVIII.
Lejő Narcissus.
Orid. Török. l. 5.

34.
Hol vagy chajván szemle?
Kintem, imadandó szemle!
Kloris! oh Kloris!
Hol vagy? me szemle - el,
Ah! hol talajtörök - fel?
Tudtam, hogy szemle
Tudtam, is kegyelmis:
Kegyelmis is kegyelmis,
Tudtam szemle.
2
Vagyok, szemle kegyelmis,
Cso! is kegyelmis kegyelmis,
Kloris! oh Kloris!
Hol vagyok meggye - el?
Ah! hol talajtörök - fel?
Hol jár, vagy hol kegyelmis?
Hol kegyelmis, vagy kegyelmis?
Mondják meggye kegyelmis,
Lankadok kegyelmis.

35.
Tudtam, kegyelmis kegyelmis,
Tudtam, kegyelmis kegyelmis,
Kloris! oh Kloris!
Kloris! kegyelmis kegyelmis - el,
Ah! hol talajtörök - fel?
Kloris! meggye kegyelmis,
Tudtam kegyelmis,
Lankadok kegyelmis,
Kloris! kegyelmis kegyelmis,
Tudtam kegyelmis kegyelmis:
Kloris! oh Kloris!
Ah! kegyelmis - meggye, hol kegyelmis - el?
Jaj! hol talajtörök - fel?
Tudtam kegyelmis kegyelmis,
Tudtam kegyelmis kegyelmis,
Kloris! kegyelmis kegyelmis,
Kloris! kegyelmis kegyelmis.

HORATIUS-RECEPCIÓ ÉS ÉRZÉKENYSÉG ÁNYOS PÁL KÖLTÉSZETÉBEN (KITEKINTÉSEL BERZSENYIRE)*

LACZHÁZI GYULA

1.

Az irodalomtörténet-írás régóta megszilárdult tétele, hogy a 18. század a Horatius-recepció történetének különösen élénk és érdekes szakasza, s éppen ezért Horatius aranykorának is nevezhető. Nemcsak a magyar irodalom történetében, de más nemzeteknél is számos olyan költőt találunk e korszakban, aki az ókori latin költőt mintaszerűnek tekintette, és saját céljainak megvalósításához ösztönzést merített műveiből. Horatius olvasása a 18. században jelentősen hozzájárult a líra megújításához. Tematikusan a felvilágosodás Horatius-recepciójában különösen fontosnak mutatkozott az antik költő műveinek azon szegmense, amely alapján az életöröm, a derű megtestesítőjeként volt értelmezhető; és a barátság 18. századi költői kultusza is sokat köszönhet Horatiusnak. Ezen túlmenően poétikai szempontból megállapítható, hogy Horatius jelentős mértékben hozzájárult újfajta metrikus formák meghonosításához is.¹

* A tanulmány megírása idején a szerző a Bolyai János kutatói ösztöndíjban részesült; a tanulmány az OTKA K 120375 projekt keretében készült.

¹ Ernst A. SCHMIDT, *Horaz und die Erneuerung der deutschen Lyrik im 18. Jahrhundert = Zeitgenosse Horaz: der Dichter und seine Leser seit zwei Jahrtausenden*, hg. Helmut KRASSER, Ernst A. SCHMIDT, Tübingen, Narr, 1996, 255–310.

A magyar irodalom történetében a Horatius iránti lelkesedés a 18. század végén, a 19. század elején egyrészt a költő műveinek fordításában, másrészt a horatiusi témákhoz és poétikai megoldásokhoz való kreatív kapcsolódásban jelentkezett.² Szerb Antal a magyar Horatius-recepcióról szólva az antik költő művei iránti 18. századi lelkesedést a következőképpen magyarázta: „arany középszer hirdető epikureizmusa a Felvilágosodás morálfilozófiájának felel meg, a mulandóság szelében való megborzongása pedig a preromantikus lelkekben váltott ki rokon rezdüléseket“, ez utóbbi „nálunk legkivált Berzsenyiben“ érzékelhető.³ Elöljáróban meg kell itt jegyezni, hogy a szóban forgó horatiusi témák, az életöröm, illetve a mulandóság gondolata az európai irodalomban széles körben elterjedt toposzok, melyek semmiképpen sem azonosíthatók kizárólagosan Horatius költészetével, hiszen más korokban, más költőknél is felbukkannak – így például a barokk költészetben is központi szerepet kapnak. A 18. századi Horatius-recepció megítélésekor ezért mindig szem előtt kell tartani, hogy a lírájával felfedezhető tematikus párhuzamosságok, intertextuális kapcsolatok milyen nagyobb kontextusban nyerik el értelmüket.

A következő fejtegetések középpontjában egy olyan költő áll, akinek a neve a Horatius-recepcióval kapcsolatban aránylag ritkán kerül szóba: Ányos Pál költészetét az irodalomtörténet-írás elsősorban az érzékenység vagy a szentimentalizmus fogalmával összefüggésben méltatja. A tanulmány ezért azt az általánosabb kérdést is vizsgálja, milyen viszonyban állhatott a 18. században a Horatius-recepció és az érzékenység. Ennek a célkitűzésnek megfelelően az elemzésben Ányos mellett két további költőről is szó esik. A Hölty, illetve Berzsenyi Horatius-recepciójára vonatkozó kitekintés azt hivatott elősegíteni, hogy élesebb fény vetüljön az érzékenység és a Horatius-recepció Ányosnál megfigyelhető sajátos viszonyára.

² Összefoglalóan lásd: Stefan BORZSAK, *Horaz in Ungarn = Zeitgenosse Horaz, i. m.*, 207–219.

³ SZERB Antal, *Horatius noster*, *Magyarságtudomány*, 1935, 65–68; itt: 66.

2.

Ányos Pál a magyar irodalomtörténetben az első érzékeny költőként ismert, de olykor az első modern költőként is említik, aki a barokk költészeti hagyományoktól eltávolodva a modern szubjektum érzelmi struktúráit szólaltatta meg.⁴ Legismertebb műveivé azon versei váltak, melyekben a magányos egyén szorongása és panasa szólal meg, s melyeket ezért az irodalomtörténet-írás rendre az érzékenységgel vagy a szentimentalizmus fogalmával jellemez. Ezzel kapcsolatban meg kell itt jegyezni, hogy az érzékenység irodalomtörténeti értelmezése korántsem egységes, e dolgozat keretei között azonban nem lehetséges a fogalom használatának, a fogalom különböző értelmezési módjainak részletes taglálása. A következőkben érzékenység alatt a 18. századi érzelmkultúra specifikus formáit értem, amelyek az érzelmek megítélésének változása következtében alakultak ki. Az érzelmek megítélésben bekövetkezett változások legfontosabb összetevője azon szociáletika kialakulása, amelynek keretei között az altruizmus, a barátság, a gyengéd szerelem és a részvét gyakorlása minősül a legfőbb erénynek. Az irodalmi művek ezt a társas eszményt különféle módokon tematizálhatják: egyes művekben az érzékeny eszmény mint követendő, példaértékű magatartási mód jelenik meg, másokban viszont az egyén szenvedéseinek megjelenítése, a befogadó együttérzésének, részvételének felkeltésére irányuló szándékban jelentkeznek.⁵

Függetlenül attól, hogyan ítéljük meg Ányos költészetének érzékeny jellegét, modern költőként való irodalomtörténeti besorolására tekintettel meglepően hathat első kortárs méltatása. Ennek szerzője a költő Batsányi János, aki 1798-ban elsőként adta ki a fiatalon elhunyt

⁴ Vö. RÓNAY György, *Ányos Pál*, Vár ucca tizenhét, 1994/2, 132–136.

⁵ Az érzékenység ilyenfajta meghatározásáról lásd: Marianne WILLEMS, *Individualität – ein bürgerliches Orientierungsmuster. Zur Epochencharakteristik von Empfindsamkeit und Sturm und Drang = Bürgerlichkeit im 18. Jahrhundert*, hg. Hans Edwin FRIEDRICH, Tübingen, Niemeyer, 2006, 171–200; valamint Friedrich VOLLHARDT, *Selbstliebe und Geselligkeit. Untersuchungen zum Verhältnis von naturrechtlichem Denken und moraldidaktischer Literatur im 17. und 18. Jahrhundert*, Tübingen, Niemeyer, 2001, 9. Az irodalmi érzékenységet az irodalomtudomány többnyire prózai művek alapján tárgyalja; az érzékenység költészetéről áttekintést ad (az angol költészet példáján): Patricia MEYER SPACKS, *The Poetry of Sensibility = The Cambridge Companion to Eighteenth-Century Poetry*, ed. John SITTER, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, 249–269.

költőtárs verseit. Ányos legfontosabb ihletforrásait a következőképpen jellemzi:

Próbára Ovidiusból fordított. [...] Utóbb, Virgiliust, Horátziust és főképpen Lukánust kedvelte. Ha tovább élhetett volna, hihető, hogy Horátziust választotta volna mindennapi mulató társának. Úgy látszik, hogy Ossziánt nem ismérte!⁶

E sorok mindenekelőtt azért meglepőek, mert Batsányi kizárólag antik szerzőket említ, jóllehet Ányosra nyilvánvalóan alapvető hatással voltak kortárs, azaz 18. századi szerzők is; ezt az is bizonyítja, hogy verseiben maga is gyakran hivatkozik az általa nagyra becsült modern kori költőkre.

Ahhoz, hogy Batsányi megállapításának helyi értékét megfelelően tudjuk megítélni, hasznos lehet felidézni egy további méltatást. Néhány évtizeddel később Kölcsey a nemzeti hagyományokról írt értekezésében Ányost azon magyar költőként említi, aki leginkább önálló sodott az idegen hatásoktól, és aki leginkább volt képes megjeleníteni a nemzeti jelleget; antik szerzők hatásáról itt nem esik szó.⁷ Nem szükséges itt a Kölcsey értékítéletét megalapozó elméleti előfeltevések részletes ismertetése – álláspontját csupán azzal a céllal idézem fel, hogy érzékelhetővé váljon: Batsányi esetében sem pusztán filológiai megállapításokról van szó, hanem egyfajta értékelési vagy kanonizációs stratégiáról, amely nemcsak a tárgyat, hanem az értékelés alanyát is jellemzi.

Batsányi maga már Ányos verseinek kiadása előtt egy évtizeddel is méltatta költőtársát: a Magyar Museum első, általa Kazinczy Ferencsel és Baróti Szabó Dáviddal közösen kiadott számában megjelent tanulmányában elsősorban poétikai sokoldalúsága és az egyes verseiben megnyilvánuló hazafias szellem okán dicséri Ányost.⁸ A kötet egyébként a szerkesztők versei és a fordítás szabályait összegző prog-

⁶ BATSÁNYI János, *Ányos élete* = BATSÁNYI János *Összes művei*, kiad. TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1960, II, 120–122; itt: 120–121.

⁷ KÖLCSEY Ferenc, *Nemzeti hagyományok* = K. F., *Válogatott tanulmányai*, kiad. KULIN Ferenc, Bp., Múzsák, 1988, 35–65; 64.

⁸ BATSÁNYI János, *Ányos Párról* = BATSÁNYI János *Összes művei*, i. m., II, 109–116; az eredeti kiadás: Magyar Museum, 1788, 62–72.

ramírás mellett Klopstock, Gessner, Milton és Osszián verseinek fordítását tartalmazza, valamint egy Campe Robinson-regényéről írott recenziót. Az Osszián-fordítást (*Ossian's Last Song*) Batsányi készítette, aki Osszián költészetében olyan modellt látott, amely alkalmas mintája lehet a nemzeti jellegű, a nemzeti önazonosságot megalapozó költészetnek.⁹ Osszián mellett azonban Batsányi Ányost is követésre méltó költőelődtként tartotta számon.¹⁰ Amikor tehát azt hangsúlyozza, hogy nem ismerte Ossziánt, ez nem vagy nem kizárólag kritika, hanem úgy értendő: ugyan nem ismerte Ossziánt, de költészete mégis rendelkezik ossziáni vonásokkal.¹¹

Minthogy Batsányi meglehetősen lapidárisan fogalmaz, csak találgathatunk, miért éppen ily módon jellemezte Ányos költészetét. Leszögezhetjük: egészen biztosan nem arról van szó, hogy ne ismerte volna fel a kortárs irodalom és Ányos költészete közötti kapcsolódási pontokat. Sokkal inkább az állhat jellemzési módja háttérben, hogy a modern szerzőknek nem tulajdonított olyan meghatározó autoritást, amely példaként vagy ihletforrásként való említésüket indokolta volna. Úgy tűnik, felfogását a „régis iskola kánonja”, azaz az irodalmi kánonnak az antik szerzőkkel való – s így a modern felfogástól eltérő – elgondolása alakította.¹²

Az antik költők Ányosra gyakorolt hatását tudományosan először Császár Elemér vizsgálta a 20. század elején. Monográfiájában megállapítja, hogy Ányos versei témáját ritkán veszi példaképeitől, ókori latin vagy korabeli magyar költőktől, sokkal inkább az jellemző, hogy stilisztikai eszközöket, költői képeket, gondolatokat vesz át tő-

⁹ HÁSZ-FEHÉR Katalin, *A nemzeti szentimentalizmus programjának egyik forrása: az osszianizmus = Serta Pacifica: Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára*, szerk. ÁRMEÁN Otilia, ODORICS Ferenc, SZÖRÉNYI László, Szeged, 2004. 208–220; HARTVIG Gabriella, *Ossian in Hungary = The Reception of Ossian in Europe*, ed. Howard GASKILL, London, Athlone Press, 2004, 222–39.

¹⁰ DEBRECZENI Attila, *Az íróelődökhöz való viszony a Magyar Múzeum programírásaiban*, Széphalom, 2008, 75–81; illetve Tarnai Andor jegyzeteiben: BATSÁNYI János *Összes művei*, i. m., II, 472.

¹¹ Vö. BIRÓ Ferenc, *Ányos Pál és örökösei = „Édes érzékenység”: Tanulmányok Ányos Pálról*, szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna, Budapest-Veszprém, Gondolat-Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, 2014, 10–29.

¹² Erről lásd: GÜNTER BUCK, *Irodalmi kánon és történetiség = Kánon és kanonizáció*, szerk. ROHONYI Zoltán, Bp., Osiris, 2001, 203–214.

lük.¹³ Ányos Ovidius-átdolgozását (*Penelope Uliissesnek*) és Vergilius által inspirált eklogáját (*Alexis*) nemrégén Csehy Zoltán és Polgár Anikó tüzetes vizsgálat tárgyává tette.¹⁴ Horatius esetében Császár megállapításai ma is iránymutatónak tekinthetők. A monográfus szerint a Horatius-recepció elsősorban a mulandóság-tematikában érhető tetten, amely tematika összefügg Ányos költészetének meghatározó jegyével, a sajátos édes-szomorú hangoltsággal. Császár szerint ez a hangulat már a korai versekben megjelenik, kezdetben azonban a gondolati elem túlsúlya jellemző: a mulandóság csak mint általános filozófiai eszme jelenik meg, melyet Ányosban a kontempláció és Horatius olvasása hívott elő. Nem a szenvedő egyén panaszáról van szó, hanem hideg és józan reflexiókról:

[...] egész költemények születnek, melyek objektív formában mutatják be ugyanezt a fölfogást. Mint már címükből, *Egy elenyészendő rósárhoz, A lenyugovó naphoz*, sejthetni, ezek is Horatius kedvelt gondolatának, a mulandóság eszméjének illusztrációi, a Labuntur anni hangulata szól belőlük: szomorú borongás az enyészet mindennapi, szinte útszéli jelenségei fölött, anélkül azonban, hogy a költő a horatiusi epikureus tanítást is levonná belőlük.¹⁵

A mulandóság motívuma mellett Császár Horatius hatását a barátság-tematikával összefüggésben tartja jelentősnek. E tematika jelentősége a monográfus szerint lélektanilag Ányos személyes sorsából, az egyébként magányos szerzetes lelki szükségleteiből vezethető le, de nem érhető meg a 18. század általános barátság-kultusza nélkül. Ezt a barátság-kultuszt, különösen a barátoknak írt episztolák közkedveltségét Horatius episztolái is inspirálták.¹⁶

Batsányinak azt a kijelentését, hogy Ányos, ha nem hal meg ideje korán, Horatiust választotta volna „mindennapi mulató társának” Császár a következőképpen értelmezi: „Később Horatiust is tanulmá-

¹³ CSÁSZÁR Elemér, *Ányos Pál (1756-1784)*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1912, 79-80.

¹⁴ CSEHY Zoltán, *Flóra ajándékai: Tűnődések Ányos Pál „Alexis” című eklogájáról* = „Édes érzékenység”, i. m., 164-170; POLGÁR Anikó, „Ládd, mely nyughatatlan dolog a szerelem”: *Gyöngyösi István és Ányos Pál heroida-fordításai* = Uo., 190-204.

¹⁵ CSÁSZÁR, *Ányos Pál*, i. m., 85.

¹⁶ Uo., 97.

nyozta, meg is érzik egy pár költeményén hatása, de sokkal fiatalabban halt meg, mintsem ez a hideg, bölcselkedő költő Lucanust elhormályosíthatta volna.¹⁷ Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a Horatiust a 18. században korántsem tekintették hideg intellektuális költőnek.¹⁸ A Batsányi kijelentésének értelmére vonatkozó további spekulációk helyett itt most a két költő művei közötti intertextuális kapcsolatokról essék szó. E tekintetben Császár megállapításai alapvetően ma is megállják a helyüket, habár néhány ponton kiegészítésre szorulnak. Már ő is fontosnak tartotta megjegyezni, hogy Ányosnak nem minden verse melankolikus hangulatú, derűsebb tónusúakat is találni közöttük. Ez a derűs hangoltság, vagy pontosabban a derűnek kívánatos állapotként való leírása szintén kapcsolatba hozható Horatius inspiráló hatásával. Egészen egyértelmű ez egy *Könyinak* írt episztolában (*5-dik December 1779*). A vers előtt az ódák második könyvének 16. darabjából vett mottó áll, mely az epikureus életelv foglatának tekinthető:

Laetus in praesens animus, quod ultra est,
Oderit curare, et amara lento
Temperet risu. Nihil est ab omni
Parte beatum.

Az episztola a gondok által gyötört, szomorú barát felvidítésát célozza, s horatiusi tanításnak megfelelő reflexióval ér véget: a beszélő arra buzdítja az olvasót, hogy amíg lehet, éljen derűsen, és sorsát bízva az égre.¹⁹

Horatius-inspiráció fedezhető fel ott is, ahol Ányos a város élettől való elvonulást, a magányos alkotást dicséri. Egyik *Barcsay kapitányinak* írt episztolájában (*Esztergár, 8-dik September 1777*) Ányos arról számol be, hogy Nagyszombatot elhagyva a Bakonyba utazik; az ártatlan vidéki életet szembeállítja a városival, s a város világát a tiszta erkölcs és a jó ízlés hiányával, az erkölcsi hibák és veszélyes szenvedé-

¹⁷ *Uo.*, 76.

¹⁸ Mint arra Schmidt rámutatott, Horatius a 18. században a mozgalmas és a befogadó érzelmeit is megmozgató költészet példája volt. Vö. SCHMIDT, *i. m.*

¹⁹ ÁNYOS PÁL, „Higgy, remélj, szeress!” *Versei, szépprózai írásai és levelei*, kiad. JANKOVICS József, SCHILLER Erzsébet, Veszprém, Vár Ucca Műhely, [2007], 127–128.

lyek uralmával jellemzi. A hegyek között, a természetben azonban az élet egyszerű és erkölcsös; míg mások napkeltével mindennapi teendők után néznek, a vers beszélője „Pindust épít”, hogy ott verseket írjon barátai számára. A városi élet romlottságának elítélésében Rousseau civilizációkritikájának elemei ismerhetők fel; de talán Horatius hatása is állhat e kritika mögött, különösen amennyiben a természetbe való visszavonulás a költői tevékenységgel párosul.²⁰

A természetbe való visszavonulást és a természetben való költői tevékenységet ugyanis a 18. század második felében gyakran kötik össze Horatius nevével is. Ennek példája lehet Friedrich Kepner 1772-ben *Meine Einsamkeiten* címmel kiadott esszégyűjteménye. A gyűjtemény harmadik darabja előtt Hagedorn nevezetes, Horatiust dicsőítő sorai olvashatók: „Horaz, mein Freund, mein Lehrer, mein Begleiter”, azaz „Horác, barátom, tanítóm, kísérőm”. Az esszé szerzője magát olyan érett férfiként jeleníti meg, aki maga mögött hagyta a városi életet, és felfedezte a maga számára a természet gyönyöreit. Ezzel egyidejűleg Horatiust is felfedezte magának, akinek a költészetét szerinte a városban nem lehet megfelelően érteni és élvezni, csak vidéken, amikor az ember hasonló helyzetbe kerül, mint a költő, amikor Tiburban vagy Tarentumban „a csendes örömöknek adta át magát.”²¹ Miközben a szerző Horatiust olvasgatja, a mulandóság gondolata foglalkoztatja, és ez a melankolikus hangoltság az ódák negyedik könyvének hetedik darabja után olyan intenzívvé válik, hogy magát az antik költő szellemétől teljesen áthatottnak érzi, s ez arra inspirálja, hogy elkészítse a horatiusi gondolatok parafrázisát, maga is verset írjon e témára. Kepner írása különösen azért tanulságos, mert plasztikusan mutatja, milyen szorosan összefügghetett az ókori költő élvezete és az átértett érzelmek kifejezésének vágya.²²

Ányos versei között nem találunk olyant, amely létrejöttét egyetlen konkrét Horatius-versnek köszönhetné. Számos versben felfedezhetők azonban horatiusi motívumok, mint a mulandóság

²⁰ Von Stackelberg megjegyzése szerint Rousseau civilizációkritikáját részben Horatius is motiválhatta. Jürgen von STACKELBERG, *Jean-Jacques Rousseau: der Weg zurück zur Natur*, München, Fink, 1999, 15.

²¹ Friedrich KEPNER, *Meine Einsamkeiten. Eine moralische Wochenschrift*, Prag, 1772, 17–24; itt: 18.

²² Uo., 23.

gondolata, a barátság kultiválása, a *carpe diem*-gondolat, vagy a magányba való visszahúzódás. Gyakran nem dönthető el egyértelműen, vajon csak tematikus hasonlóságról van szó, vagy tudatos Horatius-allúzióról. Mindenesetre nem elégedhetünk meg az intertextuális kapcsolatok vagy gondolati párhuzamok pusztá felsorolásával, hanem azt a kérdést kell feltennünk, mi ezen motívumok helyi értéke Ányos költészetében, s milyen viszonyban állnak ezek egymással. Az általuk alkotott motivikus háló ugyanis – éppen Ányos költészetének érzékeny voltából kifolyólag – különbözik Horatius költeményeinek gondolatiságától.

Az Ányos-költészet érzékeny jellegének megértéséhez igen fontos támpontokat találhatunk a *Két jó barátomnak a Bakonyba* című versben. Az episztolában a beszélő azt fájjalja, hogy nem lehet barátai között, akikkel korábban szép napokat töltött a Bakonyban. A barátok most is csendes magányban töltik idejüket, ahol a szív érezhet, és sóhajokban fejezheti ki magát. A versben művelt emberek kis köre jelenik meg, akik a békés együttlétet regények és drámák olvasására használják. Olvasmányaik között Marmontel elbeszélései és Fénelon *Telemachusa* mellett magyar szerzők művei, Bessenyei *Ágisa* és a *Kartigám* is szerepelnek: e művek a hősökkel való együttérzést, a szenvedéseik iránti részvétet hívják elő, s így lehetőséget adnak a társaság tagjainak, hogy altruista beállítódottságukat kifejezzék. Ányos más verseiben is megjelenik a barátok alkotta altruista kis közösség képzele, akik az irodalomnak, a művelődésnek szentelik magukat – ezt előszeretettel teszik a természetben, de a társiaság e formája a városban vagy a barátok közötti levelezésben is megvalósulhat. Egyfajta idillről van itt szó, amely Ányos verseit az érzékeny társiaság vezérelveivel köti össze, s amely Horatiushoz való viszonyát is meghatározza: a barátság, a *carpe diem* és a városellenesség motívumai az idill megalkotásban kaphatnak szerepet.

A derű mellett azonban Ányos verseiben fájdalmas érzelmek is hangot kapnak. A mulandóság említett tematikája gyakran az emberi élet törékenységét, a boldogság átmeneti jellegét emeli ki – pl. az *Érzékenységeim egy kedves atyámfiaának időnek előtte történt halálán*, vagy az *Egy sohajtás* című versekben –, és az egyént az emberi élet korlátozott voltával szembeesíti. Ányos verseiben a barátokból álló művelt kisközösség derűje mellett a vágyott idilli állapot elérhetetlen voltából fa-

kadó negatív érzelmek is helyet kapnak (mint pl. az *Egy magányos boldogtalannak panasza a halavány holdnál* című nevezetes költeményben). A társas idill derűje mögött annak a magányos egyénnek a szorongása jelenik meg, akinek önazonosságát a hagyományos társadalmi keretek már nem biztosítják. A negatív érzelmek, az egyén szenvedésének ábrázolása által e költészet lényegileg különbözik Horatiusétól: a fájdalmas érzelmek megélése ugyanis itt – eltérően az antik költőtől – nem elkerülendő lelki állapotként jelenik meg, hanem éppen ezen érzelmek intenzív átélése mutatkozik az egyén önazonosságát megalapozó tényezőnek.

A Horatius-recepció e változatában az antik költő műveivel való intertextuális kapcsolat elsősorban a barátság kultuszában, illetve a társas örömök ábrázolásában érhető tetten. E tematikával ugyanakkor Ányos az érzékenység szociáletikájához is kapcsolódik, amennyiben az ábrázolt idill középpontjában a gyengéd érzelmeket kultiváló harmonikus kisközösség áll.

3.

Ányos költészete nemcsak Horatius központi témáival mutat párhuzamosságokat, hanem – mint azt már Császár megállapította – a korabeli német költészettel, mindenekelőtt a Hainbund lírájával is: Ányos jellemző motívumai, „a mulandóság gondolata, a közeli halál sejtelme, a halálvágy mind föltalálhatók a Hainbund egyik vagy másik tagjánál, különösen Höltynél”.²³ Császár szerint Ányos verseit elsősorban az érzelmi hangoltság köti össze a Hainbund költőivel, mely érzelmi hangoltságot, a fájdalom keltette örömet a magyar költő igen nagy erővel jeleníti meg.²⁴ Nem tudjuk, Ányos mit ismert a Hainbund költőinek munkásságából – talán sokszor csak tematikus párhuzamosságokról van szó, s nem közvetlen hatásról; irodalomtörténeti helyének kijelöléséhez mindenesetre hozzájárulhat, ha költészetét e kontextusban is szemügyre vesszük.

A Hainbund talán legfontosabb tagja, Hölty költészetére vetett pillantás azért is hasznos lehet itt, mert a korán elhunyt német költő is

²³ CSÁSZÁR, *Ányos Pál, i. m.*, 154.

²⁴ *Uo.*

lelkes olvasója volt Horatiusnak. Carl Leo Cholevius a 19. század közepén írt, *Geschichte der deutschen Poesie nach ihren antiken Elementen* (A német költészet története antik elemei alapján) című munkájában olyan költőként jellemzi Höltyt, akinek művei teljes mértékben a horatiusi mintát követik. Cholevius szerint Hölty költészetét alapvető kettősség jellemzi: egyrészt melankolikus rezignáltság, a korai halál biztos tudata, másrészt az az olvasókhöz szóló figyelmeztetés, amely a boldogság megragadását tűzi ki célul. E tematikus alapszerkezet megvalósításában a horatiusi motívumok központi szerepet játszanak:

Hölty az antik költők mellett angolokat, spanyolokat és olaszokat is olvasott, versei azonban csaknem kizárólag antik jellegűek. Klopstock ódáiban az elégikus elem ragadta meg, és ez utóbbit kereste Horatiusban is. Egyes versei közvetlenül horatiusi ódákkal függenek össze. A vidéki élet [...] a *Beatus ille*-gondolatra emlékeztet; [...] költészete viszatérő alaphangneme a Horatius által gyakran variált *Carpe diem*-elvel függ össze.²⁵

Amikor Cholevius Höltyt olyan költőként jellemzi, akinek versei antik karakterűek, ítéletét tematikus hasonlóságokra, horatiusi motívumok meglétére alapozza.²⁶ Megállapítása természetesen annak a nézőpontnak az eredménye, amely kimondottan antik elemek után kutat, és éppen ezért meglehetősen egyoldalú. Ha Hölty költészetét saját kora kontextusában szemléljük, az ókori költészettel való, Cholevius által említett kapcsolat mellett a kortárs költészettel – így pl. Gray elégiáival – való intertextuális kapcsolatok sem kerülhetik el figyelmünket, s líráját mindenképpen modernnek, a schilleri terminológia szerint szentimentálisnak kell tartanunk. Cholevius mindenesetre plauzibilisan írja le Hölty költészetének alapjellegét, hiszen ennek gondolati alappilléreit valóban a mulandóság okozta fájdalom, illetve az életélvezet imperatívusza képezik (ez programszerűen fogalmazódik meg például *Der rechte Gebrauch des Lebens* című versében).

²⁵ Carl Leo CHOLEVIUS, *Geschichte der deutschen Poesie nach ihren antiken Elementen*, II., Leipzig, Brockhaus, 1856, 75.

²⁶ A filológiai kutatás kimutatott néhány konkrét intertextuális kapcsolatot: Eduard STEMLINGER, *Das Fortleben der Horazischen Lyrik seit der Renaissance*, Leipzig, Teubner, 1906.

Ha Höltý és Horatius kapcsolatát történeti nézetben, a német Horatius-recepció kontextusába ágyazva vesszük szemügyre, akkor nyilvánvaló kapcsolatot fedezhetünk fel a Horatius-recepció azon változatával, amelyben a latin költő alakja Anakreóné mellett a derűs, idilli életformát testesíti meg. Az érzékenység barátság- és örömkultuszára mindkét költő ösztönzőleg hatott.²⁷ Höltý és Anyos példája azonban azt mutatja, hogy nemcsak az öröm- és barátságkultuszt megszólaltató versek meríthettek ösztönzést Horatiusból, hanem a derű, az életöröm megélésének problémás voltát tematizáló versek is. Horatius költészetében nemcsak az érzékeny idill költői megformálásában alkalmazható motívumok voltak fellelhetők, hanem olyanok is, amelyek az idillt veszélyeztető vagy megvalósítását lehetetlenné tevő, az egyént melankóliára hangoló erők megjelenítését segítették.

Anyosnál az idill kisvilága más alakot ölt, mint Höltýnél: a bor és a szerelem öröme nem játszik szerepet, ezzel szemben a barátság és az érzékeny olvasás központi jelentőségre tesz szert. Mindkét költőre jellemző ugyanakkor, hogy verseikben a harmonikus kisvilág utáni vágy és az egyéni boldogságlehetőségek korlátolt voltának felismerése egyidejűleg van jelen. Höltý verseinek melankolikus hangoltságát életrajzi összefüggésekkel szokás magyarázni. Császár is azt hangoztatja, hogy Höltý esetében a mulandóság gondolatával való, csaknem kényszeres foglalatosság a költő életkörülményeire, betegségére való tekintettel sokkal inkább érthető, mint az erőteljes Ányos esetében. A két költő művei közötti tematikus párhuzamok azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy ez a melankolikus hangoltság csak részben ma-

²⁷ Wolfgang MAUSER, *Horaz in Halle: Johann Peter Uz als Anwalt bürgerlichen Lebensstils* = W. M., *Konzepte aufgeklärter Lebensführung: Literarische Kultur im frühmodernen Deutschland*, Würzburg, Königshausen & Neumann, 2000, 124–136; Manfred BEETZ, *Anakreontik und Rokoko im Bezugsfeld der Aufklärung: Eine Forschungsbilanz* = *Anakreontische Aufklärung*, hg. Manfred BEETZ, Hans Joachim KERTSCHER, Tübingen, Niemeyer, 2005, 1–18; itt: 6–7. A Horatius-recepció ezen érzékeny változatától különbözik Wieland felfogása; ő – miként később Schiller – Horatiusban az első modern költőt látta. Erről lásd: Walter ERHART, *Entzweigung und Selbstaufklärung: Christoph Martin Wielands „Agathon“-Projekt*, Tübingen, Niemeyer, 1991, 275–301. Wieland Horatius-kommentárjait Kis János és Kazinczy Ferenc fordította magyarra: *Horátzius’ Levelei Wielandnak magyarázó jegyzéseivel*, I., ford. Kis János, Sopron, 1811; a második kötet 1833-ban jelent meg.

gyarázható életrajzilag; alapvetően az egyénen túlmutató, a korszakra jellemző tematikáról van szó.

4.

Miként Ányos és Hölty esetében, Berzsenyinél is központi szerepet kap a mulandóság tudatának és a harmónia vágyának egymásmellettsége. Költészetének horatiusi ihletettségét már több irodalomtörténész is behatóan vizsgálta; különösen igaz ez az antik költővel való kapcsolatot címével is jelölő, *Horác* című versére. Már Horváth János rámutatott arra, hogy „e magyar Horatius erőteljes külsőségei alatt egy modern ember sebzett mélasága sajog”, s hogy „a horatiusi józan, derült, megelégedett élet” számára csupán „kitűzött, sóvárgott élet-ideál”. E meglátásból kiindulva költészete alapvető érzelmi struktúráját a mulandóság tudatából fakadó elégikus hangnem s a boldogság utáni sóvárgás kettősségében határozta meg.²⁸ Újabb elemzői, Csetri Lajos és Bécsy Ágnes szintén nyomatékosan rámutattak, hogy a horatiusi harmónia Berzsenyi verseiben, elsősorban *Horác* című költeményében, pusztán vágyképzet²⁹; Onder Csaba pedig az 1816-os kötetet véve alapul, azt a véleményét fejtette ki, hogy Berzsenyi Horatius segítségével az amathusi idill programját fogalmazza meg.³⁰

Az idill vágya kétségtelenül fontos eleme Berzsenyi költészetének: az idill mint a mulandóság ellenpontja, a boldogság korlátozott lehetőségeire tekintettel lehetőséget nyújt valamiféle modus vivendi kialakítására. Ha azonban az amathusi idill programját – Onder Csabát követve – a *Horác*-ban megfogalmazott tanítással, a napok használásával, a szerelem élvezetével azonosítjuk, több probléma merül fel. Berzsenyi szerelmi tematikájú verseit szemügyre véve azt találjuk, hogy azokban a szerelem korántsem mindig boldogság, nyugodt derű forrása. Találhatunk példát, amely a szerelem érzékeny változatát lát-szik tükrözni, így *Az est* című versben „az érzékeny szerető” és a „ro-

²⁸ HORVÁTH JÁNOS, *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Bp., Akadémiai, 1980, 227–228.

²⁹ CSETRI LAJOS, *Nem sokaság, hanem lélek*, Bp., Szépirodalmi, 1986, 190–192; BÉCSY ÁGNES, „Halljuk, miket mond a lekötött kalóz”: *Berzsenyi-versek elemzése*, Bp., Korona Nova, 1998 (2., bővített kiadás), 51–64.

³⁰ ONDER CSABA, „Tündér világtükör”: *Berzsenyi 1816-os verseskötetének kompozíciója* = BERZSENYI DÁNIEL, *Verseik*, szerk. ONDER CSABA, Bp., RaabeKlett, 1998, 20–37.

kon-érező” említése (habár a versben az a tétel fogalmazódik meg, hogy a „földi vak lármában” hiábavaló a rokon lélek, az érzékeny társ keresése), vagy *A szerelemhez írt költeményben* (ahol a szerelem a lélek rokon felével való találkozásként tematizálódik). A megértő társ hiányának tapasztalata azonban e versekben nem válik szélsőségesen negatív lelki állapot kiváltójává, sőt, *Az estben* határozottan kívánatosnak tűnik a magányos létezés. Más versek a szerelmi vágyakozást, majd a csalódás, később az elválás okozta fájdalmat jelenítik meg, s ezek heves és sok esetben negatív érzelmek nem egyeztetetők össze a horatiusi *carpe diem*-elvvvel. Hasonló ellentmondást, az epikureus életelv és a szerelem kiváltotta érzelmek közötti diszkrepanciát egyébként Horatius verseiben is felfedezhetünk. Az újabb Horatius-értelmezések nyomatékosan rámutatnak erre, az ellentmondást azzal magyarázva, hogy Horatius az ember teljes érzelmi gazdagságát igyekezett bemutatni.³¹ Miként Horatius esetében, Berzsenyi szerelmi tematikájú verseiből sem áll össze egyetlen kerek történet, akár az 1816-os kötet sorrendjében olvassuk azokat, akár valamilyen feltételezett kronológiát követünk – már a női nevek sokfélesége is ellenkezik az ilyesfajta olvasói törekvéssel. Ezért Berzsenyi verseire is vonatkoztatható az a megfigyelés, amelyet Herder tett Horatius költészetéről írt tanulmányaiban:

Fölöttébb neveléses lenne, ha ezeket összekötve egy regényt – Horatius szerelmeit – költenénk belőle, mint ahogy ez megtörtént Catullusszal, Petrarccal, s valószínűleg vele is. [...] Ne a szerelmi kalandok iránti szokásos kíváncsisággal közelíts ezekhez a helyzetekhez, és akkor mind az egész tekintetében, mind az egyes vonásokban, fordulatokban stb. olyan, nyilvánvalóan szándékosan kialakított sokféleséget pillantasz meg, mintha egy hosszú galériát tekintenél meg. Az egyik kép vonzó; a másik riaszt; amott a szerelem taszító oldalát látod, színekben vagy folytatásokban.³²

S miként Horatiusnál, itt is feszültség tapasztalható a *Horácban* elhangzó életelv és a szerelmi érzések sokfélesége között.

³¹ Mathias EICKS, *Liebe und Lyrik: Zur Funktion des erotischen Diskurses in Horazens erster Odensammlung*, Berlin, New York, de Gruyter, 2011, 11–16.

³² Johann Gottfried HERDER, *Zur Römischen Literatur* = Johann Gottfried Herder, *Sämtliche Werke*, Karlsruhe, Bureau der deutschen Klassiker, 1821, XI, 75–76.

Az idill megvalósíthatósága azonban más szempontból is kérdésessé válik. Bécsy Ágnes mutatott rá arra, hogy a *Horác* című versben maga az ideális példa követésének vágya is álmodozásnak minősül, tehát olyan kéztetésnek, amely ellenkezik az antik költő tanításával.³³ S még egyértelműbben fogalmaz Berzsényi az *Életfilozófiá*-ban, ahol a beszélő többek között azt panaszolja, hogy napjait nem tudta jól használni, mert álmodozással töltötte idejét, s mely vers ezért leszámolásnak tekinthető az eszmények egyéni betölthetőségének horáci álmával.³⁴

Az idill, s ennek részeként az érzékeny közösség Berzsényi költészetében tehát leginkább csak vágyként artikulálódik, s ez a vágy egyúttal álmodozásként lepleződik le. Ezzel Berzsényinél újfajta problematika, a valós lehetőségek és a vágyak, eszmények ellentéte jelenik meg. A harmonikus életeszmeny ugyanakkor temporalizálódik is, amennyiben az egyéni életút keretében az ifjúsággal, történetfilozófiailag pedig egy elmúlt korral azonosítatik. A múltbeliként megfogalmazott harmónia a sivár jelen ellentétét alkotja, de e szembeállítás által az idill egyúttal utópikus vonásokat nyer. E viszonyok részletes elemzése nem lehet e dolgozat célja, említésük itt csupán annak jelzését szolgálja, hogy Berzsényi verseiben az érzékeny eszmény már másfajta, komplexebb problematikának rendelődik alá.

5.

A tárgyalt példák Horatius és a modern költők versei között leginkább két területen mutattak tematikus kapcsolódást: egyrészt a mulandóság, az emberi lét törékenységének gondolatával összefüggésben, másrészt a barátság, a derű kultuszában. Horatius költészete mind a derűs társasság, mind a melankolikus hangoltság költői megjelenítéséhez ösztönzésként szolgálhatott. Szerb Antalnak a bevezetőben említett megállapítása ennek fényében módosításra szorul. Az epikureus életforma és a mulandóság tudata által kiváltott negatív érzelmek a recepciótörténetben nem köthetők két egymásra következő fázishoz, sokkal inkább e

³³ BÉCSY, „Halljuk, miket mond a lekötött kalóz”, i. m., 63.

³⁴ Uo., 153.

két motívum egyidejű jelenléte a jellemző. E két motívum azonban különféle módokon kapcsolódhat: a recepció érzékeny változatában az idill, melynek költői megjelenítése horatiusi ösztönzésre is támaszkodik, olyan megvalósítható lehetőségnek mutatkozik, amely a mulandóság okozta szorongás ellenszere lehet; egy másik változatban ez az idill már csak álmodozás vagy utópia.

„HORÁTTZAL EGGYET ÉRTEK”

CSOKONAI ÉS A MAGYAR
BORDALHAGYOMÁNY VÁLTOZÁSA¹

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Azt, hogy milyen tényezők határozzák meg egy nemzetközi, populáris dalműfaj helyi változatait, aligha lehet teljes bizonyossággal felderíteni, annyiféle hatás együttes jelenlétével számolhatunk. Bármilyen szövegtípusról legyen szó, érdemes megfigyelnünk, hogyan szinkretizálódnak egyes motívumok, hogyan szűrődnek együvé, hogyan kelhetnek például egyszerre antik és nem antik benyomást. A bordalok – vagyis az ivást nemcsak az elhangzásuk antropológiai helyzeteként, hanem vezértémájukként is kibontó alkotások – vizsgálata e téren számos tanulsággal szolgál. A témakör társadalmi üzenete ugyanis nagyon változatos mind a nemzetközi, mind a magyar hagyományban. E helyütt nem lehet célunk a műfaj teljes történeti poétikai seregszemléje, ám mielőtt szorosabban vett témánkhoz, két Csokonai-vershez közelítenénk, célszerű áttekintenünk a fő erővonalakat.

¹ A tanulmány alapjául szolgáló előadás az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával, az írott változat az MTA *Irodalmi nyilvánosság a polgárosodó Nyugat-Magyarországon, 1770–1820* Lendület-kutatócsoport keretében készült.

I. NOÉTÓL TOKAJIG

Tinódi Sebestyént idézve: „Én beszédem az Noéról kell elkezdennem”. Az *özönvizet* (!) legyőző ósáta egyben az első szőlőművesként, majd az első részegként jelenik meg a Bibliában. E kettősség antropológiai szempontból is tanulságos. A mértékletes borfogyasztást az ókori, a középkori és a kora újkori emberek bizonyos értelemben szükségletnek tekintették, s társadalmi kódja (sőt eredendően „a bor hieratikus maszka”)² is eltér a későbbiektől. Többnyire nem a luxus körébe tartozott, inkább a védőital szerepét játszotta. A *Bor és víz vitája*³ típusú szövegek mögött bizony főként egészségügyi okok húzódnak meg, s a bor okozta mámor és öntudatvesztés kisebb veszélynek tűnik, mint a fertőzéseket hordozó, akár életveszélyt jelentő víz fogyasztása. (Ennek mértéke természetesen különböző lehetett a tiszta erdei források és a falvakon-városokon átfolyó kanálisok vagy nagyobb folyók higiénés viszonyait, illetve az árvízveszélyt tekintve.) A „tiszta forrás” képe helyett ezért gyakori a bor mint megtisztult víz képzete.

A középkori felfogást megalapozó biblikus világképben tehát a bor jórészt közönséges fogyasztási cikk volt, gyakran viszont a bűn és a kicsapongás kelléke, mint már Noé történetében láthattuk. Épp ezért emelkedik ki e jelenetek sorából az Ábrahámnak bort és kenyeret nyújtó Melkizedek (Krisztus-párhuzam!),⁴ az Újszövetségből pedig a kánai menyegző, illetve az utolsó vacsora története, ám ezek kivételek, hiszen *megszentelik* a bort, amely a materiális víztől a spirituális magasságba emeli a lelket. Az utóbbi ráadásul (elvonatkoztatva az eucharisziától) feltehetőleg az egykorú hellenisztikus rítusok hatását is tükrözi, egyetemes animizmusával. Ez a felfogás az Újszövetségben tehát némiképp

² JÁNOS István, *Bacchus hegyalja színpadán = Mindenes gyűjtemény I: Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., ELTE Folklore Tanszék, 2005 (Artes Populares, 21), 75–92, itt: 80.

³ Pl. *De conflictu vini et aque (Denudata veritate) = Carmina Burana: Die Lieder der Benediktineurer Handschrift. Zweisprachige Ausgabe, Anmerkungen, Nachwort* Günter BERNT, München, Tausend Deutscher Taschenbuch Verlag, 1985³, 193. sz., 574–583. A magyarországi iskolai színjátékhagyományban is állandó téma volt ez a *certamen*-típus, többnyire Bacchus ábrázolásával, vö. PINTÉR Márta Zsuzsanna, *A bor a régi magyar színpadon = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., rec.iti, 2010, 413–425, főként: 419–525.

⁴ JÁNOS, *i. m.*, 80.

szembefordul az Ószövetség „közönséges”, profán borkultúrájával. A bor élvezete más esetekben többnyire pogányságra, erkölcstelenségre, eltévelyedettségre, sőt sebezhetőségre utal (lásd pl. a részeg, vágyai rabjává lett Holofernesz alakját). „A bor gúnyolódik, ami részegit, az lármáz, senki nem lesz bölcs, aki tántorog tőle” – figyelmeztet a Példabeszédek Könyve (20, 1). Másutt: „Ne nézd, milyen piros színben játszik a bor, azt se nézd, hogyan csillog a serlegben, hiszen olyan könnyen megissza az ember, végül aztán megmar, akárcsak a kígyó, és mérget fecskendez, úgy, mint a vipera” (23, 31–32).

A középkori latin vágáns költészet jelentős közvetítő-átstrukturáló szerepet játszik az ókori és bibliai motívumok popularizálásában; a szerzők jórészt ezeket építették be saját bordalaikba és ivónótáikba is. Művelői leendő klerikusok voltak, a középkori társadalom ifjú elitje, s a vágáns dalok ilyen módon ellenkultúrát, paródiát képeztek a vallásos világrénddel szemben. Hiába lettek ők később egyházi, esetleg világi tisztviselők, a diákévekben még ehhez képest *fordított* értékrendben is megnyilatkozhattak. Az egyetemi ifjúság nemzetközi költészete sokak szerint a reneszánsz és a reformáció társadalomkritikájának „előszobája” volt, ahol olyan vallás- és császárelenes szövegeket, frivol dalokat engedhettek meg maguknak, amilyeneket aztán soha a további életükben. Az egyre gazdagodó, túlnyomórészt latin verstermést sok évszázad hasonló diákközösségei csiszolták tovább, s ez az örökség sok anyanyelvű közköltészeti műfaj előképét hordozta.

Ez a latin „szellemi laboratórium”, amely megtúrta e kihágásokat, valóban az elit értelmiségiek mulatságát szolgálta, hiszen a benne megbúvó intertextuális utalásokat is csak ők értették. A versek parodisztikus szándékát tovább élesítette, ha liturgikus szövegek vagy dallamok kerültek hangsúlyosan profán közegbe. A Bacchushoz szóló refrénes ivónótát (*Bacche bene venies*) például nemcsak a *Carmina Burana*-ban olvashatjuk, hanem rövidebb változata egy korabeli liturgikus drámában, a *Dániel-játék*ban is felcsendül, méghozzá Dareiosz perzsa király multságán.⁵ Sőt, talán épp ez lehet a vers eredeti formája (értsd: az antihősök, a duhaj pogányok önleleplező kardala), s innen veszik át a diákok saját közösségük használatára, immár hangsúlyo-

⁵ *Carmina Burana*, i. m., 200. sz.; *Carmina Burana: Lateinisch-deutsche Gesamtausgabe der mittelalterlichen Melodien mit dazugehörigen Texten [...]*, übers. René CLEMENCIC, Michael KORTH, hg. Michael KORTH, München, Heimeran, 1979, 197.

san Bacchusnak hódolva. A bor ugyanis sokféle élvezetre gyűjt, s általa megszállja a lelket Bacchus szelleme – így leplezetlen tabusértés-ként énekelhettek erről a máskülönben középkori, aszketikus-sztotikus világképben nevelkedő diákok. A vágáns hagyományban többféle tetten érhető ez a görbe tükröt állító, profanizáló vagy átköltő szándék, gondoljunk csak a *Szerencsejátékosok miséjére* (*Officium lusorum*), a *Szent Márka evangéliumára* vagy a még századokig variálódó „Bacchus-liturgiára”. Némi sarkítással e közegeben az a deviancia, amit a bor túlzott fogyasztása jelent, egyfajta lírai önértelmezés része lehetett. A bordal műfaja gyakran árnyaltabb poétikai lehetőséget rejt, mint gondolnánk. Egyházi dallamok morzsalékaiból született például az *In taberna quando sumus* kezdetű ének, s épp azt mondja ki, nyomatékosan hangsúlyozva: a bor előtt egyenlők vagyunk, a bor mindenkié. Nem más ez, mint a moralizáló haláltáncok kiforgatása, ahol a világból való kilépést nem az elmúlás, hanem a bor parancsszava jelzi, s így egy osztársadalmi vazallusrendszer részeként „iszik császár, iszik szolgál”. A homológ sorokból-strófákból is építkező kocsmadal nagy hatással volt a következő korok populáris kultúrájára, gondoljunk csak Pázmándi Horváth Endre híres bordalára – amelyet Jókai is idéz az *Eppur si muove* című regény *Csittvári krónikáról* szóló fejezetében,⁶ akárcsak Arany János a jórészt debreceni emlékeket megőrző *Dalgyűjteményben* (1874)⁷ –, továbbá Petőfi *Kördal* című versére, amit a reformkori hazafias bordalok paródiájaként írt, természetesen a vágáns hagyomány jóízű feltámasztásával.⁸ Az eredeti középkori ének töredékét is feljegyezték ekkoriban Debrecenben, amely valamilyen módon túlélte az évszázadokat (bizonyára külföldi egyetemekről hozták haza a peregrinusok; egyelőre nem valószínű, hogy észrevétlenül vészelté át a változó korokat a magyar hagyományban).⁹

⁶ SZIGETI Csaba, *Egy lehetséges kis magyar irodalomtörténet: a Csittvári krónika filológiája* = *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 5, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2017, 219–251, itt: 249–250.

⁷ *Cholera-dallá* alakult változatának kiadása: *Arany János népdalgyűjteménye*, közléteszi KODÁLY Zoltán, GYULAI Ágost, Bp., Akadémiai, 1952, I. 51. sz.

⁸ Csörsz Rumen István, *Pönögei Kis Pál, avagy Petőfi és a közköltészet = Ki vagyok én? Nem mondom meg: Tanulmányok Petőfiről*, szerk. SZILÁGYI Márton, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 203–226, itt: 215–216.

⁹ Csörsz Rumen István, „*Vinum facit rusticum optimum latinum*”: *Latin bordalok a XVI–II–XIX. századi magyar közköltészetben* = „*Nem súlyed az emberiség!*”... *Album amicorum*

A magyar irodalomból a korábbi évszázadokban (az 1478 körüli *Magyi-kódex* Archipoëta-másolatát leszámítva) teljesen hiányzik a bordal, még az enyhébb, Nyugaton megengedett, megszokott formái is. *Archipoeta gyónása* ugyancsak a komoly gyónás és önvizsgálat paródiájaként, karnevalizációjaként fogható fel inkább, semmint a későbbi bordalok műfaji előképeként. Tinódi *Sokféle részögösről* című részegsorolója (1548)¹⁰ kimondottan morális célú példázat a bor káros hatásáról, az *Udvarbírákról és kulcsárokról* pedig nemcsak a hálátlan tisztartókról, hanem egyben a rossz borról is szóló átokvers, a társadalmi kódra adott válasz, hiszen „Sebők deáknak nem úr hírével büdös bort adának”.¹¹

A szerény számú korai magyar bordal és ivónóta *külső* hatásokat tükröz. Miskolci Csulyak István *Jocoseriuma*¹² láthatólag egy olasz dalt követ, fallallázik, s ezt a hangnemet próbálja ki magyar versben. A jelen élvezetére kacsint a bizonytalan jövő helyett¹³ – meglehet, hogy ez nála is horatiusi hatás. Teljesen ártatlan multság benyomását kelti, amelyet a lelkész is megverselhet, noha a 17. század végi *Szentsei-daloskönyv* mesterségcsúfoló strófái jelzik, hogy a közönség előbbutóbb kiterjesztette másra is.

Az ivás: műfajkontamináló helyzet. A későbbi tusok (rövid, pohárköszöntő szerepű dalok-rigmusok) jelzik, mi minden tapadhat össze: korhelydicsekvés és -csúfolás, vénasszony-, vénlány- és asszonycsúfolás, káromkodás, quodlibet vagy akár halandzsa, asztali áldás és átok stb. Az 1670-es években feljegyzett *Hallad-e, pendítsd az lantot*,¹⁴ illetve annak egyfajta továbbköltése Esterházy Páltól (*Palas s Ester ked-*

Szörényi László *LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, felelős szerk. CSÁSZTVAY Tünde, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 349–358, itt: 352–535.

¹⁰ A versről és annak szerkesztői módosításairól legújabbban: PAP Balázs, *Históriák és énekek*, Pécs, Pannónia Könyvek, 2014, 196–205.

¹¹ TINÓDI Sebestyén, *Krónika*, s. a. r. SUGÁR István, SZAKÁLY Ferenc, Bp., Európa, 1984, 506.

¹² *Pécseli Király Imre, Miskolci Csulyak István és Nyéki Vörös Mátyás versei*, s. a. r. JENEI Ferenc, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS József, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1960 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 2), 19. sz.

¹³ „Fekete kenyér mostan többet ér, / Hognem sült kappan, tegnap kit láttam”.

¹⁴ *Szerelmi és lakodalmi versek*, s. a. r. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1961 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 3), 127. sz.

ves tánca)¹⁵ a lakodalmi vagy más együttlétek szokásforgatókönyvét adja elő, nem pedig a multság dicséretét, tehát burkoltan mégiscsak didaktikus szöveg.

A borivó személy a hétköznapi mérték fölött mindig deviáns, mindig korhelyként jelenik meg. Ebrietas és a Pauper sceleratus szövegei a *Névtelen Comico-Tragoediában*, majd a 18. századi iskoladrámákban mindig önleplező karakterűek. Ezek folytatói a közköltési korhelydicsekvők, pl. *Kilenc fiam, kilenc lányom (Elittam már hat ökröcskét)*,¹⁶ *Kimentem én a szőlőbe*,¹⁷ e műfaj gazdag reformkori utóéletét például Petőfi szatirikus bordalai jelzik (pl. *Szomjas ember tűnődése*).

Magáról a borról szólni ilyen közegben tudatosan vállalt kitérőt jelent a műfaj szabályai alól. Ebben az antik minta többet segít, mint a vágáns előzmények, kivéve a bor és víz vitája parafrázisait, esetleg az egyes borfajták-borvidékek összehasonlítását, amire szintén akad példa Horatiusnál.¹⁸ Nem véletlen, hogy a legkorábbi 18. századi bordalok inkább ebből a diákos, közösségi irányból érkeznek: *Vizet, pajtás, te ne igyál* – benne mesterségcsúfoló strófák (1730/60-as évek),¹⁹ az Archipoëta-gyónás újraírásai férfi vagy női szereplőkkel: *Nékem egy szép gondolatom ütközött eszembe*,²⁰ *Meum est propositum / Vinus, vina, vinum / Fertur est conviviiis* (ennek Pálóczi Horváth Ádám és Ráday Gedeon fordítása-átköltése is terjedt, a legismertebb anonim változat: *Hogyha én ma egy oly pincébe lemászok*).²¹ Ezek mintegy egymást erősítve bukkannak fel a kéziratokban és a ponyvákön, ébren tartva a témát.

¹⁵ Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei, s. a. r. VARGA Imre, Cs. HAVAS Ágnes, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 12), 139. sz.

¹⁶ *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet*, s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 8; a továbbiakban: RMKT XVIII/8), 50. sz.

¹⁷ *Uo.*, 26. sz.

¹⁸ Horatius többnyire a falernumi bort dicséri. Saját borát viszont „szabin vinkó”-nak, életmódját pedig egyszerűnek, vidékiesnek állítja be Maecenashoz írt egyik ódájában (I, 20).

¹⁹ RMKT XVIII/8, 1. sz.

²⁰ *Közköltészet 1: Mulattatók*, s. a. r. KÜLLŐS Imola, mts. CSÖRSZ Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 4; a továbbiakban: RMKT XVIII/4), 20–21. sz.

²¹ Bővebben pl.: CSÖRSZ, „*Vinum facit...*”, i. m., 350–352.

Másik fő minta- és hatásterületként rajzolódik ki a nyugat-európai, jórészt szintén vágáns gyökerű társas dalkultúra. A 17. században még jóserével német, kisebb részben olasz dalimport kínálata a 18. században kiszélesedik, s egyre nagyobb szerepet kap például a francia közdal (*vaudeville*), amellyel 1823-ban Kultsár István végső soron joggal rokonította Amade László és a névtelen dalköltők műveit.²² E francia műfajokra a refrénes, heterometrikus vagy heteromorf szerkezet, a könnyed strofikusság, szatirikus vagy humoros szándék jellemző – tehát nem annyira tartalmi, mint formai kategória. A szerelmi tematikát ritkán érintik, inkább a „mulatsági dalok”-at képviselik (már a műfaj atyjaként kikiáltott, talán fiktív személyt rejtő Olivier Basselin munkái is). Mind Nyugat-Európában, mind a magyar közköltészetben ide tartozó alműfajt jelentenek az ábécé-dalok, néha játékos makaronizmusok (pl. *Minden nap, minden nap jó borral kell élni / Omni die, omni die vinum est bibendum*),²³ a tusokat pedig gyakran színezik proverbiális beszúrások (pl. *Szabad a patak, de nem a palack*).²⁴

Mindehhez képest a horatiusi-anakreóni bortalok világa igen csak eltér, bár láthatólag finoman beépülhet a magyar hagyományba. Az antik tematika elvegyül a más habitusú szövegekkel, különösen a 18. század végén, a 19. század elején. A döntő különbség, hogy a bor nem feltétlenül csak a társasági szórakozást szolgálja, hanem az egyéni lélek felüdülését és búfelejtését is, s a *combibitas*, az „együttivás” helyett (ami ráadásul a középkori magyar jokulátorok, mulattatók egyik névadója volt)²⁵ egyre individuálisabb szerepet kap. A borús jövővel nem törődés horatiusi üzenete több szövegen átüt, amelyek egyébként formailag a *vaudeville* típusába tartoznak:

²² Erről pl. Csörsz Rumen István, *Kultsár István és a Hasznos Mulatságok »köznépi dall«-ai (1818–1828) = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2*, szerk. Cs. R. I., Bp., reciti, 2013, 150–151; SZIGETI Csaba, *A magyar vaudeville 1823-ban = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 4*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2015, 283–312. A műfaj alábbi, általános jellemzésekor Szigeti cikkére támaszkodtam.

²³ RMKT XVIII/8, 6. sz.

²⁴ *Uo.*, 12/III. sz.

²⁵ A furcsa, talán csak Magyarországon ismert középkori mesterségnévről vagy rangról pl. ZOLNAY László, *A magyar muzsika régi századaiból*, Bp., Magvető, 1977, 296–298.

Megnyertük, amit rég kértünk,
Szörnyű borbóvséget értünk,
Káros volna most meghalni,
S e világról eltalpalni,
Haj, haj, Péter, Pál,
Előbb állít az halál,
E' még azért rád talál,
Egyet jót igyál! (1790-es évek)²⁶

A, B, C, D, Örvendezz te,
Én ugyan nem bánom,
Sőt inkább akarom,
A, B, C, D, Örvendezz te! [...]

K, L, M, N, Nem lesz nékem
Búsulásom
Avagy rossz lakásom,
K, L, M, N, Nem lesz nékem. [...]

S, T, V, U, Nem bánt a bú,
Szívemre nézhetek,
Kedvemre élhetek,
S, T, V, U, Nem bánt a bú.

X, Y, *Eb sirasson*
Az elmúlt napokat,
Jövendő dolgokat,
X, Y, Eb sirasson! (18. század vége)²⁷

Közös motívum a vágánsok örökségével a jelen idő, az ifjúság, a legényélet kultusza, szemben a vénekkel, a tekintéllyel, a gondokat megtestesítő öregkorral (ennek a konfliktusnak, mint láttuk, a közép-korban konkrét antropológiai háttere volt):

Bánatom nincs, élek vigassággal,
Vigadozok kedves barátimmal,
Barátságom közlöm az ifjakkal,
Ifjúságom teljes nyájassággal.

²⁶ RMKT XVIII/8, 51. sz. (*Makariás pórul jára*), 7. versszak.

²⁷ *Uo.*, 43. sz., 1., 3. és 5-6. versszak. (Kiemelés tőlem – Cs. R. I.)

Vígan élek, nincs semmi bánatom,
Mit bánkódom, mikor jól van dolgom?
Mulatsághoz most vagyon jó módom,
Mivel még most csak magamra gondom.²⁸

Ifjak vagyunk, éljünk frissen,
A vén tyúknál szebb a pislén,
Majd, majd ha megvénültünk,
Osztán eleget ülünk.²⁹
Aki komor, nem gavallér,
Az egy pipa dohánt nem ér. [...] (1800 k.)³⁰

II. MIÉRT NE INNÁNK?

Csokonai két fontos, antikizáló bordala jól példázza a különböző hagyománysszálak összeszövését, egy új műfaj megteremtését. Aligha túlzás, hogy „minden út Csokonaihoz vezet” – amelyik pedig nem, az tőle indul!

A *Miért ne innánk?* című, Himfy-strófás verset 1796-ra datáljuk, s ebben az évben jelent meg a Diétai Magyar Múzsza lapjain. E versből való az a sor, ami tanulmányom címét adta, s amely némiképp rávilágít, mit kívánt sugallni Csokonai a furcsa, mentegetőző címmel.

Igyunk barátim! a' komor
Bú' lángja nem tsatázik,
Ha mádi borral a' gyomor
A' kis pokol meg ázik.
Igyál! ne, e' szőlő-gerezd'
Levével öblödet fereszd.
Vígadj ötsém! ma-holnap
Zsákjába dughat a' pap.

²⁸ *Uo.*, 37/III. sz., 1–2. versszak.

²⁹ A *vénül-ül* rímpár a *Ha bort iszom, vidám vagyok* kezdetű dal egyik reformkori, szintén székelly változatában is visszaköszön: „Most vigadjon az ifiú, / Most kiáltsa: ujjujjújú! / Mert ha megvénül, / Mind a füttő mellett ül.” *Bándi Péter énekeskönyve 1837*, DOMOKOS Pál Péter hagyatékából s. a. r. Csörsz Rumen István, Kolozsvár-Bukarest, Kriterion, 2000 (Téka), 111. Érdekes, hogy az al-csíki versfüzet egyik szomszédos szövege épp az a Csokonai-bordal, amelyről a következő fejezet szól (*Miért ne innánk?*).

³⁰ RMKT XVIII/8, 53/I. sz., 1. versszak.

Mi gondod a' továbbira,
'S világotat hogy' éled?
Tekints tsak e' jó mádira,
Szíved tudom meg éled.
Más hadd gyötörje a' fejét
Töltvén bolond esztendejét;
Éljünk rövid napunkkal
Múlatva víg *igyunkkal*.

A' Bakhus úr' pintzéjibe
Magam leszek vezértek:
Nunc est bibendum! ennyibe
Horáttzal egyyet értek.^(*)
Igyunk, eb a' ki nem barát!
Tegyünk le minden maskarát,
'S már most no, *poculatim*
Igyunk vidor barátim!

(*) Horatius. Carm. Lib. I. Od. 37.

Csokonai Horatiussal egyetértő bordalának közvetlen előzményeként egy másik, azonos műfajú diákdal rajzolódik ki. Erről már több helyen írtam,³¹ itt csak megemlítem a *Vígan, barátim, kacagjuk ki a gondot* kezdetű, többnyire egyetlen szakaszos bordalt. Egyik változatában *Igyunk, barátim...*-ra módosult a kezdősor:

Igyunk, barátim, kacagjuk ki a gondot,
Vígan szájára fordítsuk a hordót!
Míg az ember ifiú, töltse vígan életét,
Hagyja vén korára a kedvetlenség terhét!
Majd elég idő lesz az aggódásra, ha
Eljő a papok telhetetlen zsákja.³²

Bár az adott szövegváltozat történetesen egy-két évvel fiatalabb Csokonaiénál, de az egész anonim bordal feltehetőleg nem. Valószínűleg inkább ez szolgált mintaként Csokonainak, semmint fordítva

³¹ Bővebben: Csörsz Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban 1700–1800*, Bp., Universitas, 2016 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok), 276–277.

³² *Uo.*, 276 (*Dávidné Dudája*, 1809) = RMKT XVIII/8, 34/III. sz.

– a kezdősor átíródása ugyanakkor már az ő versének terjedésére és hatására utalhat. A tartalmi rokonságot más is érzékelhette, hiszen a gondfelejtés mellett az ifjúság dicsérete, a vénség kárhozhatása, illetve a papzsák motívuma is közös. Ez utóbbi ekkoriban nemcsak a kolduló barátok tarisznyáját jelentette („Papzsák telhetetlen”), hanem itt egyértelműen a járványok miatt zsákban eltemetett emberekre utal.

Van tehát egy közköltészeti mintaszövegünk, amely fontos kulcsszavakat adott Csokonainak. A Horatius-szál értelmezése azonban még további fontos elemeket tartogat. A jegyzetben is nyomatékossított idézet a Kleopátra halálára írt óda (I, 37) kezdetét jelöli:

*Nunc est bibendum, nunc pede libero
pulsanda tellus, nunc Saliaribus
ornare pulvinar deorum
tempus erat dapibus, sodales.*³³

Virág Benedek közel egykorú fordításában:

*Mostan borozzunk; most szabad, illik is
Tánczokra kelnünk: ágyakat lstenink
Számára készítnünk, 's lakoznunk,
Mind vigadó Sailok, barátim!*³⁴

Mulatóra biztat tehát Flaccus mester is, ennek oka pedig Róma egyik fontos ellenlábasának, Kleopátra egyiptomi királynőnek halálhíre. Napi aktualitásként (római szemmel) ezzel a nagy, országos, sőt nemzetközi gondoktól való megszabadulásra utal. Tudomásunk szerint 1796-ban nem volt ilyen horderejű esemény sem Csokonai, sem a nemzet életében. (Ha netán korábbi a vers, nem könnyű ünnepelni valót találni az 1790-es évek Magyarországon...) A jakobinus mozgalom okozta országos botrányok eddigre elültek; Napóleon előrenyomulása pedig inkább vészterhes üzenet volt az országgyűlésen verseket kiadó költő számára, semmint örömhír. A versben ilyesféle politikai üzenetet kár keresni, a travesztiát inkább magánéleti irányúnak érezhetjük.

³³ Horatius műveit a *The Latin Library* internetes szöveggyűjteménye nyomán idézem: <http://www.thelatinlibrary.com/hor.html> (letöltés: 2017. 07. 29).

³⁴ XVII. *Kleopatra* = Q. F. HORÁTIUS' Ódái: *Öt könyv*, [ford. VIRÁG Benedek], Budán, A' Magyar Királyi Universitas' betüivel, 1824, 53.

Horatius – Anakreónt s másokat imitálva – természetesen más-
kor, vidámabb, intimebb pillanatokban is megemlíti a borozást. Néha
hangsúlyos helyzetben, pl. az *Ódák* I. könyvének 7. darabjában: „sic tu
sapiens finire memento / tristitiam vitaeque labores / molli, Plance,
mero”.³⁵ Vagy a Leuconoénak címzett versben: „sapias, vina liques et
spatio brevi / spem longam reseces” (I, 11).³⁶ A P. Quintilius Varus-
hoz szóló ódája kifejezetten a bort jelöli meg az élet orvosságaként:
„Nullam, Vare, sacra vite prius severis arborem [...] mordaces aliter
diffugiunt sollicitudines”.³⁷

Amikor Csokonai odabiggyeszti: „ennyibe Horáttzal egyet ér-
tek”, az *ennyibe* szó sajátos szűkítést jelent a választott témakörön be-
lül. Horatius megítélése ugyanis ekkortájt nem volt egyértelműen po-
zítív a Habsburg Birodalomban, épp a földi életet igenlő „zabolátlansá-
gok” miatt tekintették például számos művét kártékonynak, s az
oktatásban is mérsékeltek jelenlétüket.³⁸ Csokonai óvatos egyetértése
tehát nemcsak magára az ivásra utal, hanem arra is, hogy *nunc*, vagy-
is ‘most’ van módunk erre. Nem a jelen pillanatot vagy alkalmat érti
alatta, hanem a földi életet, hiszen a túlvilágon ilyesmi aligha vár
ránk. Ezért vállal bacchikus vezetői szerepet a költő: a pincék mómora
segít levetkőzni a földi élet visszásságait, s az álarcokat letéve önma-
gunkhoz terel vissza. Természetesen mértékkel, *poculatum* (‘poharan-
ként’) kell boroznunk, amint a vers végi felszólítás nyomatékosítja. Az
„eb a’ ki nem barát” fordulat közköltészeties, de Csokonai is írt hason-
lót. Kissé emlékeztet a szelíd tollú Ányos Pál bortalára is, melyet köl-
tőnk szintén ismerhetett, mert kéziratban terjedt:

Éllyen mái társaságunk,
Igaz magyar barátságunk!
Nem bántódik így meg Isten, sem ember,
A’ ki pedig ezt irigyli, nem ember.³⁹

³⁵ „[...] hát te is üzd el néha az élet / sok fáradságát, sűrű gondját, / Plancus, üdítő
színborral”. HORATIUS *ÖSSZES MŰVEI* BEDE Anna fordításában, Bp., Európa, 1989, 16.

³⁶ „Légy bölcs, szürd le a bort, / és nyesegess / kurta kis útatdon”. *Uo.*, 21.

³⁷ „Szent szőlőt telepíts / Varus, előbb, / mintsem akármí fát [...], és gond hogyha
emészt, / csak borital / tudja elűzni azt.” *Uo.*, 31.

³⁸ Köszönöm Balogh Piroska vonatkozó adatait.

³⁹ *Magyar Minerva*, I, *Ányos munkái*, Pest, 1798, 94.

Említettük, hogy a bordal Csokonai első komoly nyilvános kötetében, a Diétai Magyar Múzsában jelent meg. Hogy a „mulatsági dalok” műfaját költőnk nem érezte alantásnak vagy nyomtatásra méltatlannak, az is jelzi, hogy ugyanebben a rövid életű periodikában adta közre olaszból fordított *Asztali dalát* („*Márkgróf Mafféi után*”).⁴⁰ A vers nyitánya és több részlete a közköltési bordalokat idézi⁴¹ – ezt fordítói tudatosságnak és műfajismeretnek vélem. Az emelkedettebb, filozofikus borozgatás hangulatába a *remedia amoris* motívuma vegyül:

Pajtás, pajtás, kész az asztal!
Már ne gyermekeskedjete,
Minden gondot kergessetek
Ördögbe pokolba.⁴²
Mert az ég akár derül,
Akár felhőbe merül,
Jó napunk lesz itt ma. [...]

Hajdan ha egy szem lankasztott,
Ha egy szép melyet öleltem,
Minden kedvem ebbe leltem:
Bolondság, ifjú szél!
Mennél jobb így múlatni,
A’ kantsókat forgatni,
Míg fel ázik a’ bél!

Kazinczy szerint egyenesen Scipione Maffei olasz verse szolgált mintául a *Miért ne innánk?* fogalmazásakor.⁴³ Ha ez nem is kizárólagos igazság, mindenképp megfontolandó. Tematikus kapcsolat fűzi

⁴⁰ CSOKONAI Vitéz Mihály, *Költemények 2. (1791–1793)*, s. a. r. SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1988 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei; a továbbiakban: CSÖM II), 154. sz. A folyóiratban Csokonai több más olasz műfordítást is közreadott, például Leme-ne nyomán *A Rózsa* című verset, ami a *Virágok vetélkedése* motívumához kapcsolódik, s Szűz Mária szeretetében látja a rózsza szépségének lényegét.

⁴¹ Sőt az olaszból fordított mulatódal voltaképp az ugyanitt kiadott *Zsugori uram* motívumára is reflektál, mivel (igencsak közköltészetiesen) átkokat szór a fősvényekre és a hitelezőkre („Hogy az a’ sok mord zsugori / Veszne mind anyja’ kinyába!”). Csokonai láthatólag számolt azzal, hogy az olvasó komponált egészként forgatja a Diétai Magyar Múzsát.

⁴² Vö. Csokonai *Felvidülés* c. versének búkergető soraival.

⁴³ Kazinczy 1829-ben írja meg vélekedését Guzmics Izidornak, az olasz verset idézve („amici, amici e in tavola”). Idézi: CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények 4. (1797–1799)*,

másrészt a bordalt egy *picturá*hoz is (*Az Ósz*). Szüreti képsorai, a buzgólkodó, majd megittasuló szőlőművelők zsánerfiguráival a műfaj hazai gyöngyszemei közé tartoznak.

Figyelemre méltó apróság, hogy a *Miért ne innánk?* 3. szakaszának egyik kulcsszava, a *maskara* hangsúlyos szerephez jut a Diétai Magyar Múzsza egy másik Csokonai-versében is, ugyancsak rímhelyzetben és tárgyasetben. A *Rút ábrázat 's szép ész* című, oktató költemény lírai alanya épp a saját „otsmányságát” festi, amikor így fogalmaz:

És hogy én ne végyek reám semmi harát,⁴⁴
Magam képe is tud játszani maskarát.⁴⁵

Nem kell tehát maszkot és jelmezt viselnem, oly visszataszító a külsőm – ám mindez szembeállítható a gúnyolódó „szép” emberek lelki-szellemi sivárságával.⁴⁶

Tovább árnyalja a képet, hogy közvetlenül a *Miért ne innánk?* előtt és után két invokációs vers olvasható, még a címük is párhuzamos szerkezetű. A *Serkentése a' Múzsának* (*Jer! magunknak fűzzünk szárnyakat*; 29–31) a költői önértelmezés és az örökkévaló emlékezet kérdését érinti, s feltehetőleg valamelyik genfi zsoldár dallamára éneklendő. A *Hívása a' Múzsának* (*Jer, kit mérges gondok rágnak*; 32) pedig a „zöld Tempé”-n ránk váró örömökre és vigasságokra csábít.⁴⁷ Ezáltal a mikroklus a borivást – legalábbis a bacchusi lelkületet – beemeli a múzsai tevékenységek, a hírnevet adó komoly dolgok közé, mintegy megnevesítve a közköltészeti formulákat. Csokonai alkalmi vers-

s. a. r. SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1994 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei; a továbbiakban: CSÖM IV), 620.

⁴⁴ A *hara* jelentése 'barátságcsuha'; vö. a *Miért ne innánk?* papmotívumaival.

⁴⁵ CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények* 3, 1794–1796, s. a. r., bev., jegyz. SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1992 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei; a továbbiakban: CSÖM III), 254. sz.

⁴⁶ A vers már az 1794-re datált *Szatmárnémeti gyűjtemény*ben szerepelt, tehát évek óta kész szöveg volt, mire nyomdafestéket látott. http://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/text.php?id=csokonai_verse_0118_k

⁴⁷ A vers fontosságát jelzi furcsa utóélete. A váci *Énekes Gyűjtemény* 1801-re datált 2. kötetének nyitó szövege ugyanis ennek parafrázisa volt, mely máig nem eldöntött, hogy Csokonaitól származik-e, vagy a kiadó igazította hozzá az új célokhoz a nyomtatásban már öt éve megjelent verset. Bővebben: Csörsz, *A kesergő nimfától...*, i. m., 365–366.

füzérei (*A' korán megtisztelt virtus; Hunyadi Ferenchez stb.*) gyakran szintén háromeleműek, s ez itt különösképp fontos, mivel e három vers zárja a II. kötetkét.

A Horatius-idézethez visszatérve: sokan ismerték és felismerték ezt a néhány jellegzetes szót. Az 1820-as évekből való az a kétstrófás latin diákvers, amely ezt a buzdító félsort még jobban exponálja. Lehet, hogy Csokonai hatására született, ám lehet, hogy ő is ismerhette ezt a dalt, mivel a sárospataki gyűjtemény anyagában bőséggel találunk 18. századi szövegeket. Akárhogy is: még az „ebes” átkozódás is áthallásokat enged a két szöveg között...

Nunc est bibendum omnibus
Parvis, aut sublimibus.
Nunc dicetur vivat! vivat!
Quisque hoc vinum ebibat

Nunc ne 'spectentur futura
Anima non muritura
Si non bibis care frater
Canis tua tota mater⁴⁸

III. BAKHUSHOZ

A másik vers *Bakhushoz* címmel jelent meg 1805-ben az *Ódák* posztumusz kötetében (I. könyv, 10. sz.). A kritikai kiadás 1798 tájára datálja,⁴⁹ az új kronológia valamivel óvatosabban „1802 előtt”-re; autográf kézírata nem maradt fenn.⁵⁰ Mindenképp későbbi tehát a *Miért ne innánk?* szövegénél, így annak ismeretében, annak műfaji tapasztalataival gazdagítva készülhetett. A vers az ógörög dithüramboszokat idézi, ilyesféle címmel szerepel a szerző verslistáin. A szólóénekes („Egygyes”) és Kar felelgetésére épül, így egyúttal a *vaudeville*-nél említett

⁴⁸ *Felvidítő V. Nóták I.* (1824), CC. sz., Tuss.

⁴⁹ CSÖM IV, 617–618. Szilágyi Ferenc határozottan kizárja a szakirodalom korábbi vélekedését, hogy a vers Csokonai pataki éve során keletkezett volna.

⁵⁰ Külön köszönet illeti Debreczeni Attilát (MTA-DE Textológiai Kutatócsoport), aki lehetővé tette, hogy a még készülő hálózati Csokonai kritikai kiadást felhasználhassam kutatásaimhoz.

refrénes-strofikus szerkezetnek hódol, akárcsak az anakreóni hetesben írt, egykorú *Orgiák*:⁵¹

ÉVOÉ!
 Bakhe, éván, évoé!
 Évoé!
 Bakhe, töltsd lelkünket bé!
 Itt van a' zúzos Detzember:
 Bor van é?
 Bort igyon ma minden ember:
 Évoé!⁵²

Pontos mintáját nem ismerjük, de Szilágyi Ferenc megjegyzi, hogy költőnk az *Evoé!* kiáltással épp Horatiusnál is találkozhatott: „euhoie parce Liber, parce”⁵³ – ahogy Vergiliusnál és Ovidiusnál is. Ám meglehet, hogy nem ókori minta lebegett előtte, hanem egy azt követő klasszicista szöveg. Egy Gessner-idillium Kazinczy-féle fordítása például szintén hathatott rá, mely 1788-ban jelent meg nyomtatásban.⁵⁴ Kazinczy amúgy is biztosra vette a Csokonai-óda német eredetét, jóllehet Szilágyi Ferenc szerint Eschenburgnál épp egy olasz változat szerepel Angelo Polizianótól, a 15. század 2. feléből.⁵⁵ Más, távolabbi német minták sem oldják meg az egyértelmű forrást, tehát ez máig nyitott kérdés. De vajon szoros világirodalmi mintát kell-e keresnünk? Nem épp egy hasonló műfajkontamináló játékot űz Csokonai, mint az 1796-os bordalnál?

Bacchus tisztelete kétségkívül pogány rítusokat idéz fel, róla verset írni a kissé tartózkodó magyar irodalmi nyilvánosságban eleve merész ötlet volt. Akkor is, ha a meghaló és feltámadó Dionüszosz a Krisztus-élettörténet egyik előképének tekinthető.⁵⁶ A dithürambosz műfaja megteremtőjének tekintett mondabeli énekszerző, Arión, majd a klasszikus görög kardalköltők (pl. Pindarosz, Szimónidész) eredeti

⁵¹ „Lantom danold LIÉUST; / A' szíveket feloldó, / A' gondtörő LIÉUST, / Méltó danolni néked.” CSÖM IV, 319. sz.

⁵² *Uo.*, 318. sz.

⁵³ Carm. 2, 19, 7 = CSÖM IV, 621.

⁵⁴ CSÖM IV, 620.

⁵⁵ *Uo.*

⁵⁶ JÁNOS, *i. m.*, 88.

vagy apokrif művei hozzáférhetőek voltak Csokonai számára – akár csak az utánzóké. János István felveti ugyanakkor, hogy ez a vers és a *Miért ne innánk?* akár a hegyaljai élmények hatását tükrözheti, de nemcsak a mádi bor emlegetése miatt.⁵⁷ Az 1770-es évektől adatolható a hegyaljai német telepesek Bacchus-kultusza, zenével kísért maszkos-dramatikus játéka, amelyek bizonyára a középkori vallon szőlőművesek hagyományaira épültek rá, s jócskán megerősödtek a sárospataki kollégium színjátékok hatására.⁵⁸ A 18. század végétől mindez erőteljes magyar színezetet kapott, a 19. századi tokaji Bacchus-szobor is magyar viseletben lovagol a hordón.⁵⁹ János István szerint a „tegyünk le minden maskarát” sor egy már lezajlott, maszkos Bacchus-játék utáni társas vigalomra hív (magát a játékot idézi viszont a *Bakushoz* szóló óda).⁶⁰ A *Miért ne innánk?* valóban 1796-os lehet (685), de a hegyaljai utalások inkább csak emlékek benne, Szilágyi Ferenc szerint nem diákközönségnek készült,⁶¹ hanem táncrea kész „víg kompániának”, vagyis ekkor már jó eséllyel a dunántúliaknak. A „zúzos december”-t említő refrén a közismerten késői tokaji szüreten túl, más vidékeken már a téli, ünnepközi borozgatást juttathatta az éneklők eszébe.

Az Ősz már említett szüreti jelenetei végén, Október havától búcsúzva Csokonai már 1794 táján megírta (s 1796-ban ki is nyomtatta) az új kardal esszenciájaként is felfogható Bacchus-invokációt. Szinte minden szava és motívuma visszatér a *Bakushoz* szóló ódában:

Idvez légy Liéus, jóltévő Istenség!
Te tőled szívünkéből fut a’ kedvetlenség,
Te a’ barátságot ‘s örömet érleled:
Légy jó! ím kezet fog az ember te veled.

Kézenfekvő rokonság fűzi az ódát az 1802-ben lezárt *Anakreoni dalokhoz*, ám ez inkább tematikus, mint szorosabban vett filológiai kapcsolat. Az ógörög mintát és versformát követő ciklus individuálisabb módon, nem a közösségi vigalom vagy borfogyasztás jegyében

⁵⁷ *Uo.*

⁵⁸ Erről bővebben: PINTÉR, *i. m.*

⁵⁹ Bőséges adatokkal: JÁNOS, *i. m.*, 87–88.

⁶⁰ *Uo.*, 88.

⁶¹ CSÖM IV, 618.

beszél a mámorról. *A búkergető*⁶² sokat idézett, jól pergő sorai pedig valóban Anakreónra mennek vissza; Csokonai kottával együtt másolta le a francia kiadásból, s külön is lefordította. Valóban Bacchus tiszteletére hív a vers, de érezhetően más tónusban, mint a himnikus szárnyalású kardal. Kizárólagos forrásnak tehát nem, de inspirációs háttérnek mindenképp számon tarthatjuk az anakreóni hagyományt.⁶³ A két Csokonai-dal azonban közösségi, diákos tónusú, s ez irányú háttérét is meg kell vizsgálnunk.

A Bacchus-kultusz a vágáns kultúrában is gyökeret vert. A műfaj latin diák képviselőiről már volt szó, a *Carmina Buranában* ránk maradt például egy *Bacche bene venies* kezdetű Bacchus-köszöntő, egészen hasonló tartalommal (a már említett „perzsa mulatódal” kibővített változata a *Ludus Danielis*ből). Éppígy a bor felszabadító és kibékítő, bátorító és szerelemszerző erejét éneklie meg, refrénes szerkezettel:

Bacche, bene venies gratus et optatus,
per quem noster animus fit letificatus.
Refl. Istud vinum, bonum vinum, vinum generosum,
Reddit virum curialem, probum, animosum!⁶⁴

Hogy ezek a középkori versek évszázadokig fennmaradtak és tovább variálódtak a diákközösségekben, már több példán láthattuk (az Archipoëta gyónásától az *In taberna quando sumus* kései, Debrecenben feljegyzett töredékéig).⁶⁵ A fenti Bacchus-kardal szoros folytatásáról nincs tudomásom, azonban 1824 táján a sárospataki *Felvidítő* kézirat-sorozatban több szövegtöredék felbukkan a „Bacchus-liturgiából”,⁶⁶ köztük egy ismerős részlet:

⁶² CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények 5. (1800–1805)*, s. a. r. SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 2002 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 354. sz.

⁶³ További fontos, más vonatkozású elemzési szempontok az életmű egészéhez viszonyítva: GÖRÖMBEI András, *A bordal Csokonai lírájában*, Alföld, 12(1973), 1663–1668.

⁶⁴ *Carmina Burana: Die Lieder...*, i. m., 200. sz., 600–602.

⁶⁵ Utóbbiról: CSÖRSZ, „*Vinum facit...*”, i. m., 353.

⁶⁶ Köszönöm a sok évvel ezelőtti szíves eszmecsereért Martin Svatošnak (Prága), aki a kora újkori Bacchus-kultusz egyik kiváló szakértője.

Vive Bache Pater!
Bibe *istud vinum* frater
Ardet amor hoc frigus depelletur
Fervida ira hocce [!] reprimetur
Faedus icitur, et desinunt bella
Est quae gaudet felix vino cella⁶⁷

E kézirat szomszédos szövege (megl lehet persze, hogy már Csokonai ódájának hatására) szó szerint idézi az ógörög mármorkiáltást, s helyet kap a mulandóság képe is:

Be jó itt subscribálni
A Magyarok nevének
Poharanként bibálni
'S áldozni Evoének
Annak a ki a Magyarok közt lenni akar
Ugy is a sírhalom nem soká el takar.⁶⁸

Egy előző latin versike pedig Horatius kedves falernumi borát és Bacchust egyaránt dicséri. A versforma a Csokonai által is kedvelt ún. Blumauer-strófa (8, 7, 8, 7, 8, 8, 7), ami azt sejteti, hogy 18–19. századi szerzeményről van szó:

In aeternum vivat! vivat!
Nomen Bachi factum [?] sit
Redde animum Phalernum
Qzem dolor jam consumsit [?]
Nam gustatis guttis tuis
Levas luctibus mutuis
O Bache! cor gravatum.⁶⁹

Hegyaljai szüreti könyörgésként maradt fenn ugyanitt egy hosszabb magyar dalszöveg is, amely ugyancsak a bor istenéhez szól, s a rossz időjárás okozta szőlőkárról panaszodik:

⁶⁷ *Felvidítő V. Nóták I.* (1824), CXCV. sz., *Tuss.* (Kiemelés tőlem – Cs. R. I.)

⁶⁸ *Uo.*, CXCVI. sz., *Tuss.*

⁶⁹ *Uo.*, CXCVIII. sz., *Tuss.*

Oh Bakhus bornak Istene
Mért nem állottál ellene
A tavaszi hidegeknek
Vége a szőlős kerteknek [...]

Ne légy ház hozzám illy mord óh!
Hadd legyen sok tele hordó
Hogy neked sok jó kedveket
Szentellyünk sok innepeket.⁷⁰

A fenti szemelvények is jelzik, hogy Hegyalján valóban volt latin és magyar nyelvű Bacchus-dalkultúra, a legváltozatosabb műfajokban szólítva meg az ókori istent. Csokonai ódája azonban leveti antik szerepdal jellegét, s a *Miért ne innánk?* világához közelít, amikor a papok ellen szól, illetve amikor a jövő fölötti aggodást harciasan elűzi:

Tsak te vagy
Szíveinknek mindene:
El ne hagyj
Óh örömmek Istene!
Meg halunk; de semmi gond az,
Fére bú!
A' ki búsúl, mind bolond az.
Hú, hú, hú!! [...]

Soknak kárt
Tészen a' bor: szent igaz.
Soknak árt
A' Tivornya: semmi az.
Fére most az Étikával:
Nints itt pap:
Tántzra víg kompániával.
Hap, hap, hap!

A Bacchus-óda fontos jellegzetessége tehát, hogy a búfelejtés/örömszerzés tengelyén túl a bor morális szerepét is értelmezi. A bor itt – nagyon hasonlóan a középkori diákirodalmi mintákhoz – össztársadalmi egyenlőséget, stabilizációt jelent. Maga az *Evoé!* kiáltás sem

⁷⁰ *Felvidítő VI. Nóták II.* (1824 után–1850 k.), CLXXXIX. sz., 1. és 12. versszak.

férfiak, hanem bakhánsnök szájába illik, tehát a Kart mindenképp különböző neműek alkották. A borivás pedig valóságos orvosságot jelent a világ gondjaira: a hátrányból előnyt kovácsol, elmélyíti a barátságot és a szerelmet. Egy ritkábban idézett strófa a szegény embernek (tájszóval: *mazúr*) is jobb sorsot ígér:

A' Mazúr
Általad gazdag lehet,
'S mint az Úr,
Szarvat és szemet vehet.
A' bolond észtlél a' borba',
'S úgy lesz bölts:
Tölts tehát bort e' tsuporba,
Tölts, tölts, tölts!

A *Bakhushoz* az *Ódákban* kevésbé szorosán komponált helyen olvasható, mint a másik bordal első közlése a Diétai Magyar Múzsában. Az *Első könyvben* kapott helyet, jóval előbb, mint a már kiadott *Miért ne innánk?* (21–26, az utóbbi: 45–46), tavaszi-nyári idillversek fogják közre (*A' tavaszhoz* és a *Víg élet a' Parnasszuson*). A kötet változékony, ellenpontozó szerkesztésébe jól illeszkedik a téli, alapvetően elég férfias ivónóta.

IV. DALLAMOK

A stílus- és kontextuselemzés miatt egy kicsiny zenei kitérőt érdemes tennünk. A dallamok ugyanis szintén súgnak valamicskét arról, Csokonai milyen stílusréteget célzott meg, amikor e versek olvasóit-éneklőit maga elé képzelte. Az antik görögös-latinos emelkedettséget szerencsés kézzel ötvözte a magyar (és poszt-vágáns nyugat-európai) közköltészet hagyományával, s a kapcsolatot a zenei háttér is biztosította. A *Miért ne innánk?* kétféle dallamáról tudunk; távoli kapcsolatban állnak egymással, az akkordmeneteket tekintve több párhuzamot sejtetve. Az egyiket Tóth István kottás gyűjteménye őrizte meg (1839–1843), s azonos azzal, amit a *Békaegérharc* nyitó lapján szintén kottával közölt Márton József, ráadásul e Himfy-strófás dallamra ismétlés nél-

kül ráénekelhető a Csokonai-dal.⁷¹ Pfeifer Ferenc ugyancsak írt hozzá egy verbunkos melódiát 1818-ban. A másik dallamváltozat viszont, amelyet Kiss Dénes (Pápa, 1844) és Arany János (Debrecen, 1874-es lejegyzésben) örökít tovább, a kiterjedt *Straßburger*-dallamcsalád egyik ágával rokon. Ezt a német populáris dallamot már sokkal korábban megismerhették magyar szöveggel: *Midőn szeretőjét várja, tralalallom*⁷² akár Debrecenben, akár Patakon, mivel mindkét térségből adatolható már az 1780-as évekből. Azt is tudjuk, hogy a dallam kapcsolatot tart egy másik német melódiával, amelyre Faludi Ferenc *Filli-sét* énekeltek, másfelől az ő *Szakács-énekét* is egy „Stroszburgeris nótára” énekelte Farkas Pál gyűjteménye (1780-as évek után), s jó eséllyel ezt értette alatta. Tehát majdnem biztos, hogy ezt a dallamtípust kell eredetinek vélnünk, ilyenformán Csokonai egy slágerdallamra írta a verset, ami így igen könnyen elterjedhetett.⁷³ Sőt ha tüzetesebben megvizsgáljuk, kiderül, hogy az „alpdallam” és a Márton/Tóth-féle verbunkos téma távoli kapcsolatban állnak egymással, az akkordmeneik párhuzamosak; a verbunkos forma mintegy a *Straßburger*-dallam átszerkesztésével, átstilizálásával és lassításával jött létre.

⁷¹ Tóth István feltehetőleg Csokonai diákja volt Debrecenben, így az sem kizárt, hogy ő még egy olyan praxisra emlékezett, amikor a *Békaegérharc* dallamát valóban, társasági szinten is hozzáillesztették a Himfy-strófás Csokonai-dalokhoz. Akár a költő javaslatára? Más adat nem igazolja ezt, s a dallamot korábbi, Csokonai életidejéből való lejegyzés nem rögzítette, csak Márton posztumusz kiadása. A később izzáki és fülöpszállási kántorként tevékenykedő Tóth István személyéről és gyűjteményéről bővebben: KOBZOS KISS Tamás, *Tóth István fülöpszállási kántor kéziratos dalgyűjteménye (Áriák és Dallok Verseikkel, 1832–1843) = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 3*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., Reciti, 2014, 363–383.

⁷² BARTHA Dénes, *A XVIII. század magyar dallamai: Énekelte versek a magyar kollégiumok diák-melodíáriumaiából*, Bp., MTA, 1935, 152. sz.

⁷³ A Csokonai-vers kottás feljegyzéseinek részletes elemzését lásd: *Csokonai Vitéz Mihály énekelte költészete: Elektronikus kritikai kiadás [DVD]*, szerk., bev. D. HOVÁNSZKI Mária, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 43. sz. jegyzetei. A közreadó itt megemlíti az ugyancsak *Straßburger*-dallamváltozatra énekelte *Element Szent Péter Rómába* kezdetű népi ivónótát; e szövegnek 19. század eleji feljegyzéseiről is tudunk.

1. kotta

A *Miért ne innánk?* kétféle dallama

Tóth István (1839–1843) és Kiss Dénes (1844) lejegyzésében

The image displays a musical score for the song "Miért ne innánk?". It is presented in two systems, each with two staves. The top staff of each system is the melody, and the bottom staff is the accompaniment. The first system is attributed to Tóth István (1839–1843) and the second to Kiss Dénes (1844). Both versions are in 2/4 time and G major. The score includes a repeat sign at the end of the first system.

Egy közköltészeti szövegtípussal állandósult melódiát őriz a *Bak-hushoz* szóló vers is.⁷⁴ Szinte ugyanazokban az években, a 18–19. század fordulóján bukkan fel kéziratainkban és ponyván a *Víz, víz, nincsen olyan víz*⁷⁵ kezdetű, visszatérő szerkezetű (*vaudeville* jellegű) mulatódal, amely természetesen a bor dicséretét zengi. A folytatás pedig a 18. század első feléből való hangszeres gyűjtemények hexachord dallamkliséit variálja, némileg a 17. századi *Apor Lázár tánca* rokonságából. Ilyen dallamösszevonásra bőven van példa az *Ötödfélszáz énekek* lapjain is, sőt a Csokonai rögtönözte, *Zöld Ferenc* kezdetű tréfás köszöntő is ilyen,⁷⁶ tehát a költő dallamfabrikáló gyakorlatától sem volna idegen. Különösen, ha meggondoljuk, hogy a *Bak-hushoz* szóló dal strófavégi felkiáltásai is nagyon emlékeztetnek e népszerű mulatódalra: „Bort, bort, bort!”, „Tölts, tölts, tölts!”, „Haj, haj, haj!”⁷⁷

⁷⁴ Csokonai szövegével feljegyzett és kiadott változatait lásd *uo.*, 21. sz. jegyzetei.

⁷⁵ RMKT XVIII/8, 28. sz. Még népszerűbb rokona a *Fáj, fáj, fáj a szívem, fáj* kezdetű, 18. század végi szerelmi daltípus, amely szintén terjedt kéziratban és ponyván, tehát éppenséggel ennek dallamcsírája is hatással lehetett a bordaléra.

⁷⁶ CSÖM III, 227. sz.; Csörsz, *A kesergő nimfától...*, i. m., 292–297.

⁷⁷ A közköltési szövegcsalád jól felismerhető nyomot hagyott később Vörösmarty Mihály *Haj, szem, száj* c. népies műdalán is.

A daltípus egy távoli alakváltozatát egyébként *A' méla Tempefői* részeg hajdúja is dalolja: „Haj, haj, haj, haj, / Édes ökreim, no haj!”⁷⁸

Az alábbi kottapéldán a *Bakhushoz* Tóth István-féle verzióját (1839–1843) vethetjük össze az említett közdal Almási Sámuel által leírt dallamával (1834), aki egyébként ezt a Csokonai-verset egy kissé eltérő dallammal rögzítette.

2. kotta

A *Bakhushoz* Tóth István-féle dallama a *Víz, víz...* Almási-féle változatának témafejével (1834)
és az *Apor Lázár*-dallamtípus második felével

Tóth István (1839–1843)

Almási S. (1834)

Apor Lázár tánc, 2. féldallam (Kájoni-kódex, 1687 előtt)

V. EPILÓGUS

A leghoratiusabb korabeli közköltési alkotás mégsem Csokonaihoz köthető, sőt még Pálóczi Horváth Ádámhoz sem, noha a 19. század első felében sokan neki tulajdonították. Egyik szakasza Újfalvy Krisztina versei közt maradt ránk egy invariáns strófával, így őt is szerzői gyanúba hozták. Ám a *Vígan élem világom* kezdetű, verbunkos dallamra énekelt vers teljes szövege semmiképp sem Újfalvy Krisztina műve – szerzőségét máig nem sikerült tisztázni. Annyit tudunk bizonyosan, hogy

⁷⁸ Az analógiáról: Csörsz, *A kesergő nimfától...*, i. m., 304.

1800 körül jelent meg ponyván, majd számtalan kéziratban és kalendáriumban terjedt.⁷⁹ Több helyen Csokonai bordalainak hatását tükrözi, a sztoikus világképet végigkísérő mértékletes multság tónusa is Horatius felé mutat. A földi élet gondokon átsegítő örömeiről, azok tudatos kereséséről szól, egyben a közköltési didaxis néhány finom utalásával óv a tobzódástól vagy a szerelmi gyönyör habzsolásától:

Vígan élem világom,
Míg virít ifjúságom,
Eszem, iszom, vigadok,
Az bának helyt nem adok.
Búsuljon az, kinek tetszik: én vigadok,
Búmban, tudom, soha meg nem bolondulok.

Ez az élet úgysem sok,
Használják az okosok,
Zivataros néha bár,
Vesztegetni mégis kár,
Nem kell mindjárt lemondani ez világról,
Mézet lehet itt szedni minden virágról. [...]

Tiszteld Bakhus oltárát,
Kóstolgassad nektárát,
Bakhus jó ízű teje
Az életnek ereje,
Ki mértékletessen ez kúrával élhet:
Víg napokat s boldog órákat szemlélhet.

Ez az igaz boldogság,
Így él ma az okosság,
Bolond, aki epeszti,
Magát bának ereszti,
Kurva az anyja, aki bánja barátságom,
Tegyen róla, ha irigyli boldogságom!⁸⁰

⁷⁹ A szövegcsalád történetéről, az akkor ismert variánsok teljes bibliográfiájával: RMKT XVIII/8, 59. sz. jegyzetei.

⁸⁰ A legkorábbi, 1800 körüli ponyvakiadás nyomán közli: RMKT XVIII/8, 59/I. sz., 1–2. és 6–7. versszak.

Ezt a közismert verset is (hangszeres) vándordallamra énekelték, érezhető kapcsolatban áll a reneszánsz kori *La Follia*-témával, illetve számtalan egykorú, 18. század végi dallammal.⁸¹ Egyikük a Csokonai-dalköltészetet is érinti: a *Jövendölés az első oskoláról, a Somogyban* egyetlen dallama Tóth Istvánnál épp ennek változata.⁸² Vajon a költő erre a melódiára gondolt, amikor írta? Ha igen, akkor akár a dallammal társuló legismertebb szöveget, a *Vígan élem világomat* is ismerhette.

A fent részletesen megvizsgált Csokonai-versek többszörös (antik, középkori és újkori) forrásvidéke, közköltészeties létmódja jelzi, hogy a bordalok műfaja milyen új lehetőségeket jelentett a szerzői szövegek értelmezésében és terjedésében. Társaságoként változhatott, milyen dallamra s hogyan énekelték őket. Csokonai életművét épp ez a közös használat tette a közösségi kánon csúcására, és segített megőrizni népszerűségét évtizedeken keresztül. A következő nemzedékek, köztük Arany Jánosék számára Csokonai legtöbb verse *dalként* volt hozzáférhető, s a bordalokat különösképp jellegzetesnek, csokonaiasnak tartották. Az egyébként sok mindenben kritikus Szemere Pál is felhívta erre a figyelmet Kazinczynak szóló egyik levelében: „a’ Csikóbőrös Kulacs, Evoé, a’ Vityilló szép Katója, ‘s a’ farsangi dal, méltók hogy megkoszorúztassanak [...]”.⁸³ Mint láthattuk, hosszás filológiai nyomozás után is joggal érezzük e dalverseket egyszerre frissnek és hagyománytisztelőnek, követőnek és követendőnek.

⁸¹ A típus áttekintése a 17. századi halottas énekektől a verbunkos táncgyűjteményekig: DOMOKOS Mária, PAKSA Katalin, „*Vígsággal zeng Parnassusnak magas teteje*”: 18. századi kottás források és a magyar zenei néphagyomány [...], Bp., Akadémiai, 2016, 65. sz.

⁸² Csokonai Vitéz Mihály énekelt költészete, i. m., 38. sz.

⁸³ Szemere Pál Kazinczynak (1816), idézi CSÖM IV, 623.

KLASSZIKUS MINTÁK ARANKA GYÖRGY KÖLTÉSZETÉBEN

(HORATIUS PÉLDÁJA)

KERTI JÓZSEF

A KLASSZICISTA ARANKA GYÖRGY

Szauder József tanulmányaiban többször felhívta a figyelmet a deákos klasszicizmus barokk gyökereire,¹ s nem vonható kétségbe az a tény, hogy a legfontosabb alapelvek (a költészet taníthatósága- tanulhatósága, az antik szerzők utánzása, a propozíciós verselés, a bölcs mondások használata stb.) változatlanul tovább éltek a 18. században is. A deákos műveltség képviselői a költészet fogalmát a tudományéval kapcsolták össze, azaz a költészet lényegét inkább gondolatiságában, mintsem megformáltságában látták. Szajbély Mihály monográfiájában meggyőzően mutat rá arra, hogy a 18. századi magyar szerzőknek a puszta formával szemben a tartalom fontosságát hangsúlyozó nézetei mögött minden valószínűség szerint a barokk költészet szemlélettel és költői gyakorlattal való szembenállást kell sejttenünk.²

¹ Lásd pl. SZAUDER József, *Az este és Az álom: Felvilágosodás és klasszicizmus*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970, 99, 106–112.

² SZAJBÉLY Mihály, *„Lázdának a’ magyar tollak”: Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2001 (Irodalomtudomány és kritika), 41.

Voltaire, a felvilágosodás nagy gondolkodója a költészetről vallott nézeteiben azt hangsúlyozza, hogy nincs igaz költészet nagy bölcsesség nélkül.³ „A költészetben szerinte nem az érzelmi intenzitás a fontos; a poézis hasznosságát, rangját egyedül az biztosítja, ha tanokat, bölcs tételeket közvetít, ha az erkölcsi nevelést szolgálja. Voltaire véleménye a költészetről a felvilágosodásba tovább élő klasszicista nézetek summázata”⁴ – írja Mezei Márta.

„Az antikos klasszicizmus kibontakozása a görög és a latin irodalom hatásának erősödésével párhuzamos folyamat. A 18. század végén nagy divatja támadt a görög és latin írók fordításának. Jeles költők az antik nyugalom világába menekültek, antik életelveket, az elvont humanum eszményét, a horatiusi életfelfogást szóaltatták meg, stílusukat a klasszikus harmóniaelv követelményeinek megfelelően alakították. [...] A klasszicizmus alapelvét, az antikvitás esztétikai, stilisztikai jelentőségét a leghatározottabban Kazinczy fogalmazta meg: »Az az igazán szép, ami a Görög és Római módhoz hasonlít.« [...] A témát az elvont és egyetemes emberin át közvetve, a személyiség megnyilvánulásainak elrejtésével fejtik ki”⁵ – írja Szabó Zoltán – a magyar irodalmi nyelv történetének jeles kutatója – stílustörténeti szintézisében. A korszak költői a költészet hasznos küldetését vallva (a költészet erkölcsnemesítő, „a tudomány első grádicsa”, az „anyai nyelv pallérozója” stb.) a cél fontosságát tartották szem előtt, s előszeretettel applikálták verseikbe azokat a költői eljárásokat, amelyek már beváltak, hatásosak voltak – ugyanis a képzeletet, az egyéni fantáziát, a részek elevenségét és a képek önálló értékét még nem ismerték el teljesen. Ezzel szemben „a klasszikus költészet pedig – szintén örökérvényű és emelkedett eszmék szolgálatában – bőséges mintát nyújtott hatásos s ugyanakkor egyszerű képek használatára. A klasszikus költészet közhelyeit s főként a Horatiustól tanult fordulatokat habozás nélkül alkalmazták újra meg újra verseikben”⁶ – írja Mezei Márta. Példaként megemlíti Orczy Lőrinc *A múlandóságról* című költe-

³ The Works of VOLTAIRE – A Contemporary Version, *A Philosophical Dictionary*, Volume 8 (of 10), translator: William F. FLEMING, 2011, halózati változat: <http://www.gutenberg.org/files/35628/35628-h/35628-h.htm#POESTS> (2017. augusztus 20-i elérés).

⁴ MEZEI Márta, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1974 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 30), 21.

⁵ SZABÓ Zoltán, *Kis magyar stílustörténet*, Bp., Tankönyvkiadó, 1986 (Harmadik kiadás), 129.

⁶ MEZEI, *Felvilágosodás kori líránk...*, i. m., 104.

ményének egyik sorát: „Mint sebes patak, napjaink úgy folynak.” Berzsenyi Dániel *Horác* című verséből szintén ismert lehet a fordulat: „Míg szólunk, az idő hirtelen elrepül,/Mint a nyíl s zuhogó patak.”⁷ Orczy és Berzsenyi a hasonlattel nem a múltó idő tovaszállását kívánta rögzíteni egy adott pillanatban, egy „pillanatfelvételt” készíteni, hanem az örök-érvényű, konvencionális igazságot kívánták verses formába önteni.

Aranka György költészete magába foglalja nagyjából ötven év irodalmi stílusát és műfajait, átmenetet képez a felvilágosodás és a romantika irodalma között, egyaránt találunk benne rokokó és klasszicista elemeket. Alig van a kornak olyan poétikai formája, műfaja, amelyben ne próbálta volna ki tollát, éppen emiatt akár mesterkedő költőnek is nevezhető, hiszen mint az a kézírataiból is kiderült, egyáltalán nem sajnálta az időt a versformákkal való kísérletezésre vagy versei csiszolására. Csak az Aranka-szövegek tüzetes vizsgálata után kaphatunk Arankáról mint versszerzőről hiteles képet: olyan költő volt, aki örömét lelte a verselésben, aki az élet folyamán bekövetkezett fontosabb eseményekre reflektálva az emberi létezés, az idő, az ember és a világ bonyolult viszonyain elmélkedik, különböző szerepekbe bújik, játszva a ritmussal, a rímekkel és a szavakkal. Most pedig nézzük meg az előbb ismertetett horatiusi fordulatot Aranka tolmácsolásában, amely a *Boriskához* című magyaros, hangsúlyos 8/7 osztású, kétsoros periódusú versben szerepel: „Mint a' folyó Patakoknak, / Amolygó két Partjai; / Restül nézik míg azoknak / Elenyésznek habjai: / Nézzük mi is míg Éltünknek, / Lefolynak Esztendeji”.⁸ Nehéz megállapítani, hogy magát a verset pontosan kihez írhatta Aranka, hiszen számos Borbála nevű hölgy volt környezetében és ismeretségi körében. Akár Toroczkai Borbála, báró Naláczi József felesége, akár id. gróf Bethlen Gergely és Kendeffy Rákhel lánya, Bethlen Borbála a címzett, akár más, ez esetben nem a megszólított valós személye az érdekes, hanem az a tétel, amit róluk szólva, nekik címezve el lehet mondani. Másképpen fogalmazva ez azt jelenti, hogy legtöbb versénél a címzettek bátran fölcserélhetőek. Arra is találunk példát, hogy a címek határozatlan névelői is kiemelik a személyiség személytelenségét, így olyan verscímekekkel találkozhatunk, mint:

⁷ BERZSENYI Dániel *Költemények*, vál. és összeáll. ROHONYI Zoltán, előszó JANCÓS Elemér, Bukarest, Albatros Könyvkiadó, 1970 (Tanulók Könyvtára, 80), 71.

⁸ ARANKA György, *Elme játékjai*, nyomtat: Szigethy Mihály' betűivel, Nagy-Váradonn, 1806, 71.

Tanulás tzélja, egy szépnek vagy Egy szép beteg' látására, mintegy azt sugallva, hogy bármelyik hölgynek-lánynak szólhat a sok közül.

Egyed Emese hívja fel a figyelmet Aranka költeményei kapcsán arra, hogy: „A komor elvontságokat jó mulattató érzékkel váltogatja Aranka a képszerű elevenséggel; e könnyed Múza lakóhelye az erdélyiesített Árkádia, isteni alakmása pedig talán Dionüszosz, de leginkább mégis Pán.”⁹ *Sámuel' napjára* (Teleki Sámuelén) című versében végzi így köszöntőjét a királyi tábla bírója: „A' Versszerző sípotskáját vévén így fúvallá, / És a' Maros' egész Tére nagy örömmel hallá, / Gernyeszegtől¹⁰ aláfelé a' mint habja mégyen”.¹¹ Aranka a felvilágosított klasszicizmus híveihez hasonlóan poétikájában helyenként már kísérletet tett arra, hogy változtasson a szigorú, a korban még mindig népszerű barokk poétikák korlátai közé szorított poézisen. Ugyanezt a képszerű elevenséget látjuk *Egy szép beteg' látására* című költeményében: „Egy szép Beteg! Fébe! kelj fel! Egészségét / Add meg, rakd rá újra lehullott szépségét! / Két szép Kost most nyertem Pán' dicséretével, / Dámontól; Oltárod' megfestem vérevel”. Ez utóbbi részlet emlékeztet Vergilius III. eklogájára, amelyben a pásztorok dalban vetélkednek (Lakatos István későbbi magyar nyelvű változatában):

Menalcás

Mit tehet itten az úr, ha a tolvaj szolga ily álnok?

Vagy nem lestem-e meg, te lator, mint loptad el orvul

Dámón bakját, bár vonított mindegyre Lycisca?

S míg én lármáztam: „Hát ez meg ugyan hova surrant?

Tityrusom, hajtsd össze a nyáját!” - te a sásban üdültél.

Damoetás

Mért, nem kellett volna-e tán nekem adnia, minthogy

Győztem a dalban, sípommal nyervén el a kecskét?

Tudd meg hát, a bak így az enyém, Dámón se tagadja,

Csak nincs módja szavát, mondotta, beváltani, sajnos.¹²

⁹ EGYED Emese, *Poéta volt-e Aranka György? = Az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*, szerk. DAVID Gyula, Kolozsvár, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, 1994 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 218), 27–34, itt: 32.

¹⁰ Gernyeszeg (románul Gornești, korábban Ghernesig) község Romániában, Maros megyében, Marosvásárhelytől 15 km-re északkeletre a Maros bal partján fekszik.

¹¹ ARANKA, *i. m.*, 54.

¹² VERGILIUS *Összes művei*, ford. LAKATOS István, 1967, hálózati változat: <http://mek.oszk.hu/06500/06540/06540.htm> (2016. szeptember 27-i elérés).

Az erdélyiesített Árkádia szemléltetésére jó példa a magyaros felező tizenkettesben írt *Gróf Haller 'Sigmond Úrnak levél* című, Horatius közvetlen hangvételéhez közel álló episztoła: „Vagy nagyobb Küküllő' partja szomszédjába, / Tartózkodol Kerted' híves árnyékába. / Számlálod Juhaid' fejős csoportjait; / Nyireted termékeny mezeid' gyapjait. / 'S Egy kis Arany Időt hozván virradtára”.¹³

HORATIUS HATÁSOK ARANKA KÖLTÉSZETÉBEN

Bevezetőnkben már utaltunk rá, hogy Horatius nagy hatással volt a klasszicizmus irodalmára. A 18. század vége felé felerősödött Horatius-recepciónak köszönhetően se szeri, se száma azoknak a beszédszókássá vált gondolatoknak, tételeknek, amelyeket a nagy római költőtől vettek át literátoraink (Édes Gergely, Orczy Lőrinc, Virág Benedek, Ráday Gedeon, Berzsenyi Dániel és a sor hosszan folytatható), s így Aranka György is. Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy Aranka felfokozott érdeklődésének az antik irodalom, ezen belül Horatius költészete iránt – mint korszakspecifikus jelenség – mi a valódi mozgatórugója, milyen motiváció áll versfordításai mögött, melyek azok az életelvek, eszmei, erkölcsi-morális magatartásminták, amelyekre figyel, és amelyeket követésre méltónak talál. Tartalmi elemzés révén, komparatisztikai módszerrel, a szövegek központúságot szem előtt tartva vizsgálom, milyenek Aranka költeményei Horatius versei felől olvasva, hogyan tette magáévá a kései követő az ókori költői képeit, stílusát, mi az, amit kiemelt verses közlendőjéből, illetve hogyan adaptálta és applikálta mindezt saját költeményeibe.

Elme játékjai című verseskötetének előszavában kis verstani értekezést ad, a lírai versek kapcsán fejti ki Horatius iránti rajongását: „A' ditsőséges Lantos Vers, Éneknek neme; melyet én igen szeretek és csudálok Horáczbann: de nem lévén ajándékom reá; nem ítélnék róla. Példáját is csak egyet adtam: N. Zejk Úr emlékezetére”.¹⁴ Ugyancsak kötete előszavában a lírai költészet etalonjának, követendő példájának Horatius verseit tartja: „A' Lyrikusok vagy Lantos Versek elmések, de mélyek, és bőltsek, mint az Horáczé”.¹⁵ Aranka a lírai versek stílusa kapcsán a

¹³ ARANKA, *i. m.*, 78.

¹⁴ *Uo.*, XI.

¹⁵ *Uo.*, VI.

horatiusi mintát tartja követendőnek: legyen bennük „elmésség” (*inventio*), tehát gyönyörködtessenek, ám ugyanakkor tartalmazzanak bölcs, magvas gondolatokat is, tehát tanítsanak. Ezt a gondolatot Horatius talán a Luciliushoz írott versében fogalmazta meg a legjobban: „Magvasan írd, hadd fusson a gondolat, el ne akassza / bármi fölösleges, így nem terheli senki fülét sem. / Oly stílus kell, mely most súlyos, máskor enyelgő, / hol szónokként, hol költőként kell szerepelned. / Egyszer hallassék nagy erőnk, máskor lecsitulva / halkítsuk hangunk. Nevetéssel gyakran elérjük/ mit soha érvekkkel – nagy gondok is így elenyésznek” (*Szatírák*, I, 10).¹⁶ A két költőnek az üres szószaporítás, szókovácsolás, vagyis „versifikálás” ellen intézett gondolatainak párhuzamba állítása azt mutatja meg, hogy már az antik világban sem minősült dicső tettnek a mélyebb gondolatokat nélkülöző poézis: „Sose mondd, hogy elég csak / verssorokat szerkeszteni, és sose hidd, hogy a köznép / nyelvezetén írók, mint jómagam is – csupa költő. / Ám akiben szellem van s isteni láng, kinek ajkán / nagy dolgok zengnek, neki add e nevet jutalomként” (*Szatírák*, I, 4).¹⁷ Aranka ugyan nem határolódik el a versifikátoroktól, azonban lakonikusan kijelenti, hogy: „A’ ki gondolattal üres, csak szot perget / Proféta, Apostol, vers szerző nem lehet” (*Válasz egy illetlenségre*).¹⁸ Saját írásmű esetében mindkét szerző a saját anyanyelvét véli a legalkalmasabbnak a poézis művelésére; mindkét poéta szem előtt tartja az „utile” elvét, hiszen csak úgy tehet szolgálatot hazájának és nemzetének, ha anyanyelvén ír: „Én is lám, görögül verseltem elébb, [...] de Quirinus egy éjjel / álmomban megszólított, s intett eme szókkal: / »Mit teszel? Oktalanul fát hordsz erdőbe? Kevés tán / még a görög költő? Akarod gyarapítani eggyel?»” (*Szatírák*, I, 10)¹⁹ Aranka soraiban nemcsak a hazafias költészetszemléletet látjuk, hanem egyben az általa megfogalmazott nemzetkritikát is: „Mi Szép, jó van benne, Szemléld, tanuld, kövesd [...] A’ Nyelv, tsak nyelv ebben semmit nem találok / A’ gondolat, ’s elme az a’ mit tsudálok. / Hottentot, Kannibál lett volna szülője / Plutárknak Horátnak volnék tisztelője / Görög, Déák irta? Az

¹⁶ HORATIUS *Összes művei*, ford. BEDE Anna, Bp., Európa Könyvkiadó, 1989, 228.

¹⁷ *Uo.*, 210.

¹⁸ Román Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Osztálya (Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale ale României), Kolozsvár (a továbbiakban RNLtKol), *Aranka György gyűjteménye*, fond 258, 26-os csomó, 134b.

¹⁹ HORATIUS *Összes...*, i. m., 229.

elmét tisztelem, / De a' nyelvet azért édig nem emelem [...] Te! Édes Nemzetem! Ha mit tudtz gondolni / Gondold azt Magyarul 's tanuld ugy szolni. / A' Déákat pedig igyekezz érthessed, / És a' mi szép, jot láttz benne követhessed / Többbit bizd azokra kik vélla tartoznak / Vagy irnak, avagy szolnak de nem gondolkoznak" (*A' Deák nyelv ellen*).²⁰ Aranka az imitációt elfogadja, de csak stílus és eszmei mondanivaló szintjén, azonban a latinul való verselést, egyáltalán a latin nyelv használatát a mindennapi beszédben határozottan elutasítja.

A korban kötelező szerénység toposza nemcsak a munkák előszavaiban kapott helyet, hanem a kor költői a költeményekben is hangsúlyozták „szegényes” költői vénájukat, illetve azt, hogy nem érdemesek a poeta névre, vagy az adott tárgy „megéneklésére”. Aranka verset írt Erdély akkori kormányzójának, *Gubernator Gróf Bánffy György ő excellentziájának tiszteletére*²¹ címmel. A kormányzó nagyságát, érdemeit képtelen „eleven színekkel festeni / 'S Gyenge vonásimmal meglelkesíteni”, de szándékát látva, „a' vers' bölcs Istene” meginti („Állj meg! a' szép képnek lesz tőled sérelme. / Nagy Sándort tanuld meg Apelles festette, / Mivel egy más ecset megkissebíthette”), így lemond eredeti szándékáról. Apollóval mondatja ki magáról, hogy „A' Kormányozok közt Bánfi György milyen nagy / Te a' Versszerzők közt olyan utolsó vagy.” Aranka költeményének megírására feltehetően Horatius Caesarhoz írott verses levele hatott, hiszen Horatius szintén „gyenge költői hangjára, erőtlenségére” hivatkozik, amiért nem ír a császár rangjának megfelelően hőseposzt Caesar dicséretére: „Én se szeretnék köznapi szókat / mondani, inkább zengnék, hőst, nagy tengeri, földi / harcot, kővárral koszorúzott távoli bércet, / barbár földeket, [...] hogyha eróm is volna olyan, mint vágyam a szépre. / Csakhogy nagy fenséged nem tűr holmi dalockát, / hozzád én nem is érek fel, s oly gyöngye a hangom. / Túlzott buzgóság csak bosszúságot okozhat, / főként, hogyha magát verssel, művekkel ajánlja.”²² (*Episztolák*, II, 1) Caesar nagyságát, akárcsak Aranka Bánffy Györgyöt, Nagy Sándoréhoz hasonlítja, aki csak udvari festőjének, Apellésznek engedte meg, hogy lefesse: „Lám, Nagy Sándor, a büszke király [...] egy festőt kedvelt egyedül csak: Apellest”.²³

²⁰ RNLtKol, *Aranka György gyűjteménye*, fond 258, 26-os csomó, 100a–100b.

²¹ ARANKA, *i. m.*, 50–51.

²² HORATIUS ÖSSZES..., *i. m.*, 320.

²³ Uo.

A világ zajától való elvonulás nélkülözhetetlen egy bölcs számára, így a belső béke megteremtéséhez ideális környezet a vidék, a falusi, idilli környezet, amely elengedhetetlen feltétel az elmélkedéshez, alkotáshoz, vallja Horatius: „Boldog, ki minden bokros ügtyől távol él, / mint hajdanában őseink, / apái földjét szántogatják ökrei, / és nem nyomasztják pénzügyek. / Őt nem riasztja harcmezőn a harsona, / tenger dühétől nem remeg, / a forumot kerüli, és a nagykutyák / kevélykedő küszöbjeit”²⁴ (*Epódoszok*, 2). Aranka versében (*Egy szépnek*) Horatius gondolatát parafrázálva idealizálja azt a környezetet, amelyben az „a szép” él, akinek versével udvarol: „De az Ember’ Békessége, / Nem lakik nagy Világba, / Se a’ Szívnek csendessége/A’ Városi lármába.”²⁵

A hasznosan „mulatott” idő, a dolgos életvitel lételeme Aranka életszemléletének. Egy Fekete Jánosnak írt levelében fejti ki nézeteit a dolgos életvitelről: „Ugy dolgozzál, hogy akármi keveset, de végezz. Az idő rövid: életünk határa bizonytalan: és ha nem végeztél; mind idődet mind éltedet kárré vallottad. A’ ki idejét ügyélte el, hogy csak élt: gyermekkori idejében holt meg. [...] A’ ki élt, és azonkívül hogy az Emberben az állatot táplálta, a’ napnak terhei, ’s életviszontagságai között, arrais nyert üress időt, hogy Hazájának, Nemzetének éllyen; és annakfenn maradandó Nyomat, a’ jövő időknekis által tudja adni: egy emberhez illő nemes Életet csak ez élt.”²⁶ Aranka nézete szerint az, aki mindennapi tevékenysége közben időt szakít arra, hogy úgy hazájának, mint nemzetének szolgálatot tegyen (tudós munka által), az él csak igazi emberhez méltó módon, azaz hasznosan. Aranka életfilozófiáját a tevékeny életmód jellemzi, azonban csak az olyan, amelynek marad is nyoma a haza szolgálatában, így minden tevékenysége – a 18. század hasznosságelvének megfelelően – a való életben arra irányult, hogy nemzetét szolgálja. Verseiben is megfogalmazza ezt az életfilozófiát, éppen kötete – Fekete Jánosnak ajánlott – nyitóversében (*Egy úri szép elméhez*): „Azért élni, hogy csak éljünk, / Ez a’ köznép’ insége”.²⁷ A kemény munka

²⁴ *Uo.*, 166.

²⁵ ARANKA, *i. m.*, 88.

²⁶ Aranka György Fekete Jánosnak, Marosvásárhely, 1799. május 18. A levelet közölte: ENYEDI Sándor, *Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben*, Irodalomtörténet, 71(1990), 2-4, 435-498, itt: 443.

²⁷ ARANKA, *i. m.*, 1.

meghozza gyümölcsét, azonban csak idővel: „Bóldogság’ kapui nyílnak csak Idővel, / Dolgod, Élted’ ne kezd ott hol végezni kell.”²⁸ – írja moralizáló költeményében (*Élet’ regulája*), éppen ezért fontos az élet minden percét kihasználni, legyen szó munkáról vagy az élet ártatlan örömeiről, míg nem lesz túl késő. Horatius Lolliushoz írt episztolájában hasonló gondolatot ragad meg az idő kapcsán: „[...] Aki mindent csak holnapra halaszt, úgy / jár, mint az, ki a parton várta, hogy elfoly a sok víz, / s még ma is ott ül, mert a folyó nem folyt el azóta.”²⁹ (*Episztolák*, I, 2) Ez a gondolat Aranka kötetében (*Fordítás Rusticus*³⁰ *Exp. Hor.* címen) is felbukkan: „Folyj! ’s majd lefolyj! így szól a Czigány,’s hasára, / Azt várván lefekszik a’ Maros’ partjára: / De ez foly örökké. Nézz azon Parasztra, / Te Tunya! dolgozat ne halaszd holnapra.”³¹ A fordítás alapjául szolgáló szöveget egyelőre nem sikerült azonosítani, s nem világos, hogyan oldható fel a „Rusticus Exp. Hor.” rövidítés. Elképzelhető, hogy az „Exp. Hor.” rövidítés az „Exponere Horatius” szókapcsolat helyet áll, azaz annyit jelent, hogy „kifejti, magyarázza Horatius”. Így már könnyen megmagyarázható Aranka és Horatius szövege közötti összefüggés. Figyelmet érdemel, hogy Aranka az eredeti, számunkra ismeretlen helyszínt közvetlen környezetébe helyezi (a Maros folyó, és a történetbe belehelyezi a cigány személyét) annak érdekében, hogy közelebb hozza az anekdotát olvasójához, s így fogékonyabbá tegye a tanulásra. A modern fordításelméleti szakirodalom ezt a fordítói eljárást pragmatikai adaptációnak nevezi (pl. mitológiai nevek elhagyása, kicserélése, a történet áthelyezése magyar vidékre és a személyeknek magyar hangzású neveket adni). Ezt az elvet követte például Kazinczy is *Bácsmegyey öszve-szedett levelei* című műve magyarázó-sakor. „[Kazinczy] azon igyekezetében, hogy megfeleljen az olvasóközönség feltételezett elvárásainak, még a mű valóságanyagát is lefordítja valami ismerősre, megszokottra”³² – írja Burján Monika.

²⁸ *Uo.*, 97.

²⁹ HORATIUS Összes..., i. m., 278.

³⁰ Quintus Junius Rusticus, sztoikus filozófus, 100–170 között élt, Marcus Aurelius tanítómestere volt.

³¹ ARANKA, i. m., 98.

³² BURJÁN Monika, „Ez a’ nyugtalan törekedés, dolgozásomat minél hasonlóbba tenni az eredetihez...” (*Kazinczy Ferenc nézetei a fordításról*), *Irodalomtörténeti Közlemények*, (107)2003, 1, 43–74, itt: 55.

A felvilágosodás kori „józan okosság” gondolatát köti össze a helyes, múltat és jelent mérlegelő, előrelátó emberi magatartással Aranka *Jó ember. Oda* című költeményében: „Fel vett dolgában Serény / Tsak az időben fősvény, / Tartya erős bilintsen. / Pénzít mint port nem tölti / Apron kimélve kőlti. / Ne sirjon majd a’ Nintsen. / A’ Tegnapot meg nézi / A’ Mát hozzája méri / Es ugy gondol holnapra. / Elméjit képzésekre / Csalárd reménységekre / Nem ereszti pallag-
ra”³³. A kapzsi, valamint a holnapra nem gondoló, tékozló emberi magatartással szembeni kritikát Horatius is megfogalmazza Maecenas-hoz írott szatírájában: „Mint a piciny hangyák szorgoskodnak szakadatlan, / szájukban hordják, ha alig bírják is, a terhet, / s halmoznak, hogy a tél folyamán ne legyen soha gondjuk. / S majd ha az évet a Vízöntő zord télbe borítja, / nem szaladoznak már, élük, mit a nyár nekik érlelt... / így tesz a bölcs.”³⁴ (*Szatírák*, I, 1) Az egyén boldogságának egyik forrása Aranka szerint, a kimért, sztoikus életforma, az indulatoktól, szenvedélyektől mentes élet: „Szívnek forró indulatit, / Mérsékleni tüzébe / És idétlen vágyásait, / Hozni jó ösvényébe”³⁵ (*Egy úri szép elméhez*); valamint „Gerjedd Szive tűzétől / Fél mint ellenségétől / Szikráját oltogattya / Ki vágyó indulatját / Vétkes rosz akarattját / Zabolárol itattya”³⁶ (*Jó ember. Oda*). Horatius soraiban már megjelenik „az arany középszer”-gondolata is, – egyike a leghíresebb és egyben legközhelyesebbé vált horatiusi életelveknek: „Lelked nyugalmát el ne veszítsd, vigyázz, / rossz sorsban, és óvd bölcsen a jóban is / túlzó örömtől, Dellius, hisz / életed úgyis az elmúlásé”³⁷ (*Ódák*, II, 3). „A szélsőségektől való tartózkodást és valamilyen „középút”, biztonságos egyensúly választását mint alapelvet természetesen nem Horatius fogalmazza meg először a görög-római kultúrában”³⁸ – írja Kozák Dániel, azonban úgy vélem, a gondolat elterjedé-

³³ RNLTkol, *Aranka György gyűjteménye*, fond 258, 26-os csomó, 118b.

³⁴ HORATIUS Összes..., i. m., 196.

³⁵ ARANKA, i. m., 3–4.

³⁶ RNLTkol, *Aranka György gyűjteménye*, fond 258, 26-os csomó, 120b. Vö. Horatius soraival: „Órület ám a harag, mérsékeld, mert ha nem, akkor/ő lesz rajtad az úr. Félkezd meg! Kurtavasat rá!” (*Episzt.*, I, 2, HORATIUS Összes..., i. m., 279).

³⁷ HORATIUS Összes..., i. m., 57.

³⁸ KOZÁK Dániel, *Arany középszer és Augustus a II. 10. Ódában = Horatius arcai*, szerk. HAJDU Péter, Bp., reciti, 2014, 111–130, itt: 114. A gondolat filozófiai előzményeiről lásd ugyanott.

sében és közhellyé válásában minden kétséget kizáróan nagy szerepe volt Horatius költészetének. Az „arany középszer” filozófiája segít kordában tartani a szélsőséges érzelmeket, a féktelen örömet és bánatot, mert tudja, hogy egyik sem tart örökké.

Aranka alapvetően rendi szemléletű, s mint ilyen, nem szakadt el a régi patriarchális életformától. Világ- és költészetszemléletében erős a konzervatív világnézet befolyása, a társadalmi helyzet, életforma, neveltetés meghatározó szerepe. Konzervatív nézeteit néha sztoikus tanok köntösébe öltözteti.³⁹ Voltaképpen arról van szó, hogy a társadalmi hierarchia változtathatatlanságának tételét a bölcs meglegedés eszméjével, az adott helyzetbe (státusba) való belenyugvás csöndes rezignációjával kapcsolja össze: „Hogy is vágyól olyan nagyra, / Féreg! egy Úri Falatra, / Hogyha szenyvesz mi szükségét / Láss akármely nagy ínséget: / Ne héjazz sorsodonn kűl, / Tartsd az illendőséget”⁴⁰ (*A’ darásról*). Az embernek a sorsával, aktuális állapotával való meglegedés, a világ menetébe való belenyugvás, az állhatatosság az élet szerencsétlenségei és megpróbáltatásai közepette lételeme Horatius és Aranka boldogságról vallott filozófiájának. „Ki annyit áhít csak, mi elég, szilaj / tenger dühétől nem remeg az soha, / sem míg az Arcturus lenyugszik / s fölkel a Bak, nem ijeszti szélvész”⁴¹ (*Ódák*, III, 1) – vallja Horatius. Aranka hasonlatában a férfias helytállás képeleme a szikla; a bölcs az őt ért megpróbáltatásokat meggyőzi, hiszen „Erősebb az Ember szelek’ ostrománál, / Keményebb kősziklák’ edzett oldalánál. / Ha dördül is Egek’ haragja menykővel; / Bátor szívvel hallja, és felemelt fővel”⁴² (*Sándor napjára*). Aranka kifejezőmódja a klasszicista elveknek megfelelően nyugodt és fegyelmezett, világos és egyszerű.

A világ változatossága és változandósága állandó témája az Aranka-verseknek. „Lehetséges világok mutatkoznak, szerepek váltogatják egymást, érzelmek, élmények és hangulatok változnak, gondolatok érlelődnek és merülnek feledésbe. A világ állandó mozgását és lüktetését érzékeltetik a versek. A változó világban minden múltó és véletlenszerű,

³⁹ Vö. MEZEI, *Felvilágosodás kori líránk...*, i. m., 42.

⁴⁰ ARANKA, i. m., 101.

⁴¹ HORATIUS *Összes...*, i. m., 83.

⁴² ARANKA, i. m., 95.

minden a szerencse játéka.”⁴³ A szerencse játéka belejátszik a világ menetébe, Fortuna istenasszony szeszélye irányítja sorsunkat, de csak bizonyos ideig, hiszen nincs állandósága: „Ez a’ Világnak viszontagsága, / Szerencse, hogy nincs állandósága! / Ha ma vakot vét, várj az új napra, / Holnap fordúl más oldalán hatra. / Holnap; mert elhidd! hogy fordúl sarkann / Oly’ hamar, amint mához holnap van”⁴⁴ (*Húsvét*). Aranka versének optimista hangú kicsengése ismerős lehet Horatius Liciniushoz írt verséből: „[...] Sorsod ha ma rossz, nem így lesz / mindig. Íjat nem feszít egyre: néha / néma múzsáját citerára, dalra / készíti Apollo”.⁴⁵ (*Ódák*, II, 10) Aranka bölcselkedő verseiben az egyéni hang olyankor szólal meg eredetiben, amikor valamely eszme, életforma vagy esemény személyes ügye volt, átélt élményhez vagy tapasztalattól ismert tényekhez kapcsolódott. Ilyen a *Valóságos történet* című vers, amelyben a sokat tapasztalt bölcs szerepében derűlátásra biztat Aranka: „Néked mondom ezt; ki estél nagy ínségbe / Várákodd egy kisség, ne essél kétségbe. / Mert míg Ember hogy van? azonn gondolkozik, / És egy Almát felvetsz: az Idő változik.”⁴⁶

Horatius ódáinak egyik témaszervezője az élet rövidsége. Halandó létünk rövidsége miatt fennáll annak a veszélye, hogy míg az ember ábrándokat hajszol, és terveket szövöget, kétségek és remények között lavírozik, az idő elszáll felette, s egyszer csak arra lesz figyelmes, hogy távoznia kell e földi világból, pedig még nem is élt. Horatius epikuroszi tanítása szerint csak egyféleképpen kerülhetjük ezt el: akkor, ha mindennap élünk: „Holnap mi lesz majd? Csak ne kutasd! A sors, / ahány napot nyújt, vedd nyereségnek azt, / s a táncot és édes szerelmet / meg ne tagadd fiatal-magadtól, // míg friss erődtől távol a zsémbelő / vénség. Ma hívjon téged a versenyek / tágas mezője, s éjszakákon / lágy susogás, megadott időben”⁴⁷ (*Ódák*, I, 9). Az epikuroszi világnézet, a *carpe diem*-életérzés Aranka tanításaiban is megszólal, azonban csak elvétve. Az időérzékelés linearitásának, visszafordíthatatlanságának képe jelenik meg Aranka *Boriskához* című költeményében, melyben a *carpe diem* életelvét a

⁴³ VARGA ZSUZSA, *Elme és játék: Aranka György poétikus filozófiája*, Erdélyi Múzeum, 60(1998), 1-2, 41-49, itt: 44.

⁴⁴ ARANKA, *i. m.*, 14.

⁴⁵ HORATIUS ÖSSZES..., *i. m.*, 66.

⁴⁶ ARANKA, *i. m.*, 100.

⁴⁷ HORATIUS ÖSSZES..., *i. m.*, 19.

legnyíltabban vallja: „Mert csak egy pillantat Eltűnk; / Ez a’ szüntelen múltó; / És változó együtt velünk, / A’ máknyi jelenvaló. [...] Szép Boriskám! még időnk van; / Tanuljuk azt becsülni; [...] // Jelenvaló míg tart éljünk, / A’ tegnapnak Torára, / Az holnaptól nincs mit féljünk, / Lakjunk jól boszszújára.”⁴⁸ Természetesen az epikuroszai *carpe diem* nem a szerelem és egyéb gyönyörök hedonista habzsolását jelenti, hanem a minden életkornak megfelelő és kijáró gyönyöröket, hiszen ezek is múltékonyak, mint ahogy maga az élet is múltékony. A felhőtlen gyermekkor örömeinek mulandóságát versbe is foglalta Aranka *Fejelés* című versében: „Ifjú Időm’ egy araszszát, / Ne irigyeld víg Tavaszszát; [...] Most kaczagok de majd eljő / Rám is apránként az Idő. / Akkor fejem’ a’ Bú’ árja / Lepi, ’s az Ősz hajat várja; / Rá száll a’ gond, ’s az okosság, / ’S Véllek minden nyomorúság; / Akkor én is Jámbor lésezek, / Gyermekséget félre tészek”⁴⁹ A *carpe diem* Aranka számára azért sem jelentheti az örömök feltétel nélküli habzsolását, mert az „arany középszer” mértéke szabályozza. A földi javakat, az élet szép örömeit csak mértékkel élvezhetjük, mégpedig addig, amíg lelki nyugalmunkat biztosítják.

Végezetül említjük meg, hogy Aranka Horatius számtalan szerepe közül nemcsak a „komolyabb” (pl. tanító bölcs, vátesz) szerepekkel azonosult, hanem időközönként a „kicsapongó”, udvarló költő ruháját is magára öltötte. Nem tudjuk biztosan egyik költőről sem, hogy valójában miért maradtak egyedülállóak halálukig, azonban számunkra most fontosabb az, hogy a „szép nemnek” mindketten szívesen hódoltak. Hajdu Péter alábbi megállapítása Horatius szerelmi költeményeivel kapcsolatban helytálló Aranka szerelmi attitűdjét illetően is; nála sem a felfokozott szerelmi érzés a lényeges, hanem az enyélgés gesztusa és a társadalmi konvenciókat követő udvarlás, mint költői póz: „A szerelem fontos téma, nagyon sok vers szól róla, de nyoma sincs annak a felfokozott érzelmi viszonyulásnak, ami az elégiára vagy előtte Catullusra olyannyira jellemző volt, sem a lelkesedésnek, sem a szerelmi boldogság ujjongásának, és ha szóba is kerül a féltékenység vagy a beteljesületlen vágy, nem okoznak igazán gyötrő kínokat. A szerelmi téma nyugodt hangú tárgyalása egyáltalán nem

⁴⁸ ARANKA, *i. m.*, 71–72.

⁴⁹ *Uo.*, 105.

valamiféle tartós kapcsolat érzelmi biztonságából adódik.”⁵⁰ Ily módon a házassági szándék egyik költő versében sem valós, csupán egy megjátszott jelenet a lánycsalogató: „Futsz tőlem, menekülsz, mint kis ünő, Chloé, / féltő anyja után úttalan úton / szökdelvén, riadozva // [...] Mit félsz? Nem vagyok én Líbia tigrise, / nem kaplak be, nem ám, mást akarok veled:/hagyd ott már az anyádat!/Nagylány vagy, fiu kell neked!”⁵¹ (Ódák, I, 23) Aranka szövegében nem mondja ki ennyire nyíltan a szándékát, azonban „apja vedrének az elrejtésével” végül „szándékát” felfedi: „Félsz tőlem, nem akarsz meg is állni, kedves Aniskám! / Vagy ha megállasz is, futsz ha közelre megyek. / 'S Ekkor mint a' sebes villám, el tűnöl előlem, / 'S Meg közelébb csalogatsz, meg-meg elébb futamadsz. / Várj, várj, még eljősz az Apám' kútjára meríteni; / Én is a' vedretskét eldugom orrod elől!”⁵² A sztoikus és epikuroszi filozófia követése mindkét költő számára vezérelv, így bár a szerelmi tematika mindkettejük számára fontos, a szerelmi váagnak, mint az egyik legerősebb szenvedélynek sem engedhetik meg, hogy felkavarja nyugalmukat.

A VERSFORDÍTÓ ARANKA

Arankától nem maradt ránk fordítási kérdésekről szóló különálló értekezés, így fordítási nézeteinek, vélekedéseinek rekonstruálásához különféle forrásokat hívhatunk segítségül, elsősorban levelezését, illetve különböző fordításai és munkái elé illesztett paratextusokat. A görög és római írók magyarra fordítását az EMNyT is szorgalmazta, mint azt 1791-ben megfogalmazták: „Elkezdvén a görögökön, által a rómaiakon, le a mai szép elméig, rövideden, de fontosán és érzékenyül úgy megismertetni, hogy az olvasó ne csak betűit esmérje meg az írásnak, és nevit az írónak, hanem ennek nagy lelkét is”.⁵³ Barátjának, Fekete János grófnak írott levelében az antik, klasszikus szerzők népszerűsítésének szándékával egyetemben a magyar olvasóközönség (ki)nevelésének az igé-

⁵⁰ HAJDU Péter, *Horatius visszafogott szerelmi költészete (Carm. III. 9.) = Horatius arcai, i. m., 145–158, itt: 147.*

⁵¹ HORATIUS Összes..., *i. m., 37.*

⁵² ARANKA, *i. m., 112–113.*

⁵³ JANCsó Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*, Bukarest, Akadémiai Könyvkiadó, 1955, 114–115.

nye is megfogalmazódik az igényes fordítás elkészítésének követelményén túl: „a’ czél a’ lévén, hogy mind a’ Görög, mind a’ Deák Classicusok lassan lassan magyarra, és tiszta jó magyarsággal fordíttassanak: hogy ebben az ember példáját adja a’ szép és jó fordításnak és a’ közönséggel azokat előre is megizeltesse, nem árt mindenikből próbát tenni rendibe.”⁵⁴ Édes Gergely nemcsak levelezett Arankával, hanem verseit, illetve versfordításait is elküldte neki egy 1797. október 20-án kelt levelében, amint az kiderül az *Egyes versek gyűjteménye* címet viselő kéziratos versgyűjteményből. A versfordítások között két Horatius-verset is találunk (*Ódák*, I, 12; *Ódák*, I, 3), ezekről jegyzi meg Édes Gergely Arankának, hogy: „Ha a’ Tudós Tarsaságnak tetszeni fogna, illy fordításokkal mindenkor szolgálhatnak.”⁵⁵ Édes Horatius-fordításai kapcsán tesz némely reflexiókat Aranka a verses fordításról 1798. augusztus 19-én kelt barátjához írt levelében. Itt az azonos sorszámú versfordítás elvárásáról nyilatkozik: „Dicséret ugyan az eredetit annyi versbenn ki tenni, a mennyibe iratott: de meg-kell mellette aztis tartani, hogy a’ nyelv és értelem tiszta legyen, kivált képpen pedig ha nem érzékenyebb, legalább olyan érzékeny legyen a’ fordítás, mint az eredeti munka. Erre nézve kivált az illyen Satyricumokat a’ Francziák és Németek példái szerént travestiálni kell okvetlenül. Különösen a’ munka ha szép, tudós munkának ugyan megmarad: de közönséges izü soha se leszen”.⁵⁶ Aranka szerint a jó fordításhoz szükséges a forma és tartalom egyensúlyban tartása, ugyanez vonatkozik a fordítás stílusára is, azonban tudatában van annak, hogy a tartalmi hűség nem mindig egyeztethető össze a szép és élvezetes stílussal, így néha a szoros fordítás helyett ajánlatosabb a szabad fordítás elvével élni; ezt követte például *A budai basa* című francia nyelvből fordított munkájában. A munka előszavában írja Aranka, hogy „A fordítás szabad; nem annyira a’ szokhoz, mint a’ dologhoz van köttetve”.⁵⁷

Aranka kéziratos hagyatékában megtalálható például több teljes Catullus-versfordítás is, Horatiustól azonban mindösszesen két vers-

⁵⁴ Aranka György Fekete Jánosnak, Marosvásárhely, 1799. július 6. A levelet közölte: ENYEDI, *Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben, i. m.*, 457.

⁵⁵ „Lucian Blaga” Központi Egyetemi Könyvtár Különgyűjtemények, Kolozsvár, Ms. 448., 1b.

⁵⁶ ABAFI Lajos, *Aranka György levele Édes Gergelyhez*, Figyelő, I, 1876, 239–241, itt: 240.

⁵⁷ „Lucian Blaga” Központi Egyetemi Könyvtár Különgyűjtemények, Kolozsvár, Ms. 448., 1b.

töredékre bukkanunk. Az első részlet Horatius nagy hatású költői levelének, az *Ars Poeticának* egy meglehetősen szabadon fordított töredéke, amely két változatban is szerepel:⁵⁸

1. verzió:

Hullattyák Levelek 's esmét zöldelnek az erdők
Vénülnék 's ifjadnak. A' Nyelvnek a' Sorsais ilyen:
Mevénülnék a' szok, 's ifjabbak jönnek helyekbe."

2. verzió:

Mint változnak az esztendők folyo rendibe Erdők
Rügyei, 's zöld Levelek: megavulnak a' szok is a nyelvben:
Jönnek elé ujjak 's csinosobbak a' vének helyekbe.

A két változat mellett megtalálható egy harmadik (tulajdonképpen az első változatnak szánt verzió), csonka fordítástöredék is, csupán egy sornyi töredék maradt meg belőle, az érdekesség kedvéért itt közöljük: „El fonnyadnak⁵⁹ az esztendők folyo rendibe a' fák...”.

Aranka láthatóan arra törekedett, hogy az eredeti szöveg értelmét ne csak hűen visszaadja, hanem ugyanakkor a változó természet/nyelv képét minél érzékletesebben, minél léletszerűbben fesse meg. A második verzióban az elsőhöz képest jobban árnyalja a „csinos” melléknév beiktatásával a nyelv változása folyamatának természetességét.

Nézzük meg a nyelv megújulására vonatkozó három sornak két újabb fordítását is:

Mint a futó évvel levelét kicseréli az erdő
és az előbbi lehull, úgy hal meg a már elavult szó
és a minap született ifjan virul, életerős is.⁶⁰

(Novák József fordítása)

⁵⁸ RNLtKoi, *Aranka György gyűjteménye*, fond 258, 26-os csomó, 193a. E fordítástöredékről lásd még: KIRÁLY Emőke, *Aranka György fordítói munkássága*, Erdélyi Múzeum, 68(2006), 3–4. sz., 107–125., itt: 124.

⁵⁹ „El fonnyadnak” javítva ebből: „El hullnak 's”.

⁶⁰ HORATIUS, *Versek*, vál., utószó, ford., ell., RÉVAY József, ford. BEDE Anna, NOVÁK József, jegyz. FÖLDY József, Bp., Európa Könyvkiadó, 1959 (Világirodalmi Kiskönyvtár), 143.

Mint erdő ősszel, hervadt levelét ha lerázza,
hullnak a régi szavak, leköszönnek a régi korokkal
s új bimbó mosolyog, ha az új kikelet hívogatja.⁶¹
(Bede Anna fordítása)

A Román Nemzeti Levéltár Kolozsvárott őrzött Aranka-gyűjteményében fellelhető egy másik Horatius-töredék, melyet mottóként függesztett egy cím nélküli, 1812. december 12-én jegyzett halotti búcsúztatóvers mellé (Szentpáli Elek, volt királyi táblaelnök halálára írta); az eredeti latin sort nem egy soros fordítás, hanem egy parafrázéalt magyar változat követi: „Omne crede diem tibi diluxisse supremum!”⁶² „Rendibe szedd dolgod Ma! Ez az Mád hátha utolso!”⁶³ Összehasonlításként ide illesztjük e töredék két újabb fordítását:

végý minden napot úgy, ami rád virradt, hogy utolsó⁶⁴
(Novák József fordítása)

mindig hidd, hogy utolsó már ez a fölragyogó fény⁶⁵
(Bede Anna fordítása)

Aranka költészetében érezhető Vergilius *Eklogáinak* hatása, művei fordításával azonban a nyomtatott és kéziratott források között mindösszesen kétszer találkoztam; itt a Horatius-féle töredékekkel ellentétben pontosan megjelöli a forrást. Az első töredék Vergilius V. *eklogájának* egy részlete; a latin szöveget két magyar változata, valamint egy harmadik (csupán a második sort tartalmazó) is követi: „Candidus insvetum miratur limen olympi/Sub pedibusque videt nubes, et sidera Coeli” (56–57. sor)

1. verzió: Fénybe borulva csudállya a' Menny nem szokta küszöbjét
's Lába alatt az ürege keringő csillagig Egnék.

⁶¹ HORATIUS *Összes...*, i. m., 330.

⁶² *Episztolák*, I, 4.

⁶³ RNLTkol, *Aranka György gyűjteménye*, fond 258, 26-os csomó, 43a.

⁶⁴ HORATIUS, *Versek*, i. m., 122.

⁶⁵ HORATIUS *Összes...*, i. m., 281.

2. verzió: Fénybe borulva csudállya Olymp' nem szokta Kúszöbjét;
's Lába alatt szemléli magos Ég testeit uszni

3. (csonka) verzió: A' nagy úregbe; s a' tengereket fellegeket szárnyálni
közöttök.⁶⁶

Összehasonlítási alapként ide illesztjük ennek a töredéknek újabb, Lakatos István általi fordítását:

Ámul a Fénybe-merült az olympusi mennynek ijesztő
Vaskapuján, az eget, felhőt lent látja ma Daphnis.⁶⁷

Aranka szabad fordításának képe sokkal elevenebb, dinamikusabb Lakatos István fordításának statikus képéhez viszonyítva azért, hogy beiktatta a mozgást, helyváltoztatást jelentő igéket (keringő, úszni), és azt is joggal feltételezhetjük, hogy ezáltal kísérletet tett az eredeti szöveg élénkebbé tételére. Itt hívnám fel a figyelmet arra, hogy az eredeti szövegben szereplő Daphnis-pásztor neve elmaradt Aranka fordítástöredékeiben, de ugyanúgy nem szerepel az általa lejegyzett latin eredetiben sem, így a szándékos névelhagyás egyfajta magyarnyelv-újítási, költészetújítási programkísérlet része lehet. Aranka második Vergilius-fordítása, az *Aeneis* I. énekének hexameterekben írt első tizenegy sora, Kazinczy Ferenc szépirodalmi lapja hasábjain, az Orpheusban jelent meg *Arma virumque cano* „címmel”, amely tulajdonképpen az *Aeneis* incipitje:

Énekeim fegyver 's egy Trójai Férjfi, kit onnan
Isteni Végzések leg-elébb Lavína revekre
Hoztanak. A' nagy Egek 's dölyfös Júnónak haragja
Üldözték. Száraz 's víz tört fenekedve fejére.
Hartzolt, túrt, a' míg ama' Várost arra vihette
Isteneit hogy meg-telepítse. Veszik magok' ettől
Látium, Álba, kevély Romának mostani fényje.
Kit sértett-meg ugyan, melly Istent e' kegyes ember?
Mond-meg okát Múzsám! Kivált az Istenek' Anyja

⁶⁶ Mindhárom idézett szöveg itt található: RNLtKol, *Aranka György gyűjteménye*, fond 258, 26-os csomó, 190a.

⁶⁷ VERGILIUS, *i. m.*

Mért dúlt rá; mért nem sajnálá annyi veszélyre
Tenni-ki? Hát olly mérgesek é a' mennyei Lelkek?⁶⁸

Aranka fordításának elkészültét – mint verseskötetének előszavában megvallja – „a' vetélkedés ösztöne” motiválta, annak bizonysgául, hogy a magyar nyelv nagyon is alkalmas az antik sorformák átültetésére: „Mert a' Német Tudósoknak közönséges vélekedések: hogy minden Európai mai Nyelvek között, egyedül csak a' Német Nyelv vólna a' Görög és Deák lábú Hexameterek' írására leg-alkalmasabb. Én nem úgy tartom, a' Német nyelv tudós és igen bőv, 's kimivelt nyelv: de darabos. A' Magyarat Hexameterre és Distikhonra sokkal szebbnek és alkalmazatosabbnak találom.”⁶⁹

Ráday Gedeon szintén lefordította az *Aeneis* I. énekének egy részletét, s az meg is jelent az Orpheus ugyanazon számában, amelyben az Aranka-féle szöveg. Ráday Arankától eltérően négysoros strofákra bontva, magyaros, felező tizenkettesekben, „kádentziásan” fordítja Vergilius szövegét:

Fegyvert énekelek 's egy Vitéz útjait,
Ki hogy fel-fordíták Trója' kő falait,
Sok baj közt folytatá bús vándorlásait,
Míg Lavíniumnak érhető partjait:

Földön 's tengeren lett hányattatásában,
Gyakran volt ő tsak-nem a' halál torkában,
Minthogy Júnó most is epedvén magában,
Engesztelhetetlen vala bosszújában.

Hadban is szenvedni eleget kellett,
Míg Olasz Országban várust építhetett,
A' melly Városból is, hogy rendbe vétetett,
A' fényes Róma vett osztán eredetet.

Mond meg Múzsám! E' jó ember mit véthet?
Hogy útjának Júnó annyi gátlást vete,

⁶⁸ *Első folyóirataink: Orpheus*, szerk. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001 (Csokonai Universitas Könyvtár, Források, Régi kortársaink, 7), 225.

⁶⁹ ARANKA, *i. m.*, VII.

'S mért forgott annyi sok veszély közt élete? -
A' mennyei Lelkek illy bosszús lelkek-é?⁷⁰

Álljon itt az adott részlet egy újabb fordítása:

Harcokat énekelek s egy hőst, akit Ítáliába,
Trója vidékéről lávín partig, legelőször
Úzótt végzete; sok földet, tengert bebolyongott,
Égi erők és Júnó nem-feledő dühe folytán
És sok háborut is túrt, míg várost alapított,
Isteneit Latiumba vivén, honnét a latin faj,
Alba atyái s Róma magas bástyái erednek.
Mondd, mi gyötörte a menny úrnőjét, Múzsza, hatalmát
Sértve miért érezte, hogy oly sok kínba kevervén
Ezt a kivált jámbor férfit, borította ezernyi
Bajjal is? Ekkora hát a harag kebelében az égnek?⁷¹

Aranka fordításainak több változata jól mutatja a *limae labor*, azaz a gondos csiszolgatás és javítgatás elvét, mint a kor irodalmi tudatának követelményét nemcsak a fordítások, de saját alkotások esetében is. Aranka komolyan vette ezt az elvet, és átültette a gyakorlatba is, hiszen egy sor olyan verse van, amelynek akár három vagy négy különböző változata is megtalálható. Fekete János nem egyszer csodálja Aranka türelmét és műgondját leveleiben: „Szerentsés vagy, hogy Horatius tanítása szerént nem általlod a' Limae labort”⁷² – írja egyik levelében, egy másik levélben pedig: „A versid jobbitásat el várom, szerentsésnek tartván téged, hogy nem átallod a lima labort. Én ámbátor Horatiusnak nagy imádója vagyok, tsak ritkán tudom magamat a nonum prematur in annumhoz alkalmaztatni”.⁷³ Aranka számára, mint Király Emőke is megjegyzi,⁷⁴ első fordításai a nyelvvél, a stílussal való kísérletezés alkalmi, retorikai gyakorlatok. A kor és saját irodalomszemlélete szerint, saját mű esetében is a versszerzés többnyire

⁷⁰ *Első folyóirataink: Orpheus, i. m.*, 235–236.

⁷¹ VERGILIUS, *i. m.* (Lakatos István fordítása)

⁷² Fekete János Aranka Györgynek, 1799. június 21. A levelet közölte: ENYEDI, Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben, *i. m.*, 458.

⁷³ ENYEDI Sándor, Aranka György és galánthai Fekete János levelezése 1800-ban, Magyar Könyvszemle, 111(1995), 4, 374–415, itt: 395.

⁷⁴ KIRÁLY, *i. m.*, 124.

költői gyakorlat, annak bizonyosságául, hogy magabiztosan kezeli a különböző formákat. Fekete Jánosnak egyik levelében elküldi „hirtelen készült” verseit, de elsősorban „Nem a’ gondolat felségeiért vagy munkája érdemeiért: hanem azért, hogy biztonságát adjam előtted annak; hogy abban a’ Vers cserélés vagy elegyítés modjábanis, mellyről elébb gondolkodni se tudtam, a’ Te példád után Követője akarok lenni”.⁷⁵ Szajbély Mihály mutat rá, hogy: „Az utánzás az antikoknál nem jelentett pusztá másolást, hanem végső célként az eredetivel való versengést, annak meghaladását (aemulatio) tűzték ki”.⁷⁶ Továbbá: „A fordítás [...] Gottsched szerint sem más, mint az egyéni stílus csiszolására szolgáló eszköz, mely alapjában véve nála is az imitatio fogalmának rendelődik alá. Gottsched szerint a fordításnál az eredeti mű visszaadása a követelmény, az utánzásnál pedig új tartalom visszaadása a korabeli szellemhez való hűség jegyében.”⁷⁷ A fordítások útján Aranka már nem csupán az egyéni stílust, hanem magát a nemzeti nyelvet és tudományt véli tökéletesíthetőnek. „Később azonban, a tudományszervező munka kontextusában az idegen nyelvű munkák magyarrá való fordítása egybefonódik a nyelvművelő és -újító törekvésekkel, és a fordítás egy egész közösség számára fontos eszközzé válik. Ezt a szemléletet tükrözi Aranka *Újabb elmélkedése* is az Erdélyi Nyelvművelő Társaságról, amikor a fordítások szükségességét („...fordításra kellene serkengetni az alkalmas elméket”) hangsúlyozza.”⁷⁸ Kármán József szépirodalmi lapja, az *Uránia* hasábjain kifejtett programírásának (*A’ nemzet’ tsinosodása*) érvelése gyakorlati jellegű: nem a költészet létrejöttére, hanem hatására figyelő. Véleménye szerint az embereket mindig az érdekli, ami hozzájuk tartozik, ami őket közvetlenül megérinti: „Örök Igasság az, hogy nem szereti az ember, a’ mi reá nem tartozik; a’ mi közelébb illető, a’ vonsa magához, a’ reá illő, néki használó Igasságokat keresi. – Kitsinosodott Ész kell ahhoz hogy a’ Közönséges, ’s széles Terjedésű Igasságokat kedvellyük: a’ Gyermekek Olvasónak, és gyermeked Nemzetnek közel kell találni az Igasságok mellett az Utilet, vagy a’ Dulcét, mert azokat messze nem tudja

⁷⁵ Aranka György Fekete Jánosnak, 1799. december 3. A levelet közölte: ENYEDI, *Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben, i. m.*, 488.

⁷⁶ SZAJBÉLY, *i. m.*, 118.

⁷⁷ *Uo.*, 119–120.

⁷⁸ KIRÁLY, *i. m.*, 124–125.

keresni.”⁷⁹ Aranka Kármán József nézetét osztja; hozzá hasonlóan tekintettel van a befogadó közönség kultúrájára és történelmi-társadalmi helyzetére, így ezeket szem előtt tartva fogalmazza meg abbéli elvárását, hogy olyan műveket kell fordítani, amelyek valamilyen vonatkozásuk révén aktuálisak, és ebből kifolyólag hatni képesek az olvasóra:⁸⁰ „[...] arra vigyázni és abban segíteni s utasítani a jó fordítókat, hogy elsőbe olyan darabokat válasszanak, amelyek a fordításba a lelkeket és érzékenyítő erejüket el ne veszítsék. Mert olyannak tartom p. o. Vergilius pásztori verseit, amint hívják eclogáit, melyeket érzékenyül és egész erejében lehetetlen fordítani, az akkori helybéli állapotokra és környülállásokra igen erős célozás lévén benne, melyek ma megszűnvn, minket eléggé nem érzékenyíthetnek. A görög pásztori énekek, mint a Teokrité sat., sokkal alkalmasabbak a fordításra, mint ezt a nagy-érdemű munkás hazafi professzor Révai úr gyönyörű érzékeny próbái bizonyítják”.⁸¹ Fordításelméleti fejtegetésében Aranka ténylegesen a célnyelvi közösség fogékonyságát helyezte előtérbe, így Batsányi Jánoshoz hasonlóan⁸² úgy véli, hogy a jó fordításnak olyannak kell lennie, hogy az idegen „íz” ne érződjön rajta, magyarul írt, eredeti munka hatását kell kiváltania: „[...] úgy kell lenni a külső és idegen írók minden fordításoknak, hogy magyarra általtétetvén, addig simítsa, s addig gyalulja a fordító, míg éppen olyan szépek, elmések, kellemetesek, érzékenyek s magokat olvastatók lesznek, mint az eredeti nyelvben. Hogy röviden a fordítás közönséges és egyetlen egy reguláját kimondjam: olyan légyen, hogy nemcsak a fordításnak semmi bűze, amint mondják, ne érezzék rajta, hanem hogy ha ki nem tudná igazán, hogy fordítás, azt gondolja, hogy általtában egy eredeti szép magyar pennából folyt ki”.⁸³

⁷⁹ *Első folyóirataink: Uránia*, szerk. SZILÁGYI Márton, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 1999 (Csokonai Könyvtár, Források, Régi kortársaink, 6), 313.

⁸⁰ Vö. KIRÁLY, *i. m.*, 125.

⁸¹ JANCsó, *i. m.*, 115.

⁸² Batsányi Jánosnak a Magyar Museum hasábjain közölt, a fordítás kérdéseiről megfogalmazott gondolatait illetően lásd: BURJÁN Monika, *A fordításról való gondolkodás története Magyarországon 1787 és 1833 között*, PhD disszertáció, Szeged, 2003.

⁸³ JANCsó, *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai, i. m.*, 115.

KÖVETKEZTETÉSEK

Talán nincs is olyan költő, aki akkora hatással lett volna Aranka költészetére, mint Horatius. Horatius domesztikálása, birtokbavétele számára nemcsak azt jelentette, hogy legkedvesebb Horatius-olvasmányait ültette át saját költészetébe, hogy követni próbálta versei tartalmi felütéseit, tematikáját, formáját, hanem egyben azonosulást is jelentett a horatiusi életszemlélettel, életvitellel. Költészetük alakulása is hasonló, ha lehet ilyen összehasonlítást tenni: koruk előre haladtával költeményeikben egyre több az életbölcesség-szerű versmondat, egyre erőteljesebben érzik a filozofáló hajlam. Horatius követése költeményeiben nem nevezhető szolgainak; a legtöbbször a saját mondanivalójához alakítja a forrást, vagy csak alapot, indítást nyer egy-egy műből: továbbgondolásra, ellentmondásra, kiegészítésre, saját mondanivalója megformálására, így inkább mintakövetésről beszélhetünk. Fordításai, valamint az antik költők tanulmányozása is a haszonelvűség jegyében történtek, mint maga is megvallja. Föltett célja volt hasznosítani ezekből a szövegekből a világra vonatkozó tudást, népszerűsíteni és követendő példaként tárni a közönség elé az erkölcsi-moralizáló, életfilozófiai maximákat, s ezáltal is nevelni a magyar nemzetet. Az erkölcsmesítő szándékon túl látnunk kell abbéli szándékát is, hogy fordításai által a magyar nyelvet gazdagítsa, pallérozza és nem utolsósorban formálja az irodalmi ízlést. Szerénységéhez, munkás életviteléhez, belső lelki világához közel érezhette a Horatius vallotta nézeteket. Kortársai közül többen is – köztük Kazinczy – felkértek, hogy készítse el önéletírását, azonban ezeket rendre elhárítja. Egy idő után fontolóra veszi, ám szerénysége nem engedi, hogy papírra vesse munkás életének történetét. Döbrentei Gábornak a rá jellemző végtelen szerénységgel, horatiusi attitűddel így indokolja döntését: „Én nekem is jut olykor eszembe hogy magam Életét megírjam, de Szégyenlem hozzá fogni. A 76 dik esztendőben vagyok és még semmit nem csináltam”.⁸⁴

⁸⁴ Aranka György Döbrentei Gábornak, Marosvásárhely, 1812. november. 19. A levelet közölte: ENYEDI Sándor, *Aranka György levelei Döbrentei Gáborhoz és egy Döbrentei levél Arankához*, ItK, 84(1980), 3, 332–350, itt: 347.

„SZKÍTA HORATIUS” – ANTIK MINTÁK BATSÁNYI JÁNOS ÉLETMŰVÉBEN*

DONCSECZ ETELKA

Batsányi János azon 18–19. századi literátorok egyike, akiknek neve jóllehet mind szerzőként, mind irodalomszervezőként megkerülhetetlennek tekinthető, teljes életművük – nem túlzás ezt állítani – valójában nem ismert. Az oeuvre egy részét – a verseket és a prózai műveket – ugyan közreadta a kritikai kiadás négy kötete,¹ a kézírathagyatékban azonban mind méreteiben, mind jelentőségében hasonlóan hangsúlyos hányada nincs feltárva: mai ismereteink szerint a levelezés ugyancsak négy kötetet látszik majd megtölteni. S nemcsak a közzététel tekintetében mutatkoznak hiányok. A művek egy része, noha kötetek lapjaira kerülve kiszabadult a levél- és kézírattárból, e könyveket alig-alig veszik kézbe, a forráskiadást kiegészítő értelmezői munka is várat még magára. Meglehetősen keveset lehet tehát tudni a szövegek létrejöttének kontextusáról, a feltehetően kiterjedt szerzői kapcsolati hálóról, a kalandos életpálya számos kérdést felvető döntéseinek hátteréről. Jelen dolgozat tehát egy obskúrus szerző

* A dolgozat az MTA – DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport munkálatainak keretén belül készült. A kutatócsoport vezetője: Dr. Debreczeni Attila.

¹ Batsányi János *Összes művei I: Versek*, s. a. r. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1953. (A továbbiakban: BJÖM I.); BATSÁNYI JÁNOS *Összes művei II: Prózai művek: első kötet*, s. a. r. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1960. (A továbbiakban: BJÖM II.); BATSÁNYI JÁNOS *Összes művei III: Prózai művek: második kötet*, s. a. r. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1961; BATSÁNYI JÁNOS *Összes művei IV: Der Kampf (A viaskodás)*, szerk. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, s. a. r. ZSINDELY Endre, Bp., Akadémiai, 1967.

obskúrus szövegei felé fordul, s az életmű egy homályos, azonban talán épp e tulajdonságának köszönhetően rendkívül izgalmas szegmensét választja témájául. Annnyit ígérhet mindössze, hogy igyekszik némi fényt vetni e nehezen látható részletre, azt azonban semmi esetre sem garantálhatja, hogy pontosan megrajzolja majd a nehezen kivethető kontúrokat.

Sajátos eljárása a Batsányiról nyilatkozó kutatóknak, hogy e kétségtelenül különös figurát, egy-egy tulajdonságát kiemelve szinte állandó jelzőkkel, jelzős szerkezetekkel definiálják, amelyek rendre felbukkannak a témával foglalkozó tanulmányok címeiben is: „*a legszebb magyar költő*”, „*a tapolcai szűcs fia*”, „*veszélyes ember*”, „*fogoly*”, „*jakobinus*”, „*konfidens*”, „*a linzi száműzött*”, „*auctor et poeta*”.² Reflektálva a recepcióra, én sem töröm meg a hagyományt, s választok egyet a jellemzések közül, mégpedig ezt: „*szkíta Horatius*”.

SZKÍTA HORATIUS ÉS „BÉCSI SAPPHO”:

GABRIELE BAUMBERG LEVÉLTÖREDÉKE NYOMÁBAN

Gabriele Baumberg, az egyébként „*bécsi Sappho*”-ként aposztrofált osztrák költőné nevezte így egy keltezetlen, s töredékben maradt írásában későbbi férjét, akivel élete aztán több mint három évtizeden át összefonódott. Dolgozatom arra a kérdésre keresi a válasz(oka)t, miért emlegethette Batsányiról szólván a költőt s szövegeit – bizony állíthatóan – legközelebről ismerő személy éppen Horatiust.

A keltezetlen levéltöredék vonatkozó helye magyar fordításban így hangzik:

Csakugyan örülök annak, hogy van képem rólad. Képem a férfiról, akinek már megpillantása elegendő volt ahhoz, hogy észrevétlenül beavatódjam a magasabb poézisbe. Van egy képem, amelyhez fivérem ült modellt, még azelőtt, hogy láttuk volna egymást, még azelőtt, hogy

² Néhány példa: CZIBULA Katalin, *A „legszebb magyar költő” és a „bécsi Szapphó” – Batsányi János és Gabrielle Baumberg*, KOR, 2002, 4, 62–65; SZILÁGYI Márton, *Batsányi János mint konfidens? Adalék Batsányi fogság utáni hivatalvállalásához*, It, 89(2008), 1, 102–110; LABÁDI Gergely, *Nomen captivi et status: Joannes Batsányi, auctor et poeta: A 18. század vége irodalomszemléletéhez = Klasszikus – magyar – irodalom – történet: tanulmányok*, szerk. DAJKÓ Pál, LABÁDI Gergely, Szeged, Tiszatáj Alapítvány, 2003 (Tiszatáj könyvek), 269–306.

tudtuk volna, ez a férfi a barátom lesz, s világossá vált volna mindkettőnk számára, hogy mi ketten barátok leszünk, míg csak ismerjük egymást. Hát azt hiszed, hogy e kép közömbös lehet nekem? S hát mit gondolsz, milyen helyet érdemel? Az íróasztalom fölé szerettem volna tenni, mintegy szentélyt készítve a múzsáknak, de íróasztalom az ágyammal átellenben áll. Ez még nem lenne baj, de ágyam egy olyan szobában van, ahol nem egyedül alszom, így képed túlságosan árnyékba került volna, s nem szabad, hogy ez így legyen. Tehát inkább többi képem közé helyezem, mert azok nem oldalvást vannak. Ott mindenkinek szem előtt lesz, örömmel látom majd én is egész nap. S benned így mindenki a szkíta Horatiusra s fivéremre ismerhet.³

Fennáll a lehetőség, hogy Gabriele Baumberg e kifejezést használva nem szeretett volna többet mondani Batsányiról, egész egyszerűen csupán annyit: magyar költő. Köztudott, mennyire kedveltnek számított a 18–19. század művelt olvasói körében Horatius, s hogy munkáit szinte breviáriumszerűen forgatták.⁴ Jelen dolgozat azonban nem elégszik meg ezzel a felelettel, s úgy véli, ennél többről van szó: arra, hogy a levélíró hölgy Batsányit épp Horatiusként említi, létezhet egyéb magyarázat is.

Az okok feltárására több út kínálkozhat. Kézenfekvőnek tűnik első lépésként az életműhöz fordulni, s megvizsgálni, abban miként van jelen Horatius. A kritikai kiadás köteteinek névmutatóit áttekint-

³ „Allerdings freu ich mich darauf, dein Bild zu besitzen – das Bild des Mannes, dessen erster Anblick zur höhern Poesie gleichsam unsichtbar mich einweythe, das Bild, dessen Original mein Bruder war, noch eh wir uns konnten, der mein Freund wurde, als wir uns sahen, und der beydes bleiben wird, so lang wir uns kennen, glaubst du, so ein Bild könne nie gleichgültig seyn? und was glaubst du wohl, welchen Platz es verdient? Über mein Schreibpult würde ich es als Heiligthum der Musen aufstellen, allein mein Schreibpult steht meinem Bette gegenüber – Diess wäre zwar kein Fehler, – allein mein Bett steht in dem Zimmer, wo ich nicht allein schlafe, und folglich wär dein Bild zu sehr im Schatten. Und das soll es nicht. Also unter meinen Bilde soll es placirt seyn, weil ich es nicht an der Seite haben kann, dort sey es jedem Auge dargestellt, und mit Vergnügen werd ich es den ganzen Tag vor Augen haben, und jederman in Dir den Scytischen Horaz und meinen Bruder aufführen.” Baumberg Gabriella – Batsányi Jánosnak, keltezetlen levéltöredék. OSZK Kt Quart. Hung. 1315. I. k., 59–60.

⁴ TAMÁS Ábel, *Horatiusi olvasásjelenetek = Horatius arcai*, szerk. HAJDU Péter, Bp., reciti, 2014, 9–25; BORZSÁK István, *Horatius Magyarországon = BORZSÁK István, Drama III: Válogatott tanulmányok*, Bp., Telosz, 1997, 128–141.

ve azt találjuk, hogy Horatius a leggyakrabban hivatkozott ókori szerzők közé tartozik, akkor is, ha Batsányi természetesen nemcsak rá, hanem más antik auktorokra is gyakran utal. Beláthatatlan vállalkozás lenne a ma ismert szövegek alapján valamennyi említéséről statisztikát készíteni, s ennek legalább két oka van. Egyfelől, mint már szó esett róla, a szerző kéziratos hagyatéka nincs teljes egészében feldolgozva. Másfelől gondot jelenthetne annak meghatározása, mi számít hivatkozásnak, a szó szerinti idézet, a parafrázis, vagy az egyéb utalások? Még ha a fentieket figyelembe véve nyilvánvalóan torz eredményt ígér is, a vizsgálathoz a legegyszerűbben megragadható alapot a versekhez választott mottók kínálhatják. Ezek vizsgálata a következő eredményre vezet: Batsányi Vergiliustól 3, Juvenalistól, Senecától, Catullustól, Ovidiustól és Propertiustól 2-2, Horatiustól 17 idézetet választott mottóul. A mottóválasztások egyértelműen jelzik Horatius kiemelt helyét. E kitüntető figyelem háttérének megismeréséhez szükséges megvizsgálni, vajon kimutatható-e valamiféle kiugró jelenség a választások időbeli eloszlásában. Például vannak-e olyan évek, amikor ugrásszerűen megnő a hivatkozások száma. Amennyiben sikerülne sűrűsödési pontokat lokalizálni, a miértek megválaszolásához is közelebb kerülhetnénk.

2. táblázat. A mottóválasztások időbeli eloszlása.

Batsányi verse	A Horatiustól vett mottó ⁵
BJÖM I/ 16. Herceg Hohenlohe Károlyné, szül. B. Revitzi Judit asszonyhoz (1790)	<i>Ódák</i> , IV, 9. Lolliushoz, 30–31. sor
BJÖM I/ 23. Serkentő ének (1790 körül)	<i>Ódák</i> , I, 9. Thaliarchushoz 17–18. sor
BJÖM I/ 17. Búsongás (1791)	<i>Ódák</i> , I, 4. L. Sestiushoz, 15. sor <i>Ódák</i> , I, 4. L. Sestiushoz, 13–14. sor
BJÖM I/ 20. Tartóztatás: Baróti Szabó Dávidhoz (1791)	<i>Épistolák</i> , I, 2, 18. sor <i>Szatírák</i> , I, 1, 106. sor

⁵ A táblázat elkészítéséhez az alábbi kiadást használtam: Quintus Horatius FLACCUS *Összes versei*, gond., bev. BORZSÁK István, szerk. BORZSÁK István, DEVECSERI Gábor, utószó DEVECSERI Gábor, jegyz. SZEPESSY Tibor, BORZSÁK István, Bp., Corvina, 1961.

BJÖM I/ 26. Az európai hadakozásokra (1792)	<i>Epódoszok</i> , 7. A római néphez, 10–14. sor
BJÖM I/ 38. A rab és a márdár (1795)	<i>Ódák</i> , II, 13. A falhoz, amely dől tében majdnem agyonütötte, 38. sor
BJÖM I/ 50. A bujdosók (1810-es évek)	<i>Ódák</i> , III, 2. A rómaiakhoz, 23–24. sor
BJÖM I/ 52. A bölcsnek állhatatossága (1810-es évek)	<i>Ódák</i> , III, 3. Augustus Caesarhoz, 1. sor
BJÖM I/ 53. A hazai nyelv és tudományosság (1820)	<i>Ars poetica</i> , 289. sor
BJÖM I/57. Intő szózat (1820-as évek)	<i>Episztolák</i> , I, 1, 68–69. sor
BJÖM I/ 59. A magyar költő idegen messze földön (1820-as évek)	<i>Ódák</i> , I. 17. Tyndarishoz, 13–14. sor <i>Episztolák</i> , II, 2, 77. sor <i>Szatírák</i> , II, 6, 1. sor <i>Episztolák</i> , II, 1, 128. sor <i>Episztolák</i> , II, 1, 129–131. sor

Évek szerinti lebontásban szemlélve a Horatiust mottóul választó verseket viszont azt tapasztaljuk, hogy hozzávetőlegesen arányosan oszlanak el a hivatkozások.

Ahhoz, hogy választ találjunk a kiinduló kérdésre, nem marad más fogódzó, csak a már említett levélfragmentum. A keltezetlen írás Batsányi és Gabriele Baumberg megismerkedése után nem sokkal, de mindenképpen házasságkötésük előtt született. A levél eredeti példánya nem maradt fenn. Az egykor a bécsi belügyminisztériumban őrzött, utóbb elégett levelezés szövegét a Horánszky Lajos készítette másolatok mentették meg.⁶ A kópiákat áttekintve úgy tűnik, azok megőrizték a kéziratok egykori levéltári rendjét: csomóról csomóra, palliumról palliumra haladhattak a másolók, ilyen módon ma is rekonstruálhatónak tűnnek a feladó és évkör alapján rendezett hajdani irategységek. A szóban forgó levél a Horánszky-másolatok első kötetében, Gabriele Baumberg többségében Batsányi Jánosnak címzett,

⁶ A bécsi forrásokról s a levélmásolatokról lásd: DONCSE CZ Etelka, *Szkíta Horatius és bécsi Sappho: Előtanulmány Batsányi János levelezésének készülő kritikai kiadásához*, *ItK*, 117(2013), 3, 281–318. Horánszky másolatai ma az OSZK Kt állományában találhatóak: OSZK Kt Quart. Hung. 1315. I–V. k.

1799–1800 táján kelt, egymást időrendben követő írásai között, helyesebben keltezetlen töredékként – s így pontosan nem besorolhatóként – azok után helyezkedik el.⁷ A másolatok rendjében ezt követően egy újabb tematikus egység, Batsányi János Gabriele Baumbergnek címzett levelei következnek. Valószínű tehát, hogy e töredék is 1799–1800 táján íródhatott. A pontosításban a Batsányi János képmására vonatkozó utalás segíthet. A Heinrich Friedrich Füger (1751–1818) 1808-ban Batsányiról készített – s az ábrázolások közül feltehetően a legismertebb – festményének keletkezése előtti időszakból két portréről tudunk. Az egyik egy rézmetszet, amelyet Vinzenz Georg Kininger (1767–1851) rajza nyomán Karl Hermann Pfeiffer (1769–1829) készített 1799-ben. A másik Johann Niedermann (1759–1833) 1802-ben készült festménye, amely a Gabriele Baumbergről 1800-ban festett kép párjaként készült.⁸ A töredéknek a kéziratanyagban elfoglalt helye alapján Pfeiffer rézmetszetéről lehet szó, amelynek egy példányát Gabriele Baumberg még ugyanebben az évben kaphatta kézhez, erre utal legalábbis *Das Porträt* című, 1799-ben született verse.⁹ A szkíta Horatiusra vonatkozó utalást tartalmazó írás tehát nagy valószínűséggel 1799-ben kelt. A Horatius-Batsányi megfeleltetés gyökereit következésképpen ennél valamivel korábban kell keresnünk. Még ha ezek pontosan nem is azonosíthatók, annyi kétségtelennek látszik, hogy az 1796. év eseményei kulcsot kínálhatnak hozzá, de legalábbis segíthetnek megérteni, hogyan olvashatta Batsányi Horatiust.

SZKÍTA HORATIUS ÉS MAGYAR HORÁC:
BATSÁNYI JÁNOS VIRÁG BENEDEKNEK SZÁNT AJÁNDÉKA

Ismét csak a levelezés egy elejtett megjegyzése igazítható útba, igaz, ez az első említésnél évtizedekkel később íródott. 1832 késő őszen Juranics Antal (1768–1837) és Batsányi János egyebek mellett Batsányi könyvtá-

⁷ A töredék jelzete: OSZK Kt Quart. Hung. 1315. I. k., 56–63.

⁸ Batsányi János és Gabriele Baumberg portréiról legújabban: PAPP Júlia, „... 'S Haragszik, Szenved, Mint A' Tragicus Schiller' Büszkje ...”: Önreprezentáció és kanonizáció Batsányi János és Gabriele von Baumberg portréiban, *Művészettörténeti Értesítő*, 62(2013), 1, 33–46.

⁹ Friedrich BERGER, *János und Gabriele Batsányi: Ein Dichterpaaar im Linzer Exil*, *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereins*, 1995/1, 205–245.

rának sorsáról cserélt gondolatokat. Juranics Batsányinak írt, 1832. október 28-án kelt levele arról számol be, hogy Horvát Istvánnak, a Nemzeti Múzeum őrének tudomására jutott: Batsányinak ritka, nehezen beszerezhető Horatius-kiadások vannak a birtokában. Pontos könyvészeti adatokról nincs szó, az viszont kiderül, hogy Horvát – a Nemzeti Múzeum számára – elkéri e kiadásokat. Kettejük között Juranics közvetít:

Horváth István a Nemzeti Museum őrzője az izente nekem egy biztos alkalmatosság által hogy a Horátzius ritka nyomtatásit küld le Delisantzonn, és avval az alkalommal jegyezd ki mellyiket akarod nékem küldeni, én ugy is haltomkor a Pétsi Könyvtárnak hagyom. Pesten ki lesznek fizetve a le vitelért.¹⁰

Úgy tűnik, Juranics Pécsen és Batsányi Linzben csaknem egyszerre ragadott tollat, s egymásnak szánt írásait közel egy időben indították útnak. Így történhetett, hogy Juranics csak a fenti levél elküldése után kaphatta kézhez Batsányi üzenetét, amely valószínűleg arról számolt be, hogy nemcsak a Horatius-köteteket, hanem teljes könyvtárát a Nemzeti Múzeumnak szándékozik adományozni.¹¹ Juranics az örömhírt szinte azonnal megoszthatta Horváttal, mert már november 3-án újabb levelet írt Linzbe, amelybe bemásolta Horvát neki küldött válaszlevelének vonatkozó szakaszait, hogy Batsányi felé is tolmácsolja, mi csoda tetszést aratott a felajánlás. Itt esik szó arról, hogy Batsányinak évtizedekkel korábban is szokása volt könyveket ajándékozni, s hogy, hogy nem, ismét egy Horatius-kötet kerül említésre.

Ambár tehát Batsányi ajándékai lelkemet, mint illet, szent érzeményekkel tölték el; ambár hazafiai áldozatait nálomnál senki nagyobb gondol örzeni nem fogja; ambár Virág Benedek is nekem ajándékozta azon Horátziust, mellyet Batsányitul 1796^{dik} ban ajándékba nyert, a melyben olvastatik: Ancilia evanuerunt, nomen et togam vix memoria dignamur; Ipsa Iovis arx vaticano cessit: lyra Flacci aeterno Vestae igni Superstes, iram temporum vicit, sat.¹²

¹⁰ Juranics Antal Batsányi Jánosnak. Pécs, 1832. október 28. MTAKK M. Ir. Lev. 4r. 152, 70v.

¹¹ Batsányi Juranicsnak írt válaszlevelei nem ismertek, feltehetően lappanganak.

¹² Juranics Antal Batsányi Jánosnak. Pécs, 1832. november 3. MTAKK M. Ir. Lev. 4r. 152, 72r.

Virággal ellentétben Horvát már nem adta tovább a könyvet, az bekerült a Nemzeti Múzeum, a későbbi OSZK állományába. A kritikai kiadás Batsányi *Enyhülés, s viszontajándék* című versének jegyzetei között emlékezik meg a kötetről, s idézi Batsányi bejegyzését.¹³ Az néhány sorral terjedelmesebb a Horvát által citálnál:

Ancilia evanuerunt; nomen et togam vix memoria dignamur; Ipsa Iovis arx vaticano cessit: Iyra Flacci æterno Vestæ igni Superstes, iram temporum vicit; nos aevumque nostrum, delectando monet, ad studium virtutis et patriæ amabili voce vocat, incendit; et continuo posthac seculorum lapsu solidanda, optimos ubique et maximos mortalium delectabit. – B. in Apolog. sua 1795.¹⁴

Magyar fordításban:

[...] a pajzsok rég eltűntek, nevüket és a tógát már alig méltatjuk emlékezetünkre; Jupiter vára is átengedte méltóságát a Vatikánnak; Flaccus lantja azonban túlélte Vesta örök tüzét, legyőzte az idők zordonságát, és bennünket s korunkat gyönyörködtetve int, bájos zengésével az erény s a haza szeretetére hív, felgyújt, és a századok múlása közben erőben mindig gyarapodva, mindenhol és mindenkor gyönyörködtetni fogja a legjobb, legkülönb halandókat! – Batsányi, Mentőírásában, 1795.¹⁵

A bejegyzés maga árulja el forrását: a Horatius-kötetbe jegyzett idézet Batsányi védőbeszédéből, a *Mentőírásból* származik, amelyet a Martinovics-összeesküvésben őt ért vádak elhárítandó írt.¹⁶ Batsányi elfogatását egy névtelen feljelentés és Martinovics Ignác 1794. augusztus 11-én tett vallomása alapján rendelték el. Ez év szeptember 10-én tartóztatták le Budán. Az ellene szerkesztett vádiratot 1795. ápr-

¹³ A szóban forgó kötet: Q. Horatius Flaccus cum commentariis selectissimis variorum: et scholiis integris Johannis Bond: Accedunt indices locupletissimi, tum auctorum, tum rerum. Accurante Corn. Schrevelio, Lugd. Batav. et Roterod, Ex Officina Hackiana, 1670. BJÖM I, 409.

¹⁴ BJÖM II, 409.

¹⁵ BJÖM II, 576.

¹⁶ [*Mentőírás a Martinovics-perben*]: Joannes Batsányi criminis laesae majestatis et perduellionis accusatus pro Se = BJÖM II, 297–356. A szöveg fordítása: *A felségsértéssel és hazaárulással vádolt Batsányi János a maga nevében* = BJÖM II, 555–599.

rilis 17-én adták ki,¹⁷ Batsányi pedig arra válaszul mindössze tíz nappal később nyújtotta be terjedelmes védekező iratát.¹⁸ A szöveg egy rendkívül részletes, gondosan kidolgozott önvallomás, amely két fő részből áll. A szerző az első részben ismerteti előéletét, szóba hozza korábbi vitás cenzúraügyeit, amelyek a per során ismét terítékre kerültek, s megismétli saját álláspontját. A második részben sorra veszi a vádpontokat – mind a tizenkettőt – , s hosszas cáfolatukat adja.

Batsányi peréről szóló tanulmányában Labádi Gergely bravúrosan mutatta ki, hogy védekező beadványaiban, vallomásaiban miként, milyen retorikai fogásokkal terelgette a vádlott a vád figyelmét, s hogyan érte el, hogy ne más perbefogottakkal való kapcsolatára és Martinovics vallomására fókuszáljon az ügyész, hanem verseire és prózai szövegeire.¹⁹ A megvádolt argumentációjának alapja, hogy a költői szövegek speciális olvasásmódot kívánnak, jelentésük nem feltétlenül egyezik betű szerinti értelmükkel.²⁰ Ő maga e narratívában – s később a vád szemében is – e szövegek létrehozójaként (*auctor et poeta*) tűnik fel.²¹ Horatius említése e tekintetben különösen figyelemreméltó, s többféle értelmezést is lehetővé tesz.

BATSÁNYI MINT HORATIUS, AVAGY:

A KORMÁNYZAT VÁDJAI ELŐL HORATIUS BÖRBE BÚJT KÖLTŐ

A *Mentőírás*ból a Virágnak adott könyvbe írt szakasz a 6. vádpontra adott feleletből származik, amelyet így érdemes közelebbről is szemügyre venni. Ez a vádpont Batsányi *Szentjóni Szabó Lászlóhoz* írt epistoláját veszi górcső alá, s szemére veti a szerzőnek, hogy bírálja a papságot és a cenzúra intézményét. A vádlott – miután a költői művek értelmezésének sajátos kívánalmaira utal – egy ókori párhuzamot említ:

¹⁷ Batsányi periratait, a vádak és az ítéletet lásd: Batsányi János felségsértési és hűtlenségi perének perjegyzőkönyve. Buda, 1794 november – 1795 július = *A magyar jakobinusok iratai II: A magyar jakobinusok elleni hűtlenségi és felségsértési per iratai*, s. a. r. BENDA Kálmán, Bp., Akadémiai, 1952 (Magyarország ujabbkori történetének forrásai), 572–618.

¹⁸ A *Mentőírás* szövege a kritikai kiadásban közel 60 oldalt tesz ki.

¹⁹ LABÁDI, *i. m.*

²⁰ LABÁDI, *i. m.*, 286.

²¹ LABÁDI, *i. m.*, 271.

E levelet költői műként kell tekinteni, és a költészet ama műfajába kell sorolni, amelyre hajdan Horatius adott oly ragyogó, közülünk alig utánozható példákat akkor, midőn az idők kegye – a Város és a Föld kerektségének annyi, oly hosszú és szörnyű viszályai után – a haldokló római szabadság ama nem remélt, utolsó javait ajándékozta az emberiségnek –, amikor Augustus császár alatt szabad volt Catót dicsőíteni! Igaz, hogy néki is nem kevésbé, mint e korban minékünk, akik kiválóságban és érdemben kisebb (bár remélhetőleg nem teljesen méltatlan) csodálói vagyunk, folytonosan meg kellett küzdenie az ostoba Fanniusok, Demetriusok, Tigelliusok és más effajta ízetlen kritikusok bárgyú bírálataival, sőt, amint panaszolja, csaknem az összes hozzá nem értő szenátorok lármájával is. Azonban minthogy pártfogóul megnyerte a Maecenasokat, Agrippákat és Polliókat, Serviusokat és Bibulusokat, a művelt előkelők egész seregét, sőt minthogy maga a császár is elismerő bírálatában részesítette: nem kellett félnie, mint most nékem az ügyész vádjától, holmi tanulmányi előadó gyűlöletétől, vagy a Móricok félremagyarázásától.²²

Közvetlenül ez után következik a Virágnak adott könyvbe írt néhány sor. Mit is mond itt voltaképpen Batsányi? A Julius Caesarral szembenálló republikánus ellenzék emblematikus alakját, az uticai Catót (i. e. 95–46) dicsérő²³ Horatius (gondoljunk csak az *Ódák* III. könyvének 3. darabjára,²⁴ ahogy Batsányi is gondolt-e szövegre, hiszen *A bölcsnek állhatatossága* című verse²⁵ mottójául választotta) meg tudott élni Augustus császár Rómájában, sőt a császár elismerését is bírta annak ellenére, hogy – Batsányi értelmezése szerint – valójában nem a császárság, hanem a köztársaság híve volt. A jó, az ideális császár megengedi a szabad véleménynyilvánítást, azaz, hogy a költő Catót dicsérje. A megfélemletés egyértelmű: a *Mentőírás* szerzője magát Horatiushoz hasonlítja írásában, amelyet az a szándék hívott életre, hogy védekezzen a köztársasági mozgalomban való részvétel, egészen pontosan a felségsértés és hazaárulás vádjával szemben. A sér-

²² BJÖM II, 575–576. Kiemelések tőlem: D. E.

²³ Batsányi e párhuzama (is) felemás módon értelmezhető. Cato kultuszához lásd: FERENCZI Attila, „Cato nemes halála”: Egy republikánus idol az augustusi Rómában, *Ókor*, 14(2015), 1, 18–22.

²⁴ Vö. FERENCZI Attila, *Ki mihez ragaszkodik? Horatius, Ódák* III. 3., *Ókor*, 10(2011), 1, 27–33.

²⁵ BJÖM I, 92–93.

tett fél Ferenc császár, német-római császárként (1792-től) a második, osztrák császárként (1804-től) az első; 1804 és 1806 között párhuzamosan viselte a két címet.²⁶ A citált hasonlatban ő feleltethető meg Augustusnak, s ez az azonosítás nem Batsányi leleménye: amikor alkalmazza, élő gyakorlatra reflektál. Ferencet a korban – szövegben és képen egyaránt – gyakran jelenítették meg római császárként. Ez nyilvánvalóan magából a viselt címből ered: az *imperator, augustus imperator, augustus imperator et rex, imperator caesar divi filius augustus* ókori római császárkori terminusok stabil elemei titulaturájának, amelyek az örökletes osztrák császári címet viselve is megmaradtak.²⁷

A Ferenc uralkodása során keletkezett, főként az uralkodó előtt tisztelgő, különböző alkalmi költeményeket, dalokat, librettókat, beszédeket és egyéb műfajú, magyar, német és latin nyelvű szövegeket, nyomtatványokat vizsgálva is szembeötlő az azonosítás jelenléte. Valamennyire általánosan jellemző az antik mitológiai utalások dominanciája.²⁸ A művek egy része Ferencet általában ábrázolja caesarként, római császárként,²⁹ más részük egy meghatározott császárhoz ha-

²⁶ Az austerlitz-i csata és a Rajnai Szövetség létrejötte után azonban megszűntnek nyilvánította a Német-Római Birodalmat, s letette a német-római koronát. Vö. *Habsburg lexikon*, szerk. Brigitte HAMANN, a magyar kiadást szerkesztette SZMODITS Anikó, szakmai szempontból ellenőrizte és magyar vonatkozásokkal kiegészítette Soós István, Bp., Új Génius, 1990, 118; *Egyetemes történeti kislexikon (kora újkor)*, szerk. POÓR János, Bp., Mæcenas, 1996, 212–213.

²⁷ Vö. HAVAS László, NÉMETH György, SZABÓ Edit, *Római történeti kézikönyv*, szerk. NÉMETH György, Bp., Korona, 2001, 68, 177–180, 261; NÉMETH György, HEGYI W. György, *Görög-római történelem*, Bp., Osiris, 2011 (Osiris tankönyvek), 474.

²⁸ Lorenz Leopold HASCHKA, *Der Bund des Todes, unserm allgeliebten Monarchen Francisco dem standhaften geschworen in Nahmen seiner Mitbürger*, Wien, Fr. Ant. Schrämbel, 1796; *Gefühle biederer Ungarn bey der freudevollen Gegenwart ihres Königs, und ihres Königin auf dem glücklichen Landtage zu Pressburg*, im Wintermonat 1796, Wien, Joseph Hraschanzky, [1796.]

²⁹ J. F. WILZBACH, *Kaiser Franz der Standhafte und Erzherzog Karl der Sieger die Erretter des Vaterlandes*, Wien, Christoph Peter Rehm, 1797; Ferdinand Freiherr von GERAMB, *Habsburg: ein Gedicht Seiner K. K. Majestät Franz II. bei Annahme der Oesterreichischen erblichen Kaiserwürde*, h. n., k. n., [1804]; Karl MAISCH, *Der Feyer bey Einführung der erblichen Kaiserwürde zu Oesterreich*, Am 8ten Dezember 1804; Sr. K. K. Majestät Franz dem zweyten, Kaiser in Deutschland, Erbkaizer zu Oesterreich, Wien, Joh. Bapt. Wallishauser, [1804.]

sonlítja: Augustus³⁰ mellett Titus (i. sz. 39–81) alakja³¹ is feltűnik. Emellett természetesen a császár – akár egy antik utalásokkal teli szövegen belül is – gyakran tűnik fel Mária Terézia utódeként, „*teutscher Kaiser*”-ként, sőt, mint Hermann hős keruszk vezér örököseként is.³² Valamennyi műben közös ellenben, hogy Ferencet győztes uralkodóként (a franciák legyőzőjeként), a béke megteremtőjeként, a sok nemzetet magában foglaló birodalom uraként mutatják be, s ezzel egyezsersmind az aranykor, valamint a *pax Augusta*, illetve *pax Romana* képzetét idézik fel az olvasókban.³³

A szövegekben foglaltak még látványosabban fejeződnek ki a képzőművészetben. Johann Pock Ferencet bíbor palástban, római katonai öltözékben, babérkoszorúval a fején Csehország védelmezőjeként ábrázolja (*Allegorie auf Kaiser Franz I. als Beschützer Böhmens*, 1815). Heinrich Friedrich Füger és Vinzenz Georg Kininger munkáján a római tógát viselő császár büszkére angyal helyezi a babérkoszorút (*Apotheose des Kaisers Franz II: Die Segnungen des Friedens*, 1821). Josef Abel és Karl Heinrich Rahl képén Ferenc császár egy diadalkocsin utazva vonul fel I. Sándor orosz uralkodóval és III. Frigyes Vilmos porosz királlyal (*Kaiser Franz I, Zar Alexander I. und König Friedrich Wilhelm III. auf einem Triumpfwagen*, 1814). A sor még hosszan folytatható

³⁰ *Glückwunsch an Seine Königliche Apostolische Majestät den König zu Ungarn und Böhme Franz I. als Höchstdemselben das Diplom als neuerwählter römischer Kaiser nach Würzburg überbracht ward, von der akademischen Jugend daselbst am 10ten Julius 1792, Würzburg, F. E. Nitribitt, [1792.]*

³¹ *Szíves érzékenysége a' Magyarok legkegyesebb fejedelméhez első Ferenczhez, kinyilatkoztatva a' Királyi Magyar Universitásnak könyvnyomtató háza midőn azt ő császári királyi felsége kegyelmesen meglátogatni méltóztatott, IV. Májusban, MDCCCVIII, h. n., k. n., é. n.*

³² Karl BURGHAEUSER, *Hermanns Geist, ein allegorisches Vorspiel mit Gesang zur Friedensfeier*, Lemberg, Joseph Piller, [1798]; WILZBACH, *i. m.*; MAISCH, *i. m.*

³³ *Lied was hot auf di allerhöchste Burtstag Kopfer Franziskus an di zwölfte February 1798 di bekenntni ungarischi Heubauer z' Wien sungen*, Wien, auf Kosten der vormahligen Buchdruckers Weimar, und in Commission in der Rehm'schen Buchhandlung am Kohlmarkt, 1798; *Diarium der Römisch-Königlichen Wahl und Kaiserliches Krönung Ihro jetzt allerglorwürdigst regierenden Kaiserlichen Majestät Franz des Zweiten*, Frankfurt am Main, Jäger, 1798; HAAAS Mihály, *Felső Ferencz austriai császár, 's Magyar országi apostoli király 's a' t. Negyven évi dicső Uralkodásának fényes ünnepére*, Bécs, Haykul Antal, 1832; Ladislaus CZÓBELL DE BALOGHFALVA, Joannes Bapt. KOSSALKÓ, *Divus Franciscus I. Augustus Imperator et Rex, in Augusto Ferdinando haereditario Austriae Imperatore et rege Hungariae redivivus et faustum futuri regiminis vaticinium*, Eger, Typ. Lyc, 1835.

lenne, nem maradhat említés nélkül viszont az ábrázolások legismeretesebbike, Pompeo Marchesi 1846-os, a bécsi Innerer Burghofban felállított bronzszobra, amely római császárként mintázza meg Ferencet (*Denkmal Kaiser Franz der erste*, 1846). Batsányi tehát a Ferenc-Augustus párhuzammal arra a már a kilencvenes években élő hagyományra reflektál, amely aztán majd az örökletes osztrák császári cím létrehozása után hódít igazán teret.

A gesztus azonban, amellyel Horatiust a köztársaság híveként mutatja be, már jóval összetettebb megnyilvánulás, s megjegyzendő: az ókori költőt általában nem így szokás emlegetni, sokáig gyakrabban esett szó – első olvasásra legalábbis – Augustust ünneplő szövegeiről, megalkuvónak, a császári propagandát kiszolgálónak ítélt magatartásáról. A kérdés igencsak árnyalt: Horatius és Augustus viszonya örökzöld téma, jelentős szakirodalma van.³⁴ A problémát itt és most nincs mód részletesen ismertetni, ezért az augustusi úgynevezett aranykorban élő és alkotó Horatius kapcsán csak utalok például Ferenczi Attila a „*csipás Horatius*”-ról szóló tanulmányára.³⁵ Itt fordul elő Horatiusról szólván a „*nehéz identitás*” kifejezés, amely számos tekintetben illik Batsányira is. S annak, hogy Batsányi 1796-ban épp a Horatiusról szóló passzust írja a Virágnak adott kötetbe, a fentiek ismeretében úgy vélem, itt a magyarázata.

³⁴ Magyarul például: SZILÁGYI János György, *Mercuriusque (Horatius Énekei I. könyvének 30. verse)* = SZILÁGYI János György, *Paradigmák: Tanulmányok antik irodalomról és mitológiáról*, Bp., Magvető, 1982, 21–30; RIMÓCZI-HAMAR Márta, *Horatius, Vergilius és Maecenas: Barátság és hűség Augustus Rómájában*, Bp., Akadémiai, 2003 (Apollo könyvtár 20). HEGYI W. György, *Horatius Augustushoz: „Dux bonus”*, 2000, 24(2012), 9, 58–60; HEGYI W. György, *Horatius és Augustus = Historia critica: tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*, szerk. MANHERCZ Orsolya, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2014 (Publicationes Instituti Historici Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 1), 41–51.

³⁵ FERENCZI Attila, *A csipás Horatius = Irodalom és képzőművészet a korai császárkorban*, szerk. GESZTELYI Tamás, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 21–35.

BATSÁNYI MINT HORATIUS, AVAGY:
A KORTÁRSÁK VÁDJAI ELŐL HORATIUS BÖRBE BÚJT KÖLTŐ

A fennmaradt források igazolják, hogy a Martinovics-összeesküvés kapcsán gyanúba került Batsányit mind a nádor, mind a Polizeyhofstelle vezetője, de még az uralkodó is az egyik legveszélyesebb embernek tartotta, s már 1794 előtt is voltak konfliktusai a hatalommal.³⁶ Mint előélettel rendelkező gyanúsítottat az elsők között fogták el. Társait, az összeesküvés vezetőit vagy kivégezték, vagy bizonytalan idejű fogságra ítélték, amely végül általában hosszú esztendőig tartott. A védekezés során alkalmazott ügyes retorikai fogások sikeresnek bizonyultak, ehhez kétség sem férhet.³⁷ Mindazonáltal, hogy a mindenki által egyik legveszélyesebbnek tartott figurát előbb ártatlannak mondják, majd csupán egy esztendőnyi elzárást mérnek rá, komolyan elgondolkodtató. Olyan körülményeket sejtet a háttérben, amelyek talán többet nyomtak a latban egy találékony rétor taktikusan megfogalmazott beadványainál. Nemcsak az enyhe retorzió gondolatébresztő, hanem az a tény is, miszerint büntetése letöltése után az egykori államfogyoly szinte azonnal állami alkalmazást nyert a Finanzhofstellénél. Ezek az események mind az összeesküvés magyarországi, mind ausztriai résztvevőinek sorsát ismerve példátlanak számítanak.³⁸ Ezért nem szorul magyarázatra, ha másoknak is, különösen Batsányi egykori vádlott társainak szemét szúrtak. Kazinczy több helyen is megfogalmazza és inkább állításként, nem pedig sejtés-

³⁶ Sándor Lipót nádor Ferenc királyhoz a fővárosban zavart szítók leleplezéséről, Batsányiról: 1794. augusztus 14. = *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*, kiad., bev., magy., MÁLYUSZ Elemér, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1926 (Magyarország újkori történetének forrásai), 701–704. (A továbbiakban: SLI); Sándor Lipót nádor Ferenc királyhoz Batsányi elfogatásáról, a per tárgyalásának a következő törvényszakra való elhalasztásáról: 1794. szeptember 11. = SLI 731–732; Sándor Lipót nádor Ferenc királyhoz az ítéletek kihirdetése és végrehajtása felőli intézkedésekről, a szabadon bocsátandók reverzálásáról, a röplapok kinyomatásáról: Buda, 1795. május 16. = SLI 862–863; *Első folyóirataink: Magyar Museum: II. Kommentár*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004 (Csokonai Könyvtár: Források, Régi kortársaink, 11), 60–63.

³⁷ LABÁDI, *i. m.*; újabban: TAXNER-TÓTH Ernő, *Vérmező: A guillotine évei Magyarországon: Reménykedők, rettegők, hiszékenyek, ügynökök, kalandorok*, Bp., Kairosz, 2016, 394–406.

³⁸ Erről bővebben: SZILÁGYI, *i. m.*

ként, hogy Batsányi e különös előmenetele mögött konfidensi szerepvállalása húzódnak meg.

Haza szabadulván Kufsteinből, Gróf Sauraunak protectiója által könnyűületességéből diurnista leve a' Bancó-Amtban. Itt eléggé nemes vala a' titkos Polizeyba keveredni, 's ezt szolgálta beym Departement der Erbrechung der Briefe. Továbbá a' Directoriumnál szolgálta, hol egygy lármás történet után Concipistává lett.³⁹

Ha ez levéltári forrásokkal egyelőre nem is bizonyítható minden kétséget kizáróan, Batsányi más, teljesen egyértelmű gesztusai jelzik, hogy gyors szabadulása után igyekezett látványos tanújeleit adni a kormányzat iránti lojalitásának. E lépések azonban többféleképpen értelmezhetők, s feltételezhető, hogy e tettek lényegét a felszínes szemlélőknek szóló vastag máz fedti el.

1796-ban – tehát feltűnést keltő állami alkalmazásával és a Horatius-kötetbe írt bejegyzésének születésével egy időben – két olyan szöveget is papírra vetett, amelyeket az egykorú olvasó az uralkodó iránti feltétlen odaadás jeleiként értékelhetett. Az egyik az *Ad hungaros* címet viseli.⁴⁰ Valószínűleg az 1796-os országgyűlés légkörében íródott, alcíme szerint a Ferenc császárt dicsőítő költemény egy a császárról készült metszet alá készült felirat, képaláírás gyanánt. A kezdeményezés azonban minden bizonnyal terv maradhatott, hisz nincs tudomásunk arról, hogy létezne a portrét és a verset egyszerre közreadó nyomtatvány vagy aprónyomtatvány. A szöveg kéziratban maradt, csupán Batsányi szűkebb környezete ismerhette.

A másik munka azonban megjelent, s a verset mint költészeti teljesítményt külföldön is elismerték.⁴¹ A mű a kritikai kiadásban *Ode ad*

³⁹ Kazinczy Ferenc – Cseréy Farkasnak. Széphalom, 1810. február 26. = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, szerk. VÁCZY János, VII, Bp., MTA, 1896 (Kazinczy Ferenc Összes művei: Harmadik osztály: Levelezés), 292. (A továbbiakban: KazLev, VII.) Kazinczy hasonlóan nyilatkozik az alábbi helyeken is: Kazinczy Ferenc – Horvát Istvánnak. Széphalom, 1810. március 12. = KazLev, VII., 305. KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, s. a. r., ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei: Első osztály: Eredeti művek), 289.

⁴⁰ BJÖM I, 153, 505–506.

⁴¹ A versről, azt Michael Denis és Johann Melchior Birkenstock hasonló témájú költeményei mellett emlegetve, Karl August Böttiger írt elismerő hangú ismertetést,

hungaros címmel olvasható.⁴² 1796 tavaszán Itáliában Napóleon több nagy vereséget mért az osztrák csapatokra. Bécs ezért arra kényszerült, hogy az újoncok és a hadiadó megszavaztatása érdekében összehívja a magyar országgyűlést. Az országgyűlés hangulatát befolyásolandó számos alkalmi vers jelent meg németül, latinul és magyarul: ezek mind a királyhűség erényének gyakorlására és arra biztatták a rendeket, hogy szavazzák meg a kért adót és katonaságot.⁴³ Batsányi az *Ode ad hungarosszal* e versek sorát gyarapította.⁴⁴ A magyarokat fegyverfogaásra buzdítja, s leszögezi, hogy egy nép csak addig lehet boldog, míg tiszteli királyát, megőrzi a jogot, az erkölcsöt és a rendet. A veszélyt ezúttal nem a török vagy a tatár, hanem a francia (Napóleon), pontosabban a viszályt szító erők („ádáz Erynnis”) jelenti, akinek pusztítása Itáliában a Vezúv kitöréséhez hasonló. A megtámadottaknak segítséget nyújtó Ferenc császár Cézár alakjában tűnik fel a szövegben: az nem derül ki, hogy Julius Caesarról, Augustusról, vagy valamelyik későbbi császárról van-e szó. Ez a Cézár mindenestre egy sok népből álló birodalmat vezető igazságos uralkodó, aki segít a fenyegetett nemzeteken, véget akar vetni a háborúnak, s ehhez kéri a magyarok segítségét.

A verset – magyarra nyersfordításban – az alábbi sorral kezdi:

Fegyverre, polgárok! Bátor szkíták nemes vére!

és így fejezi be:

amely 1797-ben a *Der neue Teutsche Merkur*ban jelent. BJÖM I, 501–502. Vö. Tüskés Gábor, KNAPP Éva, *Jacob Balde magyarországi befogadás-történetéhez*, ItK, 108(2004), 5–6, 579–580.

⁴² BJÖM I, 148–152, 500–505. A röpíven, nyomtatásban megjelent alkaioszi vers címe: *Ode ad Inclytos SS. et OO. Regni Hungariae*.

⁴³ PORKOLÁB Tibor, „*Ode ad Hungaros*”: Az 1797. évi magyar nemesi felkelés költészetéről. = *Szín-játék-költészet: Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére*, szerk. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Nagyvárad, Partium, Protea Egyesület, Reciti, 2013, 73–81.

⁴⁴ Batsányinak e költeményére válaszul írta Virág ugyancsak röpíven megjelent, hasonló tematikájú versét: VIRÁG Benedek, *Egy deák Ódára, Melly a' Magyarokat fegyverre buzdította*, 1796 eszt., h. n., k. n., 1796. Vö. VIRÁG Benedek' *Poétai munkái*, s. a. r. PORKOLÁB Tibor, Bp., Universitas, 2011 (Régi magyar költők tára XVIII. század, XII), 37, 192–194.

»Óh, Ferenc! Házunknak immár egyetlen reménye! A magyar vitézségben, királya szeretetében verseng bátor őseivel; és az a nemzet, mely hajdan nagyanyánk számára egymaga őrizte meg fegyveresen az osztrákok ősi birodalmát, most is legyőzhetetlenül fogja megvédeni e birodalmat az igazságos és kegyes unoka számára!« Egyforma hév ragadja el az összes rendeket; egy a jelszava valamennyi atyának: »Hí a király, törvény, szabadság, szent Koronánk és vallásunk: fegyverre!«⁴⁵

Első pillantásra úgy tűnik, Batsányi nem tett mást, élt az alkalommal, s egy inszurrekciós költeménnyel adta bizonyítékát hűségének. A szöveg közelebbi vizsgálata azonban érdekes asszociációkkal kecsgetet. A vers kezdősorai ugyanis a *Marseillaise* latin változatának refrénjére emlékeztetnek.⁴⁶

3. táblázat. Az Ode ad Hungaros és a Marseillaise latin változata

Batsányi János: <i>Ode ad Hungaros</i>	A <i>Marseillaise</i> latin változata
Ad arma, Cives! nobile fortium Sanguen Scytharum! queis Dedit Occidens Devictus immortale nomen, Regnaque postgenitis beata. ⁴⁸	Cives, arma sumamus! In campum prodeamus! Feriamus! mactemus! gentem hanc contemptam, maledictam. ⁴⁹
Fegyverre, polgárok! Bátor szkíták nemes vére! akiknek a legyőzött Nyugat halhatatlan nevet adott és boldog országot utódaiknak. ⁵⁰	Fegyverre bajnokok, Leventa magyarok! Rontsunk, rontsunk e vér szomjukra, Szabdallyuk halmokra. ⁵¹

⁴⁵ BJÖM I, 503–505.

⁴⁶ Köszönettel tartozom Csörsz Rumen Istvánnak, amiért felhívta a figyelmem e hasonlóságra.

⁴⁷ A vers első versszakának szövege: BJÖM I, 148.

⁴⁸ A *Marseillaise* Abaffy Ferenc fordította verziójának refrénje: *A magyar jakobinusok iratai I.: A magyar jakobinus mozgalom iratai*, s. a. r. BENDA Kálmán, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1957 (Magyarország ujabbkori történetének forrásai), 1049. (A továbbiakban: BENDA I.)

⁴⁹ Az első versszak Kövendi Dénes fordításában: BJÖM I, 503.

⁵⁰ A *Marseillaise* refrénje Verseghy Ferenc fordításában: BENDA I, 1052.

Az egyezés nem lehet véletlen, hisz a szerző jól ismerte a *Marseillaise* szövegét: az induló latinra fordítására felkért Abaffy Ferenc számára a munkát megkönnyítendő – Szolártsik Sándor vallomása szerint – Batsányi adta át az első és az utolsó strófa saját maga készítette magyar fordítását.⁵¹ Feltételezhető, hogy Abaffy később megismertette vele az elkészült latin verziót, sőt, az sem zárható ki, hogy Batsányi figyelemmel kísérte a latinra ültetés munkálatait.⁵²

Nem Abaffy volt azonban az egyetlen, aki a *Marseillaise* latinra ültetésére vállalkozott: a vers ismeretlen fordító tollából sárospataki melodiáriumokban is szerepel. Szarka János gyűjteményében a fonetikusan lejegyzett francia szöveg alá írva olvasható.⁵³ Szembetűnő, s az Abaffy-szövegnél is közelebbi rokonságra utal, hogy e, *Pergamus filii patriae* kezdősorú változat kilencedik sora teljesen megegyezik az *Ode ad Hungaros* kezdőszavaival: *Ad arma, cives!* A hatás iránya azonban nem egyértelmű, Szarka dalgyűjteménye ugyanis 1798-ra datált. Egyfelől tehát: lehetséges – s az eshetőségek közül talán ez a valószínűbb –, hogy a dátumtól függetlenül egy korábban keletkezett, kéziratban vagy szájhagyomány útján terjedő szöveget örökített meg a lejegyző kéz, amelyet egykor, akárcsak Abaffy változatát, Batsányi is ismerhetett, s abból inspirálódhatott. Másfelől azonban: teljesen nem kizárható, hogy a szóban forgó kilencedik sor Batsányi szövegéből került a Szarka által rögzített verzióba.

Az egykori elítéltek közül egyébiránt nem Batsányi az egyetlen, aki az összeesküvés leleplezése után – némi fortéllyal élve – felidézi a francia forradalom emblematikussá vált indulójának szövegét. Verseghy Ferenc az *Uránia* című folyóiratnak a fogság során nála lévő példányába rejtjelezve rögzítette a szöveget.⁵⁴ Batsányi tette ennél jóval vakmerőbb, hiszen széles körben terjesztett nyomtatványban helyezte

⁵¹ TARNAI Andor, *Verseghy Marseillaise-fordítása*, ItK, 70(1966), 3–4, 410.

⁵² Mindehhez lásd: *A Marseillaise latin, magyar, német és szlovák fordítása* [1794 tavasza] = BENDA I, 1046–1055.

⁵³ CSÖRSZ Rumen István, *Közköltészet a többnyelvű Magyarországon (1700–1840) = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. BIRÓ Ferenc, Bp., Argumentum, 2005, 219. Vö. CSOMASZ TÓTH Kálmán, *Maróthi György és a kollégiumi zene*, Bp., Akadémiai, 1978, 209–211. A XVIII. század magyar dallamai: Énekelt versek a magyar kollégiumok diák-melodiáriumaiból (1770–1800), s. a. r., BARTHA Dénes, Bp., MTA, 1935, 51–55.

⁵⁴ TARNAI, i. m., 409–423.

el az utalást, amelyről megjegyzendő: valószínűleg csak az a szűk kör érthette a célzást, aki ismerte Abaffy latin fordítását.

A frissen szabadult államfogoly tehát, miközben épp állami alkalmazást nyert, a szorult helyzetben lévő király és császár megsegítésére Napóleon ellenében buzdítja a magyarokat – ahogy ő fogalmaz, „a szkíták nemes vérét” – fegyverfogásra, s teszi ezt egy olyan verssel, amelynek első sorai a *Marseillaise* refrénjére emlékeztetnek. Ezzel egy időben a köztársaságpárti összeesküvés kapcsán készült védőbeszédjének erősen áthallásos, Horatiust emlegető passzusát jegyzi a barátjának ajándékozott Horatius-kötetbe, amelyben azt hirdeti, hogy történjen bármi, Flaccus lantja töretlenül zeng.

Az 1790-es évtized végének módfelett eseménydús esztendeiben Batsányi úgy tűnik, több alkalommal s többféle közönség előtt öltötte magára Horatius álarcát. Tette mindannyiszor defenzív cselekedet volt: a köztársaságpárti mozgalomban való részvétel okán védekezés a kormányzattal szemben; a kormányzat felé tett szolgálatok okán védekezés a mozgalom többi egykori résztvevőjével és szimpatizánsával szemben; s az imént említettek okán talán egyszersmind önreflexív-önigazoló gesztus is.

E dolgozat nem talált egészen egyértelmű feleletet arra a kérdésre, hogy Gabriele Baumberg miért nevezte későbbi férjét „szkíta Horatius”-nak. Csak feltételezhető, hogy talán ő is ismerhette és olvashatta Batsányi János *Mentőírásának* (latin) szövegét, amelynek egy példányát a költő Bécsben is magánál tartotta; talán Batsányi szóban osztott meg vele bizonyos részleteket az ügghöz kapcsolódóan. Hogy így történt-e, nem tudjuk: erre vonatkozó forrás ma nem ismert. A válaszok után kutatva felelet helyett inkább kérdések, mintsem állítások fogalmazódtak meg. Ezek a kérdések pedig csak újabbakkal gyarapodnak akkor, ha 1796-nál kicsit távolabb tekintünk, például 1809 tájára, amikor Batsányi azért kényszerül a francia csapatokkal együtt Bécsből Párizsba távozni, mert neve Napóleon magyarokhoz intézett kiáltványa lefordítása kapcsán ismét kompromittálódik. Láttuk: néhány évvel korábban, még épp ettől a Napóleontól óvott volna, aki nem mellesleg időközben, egészen pontosan 1804-től szintén császár, francia császár lett. Az egyelőre meg nem válaszolható kérdések sora ismét csak tovább nő, ha Batsányi 1815-ös elfogatása, és linzi száműzetése kerül szóba, az ebben a korszakban íródott verseinek – különös tekin-

tettel *A magyar költő idegen messze földön* címet viselő ciklusra⁵⁵ – gyakran citált mottója Horatius. Ezek viszont már a „nehéz identitás” létének olyan momentumai, amelyek újabb történetek elmesélését, további vizsgálatokat kívánnak.

⁵⁵ BJÖM I, 120–144.

HORATIUS-SZÖVEGEK A 18–19. SZÁZADI MAGYAR ESZTÉTIKAI IRODALOMBAN

BALOGH PIROSKA¹

Horatius művei, elsősorban *Ars poetica* címen ismeretessé váló epistolája² révén, már az ókortól fogva hol erőteljesebben, hol halványabban, de szinte folyamatosan jelen vannak az irodalomról, művészetekről folytatott elméleti gondolkodás diskurzusainak bonyolult szóttesében. Kérdés azonban, hogy amikor ezen diskurzusok az esztétika tudományágának megalapításával intézményesülni kezdenek, vajon milyen helyet kap ebben az újraíródó kontextusban a latin poéta életműve.

A magát az „érzékelés tudományaként” definiáló új tudományos diskurzus origójának tekintett művében, az 1750-ben kiadott *Aestheticában*³ Alexander Gottlieb Baumgarten láthatóan tudatosan és igen sokrétűen használja fel a horatiusi textusokat. Érdekes ezeket a használati módokat közelebbről szemügyre venni, hiszen Baumgarten monográfiája a későbbiek során mintaként szolgált az európai, és ezen belül a magyarországi esztétikai szak- és tankönyvek megalkotásához. A 602, többnyire féloldalas paragrafusból álló kötetben 44 Hora-

¹ A szerzőt a kutatás során az OTKA/NKFIH 108539. számú projekt támogatta.

² Quintus HORATIUS FLACCUS, *De arte poetica liber (Epistulae 2,3)* = HORATII opera, edidit D. R. SHACKLETON-BAILEY, Stuttgart, Teubner, 1995. A továbbiakban: AP.

³ Alexander Gottlob BAUMGARTEN, *Aesthetica*, Traiecti Cis Viadrum, Kleyb, 1750; magyar fordítása: Alexander Gottlieb BAUMGARTEN, *Esztétika*, ford. BOLONYAI Gábor, Bp., Atlantisz, 1999.

tius-említéssel⁴ találkozhat az olvasó, ami ugyan kevesebb, mint a 47 Vergilius-, és a poétikai, retorika, filozófiai vonatkozásokban egyaránt bővelkedő 97 db Cicero-említés, de meglepő módon szignifikánsan több a 22 Quintilianus-hivatkozásnál. A Horatius-referencia jelentősége azért sem meglepő, mert az *Ars poetica* értelmezése Baumgarten korábbi vizsgálódásaiban is központi szerepet töltött be.⁵ A Horatius-utalásokat hivatkozási metódusuk szerint rendszerezve három fő típus rajzolódik ki. Az első két típus voltaképp a korszak művészetelméleti irodalma által szentesített horatiusi szerepkör köré szerveződik, melyek alapjául elsősorban az *Ars poetica* különféle értelmezései szolgáltak. Az első hivatkozástípus, az *Ars poetica* Boileau által újraírt verziója⁶ által megerősítve, Horatiusra mint mintaképre, azaz mint ideális esztétikai íróra referál.⁷ Ezek az idézetek többségükben Baumgarten művében is az *Ars poetica* szövegére mutatnak, és az egész művet referenciális kapcsolatba vonják Horatius eme írásával. A *Bevezetés* egyik indító idézete szerint „Hasonlóan a költőhöz, az esztéta sem lesz, hanem születik,”⁸ a *Bevezetés* zárása pedig az *Aesthetica* felépítését is horatiusi minta mentén vezeti fel.⁹ Éppígy a heurisztikával foglalkozó fejezet is az esztétikai író, nevezetesen az *Aesthetica* írójának meghatározó mintájaként utal Horatiusra.¹⁰ A második idézettípus egy sajátos, aktuálisnak tételezett diskurzushoz kapcsolódva használ-

⁴ BAUMGARTEN, *i. m.*, 11, 13, 47, 61, 86 (2 db), 88, 89, 90, 92, 101, 156, 175, 179, 188, 226, 237, 239 (2 db), 269, 275, 282, 286, 287, 311, 314, 315, 317, 318, 361, 379 (2 db), 400, 410, 434, 435, 446, 447 (2 db), 492, 504, 595, 597, 599. §.

⁵ Bengerd Juul THORSEN, *Baumgarten's Meditations as a commentary on Horace's Ars Poetica*, *Philosophica*, 44(2014), 9–25.

⁶ Nicolas BOILEAU-DESPRÉAU, *L'Art poétique* (1674), ed. M. P. POITÉVIN, Paris, Université, 1833.

⁷ Az ehhez a hagyományhoz tartozó szövegeket összegyűjtve közli: *Horace for Students of Literature: The Ars Poetica and Its Tradition*, ed. by O. D. HARDISON, Leon GOLDEN, University Press of Florida, 1995.

⁸ BAUMGARTEN, *i. m.*, 7. 11.§. Az idézet forrása: AP 408.

⁹ „A dolog legyen első számodra, második a világos elrendezés, végül harmadik helyen gondoldj a jelekre.” BAUMGARTEN, *i. m.*, VIII. 13.§. Az idézet mintája: „cui lecta potenter erit res, nec facundia deseret hunc nec lucidus ordo.” AP 40; Baumgarten alkalmi disztichonja ebből: „Res sit prima tibi, sit lucidus ordo secunda, signaque postremo tertia cura loco.” *Uo.*

¹⁰ „A negyedik esetben kerül az a filozófus, aki lelkiismeretesen többször is foglalkozik esztétikai megközelítésből azokkal az erkölcsi kérdésekkel, amelyeket Horatiustól idéztem (126. §).” *Uo.*, 33. 492.§.

ja fel ugyancsak elsősorban az *Ars poetica* szövegét. Ez a jelen kötetben nem más, mint a 17–18. századi kommentárok¹¹ felvetései nyomán az arisztotelészi valószínűség-elv fellazítása, ezekben az idézetekben tehát a fő cél a fikció és az imaginárius világok létjogosultságának alátámasztása.¹² Végül pedig akad néhány hivatkozás, ahol Horatius, illetve a horatiusi életmű egyfajta exemplumként, mégpedig nem is feltétlenül követendő példaként tűnik fel: kerülendő exemplum lesz Horatius tanítója, Orbilius;¹³ kifejezetten elrettentő példák, negatív exemplumok Horatius eposzkísérletei.¹⁴

A továbbiakban azt fogom megvizsgálni, jelen volt-e a 18–19. századi magyarországi esztétikaoktatásban Horatius életművének referenciális olvasata, s mennyiben módosult a Baumgarten-szöveg által megalapozott hivatkozástechnika, és kiolvashatók-e tendenciák a változások mögött. A vizsgálat során olyan, elsősorban a felsőoktatásban, esetleg a középszintű oktatásban alkalmazott tankönyv- és jegyzetszövegeket tekintek át, amelyek az esztétika tudományának egészét tárgyalják; a speciálisan poétikai és retorikai témákat feldolgozó művek áttekintése (egy Horatiushoz különleges módon kötődő kötetnek, Verseghy Ferenc kötetének kivételével) meghaladja a jelen áttekintés kereteit.

Az első magyarországi esztétikaprofesszor, Szerdahely György Alajos 1778-ban kiadott, *Aesthetica* című tan- és kézikönyve¹⁵ Horatius-vonatkozásainak elemzése előtt fontos hangsúlyozni: az eddigi adatok azt támasztják alá, hogy a magyarországi felsőoktatásban Horatius-szövegek nagyobb mennyiségben épp az esztétika tárgyának 1774-es bevezetésével jelentek meg. Egy, a szak megjelenése előtt, 1774 áprilisában készült kimutatás¹⁶ szerint a nagyszombati egyetem bölcsészettudományi karán fizikát, logikát, matematikát, etikát, köz-

¹¹ Ezekről részletesen: *Horace for Students...*, i. m., 170–172.

¹² BAUMGARTEN, i. m., 19. 447.§; 46. 595.§; 47. 597–599.§.

¹³ *Uo.*, 7. 47.§.

¹⁴ *Uo.*, 10. 61.§.

¹⁵ SZERDAHELY György Alajos, *Aesthetica, sive doctrina boni gustus ex philosophia pulcri deducta in scientias et artes amoeniores...*, I–II, Buda, 1778. Magyar fordítása: Szerdahely György Alajos esztétikai írásai I. *Aesthetica* (1778), ford. és kiad. BALOGH Piroška, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2012.

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, C 67, 1774. Acta Studiorum F.5. No. 38.

igazgatástudományt (*politico-cameraria*), történettudományt és világi retorikát oktattak – e tudományszakok közül egyedül az utóbbi esetben lehetett volna némi remény arra, hogy a retorikai oktatás kontextusában esetleg felbukkannak Horatius-szövegek. Ám a kimutatás szerint a két utolsó tárgyat együtt oktató Katona István történetíró a saját, kifejezetten történettudományi jegyzeteit használta tankönyvként, amelyekben Horatiusnak vajmi kevés szerep jutott. Amikor tehát ugyanezen évben az egyetemi tanulmányok sorába szabadon választható tárgyként bekerül az esztétika, pontosabban: „aesthetica cum literis et artibus amoenioribus”, azaz az ’esztétika és a szépművészetek, széptudományok’ tantárgy,¹⁷ ez egyszersmind az első olyan felsőoktatási tantárgyi keret a bölcsészettudományi karon, amely lehetőséget nyújt Horatius műveinek esztétikai nézőpontú, egyszersmind tudományos oktatására. Az e katedrát elsőként betöltő Szerdahely 1778-as, *Aesthetica* című tankönyve ezért egyszersmind egyfajta irodalom- és művészettörténeti bevezetesként is funkcionált.

A kötetben 54 Horatius-hivatkozást találunk,¹⁸ ami számszerűen is több a Baumgarten-kötet referenciáinál, ráadásul majdnem minden esetben hosszabb idézet is kapcsolódik a hivatkozáshoz Horatius említett műveiből.¹⁹ A Baumgartentől ismert első idézettípus, melyet Boileau műve legitimált, már jóval kisebb hangsúllyal van jelen Szerdahely művében. Ez valószínűleg összefügg a régiek és modernnek vitájának egyre erőteljesebbé váló modern-párti hangvételével,²⁰ amely nem hagyta érintetlenül Horatius mint esztétikai író tekintélyét sem. Ismert Voltaire egyértelmű ítélete, mely a *Dictionnaire philo-*

¹⁷ A tanszék történetének jelenlegi legrészletesebb összefoglalását I. SZENTPÉTERI Imre, *A bölcsészettudományi kar története 1635–1935*, Bp., Pázmány Péter Tudományegyetem, 1935, 280–286.

¹⁸ Szerdahely György *Alajos esztétikai...*, i. m., 21, 26, 29, 39, 45, 49, 52 (2 db), 62, 79, 84, 91, 94, 96, 97 (2 db), 98, 100, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 135, 136 (2 db), 138, 140, 154 (2 db), 156, 157, 165, 166, 173 (2 db), 174, 175, 176, 181, 183, 188, 190, 196, 199, 214, 221, 232, 252, 254, 258, 270, 275.

¹⁹ Megjegyzendő, hogy ez az explicit referenciák száma, a kötetre jellemzőek a jelöletlen idézetek is.

²⁰ A vita magyar kontextusáról I. SZAJBÉLY Mihály, „*Idzadnak a’ magyar tollak*”: irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig, Bp., Akadémiai Kiadó–Univerzitas, 2001, 192–203.; francia kontextusáról Horatius-vonatkozásban: Jean MARMIER, *Horace: en France, au dix-septième siècle*, Paris, Presses universitaires de France, 1962, 109–130.

sophique lapjain került a nyilvánosság elé: „Boileau költészettana fölötte áll a Horatiusénak. A módszer kétségtelenül szépség egy tankölteményben; Horatiusnál ez hiányzik.”²¹ Szerdahely ennél cizelláltabban fogalmaz, és részben más elméleti alapról kiindulva – esztétikaelméletének ugyanis fontos tétele, hogy a művészi szépség paradigmátikus jelleggel függ az adott mű időbeli és térbeli kontextusától. Az ő meglátása szerint: „A költői mesterségről versben értekezett Horatius, Vida és Boileau; azt gondolnád, ugyanolyan mindegyikük műve, ha már maga az eredeti tárgy nem mutatná, hogy mindegyikük eredeti. Oidiposzt megírta Szophoklész, Seneca, Corneille, Voltaire és la Motte; de mekkora különbségekkel!”²² Annál aktívabban használja Szerdahely a Horatius-referenciák második típusát, nevezetesen amikor Horatius-szövegeket kapcsol be aktuális, általa fontosnak tartott diskurzusokba, egyszerre legitimálván velük az adott tematikát, másfelől pedig újraértelmezve az adott Horatius-szöveget. E hivatkozások mentén a következő tematikus csomópontok rajzolódhatnak ki. Egyrészt Szerdahely is referál Horatius műveire a Baumgartennél már megismert, és a korszak lélektani irodalmában²³ is többször körüljárt tematika, nevezetesen az imagináció és a fiktív világok természete kapcsán. Ennek megfelelően a Szerdahely-kötetben is azért szerepelnek a Horatius-hivatkozások, hogy a költői imagináció szabadságát egy, az arisztotelészinél ugyan tágabban értelmezett, de mégis meglévő valószínűség-kritériummal, illetve egyfajta etikai

²¹ „Puisque nous avons parlé de la préférence qu'on peut donner quelquefois aux modernes sur les anciens, on oserait présumer ici que l'Art poétique de Boileau est supérieur à celui d'Horace. La méthode est certainement une beauté dans un poème didactique; Horace n'en a point. Nous ne lui en faisons pas un reproche, puisque son poème est une épître familière aux Pisons, et non pas un ouvrage régulier comme les *Géorgiques*; mais c'est un mérite de plus dans Boileau, mérite dont les philosophes doivent lui tenir compte.” *Oeuvres Complètes de Voltaire, VII, Dictionnaire Philosophique*, ed. Théodore DESOER, Paris, 1817, 387. Az idézetről és kontextusáról l. HEGEDŰS István, *Horatius „Ars poetica”-ja*, Erdélyi Múzeum, 10(1893), 7, 377–400, az idézet magyar fordítása: 378.

²² Szerdahely György *Alajos esztétikai...*, i. m., 156.

²³ Német és magyar kontextusáról l. LACZHÁZI Gyula, *Pálóczi Horváth Ádám Psychológiája és a XVIII. századi lélektani irodalom = Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. CSÖRSZ Rumén István, HEGEDŰS Béla, Bp., Reciti, 2011, 146–147.

kritériummal korlátozzák.²⁴ Új tematikus csomópont viszont a fenséges elmélete, amely Szerdahely kötetében szorosan összekapcsolódik a nagyság és a csodálatos esztétikai kategóriáival. Hogy ehhez a tematikához jó bázist nyújthatnak Horatius művei, azt jól mutatja, hogy a Szerdahely által is ismert Burke a fenségesről szóló értekezésében, amelyre egyébként nem jellemzők az explicit „szakirodalmi” hivatkozások, kétszer is név szerint utal Horatiusra.²⁵ Bár Szerdahely a fenséges megközelítéséhez egy sajátos fogalmi-érzéki hátteret dolgoz ki,²⁶ nem véletlen, hogy számos ponton szinte szó szerint visszahangozza Burke téziseit. Például az „azért annyira édes nekünk mind a csatát a mezőkön, mind a hajót a szelektől és hullámoktól korbácsolt tengeren nézni, mert látjuk, hogy mi ettől a veszedelemtől mentek vagyunk”²⁷ tézise szinte szó szerint olvasható Burke fejtegetésében. Szerdahely kötetében viszont feltűnik annak horatiusi kontextusa is, ami akár médiumnak is tételezhető az angol és a magyar szerző hasonló alapvetése között: „hallgatok Horatiusról, aki hasonlóképp ezen okból tartja jónak a költőt, aki az ő keblét nem valós dolgokkal gyötri, izgatja, csillapítja, hamis ijesztésekkel tölti meg, mint egy mágus, egyszer csak Thébába visz, egyszercsak Athénba.”²⁸ A harmadik tematikus csomópont, mely túlnyomórészt Horatius-szövegek értelmezése mentén épül ki, a látás érzékének kiemelt hangsúlyozása az esztétikai tapasztalás folyamatában. Ez sem új ismeretelméleti alapú felvetés, egyik legismertebb kora 18. századi kifejtése Addisonnak a *Spectator*-ban megjelent tanulmányában olvasható.²⁹ Ami Szerdahely

²⁴ Arisztotelész és Horatius poétikájának 17–18. századi összevetéseiről és együttes értelmezéseiről l. Joshue SCODEL *Imitation and Mimesis* c. szócikkét: *The Classical Tradition*, eds. Anthony GRAFTON, Glenn W. MOST, Salvatore SETTIS, Cambridge, Harvard Univ. Press, 2010, 471–475.

²⁵ Edmund BURKE, *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful = The Writings and Speeches of Edmund Burke*, I, ed. by J. T. BOULTON, T. O. McLOUGHLIN, Oxford, 1997, 206, 317.

²⁶ Erről részletesen l. BALOGH Piroska, *The Reception of Edmund Burke's Aesthetics in Hungary = The Reception of Edmund Burke in Europe*, eds. Martin FITZPATRICK, Peter JONES, London, Bloomsbury Publishing, 2017, 297–312.

²⁷ Szerdahely György Alajos esztétikai..., i. m., 254.

²⁸ Uo., 254.

²⁹ Joseph ADDISON, *A képzelőerő gyönyörei*, ford. GÁRDOS Bálint, Jelenkor, 2007, 11, 1184–1209. Az eredeti írás a *Spectator* 409., 1712 június 19-i számában jelent meg. A *Spectator* magyarországi recepciójához l. Szemlélő: *A Spectator 18. századi magyar fordítása*,

művében igazán jelentős, és amihez Horatius tekintélye szilárd alapot nyújt, az az ezen alapuló vizuális költői hatás és az *iconismus*-elmélet kidolgozása.³⁰ Végezetül feltűnően sok Horatius-hivatkozás sűrűsödik az *Aesthetica* affektus-elméleti részeiben (többek között az öröm, remény, hiszékenység, irigység tárgyalásánál).³¹ Messzire vezetne annak taglalása, vajon milyen szenvedélyelméleti irányzatok eklektikus változata jelenik meg Szerdahely kötetében, de ennek az alapvetően lélektani dimenzióknak ilyen mértékű bevonása az esztétikaelméletbe mindenképpen elmozdulást jelent a baumgarteni alapokhoz képest, így ugyancsak indokolt lehetett Horatius tekintélyének ügyes latba vetése. Végül, rátérve a Horatius-referenciák harmadik nagy típusára, az exemplum-jellegű használatra, erre is bőségesen ad példát a Szerdahely-kötet.³² Az első hivatkozástípushoz hasonlóan itt is érezhető hangsúlyeltolódás a Baumgarten-kötethez képest: több és erőteljesebb locus mutatja fel Horatiust negatív példaként. Például: „Vétséget követ el Horatius, mikor lantját hitvány és kéjvágyó vénasszony kedvéért veri.”³³ Feltételezhetően ennek magyarázata is a régiek és modernek vitájának alakulásához kapcsolható, melynek hatására az ókori tekintélyek kritikája is megszokottabbá, már-már egyfajta elvárássá vált. Ugyanakkor Szerdahely nyilvánvalóan nem kíván ebben a kérdésben radikálisan állást foglalni: „ha valakit a művészet hosszas gyakorlás révén meg nem erősített, mint Homéroszt, Vergiliust, Horatiust, Corneille-t, Molière-t, Boileau-t; ha az az élők és holtak szokásrendszerét meg nem ismerte, ha a legjobb mintákat mindig a szeme előtt nem tartja, akkor nem fog olyan finom, olyan nemes, olyan fenséges képzeteket alkotni.”³⁴

kiad. BALÁZS Péter, LABÁDI Gergely, Szeged, SZTE Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2005.

³⁰ Szerdahely *iconismus*-elméletéről I. BALOGH Pirokska, *Szöveg és kép interakciója: Kazinczy poétikai gyakorlata Szerdahely György Alajos poétikaelmélete tükrében = A nyelvújítás jelvilága: Tanulmányok Kazinczy és a nyelvújítás máig tartó hatásairól*, szerk. BALÁZS Géza, Bp., Magyar Szemiotikai Társaság, 2009 (Magyar Szemiotikai Tanulmányok, 21), 15–21.

³¹ Szerdahely György Alajos *esztétikai...*, i. m., 196, 199, 214, 221, 232. Burke is az AP egyik részletével vezette fel szenvedélyelméleti fejezetét, BURKE, i. m., 317.

³² Szerdahely György Alajos *esztétikai...*, i. m., 97, 131, 136, 166, 173, 176, 182–183, 275.

³³ Uo., 136.

³⁴ Uo., 275.

Szerdahely egyik Horatius-exempluma problémafelvetését tekintve átvezet a következő fontos szövegcsoporthoz. Amint felkiáltás jelzi a szövegben – „Milyen izgatott, milyen aggódó Horatius zsembessége, mikor barátja, Vergilius Athénba hajózik!”³⁵ –, megjelenik egy olyan olvasási-értelmezési metódus, ami az irodalmi művet médiumként értelmezi, mely médium az alkotó érzelmi állapotát (*enthusiasmus*) közvetíti és ébreszti fel újra a befogadóban (*illusio*). Ez az értelmezési mód Schedius Lajos János esztétikaprofesszor 1794–1795-ös Horatius-előadásában majd meghatározóvá válik. Fontos azonban megemlíteni, hogy a Szerdahely-kötet és a Schedius-előadások között eltelt időben több fontos változás is bekövetkezik az európai Horatius-recepcióban. Megkezdődik az eddig általánosan használt (többek között Baumgarten által is idézett) Bentley-féle 1711-es Horatius-kommentárok alapos felülvizsgálata és újraírása.³⁶ Ennek fontos állomását jelentik Christoph Martin Wieland Horatius-fordításának és kommentárjainak³⁷ megjelenése az 1780-as, 1790-es években, illetve Christian Guilhelm Mitscherlich 1800-ban megjelenő Horatius-kiadása.³⁸ Wieland Horatius-értelmezésének magyar recepciója igen számottevő; ezt jelzi, hogy 1811-ben megjelenik a *Horatius levelei Wielandnak magyarázó jegyzéseivel* első kötete, Kis János fordításában.³⁹ Az ő értelmezésében Horatius *Ars poeticája* nem tanköltemény, hanem ironikus szöveg, melyet szerzője a kor *pruritas scribendij*e ellenében írt, az idősebb, fiait az értelmetlen írásdühtől megóvni akaró barát, Piso kérésére. A költemény ezen olvasat szerint voltaképp a baráti érzés és a kor-

³⁵ Uo., 176.

³⁶ Richard BENTLEY, *Q. Horatius Flaccus ex recensione et cum notis Richard Bentleii*, Amsterdam, Wetstein, 1713. Bentley kiadása esztétikatörténeti aspektusból különösen fontos, mivel Baumgarten is bizonyíthatóan ezt használta: BAUMGARTEN, *i. m.*, 47; továbbá THORSEN, *i. m.*, 9–25. A Bentley-kiadás jelentőségéről és a felülvizsgálat folyamatáról l. Charles Oscar BRINK, *English Classical Scholarship: Historical Reflexions on Bentley, Porson, and Housman*, Cambridge, James Clark and Co., 1985, különösen az alábbi fejezet: *The Way from Bentley*, 84–99.

³⁷ A fordításokat és a kommentárokat monográfia vizsgálja: Wolfgang MONECKE, *Wieland und Horaz*, Köln-Graz, Böhlau, 1964; a szövegeket l. *Übersetzung des Horaz von Christoph Martin Wieland*, hrsg. von M. FUHRMANN, Frankfurt, Deutscher Klassiker Verlag, 1986.

³⁸ Q. HORATII FLACCI opera. Illustravit Christ. Guil. MITSCHERLICH Professor Publ. Ordin. in Academia Göttingensi, I-II, Lipsiae, MDCCC.

³⁹ *Horatius levelei, Wielandnak magyarázó jegyzéseivel*, I, ford. Kis János, Sopron, 1811.

társ kritika sajátos dokumentuma. Mitscherlich kötete ugyan csak 1800-ban jelent meg, de a göttingeni professzor szövegkiadását több mint egy évtizedes filológiai előkészület előzte meg. Ezen előkészületről Schedius az 1790-es évek eleji göttingeni tartózkodása során értesülhetett, hiszen Christian Gottlob Heyne számára írt ajánlásából⁴⁰ kitűnik, hogy hallgatta Heyne privát Horatius-szemináriumait. Továbbá egy másik göttingeni professzor, Meiners 1783-ban Schediusnak írt levelében⁴¹ külön informálja az ifjú magyar professzort Mitscherlich Horatius-kiadásának és Heyne Homérosz-kiadásának aktuális állapotáról. Ez a filológiai háttere a fiatal esztétikaprofesszor, Schedius Lajos János Horatius-előadásainak, melyeket az 1794–1795-ös tanévben tartott, és melyek során részletes szövegelemzést adott számos Horatius-költeményről.⁴² Az előadás az esztétikaoktatás keretébe épült be, a fentebb már jelzett, általában Johann Georg Sulzer esztétikai kézikönyvéhez⁴³ kapcsolt mediális elmélet gyakorlati bemutatásaképp. Schedius valamennyi Horatius-szöveg elemzését három részre osztotta: az *Argumentum* a filológiai hagyományt, és a Mitscherlich-kiadásnak megfelelően a keletkezési körülményeket taglalja; az *Analysis* részletes grammatikai-lexikai kommentárokat ad. Az újdonságot a kettő között elhelyezkedő *Sensatio* jelenti: ebben ugyanis azt fejt ki, milyen érzés, érzelem ejtette *enthusiasmus*ba a költőt a költe-

⁴⁰ Az ajánlás szövege: Magyar Országos Levéltár C 67 1791. f. 3. p. 130 = 1520/01. Az ajánlás körülményeiről, Heyne és Schedius kapcsolatáról l. BALOGH Piroška, *Heyne és Schedius Lajos: A tudományos interakció modellje a göttingeni paradigmában = Göttingen dimenziói: A göttingeni egyetem szerepe a szaktudományok kialakulásában*, szerk. GURKA Dezső, Bp., Gondolat, 2010, 127–140.

⁴¹ MTA Kézirattár M. Irod. Lev. 4 - r. 154 sz. 2. levél, Göttingen, d. 13. Febr. 1791. „Mitscherlichs Horaz ist sehr im Werk; in einigen Lagen kommt die 4 Ode des ersten buchs mit seinem Comentar, animadversiones critices, und einer Griechischen metrisch. Uebersetz.“

⁴² Schedius Horatius-előadásairól (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Quart. Lat. 3957.), szövegközléssel l. BALOGH Piroška, *Horatius noster: Schedius Lajos Horatius-előadásai 1794–1795-ből*, *Antik Tanulmányok - Studia Antiqua*, 46(2002), 1–2, 297–310.

⁴³ Johann George SULZER, *Allgemeine Theorie der Schönen Künste. In einzeln, nach alphabetischer Ordnung der Kunstwörter auf einander folgenden, Artikeln abgehandelt*, Leipzig, 1771. Az *enthusiasmus*-konceptiójáról l. Jutta HEINZ, „Für Weltleute hinreichend“ *Populärästhetik in Sulzers Allgemeiner Theorie der Schönen Künste = Johann Georg Sulzer (1720–1779): Aufklärung zwischen Christian Wolff und David Hume*, hrsg. Frank GRUNERT, Gideon STIENING, Berlin, Akademie Verlag, 2011, 191–211; SZAJBÉLY, *i. m.*, 52–83.

mény megírásakor, amelynek aztán hordozójává válva az olvasót is egy sajátos állapotba, *illusió*ba ragadja, (közel) ugyanazt az érzést idézvé fel benne. Ezt a kurzus esztétikaelméleti bevezetőjében így fejt ki: „A költemény tehát, amelyet így alkot meg a költő, sajátos módon kell, hogy nyelvet nyerjen (szóval kifejeződjön és elhangozzék), és csak azt fogja megindítani ilyen módon, aki ugyanolyan hangulatba/hangnembe kerülve olvassa vagy hallja a költeményt, mint amilyenben a költő írta.”⁴⁴ Illetve: „Egységnek kell lennie a lírai költeményben, mivel szükséges valamilyen tárgy, melyet a költő meg akar jeleníteni, és amelyből az ő belső érzelmei keletkeztek, és lelkét teljesen elfoglalja, és minden figyelmét, olyannyira, hogy minden erre látszik utalni – ami pedig nem más, mint az *enthusiasmus*, és e szabály szerint kell megítélni minden költeményt.”⁴⁵ Így például az *Odae* I, 1, a híres, Maecenashoz írott óda értelmezése a hála érzelmvilága köré épül. Az eddig ismert vizsgatételek és hallgatói jegyzetek alapján megköszönhető az a kijelentés, miszerint a magyar esztétika 1750–1850 közötti történetében ez az egyetlen olyan ismert kurzus, amely esztétikaelméleti alapokon nyugvó részletes műelemzést, hermeneutikai teljesítményt nyújtott a hallgatók számára. Schedius közvetlen elődjéről, Julius Gabelhoferről ugyan tudjuk, hogy az elsőéves hallgatóknak Horatius leveleit interpretálta, de nincs nyoma annak, hogy ehhez következetes hermeneutikai gyakorlatot és esztétikai koncepciót kapcsolt volna.⁴⁶ Hogy Schedius koncepciójában mennyire fontos

⁴⁴ „Poema itaq[ue], q[uo]d ita concinnavit Poeta singulari itaq[ue] ratione enunciari et declamari debet, neq[ue] quisquam movetur hac ratione, nisi eodem tono legerit v]el] lectu[m] audierit illud Poemae, quo tono Poema illud Poeta confecit.” L. 41. jegyzet. (Balogh Piroska fordítása.)

⁴⁵ „1a Poemata Lyrica quae vehementiori Sensu alia profecta s[un]t, alia profecta s[un]t, alia mitiores exprimunt, priora dicunt Odae quae Cantiones vocant[ur]. 2a Regu[la] Unitas debet Poemati Lyricae inesse, quia unu[m] aliquod objectum, q[uo]d sibi Poeta [...] repraesentat, ex quo ejus animi sensa profecta s[un]t, totu[m] ejus animu[m] occupat, omnemq[ue] ejus attentionem ita ut omnia ad hoc referat, q[uo]d tamen Enthusiasmu[m], et secundum hanc regulam omnes Lyricae Carmina examinari possunt.” L. 41. jegyzet. (Balogh Piroska fordítása.)

⁴⁶ Julius Gabelhofer Horatius-jegyzeteit I. ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattára, F21. doboz. Szerdahely utóda, Friedrich August Werthes csak exemplumként használta előadásában Horatiust, de nagyon érdekes, hogy nem poétikai, hanem retorikai alapozásra. Az egyetlen előadásairól fennmaradt jegyzetet I. Országos Széchényi Könyvtár, Quart. Lat. 2399. VII.

volt az, hogy az elemzett Horatius-szövegeket maguk a hallgatók is olvassák és tanulmányozzák, azaz tényleges hermeneutikai teljesítményre legyenek képesek, azt jól mutatja az általa szorgalmazott, egyetemi szöveggyűjteménynek szánt Horatius-kiadás története is. Egy 1795. november 28-i feliratban⁴⁷ Schedius Demién Antalnak, a pesti bölcsészettudományi kar rektorának támogató nyilatkozatával együtt arra kéri az egyetem magisztrátusát és a Helytartótanácsot, hogy adjon engedélyt és segítséget egy általa elkészített, kifejezetten az egyetemi hallgatóknak szánt Horatius-kiadás megjelentetésére. A kiadás szükségességét azzal indokolja, hogy pusztán szóbeli magyarázattal, szövegkiadás használata nélkül nem lehet Horatius műveiről előadást tartani, továbbá az elkészült kiadás olcsóbb, ezáltal a hallgatók számára könnyebben hozzáférhető lenne, azonkívül pedig erkölcsi tanító céllal megtisztított, „expurgata” szövegek szerepelnének benne. Azt is megjegyzi, hogy a jövőben Vergilius *Georgicá*ját is hasonló módon szeretné kiadni. A Helytartótanács válasza 1796 februárjából egy rendreutasítás, amiért Schedius professzor nem alkalmazkodik a *Systema Studii Philosophici* című, az aktuális tanrendben megadott előírásokhoz, ahol nem szerepel Horatius ilyen részletes tanulmányozása. Erre Schedius 1796 márciusában, Demién Antal rektor mentegető leveleinek kíséretében, újabb felterjesztést fogalmazott⁴⁸ amelyben egyrészt elmondja, hogy azért nem alkalmazkodott az említett *Systemához*, mert elődeitől nem maradt rá tantárgyi előírás, másrészt kijelenti, hogy az immár ismert *Systemához* alkalmazkodva fog a hallgatók számára szöveggyűjteményt összeállítani, továbbá méltatlankodik, hogy a *Systema* előírja bizonyos görög auktorok (Platón, Thuküdidész stb.) eredeti nyelven való tanulmányozását, holott a valóságban még a görög nyelv alapelemeit sem oktatják hivatalosan az egyetemen. Látható, hogy a diskurzusra erősen rányomja a bélyegét a jakobinus per utóhatása, melyben Schedius maga is gyanúsítottként szerepelt, így érthetőbb a Helytartótanács szakmai és hivatali szempontból indokolatlan visszautasítása – ennek tulajdonítható az is, hogy Gabelhofer esetében ugyanezen cselekménynek (Horatius előa-

⁴⁷ A felirat: Magyar Nemzeti Levéltár C 67 1795. f.12 p.72. 1519/01, szövegét és keletkezési körülményeit l. BALOGH, 2002.

⁴⁸ Magyar Nemzeti Levéltár C 67 1796. f. 9. p. 59. 1517/01, szövegét és keletkezési körülményeit l. BALOGH, 2002.

dások egy feléven keresztül) az 1790-es évek elején semmilyen tanügyi következménye nem volt. Mindenesetre, 1801-ben Schedius ennek ellenére kiadta immár öt évvel korábban összeállított szövegyűjteményét,⁴⁹ mégpedig oly módon, hogy benne szinte valamennyi Horatius-szöveg olvasható, amelyeket 1794–1795-ös előadásában értelmezett. Ezzel párhuzamosan pedig megindult az ógörög szak a pesti egyetem bölcsészkarán, melynek első professzora szintén Schedius lett. Mindezek alapján elmondható, hogy Schedius, feltehetően göttingeni klasszika-filológiai stúdiumai hatására, szakít az eddigi referenciális gyakorlattal, teljes Horatius-szövegek értelmezésre tesz kísérletet egy olyan stúdium keretében, melyet akár gyakorlati, vagy hermeneutikai esztétikának is nevezhetnénk.

Schedius Horatius-előadásaival csaknem egy időben, 1793-ban jelent meg Verseghy Ferenc *Mi a poézis?...⁵⁰* című írása. Bár ez a mű nem oktatási kézikönyv, sokkal inkább egyfajta poétikai és verstani paszkvillus, továbbá az esztétikának csupán egy részterületével, azaz a poétikával foglalkozik, több okból is érdemes itt részletesebben kitérni rá. Egyrészt Verseghy életművének ismeretében elmondható, hogy tudomással bírt a poétika tágabb, esztétikai horizonton való értelmezhetőségéről,⁵¹ másrészt ő maga is számos, az oktatásban használatos, részben esztétikai tárgyú kézikönyv összeállítója volt.⁵² Továbbá ezen írása mindenképpen kiemelkedő Horatius esztétikatörténeti recepciója szempontjából, hiszen a szöveg jelentős részét az *Ars poetica* első magyar nyelvű, ámbár prózai fordítása teszi ki. Verseghy *Ars poetica*-értelmezése ugyancsak sokat köszönhet Wieland kom-

⁴⁹ *Auctores Classici, quos Philosophiae I in annum auditoribus in Universitate Regia Hungarica Pestiensis praelegit D. LUDOVICUS SCHEDIUS AA.LL., et Philosophiae Doctor Anno 1801, Pest, 1801.* A kötet tartalma: Cicero (*De divinat.* II, 1–7; *Acad. quaest.* V, 2–11; *Natura Deor.* I, 26; II, 36–130; *De finibus* I, 6–7), Iustinus (*Historiae* I, 1–8; II, 1–3, 6–8), Sallustius (*Catilina* 1–4, *Iugurtha* 1–4), Horatius (*Odae* I, 1; II, 2, 10, 16; III, 1, 2; *Sermonum* I, 1; II, 6; *Epistolarum* I, 2), Platón (*Menon sive dialogus de virtute*).

⁵⁰ VERSEGHY Ferenc, *Mi a poézis? és ki az igaz poéta? : egy rövid elmélkedés, melyben a költésnek mivolta, eszközei, tzélya, és tárgya ... előállítatnak*, Buda, 1793.

⁵¹ Esztétikai nézeteinek összefoglalását l. MARGÓCSY István, *Verseghy Ferenc esztétikája*, ItK, 1981(85), 5–6, 545–560.

⁵² Erről l. LENGYEL Réka, *The Sources of Ferenc Verseghy's Handbook of Aesthetics (Usus aestheticus linguae hungaricae, 1817)*, megjelenés előtt = *Anthropologische Ästhetik in Mitteleuropa 1750–1850 – Anthropological Aesthetics in Central Europe 1750–1850*, hrsg. von Piroška BALOGH, Gergely FÓRIZS, Hannover, Wehrhahn, 2017.

mentárjainak, mely könyvtárában is megvolt,⁵³ és a szövegben az alábbi módon építi be saját *Ars poetica*-olvasatába: „Horátzius ezen Levéllel, az öreg Pízónak kedvezni akarván, de mintha ezen Atya semmit sem tudott volna felőlle, ennek öregebbik Fiát, a’ ki a’ poézisnak, de kivált a’ dramaticának gyakorlására nagyobb hevességgel esenködött, mintsem egy Római nemes, és nem a’ hivalkodó foglalatosságokra, hanem az Országának nyilvánvaló szolgálattára szüetött Idjúhoz illött volna, a’ Költőmesterség’ titkainak tanítását színelvén, de valóban tsak annak terheit és súlyos akadályait mutatván meg világosabban, helytelen hevességéből vissza téríteni, és indúlatosságát megzabolázni iparkodik. Egyszersmind pedig mindazokat is keményen megfeddi, a’ kik jeles elme és a’ mesterségek ösmérete nélkül szükölködvn, a’ versszerzésre visketést éreznek. Így magyarázza ezen levélnek tárgyát: Wieland, Horátziusnak Német Fordításában. Destau, 1782, in 8.”⁵⁴ Mindamellet, hogy milyen természetességgel és egyszersmind anakronisztikusan építi bele Wieland interpretációjába Verseghy a korabeli magyarországi nemesség társadalmi és költői szerepeire vonatkozó elvárásokat és előítéleteket, jól megfigyelhető, hogy Wieland értelmezéséből ő nem az érzelmi indítást emeli ki, annak ellenére, hogy az *enthusiasmus*-konceptió sulzeri változatának hatása ebben a műveiben is érezhetően jelen van. Sokkal nagyobb hangsúlyt fektet Horatius művének kritikaként, mégpedig visszatarató, ironikus kritikaként történő értelmezésére. Ez az értelmezési irányvonal szintén nem új: Pope *Essay on Criticism* című, nagyhatású műve már évtizedekkel korábban ráirányította az európai olvasók figyelmét.⁵⁵ Nem véletlen, hogy a Verseghy-szöveg, mely témáját tekintve az időmértékes verselés alapvető poétikai rekvizitumként való felfogása mellett harcol, nem verses formában hozza Horatius művét, ami ezáltal kiválik a körülötte közölt *Költeményes enyelgések* időmértékes exemplárjai közül. Az utóbbiak ugyanis valóban exemplárok, illusztrációi a Verseghy szerint esztétikailag értékes költészetnek, míg Horatius művének magyar fordítása nem egy műalkotás átültetése magyar

⁵³ DEME Zoltán, *Verseghy könyvtára*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1985; a 128., 129., 607. tétel a könyvtárjegyzékben.

⁵⁴ VERSEGHY, *i. m.*, 49.

⁵⁵ Pope művét, és annak az AP-hoz való viszonyát l. *Horace for Students...*, *i. m.*, 213–256.

nyelvre, hanem egy esztétikai szakirodalmi szöveg prózai formában történő (hiszen a tartalma a lényeges!) elérhetővé tétele a magyarul olvasók számára. Horatius mint szakirodalmi szerző azonban nem esztétikai írói minőségben van itt megidézve, hanem mint „alkalmazott esztéta”, azaz kritikus. Nem véletlen, hogy mottóként épp a 304–310-es sorokat emeli ki, itt még latinul, Verseghy: „Hát a fenkőnek tisztit most felveszem, amelly / A vasat élessé teszi, bár maga metszeni nem jó. / Megmondom, noha szándékom nincs írni poémát, / A Költő tisztit: honnan vegyen, amire néki / Van szüksége; s nevét mi segíti poétai hírre; / Elmondom, mi helyes, mi nem; és mely jóra vezérli / A tudomány; s neki melly nagy kárt szül az ostoba bolygás.”⁵⁶ Horatius tehát nem mintaműveket, az esztétikai vizsgálat számára ideális objektumokat létrehozó költő (ahogyan Schedius előadásaiban láttuk), hanem a kortárs művészi gyakorlatra kemény és ironikus gesztusokkal hatást gyakorló kritikus szerepét erősíti – éppúgy, ahogyan majd közel két évtized múlva Byron teszi azt vitriolos, kora irodalmát reguláló Horatius-parafrázisaiban,⁵⁷ vagy Teleki József, aki ugyanezt a Horatius-mottót fogja majd választani a nyelvújítási viták kereszttüzeiben az *Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítése módja* című kötetéhez.⁵⁸

Mindezek után felvetődik a kérdés, hogy mi maradt érvényes e Horatius-használati mintákból a 19. századi esztétika tankönyvekben. Greguss Mihály 1826-os, középiskolai tankönyvként készített *Compendium Aestheticum*ának⁵⁹ német mintáiban, Krug és Bouterwek esztétikai kézikönyveiben⁶⁰ ugyanis radikálisan csökken, voltaképp néhány exemplum-jellegű említésre korlátozódik, a Horatius-referenci-

⁵⁶ „Ergo fungar uice cotis, acutum / reddere quae ferrum ualet exsors ipsa secandi; / munus et officium, nil scribens ipse, docebo, / unde parentur opes, quid alat formateque poetam, / quid deceat, quid non, quo uirtus, quo ferat error.” AP 304-308, VERSEGHY, *i. m.*, címlap recto. (Virág Benedek fordítása.)

⁵⁷ Byron Horatius-parafrázisa: *English Bards and Scotch Reviewers*, 1809; *Hints from Horace*, 1811 (megjelent: 1831). Bemutatásukat és angol szövegrészletet l. *Horace for Students...*, *i. m.*, 257–392.

⁵⁸ TELEKI József, *Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítése módja*, h. n., 1818.

⁵⁹ GREGUSS Mihály, *Az esztétika kézikönyve – Compendium Aestheticae*, 1826, ford. POLGÁR Anikó, Pozsony, Kalligram, 2000.

⁶⁰ Wilhelm Traugott KRUG, *Versuch einer Systematischen Enzyklopädie der Schönen Künste*, Leipzig, 1802; Friedrich BOUTERWEK, *Aesthetik*, Wien, Prag, Haas, 1807.

ák száma. Ugyanez a tendencia megfigyelhető Greguss tankönyvében is, azzal a különbséggel, hogy a kötet nyolc Horatius-hivatkozása mintegy összefoglalóan visszautal és őrzi a magyar szakirodalom Horatius-referenciáinak hagyományát. A szerző a tudománytörténeti bevezetőben utal Horatiusra mint esztétikai elméletíróra, kiemelve az *Ars poeticát*.⁶¹ Felhasználja Horatius verseit bizonyos esztétikai témák (az összhang, a báj és az elégia) illusztrálására.⁶² A verssor és a költői ritmus kapcsán pedig már-már egyértelműen visszautal az imént vizsgáلت Verseghy-szöveg alaptételére, mégpedig éppúgy, ahogyan Verseghy is tette, saját tételének, kritikus szemléletének illusztrálására Horatiust idézvén: „Sose mondd, hogy elég csak / verssorokat szerkeszteni, és sose hidd, hogy a köznap / nyelvezetén írok, mint jómagam is – csupa költő. / Ám akiben szellem van s isteni láng, ki nek ajkán / nagy dolgok zengnek, neki add e nevet jutalomként.”⁶³

Ezzel a kötettel közel egy időben, 1828-ban jelent meg Schedius Lajos János egyetemi tankönyve, a *Principia Philocaliae*.⁶⁴ Ebből a kötetből, hasonlóan a kortárs német esztétikai monográfiákhoz, teljes egészében eltűnik a Horatiusra mint esztétikai szakíróra utaló referenciatípus. A szerző a korábbi magyarországi esztétikai hagyományra is csupán egy ponton utal vissza: a fenséges és a bájos kapcsán a Burke-kötetből már ismert, és Szerdahely által is felhasznált módon Schedius kötetében is megjelennek a Horatius-utalások.⁶⁵ Van azonban egy olyan témakör, amelyhez korábbi esztétikai szövegek nem kapcsolnak Horatius-idézeteket: nevezetesen a felvázolt esztétikaelmélet antropológiai, vagy ha úgy tetszik, neohumanista jellege. Több ilyen szöveghely is fellelhető Schedius jegyzeteiben, a legjobb példa talán a következő: „Ezt a hiányt, ami miatt az értelmi képesség műveletlenül, faragatlanul működne, az egyenrangú külsődleges kapcsolatot, mely belsővé válhat, kompenzálni tudja, és el tudja juttatni ily módon az emberi kultúra fokára. Helyesen mondja ugyanis a venu-

⁶¹ GREGUSS, *i. m.*, 20–21.

⁶² *Uo.*, 70–71, 76–77, 98–99, 190–191, 202–203, 220–221.

⁶³ Quintus HORATIUS FLACCUS, *Sermones*, I, 4, 40. Az idézet helye: GREGUSS, *i. m.*, 190–191.

⁶⁴ SCHEDIUS Lajos János, *Principia philocaliae, seu doctrinae pulcri, ad scientiae formam exigere conatus est*, Pest, 1828. Magyar fordítását l. *Doctrina pulcri: Schedius Lajos János széptani írásai*, kiad. BALOGH Piroška, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005.

⁶⁵ SCHEDIUS, *i. m.*, 1, 19, 144, 148, 237. §.

siai költő: „A tudomány a belénk született erőt növeli, / a megfelelő műveltség erősíti a keblet.” Carm. IV, 4, 33 sqq. – „»Én nem látom be, hogy a tudomány gazdag adottság nélkül, / sem pedig a műveletlen értelem bármit is tehetnek: egyikük / a másik segélyére szorul, és barátként egyesülnek.« Epist. II, 3, 409. sq.”⁶⁶ A körvonalazott esztétika-elmélet középpontjában álló embereszmény legfontosabb vonása a kötet szerint az öntudat, melynek mibenlétét ugyancsak egy Horatius-idézet világítja meg: „Ugyanakkor az öntudatos, ’önmaga tudatában lévő’, azaz συνειδως egyszersmind azt is jelenti, hogy ’másnak tudatában lévő’, azaz συνιζορον. Nagyon sokban különbözik ugyanis egymástól: valamely dolog tudatában lenni, öntudatosnak lenni („conscire sibi”, Horatius ep[istolae] I, 1, 60.), önmaga tudatában lenni. 2 Epistulae (Költői levelek) I, 1, 60.”⁶⁷ Nyilvánvaló, hogy ez a tematika erőteljesen visszautal a 18. század végi göttingeni neohumanizmus ekkor már sokak által elavultnak tételezett alapjaira. Ugyanakkor értelmezhető egyfajta emlékéllításként is: a neohumanista antropológia alapjait Göttingenben, Johann Christian Gottlob Heyne Horatius-szemináriumain, az 1790-es években megismerő Schedius tollából ez a szinte anakronisztikus elem egy kortárs vonatkozásoktól hemzseggő, egészében egyáltalán nem elavult esztétikai monográfiában egyfajta személyes hitelt és koherenciát is ad a szövegnek.

Még ha jelenléte ritkul is a 19. századi esztétikaelméleti szövegekben, Horatius mégsem vész el, csupán átalakul. Ahogyan a Schedius-szöveg felmutatja, és a Greguss-kötet már elővételezi, a Horatius-idézetek immár nem az objektívnek tekintett esztétikai tézisek illusztrációjaképp, tekintélyelvű megerősítőjeképp jelennek meg. Horatius írásai egyre inkább azt a szövegteret kezdik reprezentálni, mely az esztétikaelmélet belső, szubjektív hitelességét, dilemmáit, illetve szubjektumhoz kötöttségét jeleníti meg. Nem véletlen, hogy Greguss Ágost 1849-es esztétikaelméleti tankönyvében⁶⁸ akkor hivatkozik Horatiusra, mikor azon tűnődik, vajon a bordalok megírásához valóban boros állapotban kell-e lenni, és elmélyülten töpreng a magyar ember részegségének fokozatai felett.⁶⁹

⁶⁶ Uo., 144. §.

⁶⁷ Uo., 1. §.

⁶⁸ GREGUSS Ágost, *A szépszéztet alapvonalai*, Pest, 1849.

⁶⁹ Uo., 131. 1. jegyzete.

A fentiek alapján elmondható, hogy a Horatius-szövegek értelmezése termékenyen összefonódott a magyar esztétikai diskurzussal 1770–1800 között, és ez meglepően tartósnak bizonyult.⁷⁰ Ugyanakkor, míg a Horatius-szövegek elméleti szinten kifejezetten a 18. századi esztétikai diskurzusok tematizálására voltak alkalmasak, 1850-re Horatius egyre ritkábban jelenik meg tekintélyként, akár mint exemplum, akár mint szakirodalom. Azonban mintaként megmarad, mégpedig új funkcióban: elméleti esztétikai értekezések helyett előbb kritikai szövegeket ihlet, majd olyanfajta ironikus-szubjektív újragondolásra késztet, mint többek között a *Vojtina Ars poeticája*. Arany János költeménye érzékletesen mutatja ama folyamat végpontját, ahogyan Horatius felülmúlhatatlan tekintélyszemélyből, esztétikai tanítómesetrből költőtársrá válik:

Idea: *eszme*. Nem szó, nem modor.
 Azt hát fejezzen ki vers, kép, szobor:
 S eszményi lesz Béranger, mint Horác,
 Vagy a görög, melyet ő magyaráz;
 Nem is kell a bajzos Berzsenyi
 Vállára ó palástot metszeni:
 Jobb, hogy találva ő van és kora,
 Mint régi Hellász... fűzött bocskora!

⁷⁰ Ezt jól mutatja a *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 2015/3. száma, mely teljes egészében Horatius *Ars poeticájával* foglalkozik.

PYRKER JÁNOS LÁSZLÓ: *TUNISIAS* (1820)

V. KÁROLY ÉS A KORA ÚJKORI ÉSZAK-DÉL KONFLIKTUSOK
A RESTAURÁCIÓ KORÁNAK KLASSZICISTA HŐSEPOSZÁBAN*

WILHELM KÜHLMANN

A *Tunisiás* című, hozzávetőlegesen tízezer hexametert tartalmazó történelmi témájú verses eposz¹ tizenkét énekből áll: már e jellemzőjével is Vergilius művével vetélkedik. Először 1820-ban jelent meg, s olaszra is, magyarra is lefordították. Témájául a szerző, az osztrák-magyar főpap, Pyrker János László (1772–1847)² V. Károly észak-afrikai had-

* A tanulmányt Doncsecz Etelka fordította. A fordítás az MTA – DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport munkálatainak keretén belül készült. A kutatócsoport vezetője: Debreczeni Attila.

¹ A dolgozatban a *Tunisiás*ból származó idézetek az alábbi kiadás oldalszámaira utalnak: Johann Ladislav PYRKER's *Sämmtliche Werke: Neue und durchaus verbesserte Ausgabe: Tunisiás: Ein Heldengedicht in zwölf Gesängen*, Stuttgart und Tübingen, J. G. Cotta'scher Verlag, 1855. Mivel ebben a kiadásban a verssorok nem számozottak, sajnos csak oldalszámokra hivatkozva idézhetek. Figyelmen kívül kell hagynom emellett azokat az eltéréseket, amelyek Pyrker művének különböző nyomtatott verziói között mutatkoznak. Tanulmányomhoz talán javasolható lenne az eposz pontos formai, eszmétörténeti, valamint szöveggenetikai analízise, e feladat elvégzésére azonban jelen keretek között nem vállalkozhatom. [A tanulmány magyar változatában a *Tunisiás*ból idézett szöveghelyek magyar fordításai Udvardy János fordításában szerepelnek: *Pyrker' Tunisiása: Az eredeti német textus' általjában megtisztított és újra átdolgozott legközelebbi 1839-ki kiadása szerént*, ford. UDVARDY János, Buda, Magyar Kir. Egylet, 1839. – D. E.]

² Pyrker életéhez és műveihez a legfontosabb forrás a szerző önéletrajza: Johann Ladislaus PYRKER, *Mein Leben 1772–1847*, hrsg. Aladar Paul CZIGLER, Wien, Böhlau, 1966 (*Fontes Rerum Austriacarum Österreichische Geschichtsquellen I. Abteilung: Scrip-*

járátát (1535)³ választotta. A mű, amely nyomtatásban a Cottánál megjelent háromkötetes kiadásban több alkalommal napvilágot látott

tores, 10. Band). Számos értékes adalékot tartalmaznak az alábbi művek is: Caroline PICHLER, *Denkwürdigkeiten aus meinem Leben*, hrsg. von Emil Karl BLÜMML. München, Georg Müller, 1914, I–II.; Viktor SUCHY, *Nikolaus Lenau und Ladislaus Pyrker*, Lenau-Forum, Jg. 5, Folge 1–4 (1973), 42–56; Uó, *Franz Grillparzer und Ladislaus Pyrker* = Uó, *Studien zur österreichischen Literatur: Zum 80. Geburtstag*, hrsg. von Heinz LUNZER, Wien, Dokumentationsstelle für Neuere Österr. Literatur im Literaturhaus, 1992 (Zirkular, Sondernummer 32), 167–196; Ernst Joseph GÖRLICH, *Ladislaus Pyrker: Mit Krummstab und Leyer*, Graz–Wien, Stiasny, 1958. Az említett kötet egy szerkesztői előszóval ellátott antológia, amely nem tér ki a *Tunisia*sra. Mind ez ideig az egyetlen és így a legfontosabb monográfia Pyrkeréről: Roland DOBERSBERGER, *Johann Ladislaus Pyrker: Dichter und Kirchenfürst*, St. Pölten–Wien, Verlag Niederösterreichisches Pressehaus, 1997. Itt a *Tunisiáról* különösen: 138–149. Lásd még: Kálmán KOVÁCS, *Johann Ladislaus Pyrker oder die Verweigerung kultureller Differenz – eine Fallstudie = Gedächtnis – Identität – Differenz: Zur kulturellen Konstruktion des südosteuropäischen Raumes und ihrem deutschsprachigen Kontext*, hrsg. von Marijan BOBINAC, Wolfgang MÜLLER-FUNK et al., Tübingen und Basel, Francke, 2008, 43–54. Itt az úgynevezett „Pyrker-pör”-ről is szó esik, lásd ehhez még: Ilona T. ERDÉLYI, *Deutschsprachige Dichtung in Ungarn und ihre Gegner um 1820–1830: Der „Pyrker-Streit”*, Jahrbuch der ungarischen Germanistik, hrsg. von Antal MÁDL, Hans-Werner GOTTSCHALK, Bp.–Bonn, ELTE Germanistisches Institut, DAAD, 1997, 14–21; Alexander LÄUCHLI, *Der Dichter Johann Ladislaus Pyrker (1772–1847)*, Doktorische Dissertation, Zürich, 1994 (ez utóbbi a *Tunisiashoz* sajnos teljesen használhatatlan, különösen: 103–105); Walter SAUER, *Ladislaus Pyrker und die „Piraterie“ in Nordafrika: Kolonialpropaganda eines österreichischen Dichters im Vormärz?*, Wiener Geschichtsblätter, 63(2008), Heft 1, 25–25, itt különösen: 35. Sauer teljesen helytelen választ ad a címbe feltett kérdésre: „Pyrker művében tehát valóban tetten érhető a koloniális propaganda.” A *Tunisia*s kapcsán kiegyensúlyozott és termékeny megközelítésekben gazdag a kortárs szakirodalomból a következő publikáció: Madleen PODEWSKI, *Geister, Helden und Pyrker: Zur Integration von Gattungsnormen und Herrscherhistoriographie in Tunisia = Von Sommerträumen und Wintermärchen: Versepen im Vormärz*, hrsg. von Bernd FÜLLNER, Karin FÜLLNER, Bielefeld, Aisthesis, 2007 (Forum Vormärz Forschung, Vormärz-Studien XII), 73–89. Mindezek mellett itt említendők az alábbi lexikon-szócikkek is: Constantin von WURZBACH, *Pyrker von Felső Ór*, *Johann Ladislaus = Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, 24. Theil, Wien, k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1872, 115–126; August SAUER, *Johann Ladislaus Pyrker v. Oberwart = Allgemeine Deutsche Biographie*, 26. Band, Leipzig, Duncker & Humblot, 1888, 790–794; valamint Cornelia Fischer szócikke az alábbi kiadványban: *Killy Literaturlexikon*, 2. vollständig überarbeitete Auflage, hrsg. von Wilhelm KÜHLMANN in Verbindung mit Achim AURNHAMMER u. a., Bd. 9 (2010), Ndr. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2016, 369.

³ A tuniszi hadjárát történeti háttere kapcsán csupán Karl Brandi máig impozáns művére utalok: *Kaiser Karl V.: Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches*, München, F. Bruckmann, 1937. Második kiadása: Frankfurt am Main, Societäts-Verlag, 1979. Itt különösen érdekes: 303–309. Lásd továbbá a mű második kötetét: Karl BRANDI, *Kaiser Karl V.: Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches*:

(1832, 1839, 1843, 1855, 1857), végigkísérte Pyrker hosszú életpályáján: a hősköltemény megírásához az első előmunkálatokat még türnitzi plébánosként végezte (1810), s a felső-ausztriai Lilienfeld ciszterci apátságának priorjaként (1811-től) – főként 1813 és 1817 között, tehát a Napóleon legyőzése utáni időszak és a Bécsi Kongresszus atmoszférájában – folytatott intenzív forrásfeltáró munkája szolgáltatta az alapot a poétikai munkálatok következő fázisához.

Csupán futólag utalhatok arra a tényre, hogy Pyrker *Tunisiása* éveken át alakulófélben volt, azaz a szerző az első kiadás szövegén újra és újra javításokat végzett, s a legkevésbé sem a számos sajtóhiba miatt, hanem lexikai, stilisztikai, koncepcionális okokból és a kompozíció tökéletesítése érdekében. Módosításai olykor hosszabb szakaszok betoldásával vagy éppen elhagyásával jártak. Ezt bizonyítja a *Sämmtliche Werke* 1832-es kiadása első kötetének (amely már címlapján is feltünteti, hogy „új és teljesen megjobbított kiadás”)⁴ nyomdai példánya, amely az egri Főegyházmezei Könyvtárban őrzött Pyrker-hagyatékban található. E kötet lapjain számos változtatás látható, amelyeket tintával, illetve ceruzával hajtottak végre, legalább két korrektúraforduló során. Az e példányon – amely fontos dokumentum egy majdani kommentárokkal ellátott történeti-kritikai kiadáshoz – érvényesített módosításokat jelen tanulmányban csak néhány, a 3–4. oldalról (az első ének kezdete) valamint a 14–15. oldalról vett példa alapján illusztrálom:

1.) A 3. oldalon: három verssorból álló hozzátoldás található, valamint ehhez stilisztikai javítások. Ilyen a történeti értelemben túlszűk „Danubiens Christen” („a Duna keresztényei”) kifejezés átfoglalmazása; vagy a 7. sorban az „in brausender Eile” („viharos sietségben”) szöveghely cseréje („in freudigem Eilflug”, „örvendező sebes szárnyalásban”), ahol a „freudigem” utolsó szótagjánál bizonytalan-ság nyomai látszanak (kétszeres korrektúra).

2. *Quellen und Erörterungen*, München, F. Bruckmann, 1941. Második kiadása: Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1967. Itt különösen érdekes: 251–253.

⁴ Jelzete: Y. V. 37. Egri látogatásom alkalmával Tüskés Gábor közreműködésének köszönhetően lehetőségem volt arra, hogy az egri Főszékesegyházi Könyvtárban betekintést nyerjek a Pyrker-hagyatékba. Szívélyes köszönettel tartozom részint Dr. Löffler Erzsébet ny. könyvtárigazgató asszonynak, aki bemutatta számunkra a gyűjteményt, s épp így Balogh Ferenc könyvtárigazgatónak is, aki a kötetet digitalizálta.

2.) A 4. oldalon a 2. sorban a szöveg megváltoztatásával történt javítás a metrikán, és a „jetzo” („most”) szóval a mondatot a pontos szituációhoz igazították. A 4. sorban a visszatetsző, szerencsétlen „Blut’s für Tausender Rettung” („ezrek szabadulásáért ontott vér”) megfogalmazást a következőre cserélték: „wechselnden Schlachten-geschicks” („a váltakozó hadiszerencséért”).

3.) A 14–15. oldalon 33 teljes sor került törlésre, melyekben a bibliai Teremtés könyvének kifejtése és a meghalt és vándorló lelkek szellemszerű és éteri testének leírása olvasható. Nyilvánvaló – s emiatt csakugyan nem illik erre a helyre –, hogy ez a szakasz támaszkodik a kora romantikus magnetizmusra és mesmerizmusra. Ezen áramlatoknak Pyrker már 1830 előtt a hatása alá került, s emiatt később Weinsbergbe utazott, hogy meglátogassa a romantikus gyógyászat iránt elkötelezett orvost és költőt, Justinus Kernert (1787–1862).⁵

Tanulságos összevetni a *Tunisiast* Vergilius *Aeneis*ével. Jelen tanulmány szűkös keretei között azonban csupán arra van mód, hogy felsorolásszerűen és példákat kiemelve ráirányítsam a figyelmet a hasonlóságokra és a különbözőségekre a szereplők megformálását és helyzetét, az ábrázolástechnikát, a motívumokat, a cselekménystruktúrát és az eposzi kellékeket tekintve, s egyszersmind fényt vessek metatörténeti és rejtett kortörténeti adalékokra is. Önálló dolgozat témája lehetne – ezért e vonatkozásra jelen tanulmányban nem térek

⁵ Pyrker mágnesez kúrájáról lásd: DOBERSBERGER, *i. m.*, 524–528, a Kernernél tett látogatásról (1843) különösen az 508. oldalt. Kerner lelkes, 1843. december 20-án kelt köszönőlevelét (Eger, Pyrker-hagyaték, jelzete: Ms. 1040/103). Dobersberger csak kivonatosan idézte. A levél teljes szövegének magyar fordítása: „Öexcellenciája! vagy inkább: kimondhatatlanul tisztelt Érsek Úr! Kegyes levelét az érdekes írásokkal együtt kézhez vettem, s ezért szívélyes és szívből jövő köszönetet mondok! Az Ön házacskámban tett – ah! csak oly rövid! – látogatása olyan volt számomra, mint egy égből alászállt hírnök megjelenése, s még mindig bevilágítja életem éjszakáját. Bár csak egyszer keblére borulhatnék, s meggyónhatnám vagy elmondhatnám Önnek, ami bánt – megkönnyebbülhetnék. Csak az ég tudja, látom-e Önt ismét! Megkérem Cotta urat, hogy mellékelje Önnek egy kis írásomat, remélem, megteszi. Tartsa meg az ég még sokáig áldásokban gazdag életét! Áldását és imáját kérem! A legmélyebb tisztelettel és szeretettel legalázatosabb szolgája, Dr. Justinus Kerner, Weinsberg, 1843. 12. [?] 20.” A levél átírásához nyújtott baráti segítségéért köszönettel tartozom Dr. Janinan Reinboldnak (Heidelberg).

ki – a Pyrker által felhasznált történeti források vizsgálata, amelyekre önéletírásában⁶ és az eposzhoz készített észrevételeiben utal.⁷

A Pyrker-levelezés és az először 1966-ban kiadott önéletrajz adatai szerint a tiroli gyökerekkel rendelkező családból származó fiú, akinek édesapja jószágigazgató volt, már iskolásfiúként rajongott Jeruzsálem visszafoglalásának történetéért, mindenekelőtt pedig V. Károly császárért. E történetben azonban később már nem elsősorban az újabb, Jeruzsálemért indított keresztes hadjárat volt az, ami rokonszenvet ébresztett benne, hanem az együttérzés azokkal a keresztes rabszolgákkal, akiket a Földközi-tenger térségében észak-afrikai muszlim kalózkodók foglyul ejtettek, majd Tuniszba és Algírba hurcoltak. Könnyen belátható, hogy ez mint téma még a biedermeier korának irodalmában is – éppúgy, mint annak előtte – aktualitással bírt. Gondoljunk csak néhány vonatkozó versre és Annette von Droste-Hülshoff (1797–1848) *Die Judenbuche*⁸ című, ismert novellájára (első kiadása: 1842), amelyet a *Geschichte eines Algier-Sklaven*⁹ ihletett. Pyrkerről emellett időnként azt terjesztették – még ha ő ezt vissza is utasította –, hogy egy időre észak-afrikai kalózkodók kezére került.

Mivel azonban Pyrkernél V. Károly nem azért indul harcba, hogy egy muszlimok által uralt területet meghódítson – még akkor sem, ha az előzőtt Muley Hassan oldalán, annak kérésére Chaireddin Barbarossa ellenében beleavatkozik az ottani trónviszályokba –, véleményem szerint helytelen azt állítani – még ha az illeszkedne is a népszerű irányzatokhoz –, amit Walter Sauer:¹⁰ ő tudniillik Pyrker művét leegyszerűsítve és a körülményeket figyelembe nem véve azt a „koloniális propaganda” vádjával rágalmazza meg. Még akkor sincs ez így, ha Pyrker eposza közvetetten érinti a korban a Földközi-tenger nyugati partján uralkodó konfliktusok s a kalózkodók okozta tarthatatlan

⁶ PYRKER, *Mein Leben...*, i. m., 41., a hozzá kapcsolódó jegyzet: 273–275. E lapokon Pyrker az alábbi szerzők műveit említi: Jovius, Eutropius, Robertson, Ferrera és Sepulveda.

⁷ *Anmerkungen zur Tunisias* = PYRKER, *Sämtliche Werke...*, i. m., 387–410.

⁸ *A zsidóbükk*

⁹ *Egy algíri rabszolga története*. A mű szerzője: August von Haxthausen. A szöveg megjelent az alábbi kiadványban: Annette von DROSTE-HÜLSHOFF, *Historisch-kritische Ausgabe: Werke, Briefwechsel 5: Prosa 2: Dokumentation*, bearbeitet von Walter HÜGE, Tübingen, Niemeyer, 1984, 214–223. A mű szüzséjéhez tartozik Droste-Hülshoff *A megtorlás* című balladájában a kegyetlen „kalózhajó” története is.

¹⁰ SAUER, *Ladislau Pyrker...*, i. m.

helyzet elleni katonai-politikai védekezés kérdését. Éppily kevésbé tekintem kolonializmusnak a békeajánlatot, amely a hetedik énekben olvasható, amikor Alba hercege a tenger szabadsága érdekében egy nagy, Hugo Grotiusra emlékeztető védőbeszédet ad elő Chaireddin Barbarossa előtt, aki dührohamában válasz gyanánt halálosan megfenyegeti a békeküldöttet:

Frei ist das Meer: ein Bild der ewigen Vorsicht, umher, rings
Hält es die Erd' umfaßt! Auf seinen unendlichen Bahnen
Fliege des emsigen Kaufmanns Schiff mit schimmerndem Fittig,
Schnell von Port zum Port, im völkerverbindenden Handel,
Freudig den Segen der einen Welt der andern zu spenden;
Willig trag' es, wenn Noth es erheischt, ein muthiges Kriegsvolk,
Das sich erhob des Wüthrichs Macht zu begegnen – zu wehren
Unterdrückung und Schmach, im blitzbewaffneten Bollwerk,
Hin zum sicheren Sieg; doch mög' es, empört, in den Abgrund
Schleudern das Schiff und den Räuber zugleich, der, schön den Gewinns froh,
Seine Fluthen entweiht, der Knechtschaft Opfer zu häufen!
Unsere Losung sey: des Meeres allsegnende Freyheit! –¹¹

Hogy Pyrker azok közé tartozott-e, akik látták Bécsben a holland festő, Jan Cornelisz Vermeyen – aki elkísérte V. Károlyt hadjáratára – gobelinjeit (illetve ezek mintáit vagy másolatait), nem tudom bizonyosan, de valószínűsíthetően igen.¹² (1. és 2. kép)

¹¹ PYRKER, *Sämmtliche Werke...*, i. m., 180. „A' tenger szabados, – melly körülül ölelve egész föld' / Széleit, egy leghűbb jele a' szent gondviselésnek. / Had szálljon szabadon hátán biztos repüléssel / Szárnya lobogva el a' gyors kalmár' fűrge hajója, / Révről révre, hogy így egyik részbeli világnak / Aldását vigye, 's a' másikkal örömben közölje, / Népeket éltetvén egymást csatoló csere által. – / Hadd vigye el hátán, szüikség kívánva, szerencsés / Széllal azon bátor népet, melly felkel, az ádáz / Zsarnok' erőszakját letiporni, 's az elnyomatástól / És le alázástól társát megmenteni, ön hű / Villám készületű mentség' várába vonúlva, / Hadd vigye gyorsan el a' legbiztosb győzedelemhez: / Egyszersmind pedig a' mélység fenekére sodorjon / Olly rablási hajót, 's vele a' rabló' seregét is, / A' ki zudár nyereségért megszentelteleníti / Habjait, áldozatit gyűjtvén a' szolgáltságának. / Jelszónk légyen azért: a' tengeri tiszta szabadság!" *Pyrker' Tunisiása*, i. m., 122.

¹² A témához lásd: Kurt STEINBACH, *Jan Cornelisz Vermeyen*, *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft*, 6(1931), 83–113.

Pyarker egyebek mellett egyik 1822-ben kelt, Johann Heinrich Jäck, bambergi könyvtároshoz írt levelében is elismételte a *Tunisias* keletkezéstörténetének számára fontos momentumait és motívumait:

Ott [mint az apátságához tartozó mezőváros, Türnitz plébánosa, W. K.], és pedig 1810-ben fogtam hozzá hőskölteményem, a *Tunisias* megírásához, amelyhez már korábban végeztem anyaggyűjtést. Ehhez az első ösztönzéseket kislíú koromban kaptam. Egykor egy trinitárius szerzetes érkezett szüleim házába, hogy adományokat gyűjtsön az Afrikában foglyul ejtett keresztények kiszabadítására, s nekünk, gyermekeknek sokat mesélt a megpróbáltatásokról, amelyeket a rabszolgáknak a szörnyű kalóztoktól el kellett tűrniük. Én épp egy képeskönyvet lapozgattam. A szerzetes abban V. Károly képére mutatott, s azt mondta, hogy ez a császár egy véres csata után sok ezer keresztény rabszolgát mentett meg a kalóztok karmai közül. Ettől az időtől fogva orcámba vér szökik a felindultságtól, ha V. Károly nevét leírva látom, vagy szóban hallom, s amikor az *Iliászt* olvastam, s azt megértettem, megfogant bennem a szándék, hogy több évet fordítsak Károly hőstettének dalban való megörökítésére. Mindezt sok más jellegű munkától elhalmazva csak nagyon lassan tudtam végbeinni [...], így nagy kihagyásokkal csak az 1813., 1816. és 1817. esztendőben volt módom arra, hogy a költeményen dolgozhassak.¹³

Eszerint a felkavaró jelenet, amely a felszabadított húszezer keresztény rabszolga ujjongását mutatja be, s amely az eposz végén olvasható, a császárt mint lovagot és megmentőt nem gőgös győztesként írja le, hanem egy hangsúlyozottan kegyes testbeszéd statikus kontúrjait kölcsönzi neki: némán az égre tekintve (itt Pyarker az antik epikus kifejezést, az „Aether”-t használja), egyszerre mosolyogva és sírva, teljes alázattal hajtja le a fejét és jobb kezét a szívére „szorítja” („gepreszt”). Mindaz, amit Károly bibliai szófordulatokat használva megparancsolt – ezt Pyarker egyértelműen kihangsúlyozza –, a kanonikus irodalomban az ún. „Irgalmasság művei” (Mt 25,36 szerint), melyeket a középkor óta számos előadásban bemutatnak, s felidézésük most a katonai hőstett és az ezért járó köszönet kifejezését teszi lehetővé.¹⁴ A szakasz, amely a német hadvezérek, Graf von Eberstein és spanyol társa, Del Guasto patriarchális megszólításait tartalmazza,

¹³ PYRKER, *Mein Leben...*, i. m., XXXIV.

¹⁴ PYRKER, *Sämtliche Werke...*, i. m., 385.

emellett azt is felismerhetővé teszi, miként teszi magáévá Pyrker nyelvi elemeiben a Klopstocktól származó inspirációkat: a magas epikus dikció stilisztikai csiszoltságához tagolt melléknévi igeneveket és díszes határozói szerkezeteket használ, valamint *enjambement*-okat, érzelmi súllyal bíró igékkel indítva a sorokat („stürzte”, „ledöntötte” – „preßte”, „szorította” – „weinend”, „sírva”):

„Aber der Retter stand im Kreise der staunenden Feldherrn,
 Von den seligen Scharen umjauchzt. Er blickte, verstummend,
 Ueber die Menge hinaus, in des hochaufwölbenden Aethers
 Schimmernden Raum empor (an seinen Wangen herunter
 stürzte die Thrän') und als er nun senkte das Haupt, und voll Dankes
 Preßte die Recht' an das pochende Herz: da wandt er sich lächelnd,
 Weinend, nach Eberstein, und sagte mit leiserer Stimme:
 Stürb' ich doch jetzt: denn ach, mir wurde die Wonne des Himmels!"
 D'rauf mit erheitertem Blick begann er, und sagte zu Guasto:
 „Edeler Greis, vertraut sey dir die Pflege der Freien,
 Daß du mit Vaterhuld und weis' umschauender Sorgfalt
 Stillest die Noth der Hungrigen, und bekleidest die Nackten.”¹⁵

Pyrker az utolsó csata leírásánál először szemmel láthatóan nem akart lemondani arról, hogy törölmetszett német-hazafias jegyeket alkalmazzon (a tuniszi várra a németek a császári zászlót tűzik ki),¹⁶ egyúttal azonban láthatóan Vergilius *Aeneis*ének zárására is rájátszik, azaz Aeneas és Turnus, az itáliai rutulus vezér konfliktusára. Turnust erőszakosnak, mégis mindenütt vitéznek ábrázolja. Karakterprofiljában nem „grausamgesinnt” („kegyetlen”),¹⁷ de személyiségének felépítésével megfelel Chaireddin Barbarossának, akit, miként Turnust,

¹⁵ PYRKER, *Sämttliche Werke...*, i. m., 385–386. „Míg maga ott állott, a' bámúlt fő hadi tiszték' / 'S a' boldog riadók' közepén a' Megszabadító. / A' sokaság közül ő némán felnéze az éther' / Roppant boltozatú fényes térébe merően, / Arczáján ragyogó köncseppék' gyöngye csorogván. / Most lehajolt fővel, dobogó kebelére szorítván / Hálaadó jobbát, Ebersteinhoz mosolyodva / Fordula könnyek közt, 's így szóltott nékie halkal: / »Bár most meghalnék, – érzettem az égi gyönyört már!« / Erre, derült arcczal Guasztóhoz fordula, 's így szólt. / »Rád bizom óh nemes ősz, a' megsza-badultak' ügyét most! / Mint atya, ápolgasd őket, 's bölcs rendezet által / Oltsd el az éhséget, leplezz takaróba meztitlent.«” *Pyrker' Tunisiása*, i. m., 263.

¹⁶ PYRKER, *Sämttliche Werke...*, i. m., 379.

¹⁷ Uo., 382.

megfosztottak hatalmi igényeitől és reményeitől. A kegyes császár, mivel Jupiter és a „fata” isteni vezetése alatt áll, a „pius Aeneas”-hoz hasonlít. Chaireddin először megszökik a közelgő császár elől, később azonban a csata mellett dönt, de a császár lándzsája eltalálja, és sebesülten menekül az utolsó csatába. Itt egy tudatos módosítás érhető tetten Vergiliushoz képest:

Aenéás jön szembe, s villogtatja hatalmas/ szálfamagas dárdáját,
[...] és fürkészve szemével / távolról lő rá.

(*Aeneis*, XII, 887, 919)¹⁸

Ez Pyrkernél az alábbi módon alakul át:

Doch schon war ihm dahier der siegherrliche Kaiser,
Brausend genaht, und warf ihm die Lanze mit kräftiger Rechten,
[...] Und der Verwundete floh [...].¹⁹

A nagyepikai költészetnek a 18. század vonatkozásában minde-
nekelőtt a Dieter Martin,²⁰ a biedermeier tekintetében pedig a Fried-
rich Sengle²¹ által felrajzolt tág spektrumában Pyrker az ő *Tunisiásával*
és *Rudolph von Habsburg* (1825) című eposzával a Habsburg-hű német-
ajkú szerzők (például a vele időnként párhuzamba állított Joseph von
Hormayr és Karoline Pyrker) között foglal helyet. A mű egyúttal in-

¹⁸ VERGILIUS, *Aeneis*, ford. KARTAL Zsuzsa, Bp., Eötvös József Kiadó, 1995 (Eötvös Klasz-
szikusok, 2), 212, 213.

¹⁹ PYRKER, *Sämtliche Werke...*, i. m., 373. „Hajh de ni a’ diadal-dicsben ragyogó deli Csá-
szár / Itt termett, suhogó repüléssel lepve meg ötet, / ’S fényes lándzsáját, – hosszan
kihajulva elébb jól, – / Olly hatalomtele vas karral sújtotta reája, [...] A’ sebesült ellen
tüstént futomásnak iramlot, [...]” *Pyrker’ Tunisiása*, i. m., 255.

²⁰ Dieter MARTIN, *Das deutsche Versepen des 18. Jahrhunderts: Studien und kommentierte
Gattungsbiographie*, Berlin-New York, Walter de Gruyter, 1993 (Quellen und For-
schungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germanischen Völker, N. F. 103
[227]). A kötet tartalmazza a 18. századi eposzok teljes bibliográfiai, valamint téma
és forma szerint is differenciált repertóriumát. Egy hasonló kiadvány elkészülte sür-
gető kíváncságot a 19. századra nézvést is.

²¹ Pyrker kapcsán a 19. századi eposz tipológiája tekintetében remek támpontokat
kínál a következő munka: Friedrich SENGLER, *Biedermeierzeit: Deutsche Literatur im
Spannungsfeld zwischen Restauration und Revolution 1815–1848: Bd. II. Die Formenwelt*,
Stuttgart, Metzler, 1972, 662–667.

tertextuális áttekintésekben is helyet kap, s az antik történelmi eposzok hagyományteremtő és hagyománykövető szövegei közt is számon tartják. Az ide tartozó eposzok Habsburg-barát dinasztikus-panegirikus változatai visszamutatnak a reneszánsz epikájának, illetve panegirikus irodalmának számos ismert vagy már elfeledett példájára, illetve I. Miksa korának és az azt követő időszaknak (Bartolini, Sbrulius, Mynsinger, Candidus és sokan mások) panegirikuszaira. E kérdés vizsgálatához értékes kutatások állnak rendelkezésre.²²

A történelmi eposz esztétikai tekintetben még a 19. század első felében is tekintéllyel bíró műfajnak számított, amelyet olyan szerzők – köztük néhány nemesi származású is – képviseltek, mint például a Pyrker által erősen megfeddett *Savonarola* (1838) és a *Die Albigenser* (Az *albigensek*, 1842) című eposzok szerzője, Pyrker osztrák-magyar honfitársa, Nikolaus Lenau (Pyrkernek egy Cottához írt levele világosan mutatja Pyrker történelmi értékrendjét).²³ További kiemelkedő szer-

²² Hogy csak az alábbira utaljak: Franz RÖMER, Elisabeth KLECKER, *Poetische Habsburg-Panegyrik in lateinischer Sprache: Bestände der Österreichischen Nationalbibliothek als Grundlage eines Forschungsprojekts*, *Biblos*, 43(1994), 3–4, 183–198.

²³ Pyrker világnézeti okokból vetette meg Lenauak különösen a *Die Albigenser* című eposzát. Erről lásd Pyrker Cottának írt, 1843. január 24-én kelt levelét. Idézi DOBERSBERGER, *i. m.*, 502: „Az egykor legünnepeltebb lírai költők egyike, mint Lenau, hogyan választhatott egyáltalán olyan témát, mint Faust (főként miután már Goethe is feldolgozta), Savonarola és különösen az albigensek? Amennyire szeretnénk a nyakába ugrani az olyan verseiért, mint a *Postillon* vagy a *Heidenschenke*, akkora iszonyodással fordulunk el tőle az *Albigensert* olvasván. Lenau ebben kései poétai géniuszát egészen a vadállati dühig fokozta. A történelmi leírások részletessége egyszer sem haladja meg Brockhaus *Conversations Lexikon*át. Aligha hagyta volna ennyire figyelmen kívül III. Ince szerepét, ha olvasta volna Hurter történetét. Ami az inkvizíciói illeti, dokumentumokkal bizonyított tény, hogy azt nem a pápa, nem a domonkosok, hanem a világi hatalom (Ferdinánd és Izabella) vezette be és alkalmazta. Micsoda az inkvizíció, a Szent Bertalan-éj és a hugenotta háború összes áldozata, ahhoz képest, ahányan a hiénadűhű Erzsébet királyné – aki külön hűbárdot talált fel a katolikusok beleinek kiontására – uralma alatt áldozatul estek? Létezik-e fertelmesebb kép a történelemben, mint az ír nép 300 éven át való törvénnyel szentesített üldözése, akiktől erőszakkal elvették oltáraikat, papjaikat és tanáraikat, s akik közül százezreket megöltek a hitük miatt? E tekintetben sokkal hatékonyabb lett volna az Amadurga övéből kiszabaduló gőtéket és kígyókat alkalmazni! S az efféle – ráadásul költői formában előadott – borzalmas halálos és dühöngő ribilliók ismertetéséből az alábbi hasznót reméli: hogy előkészítse a gondolatok birodalmát, s amit még Feuerbach és társai az öntudatról, az én-istenről és a szabadságról (de miféle szabadságról!) fecsegnek.”

zők August Graf von Platen (*Die Abbassiden [Az Abbasszidák]*, 1833);²⁴ Annette von Droste-Hülshoff (többek között *Die Schlacht im Loener Bruch [A lochnerbruch csata]*, 1838); Joseph Eichendorff,²⁵ vagy Ignaz Heinrich von Wessenberg, pap, reformteológus és konstanzi püspöki elöljáró.²⁶ Ausztriában pedig például Anastasius Grün strófákba szedett románkoszorújával, a *Der Letzte [sic!] Ritter (Az utolsó lovag)*, 1830) cíművel; később Poroszországban például még Friedrich Wilhelm Scherenberg is (többek között *Waterloo*, 1849); vagy a 20. századig megjelent több százezer nyomtatványával különösen sikeresnek számító Friedrich Wilhelm Weber (*Dreizehnlinden [Tizenhárom hársfa]*, 1878).

Pyrker a pécsi akadémián végzett tanulmányai (1789-ig), majd budai gyakornoki és lilienfeldi novícius évei (1792 októberétől) alatt nemcsak a jelentős német verses epikát (Klopstock és Wieland), s magától értetődően az antik mestereket, Homéroszt és a teljes Vergiliust ismerte meg, hanem ekkoriban már bizonyosan Silius Italicust is, akinek a pun háborúról szóló nagyeposzát idézi az *Anmerkungen... című*, a *Tunisia*s harmadik kiadásától kezdve (Bécs, 1826) ahhoz mellékelte értekezésében.²⁷ Ezzel egy időben az angol mellett megtanul franciául

²⁴ Erről: Muhammad Zouheir SHARAF, *August von Platen und die arabische Welt: Grundzüge und Kontext seiner Rezeption arabischer Literatur*, Heidelberg, 2003. (Doktori disszertáció.)

²⁵ Eicheindorff Iulianus Apostataról szóló epikus románkoszorújához (1853) további adatokat közöl az alábbi tanulmány: Wilhelm KÜHLMANN, „Romantik der Spätantike“: *Julian Apostata bei David Friedrich Strauss und Joseph von Eichendorff = Ein Fenster zur Welt: Deutsch als Fremdsprachenphilologie: Festschrift für Friedrich Strack zum 65. Geburtstag von seinen Freunden und Kollegen*, hrsg. von Hans-Günther SCHWARZ, Christiane von STUTTERHEIM und Franz LOQUAI, München, Iudicium, 2004, 134–143.

²⁶ Egyebek mellett Fénelon-eposzához (1834) is lásd: Wilhelm KÜHLMANN, *Platonische Spätaufklärung und postjosephinistischer Klassizismus: Ignaz Heinrich von Wessenberg und sein poetisches Werk = Zwischen Josephinismus und Frühliberalismus: Literarisches Leben in Südbaden um 1800*, hrsg. von Achim AURNHAMMER, Wilhelm KÜHLMANN, Freiburg, Rombach, 2002, 347–366.

²⁷ *Anmerkungen zur Tunisia*s = PYRKER, *Sämmtliche Werke...*, i. m., 393. A spártai Xanthipposzhoz, a spártaiakhoz, a karthágóiak oldalán harcoló hadvezérekhez: SILIUS, *Punica*, VI. könyv, 305–308. sor. Polübiosz és Livius ismertetett bizonyítékai mellett (*Anmerkungen zur Tunisia*s = PYRKER, *Sämmtliche Werke...*, i. m., 392) szintén Silius VI. könyve nyomán ábrázolja Pyrker az ókori római hadvezért, Regulust, és talán azt a kígyóhoz hasonló szörnyeteket is, amely Mohamed és Attila erejét magába fogadja. (PYRKER, *Sämmtliche Werke...*, i. m., 168.), vö. SILIUS, *Punica*, VI. könyv, 140–295. sor.

és olaszul, így fiatalkori itáliai útja során (1792 áprilisától) saját bevalása szerint Tasso *A megszábadított Jeruzsálem* című eposzát „egy kis formátumú kiadásban állandóan a táskájában tartotta”, az állandó olvasmánya volt,²⁸ s Ariostót haláláig kedvenc szerzői közé számlálta.²⁹ Lehetséges, hogy Tasso ösztönözte az összefonódást a *Tunisiás* cselekményének fő szála és egy, a harmadik énektől kezdődő, s több könyvre átterjedő – Toledo és Mathilde között szövődő – szerelmi epizód között, amely Pyrkernel a hű szolgáló alakjával bővül, és Dieter Martin szavaival élve „a boldog-boldogtalan közös temetéssel zárul”.³⁰ Pyrker korai, Homérosz iránti rajongásának időszakából (1807) származik az a tanulmánya, amely harminc évvel később jelent meg az Österreichisches Morgenblattban.³¹ Ebben Pyrker Homérosz és Vergilius hagyományos összevetése felé fordult, s magát a *Tunisiás* tulajdonképpeni munkálatainak megkezdése előtt – a 18. század graecofil atmoszférájának megfelelően – Homérosz követőjének vallotta. A tanulmány záró, összefoglaló szakasza olyan értékkategóriákat tesz felismerhetővé, amelyek Pyrker saját eposzköltészetében is érvényben maradnak:

Egyszóval: a legcsodálatraméltóbb találékonyság, eredetiség, az ötletek gazdagsága, az előadásmód tüze, a mesterien megrajzolt jellemek, a leírások életteliisége és bensőségessége: ezek magukban foglalják csaknem az egész akkori világot, és az akkor élt emberek életkörülményeit; az erő, a legegyszerűbb feladatokat a kimeríthetetlen sokféleségben a legügyesebb beosztás és az előforduló témák kezelése által hajtják végre. Ezek és oly sok minden más, amely nem beszorítható a kevés időbe, ami Homéroszt minden idők első költőjévé teszi, s akivel Vergilius semmi esetre sem állítható párhuzamba.³²

²⁸ PYRKER, *Mein Leben...*, i. m., 18.

²⁹ *Uo.*, 308.

³⁰ A *Tunisiás* tágabb kontextusához: Dieter MARTIN, *Tasso und die deutsche Versepiik der Goethezeit = Torquato Tasso in Deutschland: Seine Wirkung in Literatur, Kunst und Musik seit der Mitte des 18. Jahrhunderts*, hrsg. von Achim AURNHAMMER, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1995 (Quellen und Forschungen zur Literatur- und Kulturgeschichte 3 [237]), 423–442. Itt különösen: 438–440.

³¹ J. Ladislaus PYRKER, *Homer und Virgil*, Österreichisches Morgenblatt: Zeitschrift für Vaterland, Natur und Leben, Nr. 1., 1837. január 2, 1–2; Nr. 2., 1837. január 4, 5.

³² *Uo.*, 5.

E tanulmány abból az időből származik, amikor Pyrker a lilienfeldi apátsági könyvtárban „Voss fordítása nyomán” elmélyedt az *Iliász*ban. Itt öltött „alakot az ideál, amelyet már oly rég a szívemben hordozok; itt fogalmazódott meg bennem az elhatározás, hogy Tunisz elfoglalását és a húszezer keresztény rabszolga megszabadítását a hősi V. Károly császár által témául válasszam egy német nemzeti eposzhoz, s hogy szabad óráimat egyedül ennek az irodalmi munkának szenteljem.”³³ A kérdés, hogy „a németek nemzeti eposza” versben vagy prózában készüljön-e el, évtizedekig nyitott vagy látenszen sürgető és megoldatlan kérdés maradt a 19. század irodalmi eszmecseréiben,³⁴ s 1817-ben Hormayr is saját rovatot nyitott a kérdésnek *Archívjában*: „Szegényebb-e Ausztria történelme hazafias témákban, mint a klasszikus ókoré vagy az idegen középkoré?”³⁵ Pyrker, szemben a másfajta ajánlásokkal (mintegy áttérve a regionális témákra), *Tunisiás*ával provokatív utat választott, a „nagynémet” és Habsburg gondolatiságú, a pre-, illetve transznacionális szolidaritásra kiterjeszkedő birodalmi romantikáét. Műve abban az időszakban keletkezett, amikor még létezett ugyan osztrák császár, de német-római többé már nem, s Napóleon legyőzése után egy új birodalmi érzület helyett a régi partikularizmus terjedt el, és az úgynevezett Német Szövetség keretein belül porosz-osztrák polarizáció, sőt sokrétű osztrák belkonfliktus kezdett kibontakozni. Ebben a politikai-szemantikai viszonyrendszerben bizonyosan nem lehetett időtálló Pyrker korai elgondolása, amely Homérosszal szemben háttérbe szorította Vergiliust.

Az első könyv, amelyet Pyrker a saját bevallása szerint koncepcionális nehézségekkel küzdve készített el,³⁶ a „Heldengesang” („hősi

³³ PYRKER, *Mein Leben...*, i. m., 41.

³⁴ Gondoljunk csak például a híres újságíró és szerkesztő, Julian Schmidt (1818–1886) megfontolásaira, aki Walter Scott kapcsán végzett összehasonlító vizsgálatokat, s mondandóját így summázta: „Egy történelmi festmény megalkotásához hozzátartozik a történelmi figurák bősége is, akik együtt egy és ugyanazon felületre kerülnek. Hol keressünk ilyen helyet Németföldön?” Az idézet eredeti forrása: *Der vaterländische Roman, Die Grenzboten*, (1852), 11/2–3, 481–489. Itt az alábbi részközlésből idézem: *Realismus und Gründerzeit: Manifeste und Dokumente zur deutschen Literatur 1848–1880*, Bd. 2, hrsg. von Max BUCHER et al., Stuttgart, Metzler, 1981, 278–281.

³⁵ Dobersberger nyomán, Grillparzer vonatkozásában is. DOBERSBERGER, i. m., 157.

³⁶ Pyrker erről 1815. május 30-án számol be az egykori professzornak, Joseph Georg Meinertnek írt levelében, akivel gyakran folytatott irodalmi eszmecseréket. Lásd: DOBERSBERGER, i. m., 144.

ének”) autoreferenciális és propozicionális felhívásával kezdődik, amely a császár haditetteiről szól. Ez nem Homéroszra, hanem Vergiliusra utal („arma virumque cano”), s így következképp Tasso *Megszabadított Jeruzsálem*ének első versére is. Utóbbira azonban úgy, hogy a műsák segítségül hívása elmarad, s Vergilius „cano”-jával szemben a beszélő (látszólag éneklő, valójában azonban író) én jelen időbe kerül. Ez azt jelenti, hogy a 6. sortól a retorikailag előhívott, Klopstockra emlékeztető „Stunde der Weihe” („a beavatás órája”) csak utólag említetik (7. sor).

Pyrker isteni privilégiummal felruházott vátesz-költővé válik, aki az elmesélendő történetet egy előreutaló (proleptikus), rámutatóan lokalizált vízióban, fennkölt pátosszal, mintegy performatívan, mozgalmas testi közvetlenségben („O wie bebt mir die Brust”, „Ó, hogy reszket a szívem”) és belső lelki részvétben, túl minden történeti távolságon, kifejező képekkel és az érzelmi megérintettség hatását kiáltandó tárja a maga és az olvasók szeme elé:

Haben Unsterbliche jetzt, in der Stunde der Weihe, vor allen
 Mir das Auge berührt? Ich sehe urplötzlich der Geister
 Schauerumnachtetes Reich erhellt, und im freudigen Eilflug
 Zahllos schreiten einher die Heldensöhne der Vorwelt,
 Die in dem Schlachtengefeld’, entzweiet, die Völker empören;
 Sehe den Kaiser zuerst, im Sturm des Donnergeschützes,
 Werfen des Feindes Schiffheersmacht in den brausenden Abgrund;
 Dann ihn, laut umjauchzt von Tausenden, landen vor Tunis,
 Schimmern die Fahnen des Siegs von Goletta, vom blutigen Schlachtfeld
 Fliehen den Feind, und dort in dem Staub die entfesselten Slaven
 Knien, und netzten des Retters Hand mit glühenden Thränen,
 Der, o Wonne, sie heim in das Vaterland, und entgegen
 Segnenden Lieben führt aus Schmach, und Qual, und Verzweiflung!³⁷
 O wie bebt mir die Brust: herauf aus den Tiefen des Herzens
 Strömt der Gesang, und kündet der Thaten erhab’ne Vollendung!³⁸

³⁷ A három „und”-dal összekapcsolt erős főnév egy nyolcast alkotó sora (a végén a három szótagos főnévvel) példaszerűen mutatja Pyrker figyelemre méltó tehetségét a stilisztikai-hangzásbeli szerkesztés terén szintaxis és ritmus összjátékát tekintve.

³⁸ PYRKER, *Sämtliche Werke...*, i. m., 7–8. „Égiek íhlék tán szemem’ e’ bájpercze kiváltkép? / Rögtön az árnyékok’ gyász rém hona tárva ellöttem. / Látok özön lelkek’ pesgő seregét, hol az ó kor’ / Bajnoki, egymás közt csatatéren meghasonolva / Népeket izgatnak; – látom fegyver ropogás közt / Küzdeni a’ Császárt legelől, – ’s már verve az Ellen’ / Gályahadát, ’s az ehés hullám’ fenekére merítve. / Újra ezer riadás közt

Amint itt, úgy az eposz egészén is keresztülvonulnak az emlékezés narratív momentumai nemcsak V. Károlyra, „a Napnyugat királyára” („König des Abendlandes”),³⁹ hanem az őt megelőző, az antikvitásig visszamutató világtörténelmi konfliktusokra, amelyekben retrospektív módon az úgynevezett „elővilágnak” („Vorwelt”) a kísérteties epifániákban is szüntelenül feltűnő híres harcias alakjai (a keruszkok Hermannja, Hannibal és Regulus, Attila és Muhamed/Mohamed), és bevallottan az aktuális erőpróbák tükröződnek vissza. Károly tuniszi hadjárata ebben a perspektívában a napkelet és napnyugat újból és újból fellángoló konfrontációi közé tartozik. A császár katonai vállalkozása persze már ezekben a bevezető sorokban is – ahogy az eposzban általában – hangsúlyozottan nem mint valami hódító háború tűnik fel, hanem mint védekezés a „tuniszi rablók”-kal („tunisische Räuber”)⁴⁰ szemben, mint békéltető akció „Európa tétovázó népei” („Europa’s zaudernden Völkern”)⁴¹ szolgálatában, s mindenekelőtt, mint a keresztény rabszolgák „szent szabadságáért” („heilige Freiheit”)⁴² folytatott küzdelem. Tehát a „jogért, életért és szabadságért” („Recht, Leben und Freiheit”)⁴³ folytatott harcként jelentkezik és legitimálódik, humánusan-morálisan alátámasztott háborús célként, amely a korai 19. század liberális erőit is elfogadhatóvá tehetette. A jogos háború implicit teóriáját elbeszélésszerűen a második ének⁴⁴ végének cselekményszerkezetében egy, a kalózok részéről végrehajtott előzetes erőszakos cselekmény (egy emberrablással együtt) támasztja alá, az olvasó tehát már előre emocionális állásfoglalásra van készítve azáltal, hogy egy Barcelona közelében fekvő és idillien megrajzolt tengerparti falucskát még a napnyugati seregek betörése előtt,

látom Túnis alatt őt / Gyözve megérkezni, 's kikötőbe evezni hajókkal. / Dics-zászlója lobog feltűzve Goletta' falára; – / Hull, fut az ellenség a' véres harc' mezejéről; / 'S a' lánczról szabadult rabok is térdükre lerogyva, / A' szabadító kézt forró könnyözönbe feresztik, / Melly, – óh bájézés! – őket haza, kedveseik' tárt / Karja közé viszi a' kínból, 's kétségbe esésből. – / Óh be remeg kebelem! – szívem mélyébül ömöl ki / Dallom, 's hirdeti a' tettek' dicstölte tökélyét.” *Pyrker' Tunisiása, i. m., 1.*

³⁹ PYRKER, *Sämtliche Werke...*, i. m., 10.

⁴⁰ *Uo.*, 7.

⁴¹ *Uo.*

⁴² *Uo.*

⁴³ *Uo.*, 9.

⁴⁴ *Uo.*, 47–50.

Al-Mansor, Chaireddin egyik admirálisa és „kedveltje” („Liebling”) kegyetlenül lerohanja. Pyrker itt azzal az antik epikus stilizálási eljárással él, ami bizonyosan (számszerűen is) a leggyakrabban alkalmazott, csaknem túlzottan is elkoptatott eszközének tekinthető: a művébe egyre inkább beleszótt hosszabb hasonlatokkal.

Ezek az eszközök Homérosz és Vergilius óta különösen a csatajelenetekben voltak kedveltek, és szívesen alkalmazták azokat az elemi erők (dagály, szikla- és hegyomlás, viharok és zivatarok) és az állati vadság (oroszlán, farkas, sas, bika, tigris és hasonlók)⁴⁵ illusztrálására. Így Vergiliusnál Turnus félelmetes hatalmát (*Aeneis*, IX. ének, 563–567. sor, illetve előtte már a IX. ének 59–64. sorában), a tomboló vihar érzékelteti:

és felüvölt a sövénynél, mert veri szél, veri zápor,
éjfél van, s anyjánál biztonságban a bárány,
béget s ettől szörnyű dühös lesz, és a haragja
még bősztí, a bárányt enni hiába akarja,
bosszú, éhség és vérszomj szikkasztja a torkát⁴⁶

Pyrkernek kedvelt eljárása, hogy a hasonlatok ismert elemeit kiegészíti és modernizálja (a farkashoz itt a „nyugat-indiai” [„westindische”) tigris, a jaguár lép, Károly újkori világbirodalmának megfelelően). Kontrasztot képezve a kalózok rajtaütésének barbarizmusával légkörét tekintve a falulakók családias, idillikus, nyugodt életszféráját hozza közelebb az olvasóhoz, aki előtt így világossá válik, hogy a tuniszi hadjárat nem nagyarányú nagyhatalmi törekvések által mozgatva indult, hanem a humánus megbékélés és a felszabadulás szükségszerű aktusa.

Az ilyen átvételek és analógiák egyezései és intertextuális vonatkozásai nem számítanak epigonszerű irodalmi utánpótlásnak, hanem az imitáció és egyúttal a tudatos eltérés esztétikájának korai humanista értelmében sajátos eredetiséget képviselnek a műfajspecifikus mintaszerzők idézetszerű vagy utalásos technikájában. Aki fejből tudja az

⁴⁵ Vergilius képkalkoló eljárásaihoz hasznos felsorolás található az alábbi munkában: Viktor PÖSCHL, *Die Dichtkunst Virgils: Bild und Symbol in der Aeneis*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1964², 182.

⁴⁶ VERGILIUS, *Aeneis...*, i. m., 141.

Aeneis kilencedik könyvének hasonlatait, érezni fogja Pyrker különleges szövegalkotó finomságainak zamatát, és a technikát is, ahogy Vergilius hasonlatait dekontextualizálja, azaz, hogy itt nem egyszerűen integrálja az ide-oda hullámzó csataleírást, hanem retorikailag színezi vele a falun való rajtaütést.

Und, wie in dunkler Mitternacht aus säuselndem Schilfrohr
Plötzlich, die wilde Schar langhungernder Wölfe sich aufmacht,
D'rauf, der Hürde genaht, einstürmt, und die zitternden Lämmer
Raubet in Hast; wie jährige Stier' im blutigen Rachen
Tragend, die Jaguar, Westindiens schreckliche Tieger,
Fliehen den Berg aufwärts: so drangen die furchtbaren Räuber,
Grässlichen Mord im Blick, durch berstende Thüren und Fenster
Ein in die Hütten; so raubten sie dort den blühenden Jüngling,
Grauender Aeltern einzigen Trost, und des liebenden Weibes
Theuern Gatten, und floh'n zum Bord des harrenden Schiffs hin.⁴⁷

Az utolsó könyvben továbbá az Aeneas és Turnus közti végső harc analógiája is azt a célt szolgálja, hogy a császárt személyesen is bevonja a harcokba, úgy, hogy Chaireddin egy dárdától megsebezve menekülőre fogja.⁴⁸ Érdeemes megfigyelni, miként hívja elő Pyrker a kínálkozó mintát, s egyúttal miként módosítja azt. Vergilius Turnus támadó lendületét egy hegyomláshoz és örvényhez hasonlítja.⁴⁹ Pyrker hiperbolikusan felhalmozott kontrasztív hasonlatokkal asszociációs kapcsolatot létesít a seregek hólavínával való küzdelme és az antik poétikai képalkotásból előnyomuló földrengéssel együtt járó láva-

⁴⁷ PYRKER, *Sämmtliche Werke...*, i. m., 48–49. „És valamint a' téli csikorgó éjjeli fagyban / A' suhógó gyékény burjánból, 's nádi bozótból / Hirtelen a' kiehült farkas vadcsorda elötör, / Mén az akolra, beront, 's remegő bárányokat elhord; – / 'S mint Jaguár szörnyek, (nyugot India' tigrisi fajja) / Véres torkukban vívén másodfü bikákat, / A' zordon hegység' erdőibe futnak üvöltve: / Igy rohanának ezen rettentő mord rabolók is, / Borzasztó szemeik gyilkkal fenyegetve előre, / A' ketté hasított ajtókon, 's ablakokon be / A' házakba mohón; – így hurczolták 's ragadák el / A' fiatalságot, nép' ifjúsági virágit, / Végmenedékeit az agg, 's öszült hajlepte szüléknek, / Kedves férjeit a' szerető hív angyal nőknek, / A' lent várakozó gályára sietve azokkal.” *Pyrker' Tunisiása*, i. m., 30.

⁴⁸ PYRKER, *Sämmtliche Werke...*, i. m., 373.

⁴⁹ *Aeneis*, XII, 684–689.

áradat között,⁵⁰ emellett szó szerint világkatasztrófaaként világít rá észak és dél összetűzésére.⁵¹

Jetzt, wie im thauenden Lenz von zween aufstarrenden Bergen
Plötzlich der Schnee sich lös't und gegen einander gewirbelt,
Link's [sic!] und rechts herdonnern in's Thal die grausen Lawinen:
Weit erbebet die Luft; zerschmettert die Wälder erkrachen,
Und die Hütten umher mit den Lebenden deckt die Zertrümm' rung;
Aber zugleich wie zween aufbrausende Ströme der Lava,
Der aus Süden gejagt, und jener aus Norden, sich plötzlich,
Tief in des Abgrunds Nacht begegnen im feindlichen Ansturz:
Siehe, da zittert die Welt: im Beben der Erde versinken
Mächtige Städt', und der berstende Berg speit Flammen zum Himmel:
Also trafen dahier die feindlichen Heere zusammen.⁵²

Alapvetően ebből adódik, hogy Pyrker eposza makrostruktúrájában és szüzséjében az *Aeneis* második részének felel meg. Ennek témája a kikötés egy idegen parton, és a harc az egymással viszálykodó bennszülött hatalmasok ellen.

Vergilius Aeneasa emellett Jupiter akaratát és sokszor kinyilatkoztatott sorsmeghatározását is teljesíti. V. Károly célja az elnyomottak megbékéltetése és felszabadítása, de nem az új honfoglalás. Vergiliusnál az eposz második felét, annak értelmét megalapozván készíti elő a nagy „római körkép” („Römerschau”) a hatodik ének vége felé,⁵³

⁵⁰ PYRKER, *Sämmtliche Werke...*, i. m., 359.

⁵¹ Vö. az „Aetna” leírásával Vergiliusnál. *Aeneis*, III, 570–586. Ehhez kapcsolódik: *Georgica*, I, 471–473.

⁵² PYRKER, *Sämmtliche Werke...*, i. m., 359. „Mint mikor a' nagy hó, vízzé lesz lanyha tavasszal, / 'S két felül a' meredek bérczrül rögtön leömlöve / Öszve csap a' hullám' kettős dühe, 's egyes erővel / Dúlják a' hegyeket, mély pandalt mosva alájuk, / 'S jobb felül és balrul, rémitő vad ropogással / Völgybe zuhannak alá borzasztó szörnyü lavinák, / Reng az egész levegő, erdők lesodorva recsegnek, / 'S a' nyomorúlt viskók, leseperve szegény lakosokkal, / Ott vesznek végkép, betemetve romokkal, iszappal; – / Egyszersmind, valamint mikor a' hó láva-folyamnak / Kettős árja; emez délről, 's amaz északi sarkról / Öszvefut, és a' mély örvény' feneketlen ürében / Elleni düh-rohanás' zaja közt, egymásba csapódnak, / Reszket egész egyetem, 's a' földingásra temérdek / Roppant városok elsüllyednek ezernyi lakókkal, / Míg a' megrepedett hegy, lángot okád fel az égere: / Így csapva itt is most egymásra az elleni két had.” *Pyrker' Tunisiása*, i. m., 245–246.

⁵³ *Aeneis*, VI, 756–853.

amelyben Anchises az Alvilágban fiának előre rálátást enged az elővendő eseményekre, Róma nagyságára és feladataira Augustus idejéig, tehát a szerző jelenéig. A vergiliusi katabasis Pyrkernél – még ha egész másfajta hangsúlyt is kap – elsősorban az első ének zárásában olvasható hosszú elbeszéléssorozatnak feleltethető meg.⁵⁴ A császár „a szent dómban” („heiligen Dom”) vállalkozása sikeréért imádkozik,⁵⁵ azután azonban álomszerű eksztatikus révületbe és „elragadtatásba” („verzückt”) esik. „Szellemteste” („geistiger Leib”) felemelkedik, lélegzetvétel nélkül és öntudatlanul az egykorú elképzeléseknek megfelelően elgondolt világmindenségbe, az óceánt lángba borító napig, parttalanul – vég nélkül fel s alá lebegve.⁵⁶ Itt számos szó szerinti utalás jelzi, hogy Klopstock *Messias*ának minden tér- és időbeli dimenziót legyőző világmindenség-képének átvételéről van szó.⁵⁷

A császár számára „a menny terei” („die Räume des Himmels”), de az isteni teremtés léte is az „égi lények” („Himmlischen”) egyikének vezetése mellett tárulnak fel, aki „nazarénus” („nazarenischer”) stílusban, „arany hajfürtökkel” („goldenen Locken”), „tűnődő homlokkal” („denkender Stirn”) van ábrázolva (az angyal szó ezen a helyen nem szerepel a szövegben).⁵⁸

Pyrker nem riad vissza attól, hogy a szoteriológiai értelemben jelzésértékű, a karácsonyhoz kapcsolódó bibliai idézetet („Ne félj!”)⁵⁹ adja a vezetőalak szájába – aki majd még kedvesen a keblére is szorítja őt⁶⁰ –, és ilyen módon a jelenetet kinyilatkoztató látomássá transzponálja, amelyben megnyílik a végtelen világmindenség. Ez csakugyan tele van szellemalakokkal, s „a lények létrájaként” („Stufenleiter der Wesen”)⁶¹ íveli át a menny és a pokol között húzódó szakadékot.

Vergilius „római körképének” („Römerschau”) Pyrker által átdolgozott variánsa a IX. énekben Goletta eleste után⁶² egyfajta epikus

⁵⁴ PYRKER, *Sämttliche Werke...*, i. m., 13–29.

⁵⁵ *Uo.*, 13.

⁵⁶ *Uo.*, 15.

⁵⁷ Ehhez lásd az alábbi munka egyes hasznos és mérvadó fejtegetéseit: Gerhard KAISER, *Klopstock: Religion und Dichtung*, Kronberg, Scriptor, 1975². Itt különösen: 44–85.

⁵⁸ PYRKER, *Sämttliche Werke...*, i. m., 15.

⁵⁹ Lk 1,30. *Uo.*, 15.

⁶⁰ *Uo.*, 18.

⁶¹ *Uo.*, 20.

⁶² *Uo.*, 323–331.

körkompozíciót alkotva folytatódik. Többé nem a kozmosz értelem-szerű rendje erősítődik meg, hanem kibomlik egy történelmi perspektíva, amely látomásként előremutat a Napóleon elleni úgynevezett felszabadító háborúra, azaz a lipcsei népek csatájára. Itt egyértelműen lelepleződik, hogy a *Tunisiás* követ, amely különböző történelmi korok között közvetít, és hogy üzenete aktuális felhívásként értelmezendő. A távoli múltban a sok történelmi balszerencse és számos balsiker szakadékát átívelendő az a Napóleon-ellenes szövetség tükröződik, amely a soknemzetiségű Habsburg állam és a Német Birodalom s annak törzsei kötelékében legyőzi Napóleont mint illegitim trónbitortlót.

A nem egészen pozitív vonásokkal lefestett Muley Hassan Chairedin ellenében végrehajtott restaurációja 1820 táján kétségkívül a Bourbonok restaurációjára kínál asszociációkat. Eberstein a maga idején találkozott a búskomoran méléző császárral, s tőle szomorú gyermekkoráról tudott meg politikai és életrajzi természetű adalékokat: a spanyol felkelésről, a francia király muszlimokkal kötött szövetségéről, „a kereszt szörnyű ősellenségéről” („dem schrecklichen Erbfeind des Kreuzes”),⁶³ a Németföldön végbement hitszakedásról és parasztháborúról („lázító felhívás a tévesen értelmezett szabadságra”, „der empörende Ruf unwahrgedeuteter Freiheit”),⁶⁴ s a megismert élmények látomásszerűen folytatódnak egészen a harmincéves háború rémképeiig:

Ha, ein Gesicht, erst jüngst in des Heiligthums Dunkel enthüllet,
 Sträubte das Haar an der Scheitel mir auf! Ich zitterte, bebte:
 Deutschland sah ich erwürgt nach dreißigjährigem Wuthkampf,
 Rauchend im Schutt der Burgen, Paläst', und Hütten und Tempeln;
 Heiliges frech entweiht, die Mäaler der Künste vernichtet.
 Und verödet die Gau'n.⁶⁵

⁶³ *Uo.*, 324.

⁶⁴ *Uo.*, 326.

⁶⁵ *Uo.*, 326. „Hah! ni minő torz kép borzasztá fel hajamat, nem / Rég' burkódzva ki csak szentségi homályos alakból! / Pesge egész vérem, remegék kebelembé' dobogva! / Harmincz évi dühös had után, Germánia' téré / Látám holtaiban, – látám füstölgni romokban / A' sok roppant várt, a' legszebb templomokat, 's a' / Póri vityilókat, – szentet szentségtelenítve, – / Művészség' gyönyörű emlékeit öszve tiporva, / 'S elpusztúlva egész honnak vérlépte meggyéit!" *Pyrker' Tunisiása, i. m.*, 220–221.

Ehhez csatlakozik – meghatározva Pyrker restaurációs történelemszemléletét – a francia forradalom borzalmaira való emlékezés. Ez a szabadság és egyenlőség óhaját kifejező következtetésben kap helyet, amelyet a Napóleon alatti „gyalázatos szolgaság” („schimpfliche Knechtschaft”) követett,⁶⁶ s amelyet persze majd Németföld „népeinek” és „nemes fejedelmek” („Völkern” und „hochsinnigen Fürsten”) kötelékében fognak lerázni. Pyrker birodalmi patriotizmusa az alkotmánykérdésben szemmel láthatóan a status quo-hoz kapcsolódik, mert a „fejedelmi szövetséghez” („Fürstenbund”) ⁶⁷ nem egy alkotmányjogilag emancipált, hanem egy „hű” és „derék nép” („treues” und „redliches Volk”)⁶⁸ tartozik. Miközben Pyrker egy eszmei és mentális vonalat rajzol, amely a hitszakadástól a francia forradalmon át Németföld Napóleon alatti megalázásig húzódik, a császár előretökéntésében a liberális történeti gondolkodásnak éles ellenképét vázolja, amint azt később talán Heinrich Heinénél találhatjuk.⁶⁹ A császár teljes emócióval már előre átéli a jövő történelmet egészen a lipcei népek csatájáig.

Sieh', Jahrhunderte floh'n! Da lag auf den Fluren der Heimath
 Finstres Gewölk; die röthlichen Blitz' erhellten zuweilen
 Hinter der Wolkennacht, die Jammergefilde der Zukunft.
 Ueber dem Rhein scholl Mordausruf: bald wirbelten auflos
 Auch in deutschen Gau'n vernichtend, herüber des Aufruhrs
 Flammen, und laut umher ertönt Gebrülle von Freiheit!
 Gleichheit! Doch von dem Wagen des lautumjauzeten Siegers
 Klirrten die Fesseln schon entehrender, schimpflicher Knechtschaft.
 Fiele der Deutsche so tief? Er beugte den kräftigen Nacken
 Selber der Schmach? O dahin, ich wußt' es, unselige Trennung,
 Führst du mein edeles Volk: dir rang ich vergeblich entgegen!
 Jetzto verstumm' er, und neigte zum pochenden Busen das Antlitz,
 Thränenumflossen, herab; doch siehe, er hob es, erschütter
 Wieder empor: im Blitz erhab'ner Gesichte der Zukunft
 Schwand ihm die Gegenwart! Er sah in beglückteren Tagen,
 Freiheit bringend und Ruhm, an den lieblichen Ufern der Pleisse
 Siegender Heere Verein: erstanden in ihrem Vermögen
 Deutschlands Völker, geschlossen den Bund hochsinniger Fürsten,

⁶⁶ PYRKER, *Sämmtliche Werke...*, i. m., 327.

⁶⁷ *Uo.*, 328.

⁶⁸ *Uo.*

⁶⁹ *Uo.*, 327.

Schlacht und Feindesflucht, im helleren Glanze des Rheinstroms
 Freihinwallende Fluth, und Sieg auf Siege gehäuft fort –
 Sah vorstrahlend im Fürstenbund den glücklichen Enkel:
 Glücklich im hohen Gefühl des ruhmgekröneten Lebens,
 Und in der Liebe des Volks, das treu und redlich ihm anhing.⁷⁰

Homérosz és Vergilius megoldásait kiegészítő eljárásának bemutatása után, Pyrker költői vilásképe kapcsán szükséges szót ejteni arról, miképpen jelenik meg eposzában az isteni gépezet. E kérdést Pyrker az „eposzi masinéria” („epische Maschinerie”) vonatkozásában már tárgyalta a *Tunisiás* egy, még a teljes mű megjelenése előtt publikált részletéhez mellékelte tanulmányában, amely Hormayr *Archívjában* jelent meg.⁷¹ E kijelentések kommentárokkal bővítve egy anonim – de Pyrker szerzői jóváhagyásával ellátott – tanulmányban 1832-ben

⁷⁰ *Uo.*, 327. „Századok elszálltak! – ‘s a’ hon’ búlepte virányin / Gyász felleg lebegett, – némellykor az éj színü felhők’ / Háta megett a’ rőt villám borzasztva kilobbant, / És kivilágítja a’ titkos keblü jövendő’ / Gyász siralom völgyét. – Hangzott a’ gyilkra kiáltás / Túl a’ Rajna’ vizén, melly átszállt nem sok időre / A’ Némethonnak kebelébe is, a’ körül áradt / Láznaq lángjaival, ‘s fenhargon harsoga szét a’ / Földi szabadságnak, ‘s az egyenlőségnek üvöltő / Ordítása. De már az öröm riadással övedzett / Győzőnek diadal szekérérül, ijesztve csörögtek / Láncaiz a’ nyomorult elgázolt szolgáláságnak! – / Hát a’ Német nép illy mélyen tudna-e esni? / ‘S izmos nyakszirtját maga nyújthatná-e gyalázat’ / Járna alá? Tudtam, boldogtalan elszakadás vágy! / Hogy te, nemes népem’ sorsát oda vinni fogod még! – / Hajh be haszontalanúl küzdém én ellened eddig! / Most elcsendesedett, ‘s dobogó kebelére lehajtá / Könybe borúlt arczát; – de viszont felemelte remegve / ‘S a’ jelen, a’ legszebb, legpompásb képü jövendő’ / Villám pillanatán, ellebbene rögtön előle. / ‘S már egy szebb kor alatt, a’ Pleisz’ kellemtete partján / Láta, szabadsággal, ‘s hírnévvel megkoszorúzott / Rendbe’ egész győző seregek’ frígyes egyesülését; – / Német nemzeteket fegyver hatalomba’ felállva; – / Nagy Fejedelmek’ frígy kötetét rokon egyesületben; – / Harcz és ellenség futamást; – a’ Rajna’ vizének / Már tisztább fényben szabadon hempelyegni habját; – / És a’ sok diadalt, új győzedelemre tetéztve; – / Láta szerencsésebb unokáját a’ Fejedelmek’ / Frígy kötetén legelől kitünő sűgárba’ ragyogni / Boldogul, élének dicscsel tölt éreztében, / ‘S népei’ szívében, kik mindig hűn szereték őt, / Még az időknek leggyászosb viharába’ se’ ingván.” *Pyrker’ Tunisiása*, i. m., 221–222.

⁷¹ DOBERSBERGER, i. m., 612. Az említett tanulmány folytatásokban jelent meg az *Archív* 1816-os évfolyamában: *Carl des V. Heeresfahrt gegen Tunis, episch behandelt durch den Herrn Abten von Lilienfeld, Ladislaus Pircher*, *Archív für Geographie, Histoire, Staats- und Kriegskunst*, Nro. 123–124, 1816. október 14., 507–513; Nro. 127–128, 1816. október 23., 524–526; Nro. 131, 1816. október 30., 539–541; Nro. 136–137, 1816. november 13., 563–566; Nro. 142–143, 1816. november 27., 587–589.

újból napvilágot láttak, *Ueber das Wunderbare im Epos (Az eposzok csodás elemiről)* címmel.⁷² Eszerint Pyrker – elégedetlen lévén e régi kérdés Homérosz, Vergilius, Milton és Klopstock által kínált megoldásával – Szent Pál epheszosiakhoz írt leveléből (és bizonyosan a *Miles Christianus* képéből is) inspirálódott: „mert a mi harcunk már nem hús és vér, hanem a sötét jelen fejedelemségei, hatalmai és vilá guralkodói ellen zajlik, a természetfeletti gonosz lelkek ellen.”⁷³ Az anonim szerző, akinek alakja mögött nyilvánvalóan Pyrker rejtőzik, exegetikai szabadsággal él, hogy epikus alakjait legitimálja, s akkor is így jár el,⁷⁴ amikor V. Károly a múlt mesés-fiktív, szimbolikusan magasra emelt főszínpadán folyó evilági harcát, a jó és a rossz időn felül álló egyetemes küzdelmeként érti. A régi mítosz szerepét az eszkatológiai és történeti teológiai spekulációk pótolják, a purgatóriumról való katolikus alapelgondolásokkal⁷⁵ egyeztetve. Az antik politeizmusból kifejlődik „az előidők” („Vorzeit”) történeti hősalakjainak esztétikai-narratív tekintetben rendezett és morális kontúrokkal ellátott jelene:⁷⁶

De kik azok a gonosz szellemek! Bukott angyalok,⁷⁷ vagy azoknak a szerencsétleneknek a lelkei, akik talán egykor valamely általános világi törvényszék ítélete nyomán az elutasítás helyére költöztek? – Az egyház nem döntött e homályos kérdésekben, s az ártalmatlan költőknek (de nem a bibliamagyarázóknak!) megengedett, hogy az utóbbiakra gondoljanak.

⁷² A tanulmány az alábbi kiadványban jelent meg: *Jahrbücher der Literatur*, Sechzigster Bd., Wien, 1832, Anzeigenblatt Nro. LX, 30–38. Abban különösen figyelemreméltó az alábbi szakasz: 33–36. Vö. DOBERSBERGER, *i. m.*, 363, 628. Az új kiadás kiadójaként és neves kommentátoraként Johann Ludwig Deinhardsteint nevezi meg. A fejtegetések rövid összefoglalói az eposzhoz mellékelt *Anmerkungen*ben is megtalálhatók. (*Anmerkungen zur Tunisias* = PYRKER, *Sämmtliche Werke...*, *i. m.*, 387–410.) DOBERSBERGER, *i. m.*, 389.

⁷³ Ef 6,11–13: itt Pyrker fordításában. Pyrker eredetileg zárójeles megjegyzése kurzívan szerepel. W. K.

⁷⁴ Az Ef 3,10 szerint.

⁷⁵ Ehhez lásd: PYRKER, *Sämmtliche Werke...*, *i. m.*, 34.

⁷⁶ PYRKER, *Sämmtliche Werke...*, *i. m.*, 35, Ef 6,11–13. Vö. a Pyrker Meinertnek írt, 1815. május 30-án kelt levelében kifejtett magyarázattal, amelyet Dobersberger idéz: DOBERSBERGER, *i. m.*, 144. E levélben utalás található arra, hogy Pyrker egyetért Johann Heinrich Jung-Stilling *Theorie der Geisterkunde* (Nürnberg, 1808) című művével, amelyet azonban Pyrker csak nem sokkal 1815 előtt ismert meg.

⁷⁷ Mint részben Klopstocknál. (W. K.)

Azonban – s különösképpen az előbbiekkal szembehelyezve – jóindulatú lényekre is szükség van, akik igénybe veszik részvételünket a lelkek harcában, s az eposzban csodás elem gyanánt összekapcsolják a földet az éggel.⁷⁸ Ez a hely [Pyrker] számára klasszikus! Megnyitja a szellemek sötét birodalmának kapuit.⁷⁹ [...], a fantázia birodalma, amelyet a tehetséges görögök benépesítettek, nem maradt üresen érdekes és új lakóktól, miután a régi istenek távoztak onnan.

Károly már az első énekben – eksztatikus, teljesen mito-poetikus víziójában, hasonlóan Anchises Aeneasnak szóló kinyilatkoztatásához – megtudja, hogy Isten „pompás győzelmet” („herrlichen Sieg gewähret”) szán neki.⁸⁰

A császár megismerkedik – Pyrker fent ismertetett teoretikus-teológiai megfontolásainak megfelelően – „a halhatatlan lelkek” és „magasabb rendű lények seregével” („Scharen unsterblicher Geister” und „hoher Gestalten”),⁸¹ tudomására jut, hogy a világ teremtésekor egy „a földgolyó sötét ölébe” („im finstern Schooße des Erdballs”) nyíló üreg tárult fel, ahonnan „vad tumultusban” („im wilden Tumult”) áramlanak ki a szellemek, mégpedig a felhívásra: „Szellemek, kifelé! Nektek int a vágyott óra Tunis előtt.” („Geister herauf! Euch winkt die ersehnete Stunde vor Tunis.”)⁸² A császár megpillant egy az „éteri tájjal” („Aethergefeld”) szembehelyezett barlangot,⁸³ „a gőzölgő Aetna ölében” („im Schooße des dampfenden Aetna”), ahol nyilvánvaló párhuzammal utalva a gigászok és az Olümposz lakóinak harcára, az ellenséges hatalmak összesereglenek, mint a denevérek. Ez itt mindenekelőtt „Muhamed alakjában látható, akit körülengenek a szellemek, akiket ő parancsolt magához.”⁸⁴ A „tudásszomjas tudós” („wißbegieriger Forscher”) újabb, a fizikai vákuumhoz kapcsolódó kísérletei után Pyrker egy halálzónáról fantáziál, amelyet ő az ellenséges szellemek paradox élettereként ábrázol.⁸⁵ Pyrkert az alábbi hasonlatra az egi líceum (azaz a mai egyetem főépülete) egyik legnagyobb fres-

⁷⁸ Ehhez lásd: Ef 3,10. (W. K.)

⁷⁹ Lásd: PYRKER, *Sämtliche Werke...*, i. m., 36. (W. K.)

⁸⁰ *Uo.*, 19.

⁸¹ *Uo.*, 20.

⁸² *Uo.*, 21.

⁸³ *Uo.*, 23.

⁸⁴ *Uo.*, 24.

⁸⁵ *Uo.*, 24.

kója ösztönözhetette, amely (Guericke, illetve Boyle előképe alapján) egy vákuumpumpával végzett kísérletet ábrázol, melynek során egy madár belehal a légszomjba:

Ueber der allbelebenden Luft, die rings an dem Erdball,
So an dem Mond , und den endlos hin entflamnten Gestirnen,
Schwimmt umher, erhebt sich der übersinnliche Luftraum
Dräuend in seiner Leer', und unwohnbar sterblichen Menschen:
denn, wie, umhüllt vom glockengestalteten Glase, der Sperling
Schnell das Leben verhaucht, wenn wißbegierige Forscher
Schonungslos ihm rauben die Luft mit den künstlichen Pumpen,
Also würd' in des Menschen Brust urplötzlich das Leben
Stocken, der in das Uebersinnliche kühn sich erhöbe;
Aber des sterblichen Leibes beraubt, bewohnen die Fürsten,
Mächt', und Gewalten des ewigen Feind's, auf Arges gesinnet,
Solches mit Lust: Verworfen vom Herrn, die am letzten Gerichtstag
Dann mit dem Tode zugleich, dem letzten der Uebel, vergehen.⁸⁶

Mohammed azonban az Aetna barlangjában, ahová a Korán lapjai szerint „tombolva” („wühlend”) leszáll, a „seregek fölé emelkedő sziklatömbre lép” („auf dem ragenden Felsblock Ueber die Scharen erhöht”),⁸⁷ Klopstock sötét, sátáni alakjaira hasonlít, kivált akkor, amikor napkelet és napnyugat új összetűzése során felrója a császárnak Németföld leigázását, egy új kereszties háborút és az iszlám végérvényes megsemmisítését, következőképpen a világalomra való törekvéssel rágalmozza.⁸⁸ Ez egy olyan értékelés, amelyet Pyrker élesen elutasít az e

⁸⁶ *Uo.*, 24–25. (A nyomtatvány zárójeles szakaszai itt kurzívan szerepelnek. W. K.) „Fellyül azon levegőn, melly mindent éltet elemmel, / 'S melly a' föld' a' hold' 's a' számatalan égve pilácló / Csillagok' alkatját környülveszi, 's életet áraszt, / Ott kezdődik ama' zord érzéktüli üres tér, / Mellyet már többé nem lakhat semmi halandó. / Mert valamint az üveg karimájú harang' kebelében / Életitül megvál a' kis verebecske legottan, / Hogyha tudás vágyból könyörületlen kiszivatják / Légit a' visgák, mesterkélnt cső szivat által: / Szintügy megszűnnék ember' kebelében az élet, / A' ki merészkednék amaz érzéktüliba hatni. / Mégis örök gyülölő ellenségink *Fejedelmi*, / *Föld Hatalmai*, és az erőnek *Főnöki*, a' kik / Földi halandó sár testük' hüvelyét lerakák már, / Rosszat forralván, ott szintén lakni szeretnek, / Elpártolt gonoszok, kik az ítéletnek utolsó / Napján gyász kimulást fognak szenvedni halállal, / A' minden rosszak legutolsójával emészte.” *Pyrker' Tunisiása*, i. m., 13.

⁸⁷ PYRKER, *Sämttliche Werke...*, i. m., 25.

⁸⁸ *Uo.*, 26.

soraihoz fűzött jegyzeteiben.⁸⁹ Csak sokkal később, a hatodik énekben a keruszk Hermann szelleme lesz az, aki a szendergő császárnak jöllehet megígéri a világoralmat, egyúttal azonban emlékezteti „a gyászra” („zur Trauer”), félreérthetetlenül intve az indiánokkal szembeni „vérszomjas” („Blutgier”) „elvakult” („Verblendete”) bánásmódra, itt azokra az indiánokra utalva, akiknek szószólója a nagy „Isten iránt lelkesült” („gottbegeisterter”) pap (Las Casáról van szó). Pyrker nagyon pontosan ismeri az V. Károly alakját és a közép- és dél-amerikai kegyetlenségeket illető liberális-protestáns kritikát:

Ruhig schlummerst du hier im Kreise der Helden, Erzeugter
Meines gewaltigen Stamms! Von den fernen Meeren herüber
Kommen die Bothen des Siegs dir spät. Ich künde den Sieg dir
Nun zur Freud', und zugleich den Jammer der Wilden, zur Trauer.
Dein ist die Herrschaft der Welt: nie wendet die leuchtende Sonne
Mehr die Blicke von deines Reichs endlosen Gefilden.
Schon dient Mexiko dir; nun bändigt Peru, das Goldland,
Deß unschuldiges Volk der Sonne Kinder sich dünket,
Dein Pizarro. Er nahm Atahualba gefangen, den Inca,
Und erwürgt ihn vielleicht: nicht hunderttausende scheuend,
Nicht Millionen Volk's, von wenigen Tapfer'n umgeben,
Wild und grausamgesinnt. O, hemme die wüthende Blutgier
Jener Verblendeten, die in dem Wahn, Halbmenschen zu würgen,
Also freveln! Ich sehe dein Herz erbeben dem Jammer,
Den die Ferne dir bringt. Ein gottbegeisterter Priester
Deines Volks, der Kränz' erlesensten würdig, bewaffnet
Sich mit erhabenem Muth, die armen, ein rettender Anwald [sic],
Kühn zu beschirmen: ihn höre: so wird unsterblicher Ruhm dir.⁹⁰

⁸⁹ *Uo.*, 390.

⁹⁰ *Uo.*, 148–149. „Békében szunnyadsz itt bajnokaid' közepében, / Oh te, az én roppant törzsömnek erős ivadéka! / Ah de igen későn érkeznek hírnökid onnét / A' nagy tengereken túlról, győzelmi hírekkel. – / Én, örömdre tehát hozok ímé győzedelem hírt, / És vele, a' nyomorúlt vad népek' szörnyü sirmalmát / 'S rettenetesorsát, szomorúságodra jelentem. – / Ím az egész földnek birodalma, kezedbe vagyom már, / A' tündöklő nap soha nem fordítja szemét le / Országlásodnak végtúli határa színéről / Már teneked szolgál Mechico, és most szelidíti / Péru' arany földét, – a' mellynek őszinte lakói / A' napgyermekinek vélik magukat, – ki Pizarró. / Ó fogságra vivé Atahalbot, az ottani Inkát, / 'S tán megölé már nem kedvezvén száz ezereknek, / Nem, sok milliómok' jajjának, minthogy igen vad / Indulatú, dühös ő, 's a' néphez szörnyü kegyetlen, / Mert kis számu vitéz nép védlé ötet ez ellen. – / Oh akadályoztasd meg azon vakságba merültek' / Bőszült vérszomját, kik azon bal vélekedésben, / Hogy félembereket pusztítanak, – ennyire dúlnak! / Szivedet a'

Ez a kérdés tehát az első énekből elmarad. Mert az itt leírt császári vízió másképp végződik, mint Vergilius „római körképe” („Römerschau”), a küszöbön álló csata ellenére „a borús tekintetű jövőben” („in trüben Gesichten der Zukunft”): a német hitszakadás, a személyes menekülés Tirolból (Moritz von Sachsen elől) kerekíti le az első ének egyáltalán nem boldog jövőt jósoló záró sorait. V. Károly feltételezhető nemzetközi birodalmi uralmától Pyrkernél – másképp, mint ahogy azt Vergilius Róma története kapcsán sugallja – nem vezet egyenes út a jövőbe, amikor az eposz keletkezésének idején még jönléhet létezni egy Habsburg-osztrák, de nincs már többé egyetemes német-római császár. Hasonlóan ahhoz, amint August von Platen egykor híres olvasókönyvi verse (*Der Pilgrim von St. Just*, amely hozzávetőlegesen egy időben íródott Pyrker eposzával) Károly St. Justben töltött kolostori és halálra ítélt létét elképzelte.

Und, was unerhörbar war den Ohren sterblicher Menschen,
Barg für immer sein treues Gemüth. Nie lächelt er wieder
Und sein sehrender Blick hing stets an dem Bilde des Grabes.⁹¹

E borús történelmi kilátással szemben az eposz a másodiktól a negyedik énekig tartó szakasza mindenekelőtt a császári seregek gyülekezésével, elindulásával és felvonulásával kérkedik, ezt a részt a két sasos császári zászlók leírása készíti elő, majd a tizenhárom örökös tartomány címereinek ekfrázisa, köztük pontosan leírva és magyarázva az alábbi is:

Ungerns doppelten Schild, vier Ströme durchfluthen den einen -
Aber das Haupt der Karpathen hebt, dreizackig, im andern
Ueber dem fruchtbar'n Land, das tapfere Völker bewohnen,
Schimmernd, die Kron` und das Doppelkreuz, von Silber, zur Luft auf.⁹²

kínnak látom sullyára remegni, / Mellyet az irtózó távolság rejt el előled. – / Istentől hevitett egy leghűbb pásztor a' te / Népednek, – méltó legszebb jutalom koszorúra, / Kész őrangyalul a' nyomorúltak' védjire állni. / Oh hallgasd ki te őt, 's örökös dics várakozik rád! –" *Pyrker' Tunisiása, i. m., 99–100.*

⁹¹ PYRKER, *Sämmtliche Werke...*, i. m., 29. „És a' mit soha még ember nem halla fülével, / Keble örökre fedé. Soha többé nem mosolyúlt már, / Intő sírja felé volt mindig vágya szegezve." *Pyrker' Tunisiása, i. m., 16.*

⁹² PYRKER, *Sämmtliche Werke...*, i. m., 31. „Volt Magyar-országgnak kettős czímvértje legelső. / (Egyiken a' négy fő folyam együtt folyva keresztül, / Másikon a' Kárpát' három

E megoldásban a hős- és népkatalógusok antik epikus ábrázolásformái tűnnek fel, archetípusában domborodik elő Homérosz *Iliász*-ból ismert hajókatalógusa Pyrkernél, Homérosz tudatos követőjénél, szerkezetét tekintve párhuzamosan a Vergilius hetedik könyvének végén található népkatalógussal.⁹³ Pyrker azonban előnyben részesíti mindezek különböző elbeszéléssorozatokban és epizódokban való elosztását, s így lehetővé válik, hogy az elődök közül szellem alakban mind a szövetséges, mind az ellenséges hősalakok a cselekmény spirituális, azaz mitikus-történeti főszínpadára lépjenek. A kersuzk Hermann⁹⁴ a császársban „rokonérzelmű lelket” („gleichgesinnete Geister”) keres és talál, ehhez csatlakozik – kíváncsi lévén a háborús helyszínre, amelynek híre eljutott hozzá – Hannibal is, aki később csakugyan átáll a tuniszi párthoz.⁹⁵ A másik oldalon lebeg Mohammed „az Aetna torkából kiáramló számtalan szellem kíséretében” („unzähliger Geister Auf von des Aetna Schlund”), hogy Attilát és társait a „a felhősátorból” („Wolkenzelt”) maga mellé állítsa.⁹⁶ Az 1535-ös év történelmi eseményei a megtervezett költői fantázia mércéje szerint egy történeti epikus világszínházhoz tartoznak, amely az összes történeti dimenzióban lejátszódik. A földi élet utasításainak megfelelően zajló történelem múlandóságát is jelent, amely egyedül a múltba forduló konstrukció által győzhető le, a császár az egyedüli, aki Karthágó romjain az ifjú, melankolikus portugáliai Lajosnak elmagyarázza ezt az üzenetet, és ezzel, visszanyúlva egy archaikus énekmondói attitűdhez, a pyrkeri eposz sajátos intertextuális poétikáját vázolja, szemmel láthatóan kombinálva azt Karthágó patetikus dicséretével, amely aligha felel meg a mű római-napnyugati ethoszának.

Aber es lebt die Erhabene [Karthago, W.K.] noch in der Kunde der Nachwelt.
 Hehre Begeisterung schwellt den Busen des Sängers; nicht fremd mehr
 Ist ihm des Helden Sinn, nicht die That, aus jenem geboren:

fő csúcsa, ragyogva / Termékeny rónán, hős nemzet’ drága hazáján, / Nyúlva magasra dicsón, az ezüst két águ keresztel). *Pyrker’ Tunisiása, i. m., 18.*

⁹³ *Aeneis*, VII, 641–817; Siliusnál monumentálissá tágulva: *Punica*, III, 214–405; VIII, 355–617.

⁹⁴ PYRKER, *Sämtliche Werke...*, i. m., 34.

⁹⁵ *Uo.*, 167.

⁹⁶ *Uo.*, 40–42.

Ihr ertönt sein Gesang in vielfachwechselnden Weisen,
Die jetzt, brausenden Stürmen gleich, erschüttern des Hörers
Pochende Brust, und jetzt, wie liebliche Lüftchen des Abends
Säuselnd im Veilchenbeet, ihr sanfte Wonne gewähren.⁹⁷

A harmadik ének a szövetséges flották Genovából (Andrea Doriával), Portugáliából és Flandriából Barcelonába való megérkezésével indul. Ezt követően katalógusszerű, személy szerinti felsorolás következik, amely bemutatja, hogyan hajóztak be az itáliaiak után elsőként a birodalomból és az örökös tartományokból érkező németek, élükön Graf Ebersteinnel. Itt is pontosan követhető, hogy az elmesélt aktuális események a múlt vonatkozásában mennyire áttekinthetően kezelődnek, miközben például az olvasó megtudja, hogy Eberstein egyik őse egykor a kegyetlen múltban a magyarok ellen harcolt.⁹⁸ Pyrker nem mulasztja el, hogy dicséretben részesítsen minden német törzset és régiót (főként a svábokat, a Bodeni-tavat és a Fekete-erdőt), úgy, hogy az egész birodalom, Franken, Hessen, Bayern, Brandenburg és Szászföld felvonul, és jelzésértékűen még az egykor oly császárelenes „Witekind” is mint Hessen vezetője fáradozni fog; pontos körülírás utal Leipzigre és Weimarra, a „dicsőségre méltó” („ruhmwürdige”) városokra,⁹⁹ s ezzel az aktuális „klasszikus” költészet fellegváraira. A „hűséges Tirol”-ról („treue Tyrol”) a tekintet hamar az osztrák hadvezérekre (köztük Lichtenstenre, Rogendorfra) vetődik, így a történelmi távolban újra összeállni látszik a Napóleon-ellenes koalíció, azaz a birodalom és a Habsburg állam a maga sokféle népeivel, köztük a csehekkel és a magyarokkal. A csehek élén épp egy „Waldstein” áll, a magyarok „bátor serege” („muthiger Schar”)¹⁰⁰ élén annak a Hunyadi

⁹⁷ PYRKER, *Sämmtliche Werke...*, i. m., 164. „Oh de azért áll ő, a’ nagy fenségi dicső még, / És az utó koron át hire fog terjedni örökké, / Melly még sok költész’ kebelét hő lelkesedéssel / Tölti be, nem lévén idegen neki hősi erény már, / Sem pedig a’ nagy ’s szép abból született daliás tett. – / Ennek az éneke ő neki még sokféle alakban / Hangzani fog, melly majd, pusztító szél rohanásként / A figyelőnek tört kebelét roncsolja dobogva; / Majd pedig a’ violák’ ágyán cziczkozva enyelgő / Esti ledér szellő’ langy szárnya szerént, megigézé / Bájérezést szülvén, fent élteti a’ deli várost. –” *Pyrker’ Tunisiása*, i. m., 111.

⁹⁸ PYRKER, *Sämmtliche Werke...*, i. m., 54.

⁹⁹ *Uo.*, 56.

¹⁰⁰ *Uo.*, 57, 135.

Jánosnak egy unokája, aki „Európa megmentője, aki megtörte az oszmánok hatalmát” („der, Europas Hort, die Macht der Osmanen gebrochen”).

A negyedik ének – egyes elemeket szerkezetileg a kimerültség ismételve – elsőként a Muley Hassannal szövetségben álló spanyol harcosok felvonulását tartalmazza. Jól követhető, hogy a következő énekekben Pyrker miként modernizálja magától értetődően Vergilius és Homérosz csataleírásait, és miként terjeszti ki színesítve a leírást a lövészség, a tüzészeti párbajok és pisztolylövések leírásával. Pyrker itt egyértelműen hangsúlyt fektet arra, hogy ezt a tárgyi modernizmust díszes és szándékosan magas stílusban megalkotott szókinccsel bővítse. Például a 96. oldalon „Zündstaub” („gyújtópor”) áll a „Pulver” („por”) helyett; „Donnerrohr” az 51. oldalon az „ágyú” helyett).¹⁰¹ Hogy Pyrker egy hatalmas tengeri vihar (amelyben csak a császár tart ki „magasztos nyugalomban” [„erhabener Ruhe”])¹⁰² színes leírását az Etna kitörésével,¹⁰³ valamint Mohamed és Attila gonosz ténykedésével párosítja, ezen éppúgy lehetne tanulmányozni az epikus ábrázoláshagyomány háttérének részleteit, mint a több elbeszélésrészletben illeszkedő tengeri csata ismertetésén.¹⁰⁴ Itt mindazonáltal nincs mód áttekinteni, hogy Pyrker hogyan és milyen módon kíván különböző költői műveivel az *aemulatio* révén méltóvá válni elődeihez: így például akkor, amikor precíz és igazán eredeti, az antikvitásban még hallatlan leírásával a muskétásokat („Feuergewehr”) és a hajóágyúkat („Donnerschlünd”, „dörgőtörök”) a császár szeme elé tárja:

[...] Am Mastbaum
 Kletterten Schiffer empor, und ordneten eilig die Segel,
 Während die Krieger in Reih'n ihr Feuergewehr auf dem Schiffsbord
 Luden. Sie gossen zuerst entflammendes Krot [Kraut, Zündkraut. W.
 K.] in des Zündlochs
 Pfanne; schmetterten Krot und Lot, mit dem glänzenden Ladstock,

¹⁰¹ *Uo.*, 96, 51.

¹⁰² *Uo.*, 85. A mintát Vergilius adja: *Aeneis*, II, 103–122. Ezzel egybecseng: PYRKER, *Sämtliche Werke...*, i. m., 84. o.

¹⁰³ *Uo.*, 81. A szöveghelyet egészen bizonyosan Vergilius archetipikus szöveghelye inspirálta: *Aeneis*, III, 570–587.

¹⁰⁴ PYRKER, *Sämtliche Werke...*, i. m., 88–103.

fest in das Rohr, bis auf er hüpfte vom klemmenden Läppchen,
 Und umspannten mit fröhlichem Schlag' es am kräftigen Kolben.
 Auch in die furchtbarn Donnerschlünd' eindrangte der Wurfgeschütz,
 Dann mit dem Krote, die Wucht der eisernen Kugel; er bohrte
 Kundig das Brandrohr ein, und facht' an der Lunte die Gluth an.
 Aber mit tieferem Ernst' und erhöhtem Vertrau'n in den Augen,
 Sah der Kaiser vom Bord dem schlachthanbietenden Volk nach.¹⁰⁵

Összefoglalásul: Pyrker történeti és Habsburg-hű, a forradalom-ellenes romantika irányzatához tartozó, terjedelmes művében, a jog, a szabadság és a felszabadítás mottója alatt egy keresztény német-osztrák-Habsburg egyetemes monarchia álmának egy meghatározott pillanatát rekonstruálja, a napóleoni korszak és az azt követő időszak tapasztalatainak árnyában és visszfényében. V. Károly alakja, minden sikere ellenére, itt is gyásszal és rezignációval szegélyezett. Pyrker ismeri és meg is nevezi a világalalom régi vízióinak sötét oldalait, s az eposzsal nem egy új gyarmati világalalom létrejöttét sürgeti.

A szakirodalomban több oldalról vizsgálták azt a jelenséget, ahogyan a sok nyelvet bíró magyar főpap, a költőként mindvégig németül író Pyrker nagyjából 1820-tól kezdve belevonódott az új magyar nyelvi nacionalizmus körüli konfliktusokba, s hogy a Pyrker-pörben elfoglalt helyzete, ennek kapcsán kialakult politikai nimbusza kedvezően befolyásolta az eposz fogadtatását.¹⁰⁶ Mindezen irodalomtörté-

¹⁰⁵ *Uo.*, 92–93. „Nyomba az árboczokat mászták a' fürge hajósok, / Rendre vitorlák' és kötelek' szövevényit irányzván. / A' gályák' teremén készen várt a' daliás rend / Fegyvereket töltvén. Legelőbb gyújtó lyukaiknak / Vápájába gyulóport, és a' csöbe is öntvén, / Fényes vesszőkkel zuholák le az ón 's pori tötést, / A' csöben feszesen, míg az pattogva felugrált / A' zömökölt fojtás' tetejéről, – 's szinte örömmel / Húzták a' gyilkos fegyver' sárkányait is fel. / Még a' gyújtókok is tömték széltere az ágyúk' / Gyomrait a' porral, 's vas, sullyos terhü golyókkal, / Majd a' gyújtó csöt ügyesen befurák hadi tanként, / 'S készen tartottak kezeikben gyúlva kanócot. – / A' Császár komolyan nézett, a' gálya tetőrül, / A' harczot kezdő sereget szemlélve feszülten.” *Pyrker' Tunisiása, i. m.*, 61.

¹⁰⁶ E tekintetben kiemelkedő a katolikus vallásra áttért romantikus szerző, Wilhelm von Schütz monográfiája: *Die Epik der Neuzeit in Betrachtung des Heldengedichtes Tunisias*, Altenburg, 1844. Ebben mindenekelőtt Pyrker szelleméről alkotott elméletére reflektál, s a kérdéshez apologetikus hangvételben szól hozzá. Dobersberger szerint a nyomtatás költségeit Pyrker állta. Vö. DOBERSBERGER, *i. m.*, 506. A negatív kritikákról, köztük az eposz mint a modern költészet egy lehetséges műfajának elutasításáról lásd *Uo.*, 292–301.

neti vonatkozások további vizsgálódás tárgyát is képezhetik,¹⁰⁷ épp úgy, ahogy az utóbbi időben ismét az érdeklődés középpontjába került kérdés, azaz, hogy milyen kapcsolat fűzte Pyrkert magyar barátjához és fordítójához (akitől épp a fordítás okán egy időre el is hidegült), az egy ideig I. Ferenc börtönében raboskodó Kazinczy Ferenchez.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Ehhez lásd Kovács idézett művén kívül különösen az alábbi munkákat: T. ERDÉLYI, *Deutschsprachige..., i. m.*, valamint az alábbi történelmi körképet vázoló művet: Szabolcs BORONKAI, *Bedeutungsverlust und Identitätskrise der ungarndeutschen Literatur des 19. Jahrhunderts: Am Beispiel der deutschsprachigen Literatur und Kultur Ödenburgs*, Bern, Lang, 2000 (Wechselwirkungen Deutschsprachige Literatur und Kultur im regionalen und internationalen Kontext Beiträge der internationalen Konferenz des Germanistischen Instituts der Universität Pécs vom 9. bis 11. September 2010).

¹⁰⁸ Ehhez lásd: KAZINCZY Ferenc, *Fordítások Bessenyeitől Pyrkorig: Önállóan megjelent fordításkötetek*, s. a. r., BODROGI Ferenc Máté, BORBÉLY Szilárd, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc művei: Második osztály: Fordítások).

Jan Cornelisz Vermeyen: Császári csapatok Tunisz ostrománál
https://de.wikipedia.org/wiki/Tunisfeldzug#/media/File:Conquest_of_Tunis_1535.jpg

Frans Hogenberg (Jan Cornelisz Vermeyen után): A tuniszi csata,
La Goletta ostroma

https://de.wikipedia.org/wiki/Tunisfeldzug#/media/File:Battle_of_Tunis_1535_Attack_on_Goletta.jpg

„BÓKOK, AMELYEK EGYÁLTALÁN NEM KELTENEK KEDVEZŐ BENYOMÁST”

PYRKER JÁNOS LÁSZLÓ: *RUDOLPH VON HABSURG*
(1825)

ELISABETH KLECKER

Pyrker János László 1837-ben tette közzé azt a saját bevallása szerint 1807-ben keletkezett esztétikai értekezését, amelyben bizonyos szempontok szerint kritikával illette Homéroszt és Vergiliust.¹ Ekkorra már megjelent két, a Habsburg-történelmet feldolgozó terjedelmes eposza, bennük az uralkodóház és annak regnáló képviselője, I. Ferenc félreérthetetlen magasztalásával.² Az 1837-es értekezésben Homérosz és Vergilius összehasonlítása a kor szokásának megfelelően a görög költő javára dől el: Pyrker mindenekelőtt – a sok istenség felvontatása mellett – az *Aeneis*ben megnyilvánuló Augustus-dicsőítéssel ütközik meg:

A tárgy (ti. a római állam megalapítása az *Iliász* harag-tematikájával szemben) megfelelőbbnek tűnik, de csak látszólag az. Vergilius fő célja az volt, hogy a rómaiakat, de még inkább az általa istenített Augustust bókok tömegével halmozza el, amelyek azonban egyáltalán nem keltenek kedvező benyomást.

¹ J. Ladislaus PYRKER, *Homer und Virgil*, Oesterreichisches Morgenblatt: Zeitschrift für Vaterland, Natur und Leben, 2(1837), Nr. 1(2. Jan.) 1-2; Nr. 2(4. Jan.), 5.

² Johann Ladislaus PYRKER, *Tunisiás*, Wien, Carl Ferdinand Beck, 1820; Uő, *Rudolph von Habsburg*, Wien, Anton Strauss, 1825.

Egy ilyen vélemény nemcsak az európai hagyomány messzemenően pozitív Augustus-képét figyelembe véve kelt csodálkozást, hanem Pyrker saját munkásságának ismeretében is, hiszen neki is tudnia kellett, hogy saját eposzai már csak panegirikuszi dimenziójuk miatt is közelebb állnak Vergiliushoz, mint Homéroszhoz. Különösen igaz ez az először 1825-ben, majd átdolgozott változatban 1827-ben megjelent, *Rudolph von Habsburg* című, az *Aeneis* imitációjának tekinthető eposzára, amelynek fő témája Habsburg Rudolfnak II. Ottokár cseh király („Ottgar”) felett aratott, 1278. augusztus 26-i dürnkruti és jendenspeigeni győzelme, és ezzel a Habsburgok ausztriai uralkodása eredetének bemutatása. Azzal a megoldással, hogy a cselekmény a távoli múltba, egy birodalom alapításának idejébe visszanyúlva érkezik el a csúcspont, a jelen pillanatáig, Pyrker szintén Vergiliust követi. A Rudolf és Ottgar közti ellentétet a későbbi történeti fejlődésre és saját korára kivetítve értelmezi, és alapul veszi a regnáló dinasztia dicséretének megfogalmazásához. A rómaiak felvonultatása az *Aeneis* VI. énekében megfeleltethető a Habsburgok színre lépésének az eposz II. könyvében: Rudolf a lilienfeldi hegyekben, ahová az Albrecht fia vezetésével érkező segítőcsapatok elé vonul, egy öreg remete látomásán keresztül tekint a jövőbe. Így áll előttünk időrendben a Habsburg-ház kiválasztott tagjainak, illetve híres uralkodóinak listája, miközben I. Ferenc, a regnáló uralkodó, Ausztria császára kitüntetett figyelemben és dicséretben részesül.

A neolatin irodalmi hagyomány szerint bármely, egy-egy dinasztia megalapítójáról szóló eposz *Aeneis*-imitáció elvárását kelti. Ennek az elvárásnak Pyrker formálisan megfelel, hiszen művét tizenkét könyvre osztotta. A feldolgozott téma nem tette lehetővé, hogy a cselekménynek meglegyen az a két nagy egysége, melyek közül az egyik az *Aeneis*ből ismerős utazás-motívum, a másik az *Iliász*-beli háborúskodás története lett volna. Pyrker azonban a VII. könyv elején, a Habsburg-seregnek a Duna feletti hajóhídon való átvonulásával nyilvánvalóan egyfajta „partra szállást” ábrázolt, és a katonai összeütközést, több találkozássra felosztva, az eposz második részébe helyezte. Továbbá az első részben a Rudolf által szervezett lovagi torna a bécsi Tabor mezőn kapott helyet (IV. könyv) – a cselekménynek ez az eleme a holttestek játékának (*Aeneis*, V. ének) középkori adaptációjaként fogható fel, míg az Ottgar elleni lázadók

éjszakai harca (IV. könyv) összevethető az *Aeneis* II. énekében elbeszéltrójai eseményekkel.

„DRAHOMIRA OLYAN, MINT EGY ÚJ JÚNÓ”

A Vergiliusszal való kapcsolatot már a korabeli olvasó is érzékelte. A *Rudolph von Habsburg* második, átdolgozott kiadása megjelenésének évében, amikor Pyrker már nem volt velencei pátriárka, a padovai Tudományos, Irodalmi és Művészeti Akadémia egyfajta „könyvbe-mutatót” szervezett, ahol gróf Pietro Mocenigo méltatta az eposzt. Az ünnepre nyomtatott kiadványban szerepelt a mű részletes tartalma, valamint legkitűnőbb részei olasz és latin nyelven.³ Még ha a figyelem inkább az egyházi vezető Pyrker, semmint a költő Pyrker felé irányult is, ez a kiadvány is érzékelteti, milyen gondolatokat ébresztett a mű a korabeli olvasóban. Mocenigo véleménye szerint már az eposz első jeleneténél érezhető Vergilius hatása:

[A költő] tehát a nagy mantovai példáját követve hozza mozgásba az eposz központi cselekményszálát, s eléri, hogy nála Drahomira olyan, mint egy új Júnó, [...]”⁴

A Vergilius-imitációként említett nyitó jelenet alaposabb figyelmet érdemel: Pyrker itt a morva történelem egyik híres alakját szerepelteti, Drahomirát, Vratiszláv (megh. 921) morva herceg pogány feleségét, akit több bűn elkövetése, többek között fiának, Boleszlávnak az annak testvére, Szent Vencel elleni gyilkosságra való felbujtása után a föld elevenen nyelt el. Az epikai cselekmény kiindulópontját az képezi, hogy Ottgar a földben így keletkezett törést, amelyet sokáig mági-kus varázslásokhoz használtak, befedette, hogy ezzel megszüntesse az ördög kísértését országában. Ezt követően Drahomira azért panaszkodik, mert a pokolnak így kevesebb zsákmány jut:

³ Pietro MOCENIGO–Giambatista SVEGLIATO, *Sposizione dei poema eroico Rodolfo di Habsburg*, Padova, Tipografia del Seminario, 1827.

⁴ „Indi sull’ esempio del gran Mantovano mette in moto la macchina principale dei tutto il poema, e fa che Drahomira per lui quasi novella Giunone, [...]” *Uo.*, 7.

Ha! Wie kommt es, da heut der betäubende Rauch und die Flamme,
 Die ich genährt in dem Schlund, der mir zum schrecklichen Grab ward,
 Qualmend herab sich wälzt, und keiner der Sterblichen seither,
 Opfernd vor ihm, die Schar der Unseligen mehrt in dem Pfuhl da?
 (*Rudolph von Habsburg*, I, 36–39)⁵

Amikor Drahomira megtudja, miért csökken a befolyása, üldözni kezdi Ottgart. Drahomira szerepe és az általa elmondottak megfelelőnek Júnó alakjának és az *Aeneis* elején olvasható beszédének, amelyben kifejezésre juttatja Aeneas mint az általa gyűlölt trójaiak egyike és a városát, Karthágót fenyegető nép egyik ősapja ellen irányuló dühét. Az istennő beszéde afeletti aggodalmának kifejezésével zárul, hogy ha nem statuál példát, kultikus tisztelete visszaszorulhat:

De ki lesz ez után, aki Júnót
 Tiszteli még oltárán és könyörögve imádja?
 (*Aeneis*, I, 48)⁶

Ha következetesen továbbgondoljuk az *Aeneisszel* való párhuzamot, érdemes figyelni arra, hogy egy Habsburg-eposzban Júnónak a Habsburgok (mint Aeneas és Augustus követői a Római Birodalom uralkodó dinasztiajaként) és az ő politikai szerepük ellen kellene fellépnie. Pyrker azonban másképp alakította a cselekményt: Drahomira ellenséges szándékai nem a Német Birodalom és annak képviselője, Habsburg Rudolf, hanem a morva király ellen irányulnak, a Rudolfal való összecsapása is elsősorban Ottgar elpusztítását szolgálja. A szerző az üldözés és a természetfeletti harag áldozataként bemutatott Ottgart ruházza fel a homéroszi eposz epikus főhősének fontos jellemvonásával. Az eposzi hagyományt vizsgálva Pyrker *Rudolphiásza* Ottokár-eposzként kezdődik! Hogy is néz ki tehát Pyrker *Aeneis*-receptiója?

⁵ Az idézeteket itt és a továbbiakban az eposz első kiadásából veszem: Johann Ladislau PYRKER, *Rudolph von Habsburg*, Wien, Anton Strauss, 1825, itt: 4.

⁶ Az *Aeneis*ből vett szöveghelyeket itt és a továbbiakban Lakatos István fordításában idézem: VERGILIUS, *Aeneis* = VERGILIUS *összes művei*, ford. LAKATOS István, Bp., Magyar Helikon, 1967; itt: 106.

KITEKINTÉS: A KERESZTÉNY *AENEIS*-KRITIKA

Az *Aeneis*-téma feldolgozása nem volt problémamentes a 18. század végén a Homérosz iránti megújult lelkesedést tükröző irodalomesztétikai kritika szempontjából – már csak ideológiai okokból sem. Az eposz olyan központi elemét is, mint a rómaiak felvonulása, át kellett alakítani, a vergiliusi koncepciót a létezés előtti, látszattestben lévő lelkekről könnyen eretnecség vádja érthette volna. A kora újkori (nem pusztán a neolatin) epikában megfigyelhető az alternatíva keresése annak érdekében, hogy az *ex post*-kitekintés az elbeszélés keretében az isteni megnyilvánulás legitimációját kapja. A lilienfeldi remete beiktatása Pyrkernél ennek az alternatívakeresésnek a megnyilvánulása.

De nem csak ez az egyetlen jelenet kelthet megütközést a keresztény nézőpontból. Nem az amerikai Vergilius-kutatás ún. „két hang”-teóriája⁷ mutatott rá először annak a jelenetnek a problematikus voltára, amikor Aeneas nem könyörül meg a kegyelmet kérő ellenségnek, s a zárlat a haldokló utolsó sóhaja. Már Lactantius felhívta a figyelmet Aeneas könyörtelen viselkedésére a legyőzött és kegyelemért könyörgő ellenséges harcossal szemben az *Aeneis* második részének a klasszika-filológusok által tárgyalt több helyén, de főleg a befejező jelenetben. Lactantius szerint ez a *pietas* nem helyénvaló, pogány megnyilvánulása, aminek révén Vergilius *pius Aeneasa*, a római kultúra *maximum pietatis exempluma* keresztényi szempontból *impiusként* lepleződik le:

Érdemes megismerni a pogányok kegyességét, hogy szelíd és kegyes cselekedeteik alapján érthessük meg azokat a dolgokat, amelyeket a kegyesség törvényeivel ellentétesen tesznek. Hogy pedig ne tűnjön mindez durva támadásnak, egy kitalált személyt veszek példaként, aki a kegyesség legfőbb mintája, [...] És ahhoz mit szóljunk, hogy a jó Aeneas lemészároltatta azokat, akik pedig *nem megvetendő dolgokat kértek?* Noha pontosan az atyjára és *Iulus felnövekedésének reményére* kérelték, mégsem kegyelmezett nekik, csak mert *a harag fúriái égették.*⁸

⁷ Vö. Adam PARRY, *The Two Voices of Virgil's Aeneid*, Arion II, (1963), 4, 66–80.

⁸ „Operae pretium est cognoscere illorum pietatem, ut ex iis quae clementer ac pie faciunt possit intellegi, qualia sint quae ab iis contra iura pietatis geruntur. Ac ne quem videar inclementer incessere, aliquam mihi personam poeticam sumam, quae sit vel maximum pietatis exemplum. [...] quid quod 'bonus Aeneas haud aspernanda pre-

A stílusa alapján nagyra becsült egyházatya véleménye szerint tehát Aeneas, aki a személyes bosszúvágnak engedve lemond az el-esett ellenfélnek való megkegyelmezés kötelezettségéről (ti. Euanderrel szemben, aki rábízta fiát, Pallast), nem egyértelműen a győztes keresztény hadvezér ragyogó mintaképe. A neolatin epikában többször találkozhatunk a befejező jelenethez hasonlóan átköltött szövegekkel, ugyanis a szerzők figyelembe veszik a lactantiusi kritikát, és kísérletet tesznek a főhős jellemének a keresztényi hősideállal való összeegyeztetésére.

Ennél még nagyobb visszhangot váltott ki a Vergiliust mint a római állami ideológia szószólóját támadó Szent Ágostonnak a témaválasztást és a költő mondanivalóját illető bírálata. Szent Ágoston a *De civitas Dei*ben a második könyv utolsó fejezetében a hamis pogány állami istennel a keresztények istenét állítja szembe, aki valóban biztosítja az *imperium sine fine*-t, úgy, ahogyan azt a vergiliusi Jupiter megígérte Rómának (*Aeneis*, I, 279). Az egyházatya a 'római' egyik közvetlen megszólításában bibliai helyekből kiindulva (*Bölcs* 2,24: „A sátán irigysége révén azonban a világba jött a halál”) hasonlítja össze a Róma megalapítását akadályozni próbáló Júnó *invidiáj*át az ördög és a démonok *invidiáj*ával, akik az emberi nemtől irigyelik az isteni állam örök hazáját:

Úgy látszik, hogy Júnó nem sajnálta annyira a római várakat azoktól a trójaiaktól, akiktől te vér szerint származol, mint ezek az istenek, akiket mindeddig isteneknek tartasz, az egész emberiségtől irigylik az örök lakóhelyet.⁹

cantis' (*Aen.* 11, 106) trucidavit? adiuratus enim per eundem patrem 'et spes surgentis Iuli' (*Aen.* 10, 524) nequaquam pepercit 'furiis accensus et ira' (*Aen.* 12, 946).” (*Divinae institutiones*, V, X, 1–2; 8) A magyar fordítást lásd: LACTANTIUS, *Isteni tanítások – Divinae institutiones*, ford. DÉR Katalin, utószó HORVÁTH Pál, Bp., Kairosz Kiadó, 2012 (Catena, Fordítások, 11), 380–382.

⁹ „Non tam Iuno Troianis, a quibus carnalem originem ducis, arces videtur invidisse Romanas, quam isti daemones quos adhuc deos putas, omni generi hominum sedes invident sempiternas.” (*De civitate Dei*, II, XXIX) A magyar fordítást lásd: SZENT ÁGOSTON, *Isten városáról – De civitate Dei*, ford. FÖLDVÁRY Antal, Bp., Kairosz Kiadó, 2005, 186.

A későbbi költők a költészettan szempontjából ezt a szöveghe-lyet a keresztény eposzhoz illő témakijelölésként olvashatták: Szent Ágoston ugyanis az üdvtörténet epizódjait epikus tárgyként kezeli. Egy igazi, Vergiliuson túlnövő *'Aeneis'*-ben ennek megfelelően az ör-dögnek mint az új Aeneas ellenfelének kell a *fatummal* (azaz a törté-
net előzetesen meghatározott menetével) szembeszálló vergiliusi Júnó szerepét átvennie. Ez már csak azért is könnyebben lehetséges, mert Júnó már az *Aeneis*ben is kapcsolatba került az alvilággal, ami-
kor kiszolgálta Allecto dühét azért, hogy lánggra lobbantsa a háborút Latiumban. A további keresztény recepcióban csak kis lépés volt, hogy Júnót a Sátánnal, az alvilág urával azonosított Plutóval helyet-
tesítsék, aki a hagiografikus eposzokban (tengeri viharokkal) meg-
próbálta megakadályozni a szentek misszionáriusi tevékenységét – a hatalmának korlátozása miatti félelemből és az ember üdvözülése miatt érzett irigységből.

A RUDOLPH VON HABSBURG HOMÉROSZI BEFEJEZÉSE

A *Rudolph von Habsburg* vizsgálata alapján kimutatható, hogy Pyrker mind Lactantiust, mind Szent Ágostont kritikával kezelte. Amint a modern Vergilius-kutatás szívesen tekinti az *Iliász* megbékítő végét az *Aeneis* ellenképének, úgy a befejezés Pyrkernek is lehetőséget nyújtott egy keresztényileg elfogadható, irodalmilag nem kevésbé alacsony színvonalon feldolgozott alternatíva bemutatására. Az *Iliász* XXIV. énekében történetekhez hasonlóan itt Ottgar holttestét adják ki – noha a szerző előtt ismeretes volt, hogy a valóságban Rudolf a morva király holttestét hetekig a bécsi Minoriták templomában hagyta, mielőtt ki-adta volna.

Lobkowitz, valaha Ottgar bizalmasa és megfontolt védelmező-je, azt az utasítást adja Ottgar még gyermekkorú fiának, Vencelnek, hogy kérje apja holttestének kiadását a Bécsbe dicsőségesen bevonu-ló Rudolftól. Ez a védelmet kérés antik gesztusa, a térd átkarolása, egyfajta „homéroszi feladat”, melyet Vencel, a jó tanácsot követve, meg is tesz:

Geh, und umfass' ihm die Knie' mit festgeschlungenen Armen:
Dass er sich dein erbarme mit Huld und die Leiche des Vaters
Frey gewähre

(*Rudolph von Habsburg*, XII, 262–263)¹⁰

umfasst ihm die Knie', und rief mit Thränen die Worte
(*Rudolph von Habsburg*, XII, 270)¹¹

Lobkowitz szavai megfeleltethetők Hermész Priamosznak adott megbízásának, amelyet aztán Akhilleusz teljesít:

Ám te magad lépj hozzá, fogjad a térdeit által,
s kérleld őt apjára,

(*Iliász*, XXIV, 465–466)

és átfogta a térdét, megcsókolta kezét is,
(*Iliász*, XXIV, 478)¹²

Ez a befejezés éles ellentétben áll egy 16. századi latin epikus feldolgozással (Joachim Meister, *De Rodolpho Habsburgico*, Görlitz, 1576), amelyben Ottokar („Odoaker”) Turnus halálsóhajával hal meg, szintén az eposz utolsó soraiban.

Olli lethifero solvuntur frigore membra
Vita fugit moesta ad manes et lumina liquit.

Fervidus ast illi solvuntur frigore membra
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.¹³
(*Aeneis*, XII, 951–952)

¹⁰ PYRKER, *Rudolph...*, i. m., 319.

¹¹ *Uo.*, 320.

¹² Az *Iliász*ból vett szöveghelyeket itt és a továbbiakban Devecseri Gábor fordításában idézem: HOMÉROSZ, *Iliász*, ford., bev., jegyz. DEVECSERI GÁBOR, Bp., Európa Könyvkiadó, 1957; itt: 408–409.

¹³ „Annak a fagy tüstént minden tagjában elárad, / S lelke az árnyakhoz búsan, keseregve lesurran.” VERGILIUS, i. m., 366.

Pyrker nyeresége kettős: visszatekintve, Ottgar Hektor szerepében jelenik meg, a lényegében pozitív hős és ezzel méltó ellenfél szerepében. A győztes, Habsburg Rudolf, a legnagyobb görög hős szerepét veheti át. De míg Vergilius Aeneas az *Aeneis* végén a harcoló Akhilleusz vonásaival ruházta fel, addig Pyrker főhőse Akhilleuszhoz az Ennius *Hectoris Iytrájában* ábrázolt alakjához hasonlít, aki a keresztényeknek az ellenséget szerető ideájához áll közel.

SZENT ÁGOSTON *AENEIS*-FELDOLGOZÁSA
ÉS A *RUDOLPH VON HABSBURG* HOMÉROSZI KEZDETE

Ezzel szemben a Drahomira-epizódban Szent Ágoston *Aeneis*-kritikája figyelhető meg: Drahomira mozgatórugója az ördögi irigység az emberek által – például Ottgar előkészületével – elérhető örök üdvözülésére:

Sollt' ich den glühenden Durst nach Rache, durch Trug und Verblendung,
Ich nicht löschen am Volk, das, gläubig, der Täuschung sich hingab?
Trost ist's, wenn in der Brust der Unseligen solchem noch Raum blieb,
Mit in dem ähnlichen Jammergeschick die Gefährten zu sehen.
Wie, du enziehst, ein Thor, durch höhnnenden Frevel auch die mir?
(*Rudolph von Habsburg*, I, 110-114)¹⁴

Drahomira irigységből fakadó tettei megfelelnek az *Aeneis* Szent Ágoston által a keresztény nézőpontból átértelmezett tematikájának. Ottgar tehát mintegy egy saját *Aeneist* kap, egy olyan *Aeneist*, amelynek szerzője az emberi lélekért folytatott harcot méltó epikai témává nemesíti, s ebben a harcban katonai veresége ellenére végeredményben Ottgar lesz a győztes. Ő ugyanis ellenáll a Drahomira által megszemélyesített ördögi kísértésnek, annak ellenére, hogy felesége, Kunigunde ez ellen lázítja, és nem öli meg a lovagi tornán Rudolfot (IV, 516-522; IV, 592 skk.) – ellentétben Pandarossal, a homéroszi előképpel. Végül bűnbánó bűnösként jelenik meg: a csata előtti imamonológban – Franz Grillparzer *König Ottokars Glück und Ende* (*Ottokár király tündöklése és bukása*) c., 1825-ben megjelent drámájának cselekményéhez hasonlóan – beismeri bűnösségét. Ottgar befejező szavaiban, az Olajfák hegyének

¹⁴ PYRKER, *Rudolph...*, i. m., 7.

Krisztusához hasonlóan, a közvetlen megváltás bizonyosságában, Isten akarátára bízva sorsát (X, 510: „Doch nicht mein – dein Wille geschehe”, azaz: „... de ne úgy legyen, ahogy én akarom, hanem ahogyan te”, vö. Mt 40), így *imitatio Christiként* jelenik meg (vö. Lk 22,42).

Az antik pogány eposzsal szemben a keresztényinek különbséget kell tennie és különbséget is tehet a történelmi esemény és az egyéni sors között. Az isteni gondviselés célja Pyrkernél más, mint a *fata Vergilius Aeneis*ében, és kettős: Ottgar veresége árán kerül hatalomra az egészen a szerző koráig áldásos uralkodóként ábrázolt Habsburg-dinasztia, s ez egyben büntetés a morva király hibáiért, egy olyan büntetés, amely a gyógyító bűnbánat belátásáig vezeti őt. Amikor Drahomira szerepet vállal Ottgar pusztulásában, anélkül, hogy akarná vagy tudatában lenne, a történet az isteni gondviselés (*providentia*) által megszabott útra tereli. Mivel Ottgar tulajdonképpeni pusztulása az eposz keresztényi perspektívájából örök kárhozatot jelentene, ezért Drahomira a vergiliusi Júnó utódának tekinthető, aki éppen ármánykodásával pecsételte meg hosszú távra Karthágó pusztulását; tehát a szándékoltnak éppen az ellentétét éri el: Ottgar veresége feleszmélésehez, bűnbánatához és ezzel megváltásához vezet.

Az *Aeneis* cselekménye tehát kétszeresen is beépül Pyrker eposzába: egyrészt jelen van a *Rudolphiász*ban bemutatott történések háttérében a Habsburg Monarchia megalapításának mítoszaként, másrészt – a Szent Ágoston-féle felfogásban – Ottgar személyes sorsának alakulásában is.

Továbbá: ahogyan az *Aeneis*nek a keresztény szellemiséggel való összehangolása Homérosszal zárul, úgy indítja el a cselekményt is egy Homérosz-idézet. Drahomira mint természetfeletti erő ábrázolása, aki felháborodik hatalmának korlátozása miatt, bár megfelel az *Aeneis* elején megjelenő Júnónak, a haragjából eredő helyzet mégis az *Iliász*hoz hasonlít jobban, ahol Apolló haragjának a papja, Khrúszész kérésének figyelmen kívül hagyása miatt Agamemnón esik áldozatául, és ez vezet közvetett módon (Akhilleusz beavatkozása miatt) Agamemnón és Akhilleusz konfliktusához. Pyrker az epikai cselekményt érintő kérdést nem a vergiliusi módon teszi fel; őt nem a főhős szenvedését kiváltó isteni harag érdekli (*Aeneis*, I, 9 skk: „Musa mihi causas memora, quo numine laeso...”), hanem, ahogyan Homéroszt is, az emberi viszály természetfeletti okozója:

Aber wer empörte die Fehd', und des blutigen Kampfes
Graun, mit erneuerter Wuth nach dem jüngst errungenen Frieden?
Ein unseliger Geist, Drahomira
(*Rudolph von Habsburg*, I, 14–16)¹⁵

És melyik égilakó uszította viszályra a kettőt?
Létó s Zeus fia, őneki gyúlt a királyra haragja
s ártó vést keltett a seregben; hulltak a népek:
(*Iliász*, I, 8–10)¹⁶

Ennek kapcsán mindenekelőtt megemlíthetjük az *Iliásztól* való eltérést az epikai, illetve a történeti háborús eseménnyel kapcsolatban, hiszen ott nem azonos oldalhoz tartozók (végül is a győztesek) állnak szemben egymással, hanem maguk a háborús ellenfelek. Az eposz menetében kibontakozó teológiai perspektívából nézve mégis párhuzamot vonhatunk az *Iliásszal*: mivel Isten előtt mindkét ellenfél azonos oldalon áll, mindketten történelmi szerepükön túl, haláluk után érik el személyes céljukat.

„AETERNA GENTIS IN PACE FUTURAS” (*AENEIS*, XII, 504)¹⁷

Ezzel azonban Rudolf és Ottgar konfliktusa nemcsak teológiai vonatkozásai miatt (az isteni kegyelemmel kapcsolatban, ahogyan alább, a bencés értelmezés kapcsán még utalunk rá) válik kiemelt fontosságúvá, hanem népeik és az uralkodásuk alá tartozó területek jövőjével való szoros összefüggésben is. Az uralkodók polgár-, sőt testvérháborús szituációban állnak szemben egymással, úgy, ahogyan a trójaiak és a latinok az *Aeneis* második részében (a befejező jelenet Pyrkernél ismétlődik: a békekötés a királyi gyermekek házasságkötése esetén lehetséges). Ez a mitikus háborús ellenfelek későbbi közös története

¹⁵ *Uo.*, 3.

¹⁶ HOMÉROSZ, *i. m.*, 7.

¹⁷ „kik örök békére hívtak?” VERGILIUS, *i. m.*, 355.

szempontjából testvérháborút jelent – Allecto fúria szét tudja választani az egyetértő testvéreket (*Aeneis*, VII, 335) –, míg Vergilius kortársai az i. e. 1. század traumatikus polgárháborújának ősi előképeként olvashatták, Pyrkernek pedig azt is figyelembe kellett vennie, hogy az 1278-as évben csatázó ellenfelek egy uralkodóházhoz tartoztak. Bár ezt a szempontot különösen az újabb Vergilius-kutatás hangsúlyozza, már korábban is látható volt, hogy az eposzi elbeszélő szimpátiája nemcsak Aeneas, Euander és fia, az új szövetségesek oldalán van, hanem részesülnek belőle Turnus italicus szövetségesei is: hiszen ők a rómaiak ősei.

Pyrker nemcsak a Rudolffal szövetséges magyarokat ábrázolta különös szeretettel, hanem az Ottgar oldalán álló cseheket is dicsőítette: az ő őseik a Habsburg Monarchia főnemességéhez tartoznak. Czernin katonai akciója Bécs megtámadásakor – bár ő Ottgar szolgálatában áll – okos előrelátása miatt részesül az epikai elbeszélő dicséretében (VI, 259 skk.; vö. VI, 421–441). Lobkowitz erkölcsi tekintélyként, ugyanakkor a lojalitás mintapéldájaként jelenik meg, aki Ottgarral szemben a béke őrzőjeként és szószólójaként lép fel, azonban annak halála után nem késlekedik Rudolfnál kemény szavakkal Vencel pártját fogni. Pyrker ennek az elbeszélő konfliktusnak a hangsúlyozásával igen közel kerül Vergiliushoz, az epikus Pyrker *Aeneis*-átdolgozásában mindemellett az augustusi költő mélyebb megértése fedezhető fel, mint az irodalomkritikus Pyrker ítéletében.

Az, hogy Grillparzer alulértékelt a csehek érzékenységét, már a cenzúrának is alapot adott arra, hogy hátráltassa a *König Ottokars Glück und Ende* című darabjának kiadását. Az egyházi vezető, akinek közvetlen kapcsolata volt az uralkodóval (és családjával, például János főherceggel) minden bizonnyal tudatában volt a soknemzetiségű Habsburg Monarchia érzékenységeinek, nemzetiségi problematikájának: a *Rudolph von Habsburg* alapját képező teológiai koncepció, amely a Vergilius- és Homérosz-recepció fényében még inkább kidomborodik, nem nélkülözi a politikai jelentőséget, mivel az egykori konfliktus kapcsán a békés végkimenetelt hangsúlyozza, és a Habsburg-szentek számos életrajzától eltérően nem köti össze a Habsburg-ház dicséretét az ellenség ördöggként való ábrázolásával. Az irodalomtörténet iróniája, hogy a Vergiliust illető pyrkeri bírálat

a „bókok” miatt, „amelyek egyáltalán nem keltenek kedvező benyomást”, a fent bemutatott törekvései ellenére végül a *Rudolphiász* szerzőjére is vonatkoztathatók.

(Rózsa Mária és Lengyel Réka fordítása)

MINTAKÖVETÉS ÉS LÁBJEGYZETELÉS

A MAGYAR NYELVŰ VERSES EPIKÁBAN

CSONKI ÁRPÁD

A 18. század második felére a magyarországi latin nyelvű verses epika műfaji önértelmezése jelentősen átalakult. A legfontosabb mintaképpé, a korábban domináns ovidiusi hagyomány kárára, a vergiliusi eposzmodell vált.¹ Noha a magyar nyelvű verses epikával kapcsolatban hiányzik egy, a hasonló folyamatokat feltáró összevetés, elszórt megjegyzésekből arra lehet következtetni, hogy a magyar nyelvű verses epika már magától értetődően a vergiliusi úton indult el. Közhelyszámba megy például a *Zalán futásának* az *Aeneis*hez való hasonlósága, de Pálóczi Horváth Ádám *Hunniás* című művében is büszkén vállalja, hogy Vergiliust tekinti mesterének, vagy – kevésbé szerény megfogalmazással élve – ő a magyar Vergilius, Hunyadi János pedig a magyar Aeneas. A mű előképét érintő vitához többen hozzászóltak, az érveket és ellenérveket a legalaposabban Hász-Fehér Katalin foglalta össze.² Ennek a vitának a legfontosabb tétje annak a megállapítása, hogy valóban a Vergilius-eposz példája lebegett-e Pálóczi Horváth szemei előtt, vagy inkább Voltaire *Henriade*-ja. A kérdést valószínűleg lehetetlen eldönteni, hiszen maga Pálóczi Horváth is megrója Voltaire-t Vergilius túlzó majmolása miatt. A megoldási kísérleteket kissé

¹ SZÖRÉNYI László, *Hunok és jezsuiták – Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Bp., AmfipressZ, 1993.

² HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Pálóczi Horváth Ádám Hunniásának szerkezeti, műfaji és forrástörténeti kérdései = Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. Csörsz RUMEN István, HEGEDŰS Béla, Bp., reciti, 2011, 201–217.

mindig is részrehajlónak tartottam, de magát a problémafelvetést a témánk szempontjából termékenynek gondolom, hiszen rámutat arra, hogy a vergiliusi eposzmodell sem egy monolitikus egész, hanem egy olyan szövegahagyomány, amely nyitott a különféle imitációkra és interpretációkra. Ezért is mutatkozhat mind a mai napig zavar a magyar irodalomtörténet-írásban, amikor az *Aeneis*nek és két imitációjának kapcsolatát akarják megragadni.

Az általam tárgyalt három eposz különböző módon viszonyul ehhez a hagyományhoz. A *Hunniás* a dinasztiaalapítás aktusát és a nemzeti hős megéneklését tekinti feladatának; a *Rudolphias*ban a szerző szintén a dinasztiaalapításra helyezi a hangsúlyt, de az utószóban az *Aeneis*től való elhatárolódását bizonygatja; míg Perecsényi Nagy László a *Szakadár' esthonnyai magyar fejedelem' bújdosása* c. művében az *Aeneis*ben magában is benne rejlő, majd később külön hagyományvonalatként tovább élő vesztes epika hagyományára támaszkodik.

Az imitáció mértékének és módjának megállapításában nagy segítséget nyújthat a művek bőséges jegyzetanyaga, hiszen Perecsényi Nagy László és Pálóczi Horváth Ádám kimerítően hivatkozott az általuk forgatott művekre. A lábjegyzetek efféle túltengése persze egyáltalán nem meglepő, hiszen a korszak epikus munkáit olvasgatva egyértelmű, hogy a lábjegyzetek használata adottnak számított, elég csak Dugonics András *Etelkájára* utalni. Viszont ha adottnak vesszük a lábjegyzetelés gyakorlatának létezését, akkor könnyen szem elől téveszthetjük, hogy ez a gyakorlat közel sem nevezhető egységesnek.

A minták lábjegyzetek segítségével való vizsgálata, bármennyire is vonzónak tűnhet, hiszen nagyban egyszerűsíteni látszik a kutató életét, egyben rengeteg csapdát rejt magában. Egyrésztől nagyon nehéz megállapítani az egyes lábjegyzetek pontos státuszát és feladatát. Bár a lábjegyzetek lajstromozásakor különféle kategóriákba soroltam a jegyzeteket (például: történelmi magyarázat, szómagyarázat stb.), ezek a kategóriák természetesen konstruáltak, és nagyon gyakran átfedésben vannak. Egy Ovidius-idézet egy helyütt szolgálhat mitológiai magyarázatként, máshol mint megvilágító erővel bíró történelmi tudósítás szerepel. S persze az sem ritka, hogy egy antik szerző egy sora esztétikai értékénél fogva kerül imitálásra vagy fordításra, viszont egy-két kósa Seneca- vagy Ovidius-idézet nem az adott eposz műfajiságáról gondoltakat írja fölül, hanem sokkal inkább az antik

szerzők műveinek használatához nyújt adalékot. Ezért is tartózkodnék attól, hogy pusztán a hivatkozások száma alapján döntsük el, melyik eposzt is tekintjük az adott művek példaképének. Vagyis nem pusztán annak van jelentősége, hogy a magyar eposzok szerzői mely antik auktorokra, művekre hivatkoznak a legtöbbször, hanem annak is, hogy mi a hivatkozások státusza. A potenciális példaképek keresésekor egy olyan hivatkozás bír nagyobb megvilágító erővel, amely a mű szerkezeti hasonlóságait, történetmesélési párhuzamait domborítja ki, sokkal inkább, mint egy személyes esztétikai megfontolások és olvasmányélmények hatása alatt született sorátvétel.

A JEGYZETELÉS CÉLJA

Első lépésként vizsgáljuk meg, hogy maguk a szerzők mit mondanak lábjegyzetelési elveikről. Pálóczi Horváth Ádám *Hunniásában* a lábjegyzetelés funkciójáról még nem nyilatkozik hosszan. A kommentárok elsősorban a nyíltan vállalt *Aeneis*-imitációra hívják föl a figyelmet.³ Ezek a Vergilius-hivatkozások a legtöbb esetben az imitált, vagy négy esetben szó szerint fordított szöveghelyekre utalnak, illetve a hasonlatok használatára vagy a történetészövéstre tett poétikai megjegyzéseket tartalmazzák. A jegyzetelés gyakorlatára, illetve a gyakorlat alapjául szolgáló elméleti megfontolásokra Pálóczi Horváth csak 1817-es *Rudolphiasában* reflektál, amikor a következőket írja:

„Nem tsak azért irtam a’ jegyzéseket, mivel a’ Tudósabb olvasókon kívül, olyanoknak is fog kezekben forogni *Rudolfiásom* a’ kik tudnak ugyan Magyarul is, megtudják itélni a’ verset is, ‘s nem éppen járhatlanok azon tudományokban is, mellyekre ki-ereszkedtem, de egyik sem tiszti-foglatosságjok, *Professiójok*; fenn akadhatnak némellyeken, a’ miket vagy másutt nem olvastak, vagy az Oskolában nem hallottak; és így kedvekért szükség volt némelly mondásaimat meg-magyaráznom: – hanem azért is, hogy a’ legtudósabbak is ember lopással ne vádoljanak; – nem akartam ugy mutatni az érintett történeteket és tudományos dolgokat, mintha azokat az újombúl szoptam volna; ki tettem, hogy hol

³ PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM, *Hunniás, vagy Magyar Hunyadi, az az Ama’ híres Magyar Vezér Hunyadi János’ életének egygy része, mellyet a’ Virgilius Eneisse’ formájába öntve, négy sorú Magyar Strófákkal le-írt* H. Á., Győr, Streibig József, 1787, [IV]. Az eposz kritikai kiadásához v. ö. PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM *Verses kiadványai (1787–1796)*, s. a. r. TÓTH Barna, Bp.–Debrecen, Universitas–Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015.

vettem? kitűl tanúltam? hanemha néhol magamnak sem jutott eszembe, vagy könyvek hijjával voltam, mellyekből ki-kereshetném, sem pedig régibb jegyzésimben (a' mint az Oskolákban neveztük *Adversariá-imban*) nem találtam.”⁴

A jegyzeteléssel Pálóczi Horváth egyszerre kétféle közönségigényt kívánt kielégíteni: megalapozhatta műve hitelét a műveltebb olvasói előtt, illetve magyarázatot nyújthatott kevésbé művelt olvasói számára is. A kétféle feltételezett olvasótábor igényeinek kielégítése valóban hangsúlyos szerepet tölt be a mű utószavában és lábjegyzeteiben. A mű verselése például ugyanennek a kétféle közönségnek a feltételezett ízlésére utal: a trochaikus, 15 szótagos sorok a klasszikus eposzi verselést hivatottak imitálni, és a szerző főleg az úgynevezett „metrikus poéták” (tehát a kortárs költők és írók) kedvéért választotta ezt a formát, míg a rímelés a kevésbé művelt olvasóréteget hivatott kiszolgálni.⁵

Ugyanígy az elképzelt olvasóközönség kiszélesítését szolgálta tájszavak, közkeletű szófordulatok és szólások beépítése epikus alkotásiba, vagyis a rímekhez hasonlóan ezzel a gesztussal is a kevésbé művelt olvasók ízlését igyekezett kiszolgálni. Persze ennek a nyitottságnak is megvannak a maga korlátai, hiszen Pálóczi Horváth sem tartja helyesnek az olyan durva kifejezések és szólások használatát, mint „minden szarba kalán” és „hegyesen huggyozik”.⁶ A korábban íródott *Hunniás*ban is szerepel két szólás (a ma is ismert „otthagytja a fogát”,⁷ illetve a „gyepre a törökkel”⁸), de ugyanennyi szólás található a *Rudolphiás*ban is, ahol a szerző már göcseji tájszavakkal is gazdagítja repertoárját.

A tájszavak és szólások efféle előtérbe helyezése nemcsak az eposz népszerűsítését segíti elő, hanem segítséget nyújthat ahhoz is, hogy Pálóczi Horváth Ádám művét ne pusztán Vergilius-imitáció-

⁴ PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM, *Rudolphiás, az az a' Habsburgi I. Rudolf császár' viselt dolgainak egy része – Hang-mértékes és egyszersmind egyező - végeztes versekben írta 1815-ben H. Á.*, Bécs, Haykul Antal, 1817, XXVII.

⁵ Uo., XXV.

⁶ Uo., XXVI.

⁷ PÁLÓCZI HORVÁTH, *Hunniás*, 68.

⁸ Uo., 54.

ként értelmezhesük, hanem egy sokszínű műfaji hagyományt feltételezzünk a szerző epikus munkássága mögött. Pálóczi Horváth szabadszájúsága és néprajzi érdeklődése nem csak a szerző személyes ízlésére utalhat, hanem arra is, hogy a klasszicizáló, a hősöket felsőbbrendű erkölcsi példaképekké emelő 18. századi eposzfelfogással szemben az archaikusabb homéroszi modellhez nyúlt vissza. Ahogy lábjegyzetében az atyja halálát sirató Rudolfffal kapcsolatban ki is fejti: „Hogy *Rudolfot* ilyen Vitézi énekben meg könyveztetem mint már fellejebb *Majmon*ról a nagy Philosophusról is írák, hogy könyveztet, ne vessék szememre azok a' kik a' sirast gyengéségnek tartják; mert *Homérnál* nem tsak könyveztetnek, és nem tsak bajnokok, hanem jajgatnak is, az Istenek is. Néha pedig nevetnek nála az Istenek és pedig *el-ólthatatlan* nevetéssel.”⁹ Pálóczi Horváth Ádám tehát a homéroszi eposzoknak éppen azokat a tulajdonságait emeli ki, melyek a 18. századi eposzelméletektől távol álltak: az érzelmek nyílt kimutatását és a humort.¹⁰

Perecsényi Nagy László *Szakadárjának* előszavában nem fejti ki Pálóczi Horváthhoz hasonló részletességgel, hogy mi a lábjegyzetek pontos funkciója, de műve előszavából kihámozható, hogy elsősorban „tudománynépszerűsítő” funkcióval bírnak: „Mivel a' Magyarok' régi Hazájokról, 's Nyelvekről az éjszaki Ég' sarkánál lakó Lapponokkal való meg-egygyezését hirdeti; melly a' köz-históriát, azaz: idők' tanú-bizonyosságát, az esetek' jámborságából szűrt-mézeltetett kövételre méltó igazságnak meg-esmerését segíti.”¹¹ Emiatt is szokás a nyelvészeti szakirodalomban Perecsényi Nagy Lászlót Dugonics András mellett a tudományos igazság korai fölismerőjeként ünnepelni, bár talán helyesebb lenne ebben az esetben is a két szerző közötti nyilvánvaló műfaji rokonságot és a hasonló történelemszemléletet hangsúlyozni.

⁹ PÁLÓCZI HORVÁTH, *Rudolphias*, 36–37.

¹⁰ L. PETER HÄGIN, *The Epic Hero and the Decline of Heroic Poetry – A Study of the Neoclassical English Epic with Special Reference to Milton's 'Paradise Lost'*, Bern, Francke, 1964, 61.

¹¹ PERETSÉNYI NAGY László, *Szakadár' esthonnyai magyar fejedelem' bújdosása*, Pozsony; Pest, Fűskúti Landerer Mihály, 1802, [III].

LÁBJEGYZETEK A SZÁMOK TÜKRÉBEN

Ahogy korábban már utaltam rá, amikor az eposzi mintákat keressük a lábjegyzetekben, a hivatkozások száma önmagában semmiképpen sem mondható döntőnek, és ez még világosabbá válik, ha jobban szemügyre vesszük, milyen következetességgel éltek a szerzők ezzel a tipográfiai eszközzel. Pálóczi Horváth *Hunniás*ában például mindössze a 116 lábjegyzet felében találhatunk konkrét műre és/vagy szerzőre tett hivatkozást, a *Rudolphiás* esetében pedig ez az arány még rosszabb: a 281 lábjegyzetből 223 nem tartalmaz hivatkozást. Ez persze nem jelenti azt, hogy a szerzők ne törekednének annak bizonyítására: műveik nem légből kapott mesék, hanem alapanyagukat a történelemből merítették. A hivatkozás nélküli lábjegyzetek sok esetben olyan narratológiai magyarázatokat takarnak, amelyek magának a műnek a cselekményét magyarázzák, vagyis későbbi fejezetekre utalnak előre vagy korábbiakra utalnak vissza. A *Hunniás*ban például nyolc ilyen előreutalás található. Például a rigómezei csatából menekülő Hunyadi János a mű első könyvében azon gondolkozik, mit mondjon a túlvilágon Ulászlónak, és egyedül a várnai csatát megörökítő oszlop jut eszébe, amiről a lábjegyzetben a következőket olvashatjuk: „Várnánál a’ Török egygy alatsony oszlopot emelt, mellyre fel-írta az ott lett történetet. Lásd a’ III *dik* Könyv’ elején.”¹² A III. könyv elején pedig Hunyadi valóban a várnai csata eseményeit meséli házigazdájának.¹³ A *Rudolphiás*ban 27 olyan lábjegyzet található, amelynek elsődleges funkciója a szerző verstani hibáinak magyarázata. Ezek esetében nyilván főleg is lett volna külső hivatkozások használata. És ahogy Pálóczi Horváth már előszavában is kiemelte, gyakran pusztán azért nem hivatkoztak konkrét szöveghelyekre, mert saját emlékezetükre támaszkodtak, de valamilyen okból nem tudták ellenőrizni forrásaikat.

Ha az antik szerzőkre tett hivatkozásokat vizsgáljuk, láthatjuk, hogy a vizsgált művek közül leginkább Pálóczi Horváth *Hunniása* emelkedik ki: az 58 hivatkozott lábjegyzetből 41 alkalommal hivatkozik Vergiliusra, háromszor Ovidiusra és kétszer Senecára. A 41 Vergi-

¹² PÁLÓCZI HORVÁTH, *Hunniás*, 12–13.

¹³ *Uo.*, 85.

liusra tett hivatkozás természetesen ebben az esetben egyáltalán nem meglepő, hiszen a szerző műve előszavában is büszkén vállalja, hogy az *Aeneis* mintáját követi, azt próbálja magyar viszonyokra átültetni. Tehát a hivatkozások döntő többsége vergiliusi sorok imitációja, illetve négy esetben szó szerinti fordítása. Az imitációk közül talán a leglátványosabb a történetmesélés jelenetének fölelevenítése, ahol a Drákulának a várnai csatát elmesélő Hunyadi föleleveníti Aeneasnak a Didóhoz intézett szavait,¹⁴ de a mű történetének fölépítése és üzenete is a vergiliusi mintát követi, ami nagy vonalakban a következő: Hunyadi vesztes csatából menekül, a csatát baráti kérésre elmeséli, jóslatot kap arról, hogy dinasztiája fiával folytatódni fog, végül pedig Nándorfehérvárnál győzedelmeskedik.

A *Rudolphias* esetében sokkal bonyolultabb a helyzet, hiszen az utószóban Pálóczi Horváth már amellet érvel, hogy műve kevésbé követi az epikus elődöket: „A’ történetek’ öszve rakásában nem tettem akkora ugrásokat, mint az *Odyssea*, vagy *Aeneis*, vagy *Henrius*; tsak olyan formákat mint’ az *Iliás*; a’ festésekben-is elkerültem az olyan erőltetéseket, a’ millyenekért korbátsolja *Plátó Homért* a’ kinél nevetnek is az Istenek, sirnak is, söt jajgatnak”.¹⁵ Itt úgy tűnhet, hogy a szerző elfordult korábbi példaképeitől, de ahogy korábban más helyütt már láthattuk, éppen amiatt dicséri és tartja követendő példának Homéroszt, ami miatt később elítéli. Vagyis Pálóczi Horváth esetében azzal a további nehezítő körülménnyel is szembe kell nézni, hogy a szerző elméleti megfontolásai és írásgyakorlata különböző alkotói korszakaiban szöges ellentétben állnak egymással. A lábjegyzetek alapján annyi valóban megragadható ebből az elfordulásból, hogy a korábbi eposzában 41 alkalommal idézett Vergiliusra itt már csak háromszor hivatkozik, akárcsak Ovidiusra. Ráadásul a szerzők fölhasználásában is változás mutatkozik: vagyis Ovidius például nem követendő példaként jelenik meg, hanem többféle funkciót is betölt. A Rudolfot a misztériumokba bevezető Majmon arról beszél, hogy Kübelé és Vesta tulajdonképpen ugyanannak az istenségnek testi és lelki részét képviselik. A lábjegyzetben Pálóczi Horváth kifejti, hogy ezt több „mythologus” is hasonlóan gondolja, majd példaképpen Ovidius *Fas-*

¹⁴ CSONKI ÁRPÁD, „Árpádiást írni egész életében elég egy Költőnek”: Epikus témák és epikus tradíciók az Árpád-eposzokban, *Irls*, 2016, 1, 3–23, itt: 20.

¹⁵ PÁLÓCZI HORVÁTH, *Rudolphias*, I.

tíját idézi.¹⁶ Máskor Ovidiust Statiusszal és Pliniusszal együtt idézi azért, hogy bizonyítsa a Kaukázus környéki titkos barlangok létezését.¹⁷ Ezzel a forráshasználattal összecseng, amit Pálóczi Horváth már az idézett utószóban is fölvetett: „Az elsőbb érdemben, nem örömet keveredem feleselésbe a’ mái Tudósokkal, vagy is azokkal, a’ kik a’ mái tudományt és találmányokat, a’ régiek felett szertelenül magasztalják”.¹⁸ Vagyis a szerző sok esetben ugyanolyan helytállónak vagy akár hitelesebbnek tartja az újkori tudósok munkáinál az antik szöveg helyeket. Egyáltalán nem véletlen, hogy a legtöbbször idézett művek Josephus Flavius *A zsidó háborúja*, illetve a Biblia. Az utószó és a lábjegyzetek tanulságai mind azt mutatják, hogy Pálóczi Horváth Ádám számára ezek a művek sokkal hitelesebbek voltak egy, a Közel-Keleten játszódó történet leírására, mint az újabb tudományos munkák, és az előbbieik védelmében gyakran vitába is bocsátkozik az utóbbiak szerzőivel. Ez a hozzáállás mindenestre nagy változást mutat a *Hunniáshoz* képest, ahol a római írók még nem bírtak efféle történeti hitellel, Pálóczi Horváth elsősorban költői képeiket imitálta, de történeti példáit akkor még a krónikus hagyomány (Bonfini és Thuróczi János) és a jezsuita történetírás (Pray György) adta.

Perecsényi Nagy László lábjegyzeteinek egyik legfontosabb feladata, hogy alátámassza a szerző nyelvújító, szóteremtő kísérleteit, valamint Dugonics Andrásra támaszkodva bemutatthassa és terjeszthesse a lapp-magyar nyelvazonosság tanát. A *Szakadár* lábjegyzetei közül 70 sorolható az úgynevezett szómagyarázatok közé. A lábjegyzetekből is tisztán látszik, hogy Perecsényi Nagy művének az egyik legfontosabb téje a nyelvazonosság tézisének bizonyítása: például 23 lábjegyzetet szentel a magyar és lapp nyelv, illetve a magyar és a lapp nép azonosságának alátámasztására. Szintén a mű ezen irányultságát bizonyítja, hogy a legfontosabb nyelvrokonító munkákra is rendszeresen hivatkozik: négy alkalommal említi Hell Miksát,¹⁹ háromszor Sajnovicsot,²⁰ egyszer pedig Olof Rudbecket.²¹ Emellett saját szóalko-

¹⁶ Uo., 45.

¹⁷ PÁLÓCZI HORVÁTH, *Rudolphias*, 80.

¹⁸ Uo., 7.

¹⁹ PERECSENYI NAGY, *Szakadár*, 21, 23, 64, 100.

²⁰ Uo., 21, 50, 76.

²¹ Uo., 5.

tásait, illetve a másoktól átvett szavakat is a lábjegyzetekben magyarázza. Ha a szerző antik átvételeit vizsgáljuk, a korábbiaknál is sokszínűbb kép tárul a szemünk elé. Vegyük előbb a Vergilius-idézeteiket. Perecsényi Nagynál megfigyelhető, hogy már nem pusztán az *Aeneis*re hivatkozik, hanem a *Georgicára* is, bár az *Aeneis* továbbra is domináns marad (tíz *Aeneis*-hivatkozásra kettő *Georgica* jut). Az *Aeneis* lábjegyzetek-beli népszerűsége ebben az esetben sem az epikus előd imitálásáról tanúskodik. A két *Georgica*-idézet közül az egyik földrajzi magyarázatként szolgál: az Amerika felé hajózó Szakadár Izlandot érinti, melyet a szerző Thulével azonosít;²² a másik idézetben pedig egy hasonlatot vesz át a *Georgica* 4. könyvéből, amikor arról értekeznek, hogy a méheknél csak a dolgozók munkálkodnak, míg a méhkirálynő henyél.²³ De az *Aeneis*re tett hivatkozások is legalább ilyen sokfélék. Perecsényi Nagy egyszerre forgatta az eposzt mitológiai kézikönyvként és történelmi forrásként. A mitológiai használatot példázza, ahogy bizonyos mitológiai alakokat emel be művébe, például Rhadamantust és Minost, és ehhez Vergilius eposzát hívja segítségül.²⁴ A történelmi használat ennél sokkal izgalmasabb: Perecsényi Nagy Dugonicsra is támaszkodva az ókori forrásokat gyakran a magyarság történelmének forrásaként kezeli: Dugonics dolgozta ki az 'amazon' szó Amaz-Asszony etimológiáját, ezt veszi át Perecsényi Nagy, de nem pusztán az amazonok magyar származásának bizonyítására teszi ezt, hanem egyben így bizonyítja, hogy a magyarok már Trója alatt is harcoltak, a háború lezárulása után (szándékosan vagy váratlan tengeri vihar miatt, nem tudni) kötöttek ki Dél-Amerikában.²⁵ Ugyanígy a magyarok trójai jelenlétét bizonyítja a következő lábjegyzet: „Ezen Orondfi nagy Óssei, Nagy Sándor alatt-is hartzoltak, midőn még Szitthiában Csamo Homokjain laktak a' Lappok; Asiában Orontes nevű víz azokról neveztetik. Orontes Orithia név alatt az amazonok közt; Orontes Trója alatt-is hartzolt.”²⁶ Az idézetek számát tekintve ezt a kört egyértelműen Ovidius nyeri: a *Metamorphoses* itt is

²² *Uo.*, 108.

²³ *Uo.*, 158.

²⁴ *Uo.*, 113.

²⁵ *Uo.*, 141.

²⁶ *Uo.*, 71.

domináns marad 20 előfordulással, de a költő ötször hivatkozik az *Amoresra* és kétszer a *Heroidesre* is.

Szigorúan a számokat figyelembe véve arra a következtetésre juthatnánk, hogy a *Hunniás* mintaképe az *Aeneis* vagy tágabban értelmezve Vergilius, a *Szakadáré* Ovidius, míg a *Rudolphiás* esetében a kettő közötti egyensúlyozás jellemző. De épp a *Szakadár* esetében látszik a legvilágosabban a lábjegyzetek efféle felhasználásnak legnagyobb buktatója, hiszen az egyenes vonalú kalandos történetet nehezen lehet az inkább epizodikus *Metamorphoses*hez hasonlítani, pedig a szerző erre a műre hivatkozik a legtöbbször. A három eposznak mégis van egy olyan közös nevezője, aminek a segítségével vizsgálható a művek mintaképe, és ezeknek a mintaképeknek a felhasználási módja is.

ZÁRLAT ÉS HALÁL

Pálóczi Horváth *Rudolphiás*ának utószavában amellet érvelt, hogy el kíván távolodni a vergiliusi eposzmodell követésétől, és ezt az eltávolodást művének jegyzetapparátusa is alátámasztani látszik. A mű szerkezete ezzel szemben már egészen másról tanúskodik: Rudolf vesztes csatából menekül, egy Majmon nevű szkíta pap vezeti a földalatti barlangokban, ami ebben az esetben az alvilágjárásnak feleltethető meg. Ugyanez a szkíta pap a jövő történéseibe is beavatja Rudolfort, és felsorolja neki a tőle származó uralkodókat. A hazaérkező Rudolf ezután hosszú csatározásokba bocsátkozik Ottokárral, az ő halálával ér véget a mű. Már ebből is kitűnik, hogy a szándékolt eltávolodás mégsem sikerült olyan jól, de a mű utolsó sora, ahol Ottokár kileheli a lelkét talán ennél is fontosabb: „Akkor egy nagyot sohajta 's meg szünék lehelleni.”²⁷ Ezzel a záró sorral a költő jól láthatóan az *Aeneis* közismert zárlatát imitálja, vagyis a panaszos sóhajjal a túlvilágra szálló Turnust idézi. Ez a részlet még élesebb megvilágításba helyezi azt, hogy mit változtat vagy inkább – műve célját szem előtt tartva – milyen változtatásokat kénytelen eszközölni Pálóczi Horváth a vergiliusi zárlaton. Vergiliusnál Aeneasnak majdnem megesisik a szíve a teste kiadásáért könyörgő Turnuson, amíg meg nem látja rajta Pallas kardövét, s ennek hatására meggyilkolja sebesült ellenfelét. Ez-

²⁷ PÁLÓCZI HORVÁTH, *Rudolphias*, 159.

zel szemben a győztes Rudolf már jóval megengedőbb, ezért Ottokár sóhaja már nem is olyan panaszos, mint elődjéé:

Meg-botsáss, ugy mond *Rudolf*, és én is úgy eresztelek
 Más világra, hogy se bántlak már, se nem neheztelek;
 Őrjeidnek engedem hogy el-vihessék testedet;
 Párt fogás alá veéndem özvegyültt Hitvesedet;
 Sött nagyobb fiadnak adni kész vagyok Leányomat:
 Itt van a' kezem jelül hogy el hihesd mondásomat,
Ottokár, a' kéz-szorítást látszatott még érzeni,
 Akkor egy nagyot sohajta 's meg szünék lehelleni.²⁸

Ezután Pálóczi Horváth egy lábjegyzetben erősíti meg, hogy Rudolf valóban megtartotta a szavát.²⁹ Az *Aeneis* zárlata ennél sokkal komorabb, hisz Aeneas haragjában mellbe szúrja az esdeklő Turnust. Ez a cselekedet megkérdőjelezi Aeneas epithetonját, a műben nagyon gyakran felbukkanó „pius”-t, s ez az ellentmondás sok fejtörést okozott a mű értelmezőinek.³⁰ Pálóczi Horváth Ádám úgy óvja meg hőse erényét, hogy az ellenség meggyilkolását egy másik szereplővel, Bánfi magyar vitézzel végezteti el. Ráadásul úgy, hogy a történekről már csak a tettes beszámolójából értesülünk, de az *Aeneisszel* ellentétben ezt már nem látjuk.³¹ Ezzel nemcsak hősenek kezét sikerült tisztára mosni, hanem a kegyetlenséget magát sikerült távolabbra úznie eposzától. A tettelt elkövető magyar vitéz a mű céljának szempontjából sem közömbös. Hiszen a Habsburg-dinasztia alapítójának története nem pusztán a dinasztia megalapításának *Aeneis*-szerű krónikája, hanem egyben a nemzeti ügyet is szolgálja, hiszen rámutat, hogy a Habsburgoknak mindig is szükségük volt a vitéz magyarok segítségére. Főhősének jámborságát vagy kegyességét ráadásul még az a gesztus is emeli, hogy nem pusztán megígéri (és később teljesíti) azokat a kívánságokat, melyek Aeneasnál süket fülekre találnak, hanem azokat Ottokárnak kérnie sem kell, Rudolf magától értetődően ajánlja föl neki.

²⁸ *Uo.*, 159.

²⁹ *Uo.*, 159.

³⁰ FERENCZI Attila, *Vergilius harmadik évezrede*, Bp., Gondolat, 2010 (Electa), 148–149.

³¹ PÁLÓCZI HORVÁTH, *Rudolphias*, 159.

Pálóczi Horváth Ádám nem ekkor nézett először szembe az *Aeneis* zárlatának problematikus voltával. Már a *Hunniás* végén is sajtós megoldással élt. Hunyadi betegen fekszik, amikor álmot lát: Nagy Lajos megmutatja neki a budai királyi palotát. Ekkor a mű zárlatának szempontjából két döntő fontosságú dolgról szerez tudomást: Nagy Lajos az unokájának nevezi, majd meglátja fiát, Mátyást a trónon. A rokoni kapcsolatait firtató kérdésre Kapisztrán János hoz megnyugtató választ, aki elmeséli Hunyadinak, hogy ő valójában Luxemburgi Zsigmond és Mária királyné elhallgatott gyermeke. Ezt az információt történeti fejtegetésében maga Pálóczi Horváth is igyekezett alátámasztani.³² Ezzel a gesztussal igyekezett Pálóczi Horváth tisztázni Hunyadi Jánosnak a korszakban is zavarosnak ítélt származását, s így indokolja, hogy a Hunyadi család tagjai alkalmasak az uralkodásra. Hunyadi János, miután értesül származásáról, tekintettel Mátyás jövődóbeli uralkodására, hosszadalmas útmutatást ad fiának a jó uralkodó tulajdonságairól, majd erőt vesz rajta a betegség, és meghal. Bár fia okítását még folytatta volna, ennek ellenére úgy halt meg, hogy semmilyen tényező nem állhatott a dinasztiaalapítás útjába. Azaz: bár Hunyadi Turnushoz hasonlóan kileheli a lelkét az eposz végén, Turnusszal ellentétben ő családja győzelmének tudatában hal meg. A származás tisztázásának a szándéka és a Mátyásnak adott uralkodói tanácsok pedig nemcsak a dinasztiaalapítást teszik hangsúlyosabbá, hanem a *Rudolphiáshoz* hasonlóan a hősnek az erőszaktól való eltávolítását is szolgálják.

Percsényi Nagy László eposzában szintén az eposz hőse kerül Turnus szerepébe, de a *Hunniás* Hunyadijával ellentétben Szakadár nem győztesként hal meg. Panaszos sóhaja egyértelműen a vesztes Turnushoz teszi hasonlatossá:

Egy pár ólom teke homlokába ére,
 Mellyet egy parittyás intézett fejére,
 Jáquor nevű Peru ezt bé-vágta méllyen,
 Hogy Zemefris nélkül ő tovább ne éllyen!
 Az édes szerelem így vált szomorúvá,
 Boszszankodva lelkét a' párába fúvá.³³

³² PÁLÓCZI HORVÁTH, *Hunniás*, 214–219.

³³ PERCSENYI NAGY, *Szakadár*, 261.

A végkifejlet tragikumát pedig tovább fokozza, hogy Vergilius eposzával ellentétben, ahol Lavinia anyja öngyilkos lett, a Laviniát helyettesítő Zemefris veti le magát városának egyik tornyából:

Zemefris egy tsonka Metsetből ezt nézi,
Szakadárra menvén Perunak vitézi;
Magát onnét fővel alá-eresztette,
Hadd menjek, hát, úgymond a' Stixig mellette!³⁴

A mű zárata tehát a főhősöket teszi meg az eposz veszteseinek is, s ez a gesztus ahhoz az epikus hagyományhoz teszi hasonlatossá a művet, melyet David Quint a vesztesek epikájaként jellemez. Quint szerint az epika hagyományának egyik fontos vonulatát képezi az a *Pharsaliától* induló hagyomány, mely az *Aeneisszel* szemben a történelem veszteseinek hangját szólaltatja meg. Ez a hang azonban már magában az *Aeneis*-ben is megjelenik, s nem is véletlen, hogy a *Pharsalia* sok szempontból Vergilius eposzát imitálja, ahogy – tehetjük hozzá – ugyanezt teszi Perecsényi Nagy is. Az *Aeneis*-ben a vesztesek leírásának egyik példaadó jelenete az actiumi csata leírása. Itt forgatja át Vergilius a polgárháborút egy, a keleti idegenek ellen folytatott honvédő háborúba, ahol élesen elválasztható erők állnak szemben egymással: a keleti barbár gazdagság, etnikai sokszínűség és (szexuális) másság áll szemben a homogén, a rendet képviselő nyugati haderővel. A teleologikus hagyomány, mely a birodalom- és dinasztialapítást teszi meg az eposzok fő témájának, a románcos szerelmi narratívát a vesztesekhez utalja. Vergiliusnál ennek az eminens példája lesz az actiumi ütközetben vereséget szenvedő Antonius és Kleopátra.³⁵ A *Szakadár*-ban ugyanez a vesztes/románcos narratíva jut szóhoz, nem is véletlen, hogy Szakadárt és Mosga amazont Perecsényi Nagy egy helyütt Antoniushoz és Kleopátrához hasonlíja:

Miként Kleopátra Égyiptom' tájárul,
Vitéz Antonius Táborához járul,
A' ki ez Királynét magával hordozta,
Melly által jövődő vesztét-is okozta;³⁶

³⁴ *Uo.*, 261.

³⁵ David QUINT, *Epic and Empire: Politics and generic form from Virgil to Milton*, Princeton, Princeton University Press, 1993 (Literaturein History), 21–49.

³⁶ PERECSENYI NAGY, *Szakadár*, 145.

Majd egy lábjegyzettel teszi nyomatékosná, hogy a kérdéses vergiliusi helyre utal. Vagyis Perecsényi Nagy László azáltal, hogy kiforgatja a vergiliusi hagyományt, illetve hogy a vesztesek, a vereség leírásában nagy karriert befutott jelenetere utal, egyértelművé teszi, hogy egyszerre áll benne a vergiliusi hagyományban, de alakítja is azt egy alternatív hagyomány segítségével. Ugyanígy a szerelmespár tragikus sorsára utal előre a mű egy másik paratextusa, a szintén Vergiliustól vett mottó: „Az ember, sorsának ösvényét fel-leli, / Ha az örök végzés aztat úgy rendeli.”³⁷ Szakadár története éppen a végzet fel nem ismerését példázza: esthonnyai magyarjaival rosszkor és rossz irányba indul hont foglalni. Az elhibázottságot pedig tovább hangsúlyozza Szakadár többszöri férfiúi kötelezettségzegése: feleségét, annak minden könyörgése ellenére, hátrahagyja, hogy céltalan kalandok sora után megtalálja szerelmét, de ez a szerelem elvonja attól a történelmi végzéstől, melyet be kellett volna töltenie. Perecsényi Nagy eposza így módon színre viszi azt a több száz éves hagyományt, amely szerint a románc és az eposz, a boldog szerelem és fontos történelmi tettek véghezvitele a legjobb esetben is igen nehezen egyeztethető össze. Erre a hagyományra nem a széles körben ismert vergiliusi zárlatban hívja föl a figyelmet, hanem a kevésbé híres, de szintén élő tradíciót fölidéző Antonius és Kleopátra-jelenetnél, s ez még inkább alátámasztja azt az állítást, mely szerint a lábjegyzeteknek műfaj történeti szempontból nem a mennyisége a döntő, hanem az olyan kommentárok fölismerése, melyek bizonyos műfaji tradíciókhoz kapcsolják az adott művet.

³⁷ *Uo.*, [címlap].

A HORATIUSI ÓDA A HADI ÉS POLITIKAI ESEMÉNYEK MEGÖRÖKÍTÉSÉNEK SZOLGÁLATÁBAN

VÁLYI NAGY FERENC: *CARMINA LATINA* (1820)

TÓTH SÁNDOR ATTILA

A HORATIUS-RECEPCIÓ ÉS A HORATIANIZMUS

Magyarországon Horatius recepciója régre nyúlik vissza,¹ de a 17. században kibontakozó Horatius-imitáció hatása alig mérhető. Nem úgy a 18. századnak főként az utolsó harmadában, valamint a 19. század első felében, amikor mind a latinitást követő költői gyakorlatban, mind pedig a magyar nyelvű poézisben igen nagy szerep jut a horatiusi formáknak és Horatius eszmeisége (életelvei, politikai nézetei stb.) követésének. E jelenséget, az ún. *horatianizmust* Kerényi Károly a fogalomnak a felvilágosodott életformához s világnézethez való kötődése vonatkozásában a következőképpen írja le: „Waldapfel Imre joggal beszél arról, ami Horatius-fordításainkban az irodalmi stíluson túlmegegy, mélyebben van benne a XVIII. század magyar szellemiségében: horatiánizmusról mint életstílusról. E horatiánizmus lényegéhez tar-

¹ L. pl. KERÉNYI Károly, „*Horatius noster*” = *Horatius noster – magyar Horatius*, Bp., Officina, II. bővített kiadás, 1940, 9–19; TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, „*Magyar Horatius*” = *Uo.*, 177–196.; BORZSÁK István, *A magyar Horatius* = FALUS Róbert, *Horatius*, Bp., 1958, 283–327.

tozott, hogy azok, akik mellékesen Horatiust fordítottak is, önmagukat Horatiuson keresztül nézték, életformájukat Horatius szerint alakították.”²

Kerényi a *horatianizmust szellemiségként és életstílusként, életforma*-ként említi, de mi is ez valójában, miben ragadhatóak meg ezek az eszmények? Miben nyilvánul meg a recepció s mikor kezdődik az erőteljesebb imitáció Nyugat-Európában és Magyarországon?

E kérdésekre első megközelítésben elsősorban *poétikai* választ adhatunk, de Kerényi tanulmánya alapján (*szellemiség, életstílus, életforma*) morális megközelítése is kézenfekvő. Ez azonban további megfontolást igényel.

Nézzük először a *poétikához* tartozó elemeket, amelyek a *horatianizmus* alapjai. A Horatius-recepció, -interpretáció és -imitáció elsődleges forrásai a 16–18. században megjelent, Lambinus, Torrentius, Juvencius, Desprez–Dacier, Bentley és mások által összeállított magyarázatos Horatius-kiadások voltak. Ezek a kiadások argumentumokat, valamint szövegmagyarázatokat adnak a művekhez; mindezzel egyaránt szolgálják a megértést és az utánzás forráslehetőségeit. A másik fontos terület a horatiusi formák (különösen az ódaformák) átvétele, így a költészet taníthatóságának elemeként szereplő *verstan*, s ezzel a verstani összefoglalók elkészítése. Harmadik elemként a horatiusi reminiscenciák kérdését említhetjük, amelyek biztosítják a horatiusi szövegekhez való közvetlen kapcsolódást, ugyanakkor azok szellemiségét is. E szövegek az intertextualitás és a szövegvilágok megidézésének, meghívásának (evokáció) eszközei, amelyeket a 20. századi Horatius-kutatás a magyar költészet vonatkozásában is nagy erővel igyekezett feltérképezni.³ Az iskolai poétikaoktatás stilisztikai eszköztárába tartozó meta- és parafrázisok (körülírás, átfogalmazás) szintén eszközei a Horatius-recepciónak és -imitációnak. Jellemzően még a 19. század második felének Horatius-követői (pl. Jallošics András, 1791–1862) is élnek ezzel.⁴ A horatiusi műfajok (*carmen, epodos, sermo, epistula*) mellett megemlítendő az azokból kialakított *parodia*,

² KERÉNYI Károly, *Horatius – Horatianizmus*, Válasz, 1936, 1, 25–33.

³ L. pl. CSIPAK Lajos, *Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire*, Kolozsvár, Gombos F., 1912.

⁴ L. Jallošics kötetében: *Ioannis Andreae JALLOSICS [...] Poematum libri sex*, Pestini, 1855, 139–143.

parabola, palinodia műfaji változatai, amelyek iskolai gyakorlatokként is szerepeltek, de a magas költészet szintén élt velük.⁵ A vers- és kötetkompozíció imitációjának egyik kiemelkedő példája Conrad Celtis (1459–1508) posztumusz ódakönyve (*Libri Odarum quatuor, cum Epodo, et saeculari Carmine*, Straßburg, Schürer, 1513). Számos példát találunk a horatiusi témák (Augustus, Maecenas, a világhoz, az életformához való viszony) továbbgondolására, újbóli feldolgozására is.

Az *etikai/morális* eszmeiség tekintetében a horatianizmus látszólagos ellentmondásként is megjelenhet. Ez az ókori szerző költészetéből kibontható világos, ámde rejtjelezett önreceptió eredménye. Ennek területei lehetnek az Augustushoz, az uralomhoz való viszonya (Augustus-pártiság vagy kritika), vidéki magánya (apolitikus visszavonultság vagy politikai aktivizmus), életének magán- és nyilvános szférája, epikureizmusa vagy sztoicizmusa, elitizmusa vagy populizmusa.⁶

Így az eddigiek figyelembevételével a következőkben tudjuk összefoglalni a *horatianizmus* területeit és témáit: 1. Poétikai (költészetelmélet, verstan, műfajok, stilisztika); 2. Filozófiai/moralizáló (életelvek [*mos maiorum*], sztoa és epikureizmus, erkölcsi normák, tempus et mors); 3. Történelmi/politikai/ társadalmi (Augustus és a hatalom, Maecenas a barát és a vagyonos ember, nobilitas, hazafiság); 4. Vallás (templomok, a régi hit); 5. Életút (életrajzok).⁷ A Horatius-követés tendenciája európai minta nyomán terjedt el Magyarországon. Ennek értelmében a 16–17. (és a 18.) században kialakuló nyugat-európai Horatius-kultuszt játékosan nevezhetjük az *ő Horatiusuknak* (*Horatius suus*, vagy *vester* – a ti Horatiusotok), vagyis a franciáké, angoloké, belgáké, hollandoké, németeké – ugyanis e területeken figyelhető meg a legintenzívebben Horatius recepciója és imitációja. Ugyanakkor, ez a 18. századi Magyarországot is elérve, mind a latinitás, a latin nyelvhasználat, mind a magyar nyelven (fordításokban és imitációként) megjelenő Horatius lassan a *miénk* lesz (*Horatius noster*).

⁵ TARNAI Andor, *A parodia a XVI–XVIII. századi Magyarországon*, ItK, 1990, 1–26.

⁶ E kérdésekről I. TAMÁS Ábel, *Horatius olvasásjelenetek = Horatius arcai*, szerk. HAJDU Péter, Bp., reciti, 2014, 9–26.

⁷ A téma bővebb kifejtését másutt ígérjük, a témák természetesen még finomíthatóak és finomítandóak. Úgy véljük, Vergilius és Ovidius hatását hasonlóképpen kellene feltérképezni.

A horatianizmus e főként poétikai és etikai sokszínűsége, változatos témavilága járult hozzá a magyarországi recepcióhoz. Ezzel kapcsolatban itt elég Borzsák István néhány sorát idéznünk: „Horatius [...] közvetlenül, vagy humanista átköltésein keresztül mindenkinek adhatott ösztönzést: a protestáns zsoldárszerzőktől és prédikátoroktól a Mária-kultusz megszólaltatóiig, a harcos magyaroktól az aulikus ömlengések szakértőiiig. Megtalálták benne, amit kerestek, kis és nagy emberek, a város és a falu kedvelői, majd a latinos és a nyugati irodalmi irányzat hívei egyaránt. Főleg a XVIII. században alakult ki Horatius, mint a litteratus és a közéletben forgolódó, vagy a közügyek elől tiburi magányba visszahúzódó magyarság eszményképe, a deákos műveltségűek »Horatius noster«-e. Ennek az eszményképnek a kialakulását legjobban Orczy Lőrinc és Ráday Gedeon példáján figyelhetjük meg. Flaccushoz fordultak tanácsért az élet minden kérdésében”.⁸

Itt felvetődik a 18. század utolsó harmada eszme- és stílustörténetének (barokk és felvilágosodás – barokk és klasszika) viszonya Horatiushoz. Ezek szerint számolhatunk mind a barokk, mind pedig a klasszika eszményeként megjelenő Horatiusszal. Mindkettő erősen összefügg Horatius moralitásverseivel (ódáival), de míg az előzőt inkább a középkorias *Christianus* határozza meg, amely Prudentius nyomán a mestertől eltanult klasszikus formákat keresztény tartalommal tölti meg,⁹ addig az utóbbit a felvilágosodás Horatiusa, aki a békés kiegyezések gentlemanje. A 18. század végi Magyarországon e kettőség van jelen, a pogány és a keresztény Horatius, ami a moralitásversek s más költemények recepciójában is megnyilvánul. A barokk és a klasszika vonatkozásában pedig itt most csak Fejér Adorján kijelentését idézzük, aki azt mondja, hogy „a magyar klasszicizmus a szó igaz értelmében voltaképpen *Horatianizmus*.”¹⁰

⁸ BORZSÁK, *i. m.* 300.

⁹ *Uo.*, 289. Itt szól Hieronymus kételyéről is, aki szerint Horatius nem fér össze a zsoldárokkal. L. Hier. *Epist.*, 22, 29: „quid facit cum psalterio Horatius? Cum evangelis Maro? Cum apostolo Cicero?” Vö. *Sancti Eusebii Hieronymi Epistulae*, Pars I., recensu- it Isidorus HILBERG, Lipsiae, 1910, 189.

¹⁰ FEJÉR Adorján, *Horatius a magyar irodalomban* = ItK, 1935, 257–272, itt: 258.

VÁLYI NAGY FERENC IRODALMI ESZMÉNYEIRŐL
ÉS HORATIUSI ÓDAKÖLTÉSZETÉRŐL

A fentiek alapján világos, hogy a horatianizmus e sokszínűsége alapsabb vizsgálatot igényel, különösen a magyarországi költészettörténetben. Jelen keretek között csak két szegmensének érintésére vállalkozhatunk igen szűken, Vályi Nagy Ferenc ódái alapján.

Tudjuk, hogy a jezsuita és a piarista latin költői gyakorlat mellett a jobbára a magyar nyelvet használó protestáns (református) oktatásban és költői gyakorlatban is jelen van a latinitás és Horatius követése. Ebből a szempontból is érdekes életmű Vályi Nagy Ferencé (1765–1820), akinek 1807-ben jelent meg magyar nyelvű Horatius-imitációs kötete, az *Ódák Horatz mértékeinn*.¹¹ Ennek előzményei azonban feltehetően a latin nyelvű versgyakorlatok voltak, amelyeket halála után gyűjtöttek össze. E posztumusz kötet világát vizsgáljuk a következőkben, kitekintve magyar nyelvű kötetére (köteteire) is.

A költőként, műfordítóként, filológusként, református lelkész-ként, kollégiumi professzorként ismert Vályi Nagy neve elfeledett, valójában az irodalmi köztudatban leginkább az ún. *Iliász-pör* (1823–1826) őrizte meg.¹² Életrajzából ismert felsővályi születése, református elkötelezettsége, a Sárospataki Református Kollégiumban eltöltött diákévek, majd gimnáziumi tanársága, aligazgatósága Miskolcon, külföldi tanulmányútja (Zürich, teológiai tanulmányok s a görög-római irodalomban való elmélyülés), végül 1798-tól sárospataki professzorsága, s kibontakozó műfordítói (*Homér Batrachomyomachiája*, 1809; *Bion és Moschus idilliumai*, 1811; *Homér Iliásza*, 1813–1817) és költői (*Ódák Horátz' mértékeinn*; *Polyhymnia*, 1820; *Carmina Latina*, 1820) munkássága.¹³

¹¹ Újabb kiadása: I. az RMKT XVIII. századi III. kötetét: *Vályi Nagy Ferenc Ódák Horátz' mértékeinn*, s. a. r. SOBOR András, Bp., Balassi, 1999. A továbbiakban: VÁLYI NAGY-SOBOR, 1999.

¹² Erről I. Pennaháborúk, *nyelvi és irodalmi viták 1781–1826*, szerk. SZALAY Anna, Bp., Szépirodalmi, 1980, 565–580.

¹³ Életrajzáról I. SZINNYEI, digitális változat, a megfelelő címszónál. A művek teljes felsorolásával és a szakirodalom áttekintésével I. Sobor András *Bevezetését*: VÁLYI NAGY-SOBOR, 1999, 9–47.

Sobor András alapos és áttekintő tanulmányban meghatározza az *életpálya kereteit*. Itt két dolgot tartunk kiemelendőnek. Egyrészt református hitét s egyháza iránti elkötelezettségét, a református keresztény hitének terjesztését s oktatói szándékát, amely anyagi egzisztenciájának is biztosítéka volt. Patak és a református patakiság tisztelete számos versét hatja át. Talán a legjellemzőbb e témában a *Kántáté Azon Alkalmatosságra, Midőnn a' S. Pataki Ref. Collegium újj Épületének vagy Athéneumának szegeletköve letéttetett 1806-ban* című verse, amely magasztos énekekben dicséri az Urat s a Múzsákat.¹⁴

A másik fontos elem a Kazinczy Ferenchez fűződő barátsága. Irodalmi ambícióit erősíti a Kazinczy körül alakuló irodalmi élet; ebben a mester szerepe, egyre kiterjedtebb irodalmi levelezése, melyben partnere Vályi Nagy is. Szempontunkból nem mellőzhetjük Kazinczy Horatius-rajongását, s az antik költőhöz fűződő (poétikai) viszonyát, amellyel már régebben is foglalkozott a szakirodalom.¹⁵ Tudjuk, hogy megkapja Wakefield (1756–1801) Horatiusát,¹⁶ melyről így vall Gr. Gyulai Lajosnak Széphalmon 1819. március 16-án: „Reményem eddig kezekben van kis becsű, de szép ajándékom; a Wackefield Horátza, Londoni marroquin-kötésben, melly miatt a könyv, ha csak kalendáriom volna is, figyelmet érdemelne. Váradra küldöttem le a feleségem bátyja által, s megkértem, hogy azt olly kezekre bízza, a mellyek közt a könyv nemcsak el nem vész, de meg sem ázik. Óhajtánám édes barátom, hogy annak csináltatnál tokot, mint az imádságos könyveknek szokás, és hogy Horátzot úgy olvassd, mint imádságos könyvet szokás, az az, minden nap. Kicsinyek lévén az ő Odáji is, levelei is a leg nagyobb számban; minden nap marad annyi időd, hogy azt tehesd. Én ifjabb esztendeim olta, mostanáig mindég olvasom Horátzot, s tavaly Wielandnak Horátz levelei mellé tett jegyzéseit a Superint. Kis fordítása mellé egészen lefordítottam, s így Horátzot ismerhetem is, érthetem is: és mégis Horátz nekem ollyan, mint a fele-

¹⁴ A verset l. a *Polyhymnia* c. kötetben (Sáros-Patakon, 1820), 35–40.

¹⁵ BEŐTHY Zsolt, *Horatius és Kazinczy*, Bp., Franklin, 1890; CZEIZEL János, *Horatius és Kazinczy* = EPhK, 1909, 668–678; BORZSÁK, i. m., 303.

¹⁶ Q. Horatii Flacci, *quae supersunt, recensuit et notulis instruxit Gilbertus Wakefield*, Vol. Primus, Londini, 1794. A kötet argumentum és magyarázat nélkül közli a verseket, kis jegyzetek a végén találhatóak. Csak az ódákat tartalmazza, s úgy tudjuk, a 2. kötet nem jelent meg.

ségem – kiben minden órában új meg új okot találok a szeretetre s tiszteletre. Ha te Horátzot úgy szereted, mint én, óhajtom, hogy ő emlékeztessen néha hív tisztelődre s barátodra is, ki örül, hogy e kedves kicsinységet néked adhatá által.”¹⁷ Természetesen lépten-nyomon találkozunk Horatius nevével, s felbukkannak verssorai Kazinczy levelezésében (l. még pl. Cserey Farkasnak, 1810. június 14.¹⁸), de tudjuk, inkább a leveleket és a szatírákat kedvelte – Horatius e műfajait tarthatjuk a felvilágosodás és a klasszika által inkább befogadottaknak –, és kevésbé emlegeti a – barokk által utánzott, de szinte örökérvényű etikai normákat tartalmazó – ódákat.

Visszatérve Vályi Nagyhoz: eszményeit Sobor András a felvilágosodás ideológiájában és a nemzet sorsáért való aggodásában jelöli meg. Az előbbit a közjó boldogságát képviselő, felvilágosodott abszolutista uralkodó, II. József testesíti meg, aki „A’ Monárkáknak fejedelmi Példa”, hiszen megadta a „Hit’ szabadságát megadó, ’s betsúllott Népe’ Barátja”.¹⁹ Vagyis a protestánsoknak kedvező türelmi rendeletet kiadó József eszményképpé magasztosul, aki más rendeleteivel a hitet a vakhit béklyóitól megszabadítva az örökkévalóság megismerésének tana felé mozdította. Egyúttal a császárt a közjó előmozdítójaként is láttatja. Nagyobb figyelmet érdemelne a *Polyhymniában* megjelent, szinte gigantikus léptékű ódája a 18. századról (*A’ XVIII-dik század’ képe, vagy Az abban történt legnevezetesebb dolgok Lefestése Utolsó estvéjénn*), amelyben azt írja: „A’ Vallást, mellynek tsak a’ Síronn túl érted / Egész titkát, most már közelebb ismérte.”²⁰ A hit megújulása

¹⁷ KAZINCZY Ferenc levelezése, közléteszi VÁCZY János, Bp., MTA, 1906, XVI, 328–329. (A továbbiakban KAZLEV, kötet és oldalszám.)

¹⁸ KAZLEV, VII, 521. „Horátz nekem iskolai esztendeim olta mindennapi Breviáriumom volt: és még is midőn tavaly a’ Voss német fordításában olvastam, sok helytt elő kellé vennem az Originálist, hogy bizonyossá tegyem magamat, ha úgy van e ott mint Vossban. Sőt többet mondok, s ezt, úgy tartom, kiki tapasztalta magán: néha értem magamtól a’ mit néha meg nem értettem.”

¹⁹ VÁLYI NAGY Ferenc, *Ódák Horátz’ Mértékeinn*, Kassánn, 1807, 204. (A továbbiakban: VÁLYI NAGY, 1807)

²⁰ VÁLYI NAGY Ferenc, *Polyhymnia II könyvekben*, Sáros-Patakon, 1820, 144. (A továbbiakban: VÁLYI NAGY, 1820.) A kötetről még annyit jegyeznenk meg, hogy rövid *Előbeszéd*ben tekinti át Vályi Nagy költői törekvéseit, majd nagyobb ívű életrajzot is közöl (*Vályi-Nagy Ferencz’ élete*), amelyben Kézy Mózes latin nyelvű halotti búcsúztatójának részletei is olvashatók. L. *Uo.*, V–XVI.

s megtisztulása mellett ugyanakkor a 18. századot a bölcsesség századának tartja, amely a nemzetek boldogságát tűzte ki célul:

Ez idő, melly értt szint festett homlokodra,
Bólts férjfiakat szült, óh Század! hasznodra,
Kik a' józan észnek követvén világát.
Nevelték az okos Nemzet' bődoltságát.²¹

A „Nemzet' bődoltsága” a nemzet felemelkedését is jelenti, amely mind a felvilágosodás kori líratörténet, mind Vályi Nagy ódaköltészetének fontos eleme. Itt szólal meg a század háborúi közepette az a békevágy, amelyet majd latin nyelvű ódáinál is érintünk.

VÁLYI NAGY FERENC HORATIANIZMUSA VERSESKÖTETEIBEN:
MAGYAR NYELVEN

A sárospataki professzor és poéta az utókorban is elérhetővé vált s jegyzett verseskötetének (*Ódák Horátz' mértékeinn*) címét olvasva költőnket Horatius poéziséhez, de jobban megnézve a címet, az általa használt versmértékek használóihoz, vagyis a *versújításhoz* köthetjük.²² Ezt erősíti a kötet végén található két toldalék (*Tóldalékok*), amelyek közül az első *Horátz mértékeit* mutatja be, a másik pedig Herderre hivatkozó verstörténeti tanulmány: *A' régi poézisről, 's azzal való élésről*.²³ Mindkettő bővebb kifejtést s elemzést érdemelne, de szempontunkból csak a horatiusi mértékeket tárgyaló dolgozatot emeljük ki, amely nem előzmény nélkül való az európai Horatius-kiadásokat illetően (ott általában Aldus Manutius verstanát közlik). De találunk hasonló magyarországi példát is, mégpedig a nagyszombati jezsuita neolatin költő, Zachár András (1733–1805) értekezését, aki Horatius nyomán íródott verseskötetének negyedik könyvét szentelte a vers-tannak.²⁴

²¹ VÁLYI NAGY, 1820, 145. Vö. VÁLYI NAGY-SOBOR, 1999, 15–16.

²² KECSKÉS András, *A magyar verselméleti gondolkodás története. A kezdetektől 1898-ig*, Bp., Akadémiai, 1991, 140–142.

²³ VÁLYI NAGY, 1807, 245–275.

²⁴ L. *Carmina Andreae ZACHÁR, AA. LL. Philosophiae Doctoris nec non in Academia Regia Tirnaviensi Poeseos Professoris, Prespyteri Archi-diocesis Strigoniensis. Quibus accedit bre-*

Vályi Nagy 1807-es verseskötetét azonban a versmértéken túl át- és átszövi a horatianizmus, s annak különféle (bemutatott vagy jelzett) területei. E kötet vonatkozásában időzzünk röviden *bölcséleti költészeténél*, ahol az Isten és a természet témaköre a meghatározó. Számos költeménye a horatianizmus tárgyköréhez sorolt *tempus et mors* (az idő és a halál) témáját követi. Jó példa erre verseskötetének 62. ódája, az *Eggy fához, Összel* (XV. mérték szerint) című verse, amelyben megjelenik a horatiusi ódák (pl. a II, 14, vagy a két tavaszvers, az I, 4. és a IV, 7) időszemlélete: a ciklikus (Platón) és az egyenes vonalú (Arisztotelész) idő, az egyik kozmikus és örök, a másik viszont emberi s véges, amely az elmúláshoz vezet. Ezt ismétli meg a költeményben Horatius ihletése alapján:

te [fa] viszont megifjodsz;
 Én nem: a' természet elébbi díszem'
 Hogyha letépi
 Elfogyok: --
 híjjába' lehelli én rám
 A' Tavasz lelkét; te midőnn felébredsz
 Mély nyugalmadból, az idő halállal
 Retteget engem'.²⁵

Horatius két tavaszverse mindenképpen mintája, itt most azonban eltekintünk a szövegszerű egyezésektől.²⁶ Inkább idézzük Janovszky Antal sommás megállapítását, aki ezt írja: „Horatiusban már nem csupán a virtuóz vezetőt látja, hanem igyekszik és bele is tud hatolni annak szellemébe.”²⁷ Ezután idézi a kötet 60. ódájának (*Egy*

vis tractatus de poesi lyrica, dimensionibusque metrorum, suis notis, ex exemplis illustratorum, [Tyrnavia], Typis Tirnaviensibus, 1777. Pars quarta. De Poesi Lyrica, Dimensionibusque metrorum, suis notis, et exemplis illustratorum, 67–117. L. erről Tóth Sándor Attila, *Műfaji és verstani értekezés egy Horatius-versimitációs kötetben* (Zachár András [1733–1805] jezsuita tanár és költő értekezése s európai mintái) = *Scientiarum miscellanea: Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*, szerk. Kasza Péter, Kiss Farkas Gábor, Molnár Dávid, Szeged, LAZI Könyvkiadó, 2017 (Convivia Neolatina Hungarica, 2), 167–178.

²⁵ VÁLYI NAGY, 1807, 184. E kérdéstről nagyobb kéziratosszerű összefoglalónk: *Tempus et Mors. A rohanó Idő és az Élet elmúlása Horatius ódaköltészetének három darabjában*.

²⁶ L. CSIPAK, 1912, 55–59. E verset viszont nem emeli ki.

²⁷ JANOVSZKY Antal, *Horatius hatása a magyar költészetre és magyar fordítói*, szerző kiadása, é. n., 35.

barátomhoz. *Májusban*) szép részletét, amely Horatius IV, 7. számú tavaszverse harmadik, igen művészi versszakának (9–12. sor) átvétele és ihletése:

Elfogy ez a' szépség; a' Nyár eltörli hevével
Dísszeit; a' komor ősz

Meghagyatott részét eldúlja; reárohan a' Tél
'S majd fagy alá temeti.

Ezt ugyan a' múnkás Természet visszateremti
Egy Tavaszonn – de nem illy'

Gondos erántunk.²⁸

VÁLYI NAGY FERENC HORATIANIZMUSA VERSESKÖTETEIBEN:
LATIN NYELVEN

Vályi Nagy nemcsak magyarul, hanem latinul is követte Horatiust, ezeket a költeményeket a posztumuszként megjelent *Carmina Latina* (Sáros Patakini, 1820) című kötete tartalmazza. A továbbiakban e kötet néhány ódáját elemezzük az újraértékelendő (s újrafogalmazandó) *horatianizmus* fogalma segítségével. Ennek az általunk felvázolt jellemzőkből két fontos szegmensére utalunk: az egyik a magyar nyelvű költészetben is elterjedt téma, vagyis Horatius poézisében az Augustust megszólító (vagy hozzá írott) *carmeneknek* a hadi és politikai eseményre tett reflexiói s azok ábrázolásai; a másik pedig a már a középkortól Horatius nevével szinte egybeforró *etikai/morális* jellemző, hiszen idézeteit így említették sokszor: „sicut ethicus dicit.”²⁹

Nézzük először is a posztumusz latin nyelvű kötetet, amelyet *Carmina Latina* címmel adtak ki: *Francisci Nagy, dum viveret in ill[ustris-*

²⁸ VÁLYI, 1807, 178. Csipak Lajos ezt írja e részről: „Látjuk, hogy majdnem a fordításig hű. A költemény vége, hogy meghalunk, elfelednek, azért ragadjuk meg a jelent.” CSIPAK, 1912, 56.

²⁹ BORZSÁK, 1958, 291. E mondat például a francia teológus és költő, Petrus Blenensis (1130–1211) levelezésében olvasható. L. PETRI BLENENSIS, *Bathoniensis in Anglia Archidiaconi Opera omnia [...] editio nova*, Parisiis, 1667, 123. (81. levél, itt a horatiusi *Levelek* 1. könyve 10. verséből [42–43. sor] idéz); 236. (a 150. levél, itt a *Levelek* 1. könyve 18. darab 35–36. sor). Megjegyzendő, hogy Juvenalist is *ethicusként* jellemzi: I. *Uo.*, 129.

simo] collegio ref. S. Patak exegeseos sacrae professoris P. O. Carmina latina (Nagy Ferenc Latin költeményei, aki, míg élt, az igen jeles sárospataki református kollégiumban a szentírástannak volt a professzora).³⁰ A kötet összeállítója a műfajok méltóságfokát véve alapul közli (versköltészetének korai darabjaitól egészen haláláig írt) latin nyelvű ódáit, elégiáit, *carmen pastoritiumát* (*De urbana et pastoritia vita*) és epigrammáit. Látjuk, hogy Vályi Nagy a kor kedvelt műfajait és műformáit használta.

Huszonegy, változatos témájú *carmen* (óda) található a kötetben, amelyek többsége a jelzett két horatiusi téma köré csoportosítható.³¹ A költemények első, ahogy jeleztük, a történelmi/politikai témához kapcsolódó csoportjában elsősorban a *nemesség, a hazafiság és a békevágy*, valamint az uralkodóhoz, a Habsburg-házhoz való viszony fogalmazódik meg. (Horatiusnál ezt az Augustushoz, valamint kora előkelőihez szóló versek fémjelzik, valamint ugyancsak a haza [Róma] iránti aggódása, békevágya.) Ide sorolhatóak a következő költemények: *Ad nobiles Hungaros; Ad Zempleniensis proceres; Augustissimo Francisco II. Haereditario Austriae Imperatori; Serenissimo Carolo, Archiduci Austriae; Ad Josephum, Serenissimum Regium Principem; De Pace (Anno 1801. de 9-na Febr. inter Aug. Domum Austriacam, et Gallos, Lunavillae composita est)*.³²

A másik témához, a *Filozófiai/MORALIZÁLÓ* [sic!] jellegűhöz, ahol többek között a régi életelvek (*mos maiorum*), erkölcsi normák szerepeltek, két verset sorolunk: az *Auri sacra fames* és a *De ensis inventore* címűt.³³ Úgy véljük, ezekben – anélkül is, hogy kimutatnánk a horatiusi hivatkozásokat, reminiscenciákat – az ókori római költő eszményei köszönnek vissza, s a továbbadott, továbbgondolt (és domesztikált) horatianizmus.

³⁰ A továbbiakban: VÁLYI NAGY, *Carm.*, 1820.

³¹ Itt nem vállalkozhatunk teljes latin ódaköltészetének bemutatására, azt másutt teszszük meg. Jelezzük azonban, hogy néhány vallásos, ószövegségi témájú vers mellett többségében még allegorikus ódákat találunk: pl. *Ad Lyperum (A bánathoz)*, 35–36; *Ad Eremiam (A magányosság)*, 44–45. stb.

³² VÁLYI NAGY, *Carm.*, 1820, 3; 13–17; 24–27; 28–31; 32–34; 8–9.

³³ *Uo.*, 17–18; 23–24.

a) *Néhány szemelvény a hadi- és politikai eseményeket
megörökítő ódáiból*

A történelmi, politikai eseményekhez kapcsolódó ódák természetesen alkalmi jellegűek s reflexívek, vagyis a makro- s mikrokörnyezet eseményeit örökítik meg. Ez a neolatin költészetben (de a magyar nyelvűben is, pl. Berzsenyinél) általánosnak tekinthető, amelynek folyamatát másutt igyekeztünk bemutatni.³⁴ Jellemző példája ennek az [5]. óda: *Ad Zemplenienses proceres, nobilesque inclytissimos, quum Pro Augustissimi Imperatoris et regis Francisci II-di Imperatoris Austriaci Haereditarii dignitate aucta, deo grates publice persolverent Sátor-allya Ujhelyini 1803.*³⁵ Eszménye a *pater patriae*-szerepben megjelenő uralkodó, amelynek példája az ókori Róma politikai életében s Horatius korában maga Augustus.

Mégsem ezt a hosszú, nyolcvannégy soros *carment* választjuk illusztrációképpen, hanem a kötet első versét [1.], a magyar nemességhez, vagyis a nemesi felkelőkhöz szóló költeményt: *Ad Nobiles Hungaros, quum Anno 1797 contra Gallicum exercitum Insurrectio Nobilium pararetur (Óda a magyar nemességhez, amikor 1797-ben a francia sereg ellen nemesi felkelés készült).*³⁶ Témája kora meghatározó történelmi eseménye, a napóleoni háborúk és Magyarország sorsa.³⁷ Nem egyedüli (de nem említett!) verse ez az 1797-es felkelésről szóló költeményeknek, hiszen számos költő ragadott tollat, hogy az eseményt megörökítse.³⁸ Ismert a magyar országgyűlés összehívásának ténye, amelyen I. Ferenc király kérte a rendeket, katonával, élelemmel és pénzzel támo-

³⁴ L. erről TÓTH Sándor Attila, *Tertina Mihály, a lapszerkesztő és a latin poéta, II. A neolatin versköltő*, EJF Kiadó–Gradus ad Parnassum, Szeged, 2013, 299–321. Az „Összefoglalás. Litterae absconditae, azaz, rejtőzködő irodalom – rejtőzködő tudomány: a neolatin versköltészet – újabb – sajátosságai Tertina Mihály latin nyelvű költeményei alapján” c. rész.

³⁵ VÁLYI NAGY, *Carm.*, 1820, 13–18.

³⁶ *Uo.*, 3–4.

³⁷ Erről l. pl. KOSÁRY Domokos, *Napoleon és Magyarország*, Bp., Magvető, 1977. L. még: *Bonaparte Napoleon koronája és üzenete*, szerk. KÖVÉR Lajos, Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2007.

³⁸ Erről l. PORKOLÁB Tibor, „*Ode ad Hungaros*”: Az 1797. évi magyar nemesi felkelés költészetéről = *Szín – játék – költészet: Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére*, szerk. CZIBULA Katalin–DEMETER Júlia–PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp.–Nagyvárad, Partium Kiadó–Protea Egyesület–reciti, 2013, 73–81.

gassák a Habsburg Birodalmat a „*francia respublica*” ellen vívott háborújában.³⁹

Vályi Nagy verse is e sorba illik. A megszokott költői toposz értelmében az Európát fenyegető franciákat a magyarok állíthatják meg, akik védelmező karjai a Habsburg-háznak is. A vers felütése (első versszaka) arra utal, hogy (a pusztító török után) ismét a magyaroknak kell helytállniuk. A francia már a Pannóniával (Magyarországgal) szomszédos mezőket pusztítja rettenetes háborúval, de a magyarok kardja képes ezt megfékezni:

At non inerti tam trucis otio
 Belli ferendae Pannoniis minae
 Vicina vastat Gallus arva,
 Vindice jam reprimendus ense.⁴⁰

Az európai nemzeteket ostromló napóleoni csaták, hódítások jelennek meg a 3–4. versszakban, majd a zsarnokság és a szabadság ket-tősségének megfogalmazásával halad tovább a költemény: de nem Napóleon jelenti a szabadságot, ő *zsarnoki*, hódítóként elveszi azt, fo-galmazza meg a 4. versszakban:

Erepta Libertas populis, gemit
 Subacta tristi servitii jugo,
 Jus fasque pulsum sede, late
 Crimen et impietas vagantur.⁴¹

A *trónok szenvedése* világít rá aulikus magatartására: Napóleon el-vetemült, hiszen a meggyilkolt király véréből megrészegült (5. versz-szak).

E szörnyű ellenséggel a magyarok tudják csak felvenni a küzdel-met (a régi dicsőség toposza), így hát az utolsó versszakban így buz-dítja a nemesi felkelést:

³⁹ PORKOLÁB, 2013, 73–74.

⁴⁰ VÁLYI NAGY, *Carm.*, 1820, 3. Tartalmi ismertetéskor nem adunk fordítást.

⁴¹ *Uo.*, 4. Prózai, értelmező fordításukban: „A néptől elragadták a szabadságot, nyög a rabság gyászos igája alatt legyőzve, jogot és az isteni törvényt elűzték helyéről, elburhánzott a bűn és az istentelenség.”

Abite; vultus sumite Achilleos,
 Manes monent vos coelitus Hunnici,
 Praeibit, ut conturbet hostem
 Dux Genius, referetque laurum.⁴²

Az akhilleuszi férfierény (a római *virtus*) megidézése emeli fényüket, s mindenképpen római (horatiusi) gondolatra és gondolkodásra világít rá a *holtak szellemeinek* említése, hiszen a dicső múlt a magyarok történeti hagyományát feltételezi. Ennek meghatározó eleme a *veterum norma*, amely a római történeti hagyományban alakul ki, s amelyet Horatius költészete (különösen az Augustust megszólító ódáiban) is képvisel.⁴³ E hagyománykultusz tehát szellemileg érintkezett a Róma történetében is kialakult hőskultusszal s az előkelők szerepével, a haza védelmével, hazafisággal stb., amelyet Horatius felelevenített és/vagy újrafogalmazott.⁴⁴ Az ebből merítő latin és magyar nyelvű költészet horatianizmusa mindezt domesztikálja és aktualizálja.

Vizsgáljuk meg röviden a kötet [3.] számú, a békéről szóló ódáját: *De pace, quae Anno 1801. die 9-na Febr. inter Aug. Domum Austriacam, et Gallos, Lunaevillae composita est* (Óda a békéről, amelyet 1801. február 9-én kötöttek meg Lunéville-ben a fenséges ausztriai ház és a franciák között). Már a költemény címe is jelzi a történelmi eseményt, az 1801-ben megkötött lunéville-i békét.⁴⁵ Ezzel lehetősége nyílik a szerzőnek, hogy kifejezze általános és keresztény békevágát, valamint elátkozza a háború rémségeit (*detestatio belli*), dicsérje a Habsburg uralkodó

⁴² Uo., 4. Értelmező fordítása: „Menjetek; öltsetek fel Achilleus ábrázatát, az égből figyelmeteknek erre a halottak szellemei titeket, magyarok, a vezéri Szellem elől fog menni, hogy megzavarja az ellenséget, és hogy megszerezze a babért.”

⁴³ Erről l. BORZSÁK István, *Veterum norma: Az augustusi reformkor hagyománykultusza* = EPhK, 1940, 167–180; valamint Uó., *A római történeti hagyomány kialakulása*, Bp., Akadémiai, 1990.

⁴⁴ Gondoljunk csak az *Ódák* III. könyve 2. darabjának 13. sorára („dulce et decorum est pro patria mori”), vagy a külpolitikai sikereket ünneplő Augustushoz írt ódákra.

⁴⁵ Az esemény a Franciaország és a Habsburg Birodalom által Lunéville francia városban, a Beauvau-Craon palotában megkötött különbéke a második koalíció Bonaparte Napóleon elleni háborúja idején. A Habsburg Birodalom kivált a koalícióból, elismerte az 1797-ben megkötött Campo Formió-i béke feltételeit, továbbá az újonnan alakult francia csatlós államokat, a Liguriai és a Helvét Köztársaságot.

vagy államférfi erényét. A tizenkét versszakból álló költeménynek itt csak az első és a tizenegyedik versszakát idézzük:

Io! redibunt omnibus otia;
Et faustitas, quae reddita Principis
Virtute Caroli colonis,
Stent sine fine, beentque terras.

[...]

Io! perennent Austriacae Domus
Clementis in nos splendor et Imperjum,
Ut Lege qua claret Fideque
Anteat sine fine Reges.⁴⁶

Az antik poétikai elv, mely szerint a költő képes biztosítani a maradandóságot, Horatiusnál is számos helyen fellelhető. Ezenkívül az udvarhűség: Horatius és a hatalom (Augustus) viszonya, amelyet az utókor elfogadónak, hűségeseknek ítélt.

Az aktuális történelmi vagy politikai helyzetet megverselő neolatin ódatípus vonatkozásában ideje néhány mintát is említeni, ugyanis a 16–17. századi, Horatius szellemiségét (és versformáját) követő európai szerzőknél ez fellelhető. Két példánk, jóllehet a jezsuita ódaköltészetből való, mégis általános érvényűnek tekinthető. Előzményként egyrészt a német jezsuita költőt, Jacobus Baldét (1604–1668) említjük, akinek műveiben gyakori a történelmi téma említése s magyar történelmi vonatkozásokat is találni verseiben. Ilyen például a kötetében a *Tres Heroes* című, három történelmi alakról (Kasztrióta György [a híres Szkander bég], Ausztriai János, Hunyadi János) szóló ódák (XXXIX–XLI.), amelyben a török háborúk legendás alakjait, többek között a másodikban II. Fülöp hadvezérét, Ausztriai Jánost dicsóítói, aki az 1571. évi lepantói tengeri csata résztvevője.⁴⁷

⁴⁶ VÁLYI NAGY, *Carm.*, 1820, 8; 10. Értelmező fordításunkban: „Ah! Vissza fog térni mindenki számára a nyugalom; és a boldogság, amelyet Károly herceg erejével/bátorságával adatott vissza a lakosoknak [...] Ah! maradjon meg felettünk a jámbor ausztriai ház fénye és hatalma, hogy ezzel a törvénnyel fényessé tegye és a hittel örökkön a királyok előtt járjon.”

⁴⁷ Terjedelmi okokból nem térhetünk ki pl. a bővebb bemutatást kívánó Hunyadi-ódára. L. JACOBI BALDE *E societate Iesu, tomus 1. Complectens Lyricorum libros IV. Epodon lib. unum et Silvarum libros IX.* Coloniae, 1640, 51–56. E versekről részletesen l. KNAPP

A másik példánk a magyarországi neolatin költészet mintái között igen jelentős helyet elfoglaló lengyel Matthias Casimirus Sarbievius (Sarbievski; 1595–1640), aki ugyancsak történelmi események megverselője. Például ódái I. könyve 6. versében nagy ívű verset ír Európa fejedelmeihez a Keleti Birodalom visszaszerzéséről (*Ad Principes Europae. De recuperandis Orientis imperio*) s többek között ő is megemlékezik a magyarok (Habsburgok) és a török háborújáról, például az ódák II. könyve 1. versében: *Ad Ferdinandum II. Caesarem Augustum, Cum Thracum copiae excessissent e Pannoniae finibus*.⁴⁸

A téma neolatin lírai példái, mint láttuk, a jezsuita ódaköltészethez köthetők, s ez egyúttal utal történelemoktatásuk fellendülésére is.⁴⁹ E verstípus példái Horatius történelmi ódái mellett az azt utánzó s krisztianizáló neolatin (jezsuita) hagyományban is keresendők, amelyek (felekezeti hovatartozás nélkül) ismertek voltak Európában s recepciójuk nem csak a jezsuita költőknél (pl. Hannulik János)⁵⁰ találhatóak meg.

b) Egyik moralizáló ódájáról

Ahogy jeleztük, Vályi Nagy latin ódái között nagyobb számban vannak történelmi jellegű versek, de a morális témákat megjelenítő költészet és költői hagyomány hatása is kimutatható. Ez igen nagy területe a horatianizmusnak. Itt azt a művét mutatjuk be, mely ahhoz a horatiusi életelvhez igazodik, hogy a gazdag(ság) telhetetlensége bűn, míg a költő megelégedése erény. Ezt leginkább az arany hatalmát átkozó II, 18. ódában fogalmazza meg, amely költői toposzként bejárja az eu-

Éva-Tüskés Gábor, *Jacob Balde magyarországi befogadástörténetéhez* = Uók, *Sedes Musarum*, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 244–272, különösen 247.

⁴⁸ Sarbievius igen sokszor kiadott műveiből a következőt használtuk: *Matthiae Casimiri Sarbievii E Societate Iesu Lyricorum libri IV. Epodon unus, alterque Epigrammatum, Venetiis*, 1668, 12–14; 42–43. Sarbievski horatiusi ódakönyve annyira népszerű volt, hogy Magyarországon, Budán, még 1824-ben is kiadták. Alakjáról újabban I. Szörényi László két tanulmányát: *Sarbievski a magyarokról; Sarbievski és Bethlen Gábor* = Szörényi László, *Latin és róhej*, Bp., Nap Kiadó, 2015, 181–199.

⁴⁹ Erről I. Tóth Sándor Attila, *Eruditio, humanitas, promotio: Fáy Dávid Alajos verse(i) a gyermek (II.) Józsefről*, Szeged, Gradus ad Parnassum, 2013, 57–78. Az „Interludium: adalékok a jezsuita történelemtanításhoz” c. rész.

⁵⁰ VARGA László, *Hannulik János, a XVIII. század Horatiusa*, Debrecen, 1938, 26–42.

rópai neolatin és nemzeti nyelvű irodalmat a 16–18. században, s hatással van Vályi Nagy költészetére is. A gyűjtemény kilenc versszakból álló [6.] ódájából (*Oda ... Quid non mortalia pectora cogis / Auri sacra fames – Óda ... Az arany éhsége mire nem készíti a halandó szíveket*)⁵¹ idézünk néhány fontos gondolatot. A cím nem más, mit Vergilius *Aeneise* 3. énekének 56–57. sora.⁵² Az előzmények szerint (az eposz 3. éneke 49. sorától) Priamosz elküldi Polüdároszt sok arannyal a trákok urához, királyához, hogy nevelődjék ott a harcban. Ám a trákok, Agamemnónt követve, aranyáért meggyilkolják.

Vályi Nagy az első két versszakban protestáns felhanggal a pápák aranyát is kárhoztatja, s kifejti, hogy a kincsek iránti mohó vágy bűnökre csábít, majd a negyedikben ezt még a haza megvédésére is kiterjeszti:

Papae! cupido pectora fusilis
Ut vexat auri! jam vitiis male
Turbata jus et fas migrare;
Ut potiantur eo, coegit.

Torquet superbam divitis ebria
Libido mentem; nunc tacitas ei
Fraudes suadet, mox cruentos
Suggerit illa modos habendi.

[...]

Defensa miles moenia, Patriae
Corruptus auro prodidit hostibus,
Fidesque; quam juravit, omnes
Enecuit violata cives.⁵³

⁵¹ VÁLYI NAGY, *Carm.*, 1820, 17–18.

⁵² Lakatos István fordításában: „Kárhozatos kincsszomj, mire nem viszed emberi lelkünk!” VERGILIUS *összes művei*, ford. LAKATOS István, Bp., Európa, 1984, 157.

⁵³ VÁLYI NAGY, *Carm.*, 1820, 17. Értelmező fordítása: „Pápák! Hogy gyötri a szíveket az olvasztott arany vágya! Már gonoszul felkorbácsolva a bűnöktől arra kényszerül a jog és a törvény, hogy elvándoroljon; hogy megszerezzék most csendes bűnökre beszél rá, majd ehhez csatolja hozzá a birtoklás(i vágy) véres módjait // Az aranytól megrontott katona kiszolgáltatta az oltalmazó falakat a haza ellenségeinek és a megszegett hűség, amire megesküdött, minden polgárt elpusztított.”

Az arany romboló hatása uralja tehát a költeményt. Ez a vers menetében mindvégig kitart. Példaként még a hatodik és a nyolcadik versszakot idézzük, itt ismét erőteljes képekkel festi le az arany hatalmát:

Mentem retorquet Judicis impii
Fames metalli, qui Themidos ferit
Ense innocentes, at scelestis
Parcit adactus amore numi.

Jubet cavari viscera montium
Amor metalli; percupidus lucris
Dum quaerit aurum altis sub umbris
Saepe gravi moritur ruina.⁵⁴

Hivatkoztunk már Horatius II, 18. ódájára, de itt felidézhetjük a *carmen*ek III. könyve 16. verse (Maecenas-ódája) 1–11. sorának megrázó képét (s annak a moralitást hordozó zárómondatait), ahol Danaét hiába zárták a megközelíthetetlen ércutoronyba, Jupiter arany alakjában mégis megbecstelenítette.

Inclusam Danaen turris aenea
Robustaeque fores et vigilum canum
Tristes excubiae munierant satis
Nocturnis ab adulteris,

Si non Acrisium virginis abditae
Custodem pavidum Iuppiter et Venus
Risissent: fore enim tutum iter et patens
Converso in pretium deo.

Aurum per medios ire satellites,
Et perrumpere amat saxa potentius
Ictu fulmineo.⁵⁵

⁵⁴ *Uo.*, 18. Fordításunkban: „Az arany éhsége megváltoztatja a gaz bíró érzületét, aki a jog és Igazság [Themisz] kardjával lesújt az ártatlanokra, de a pénz szeretetétől hajtva a bűnösöket megkíméli. // Az arany utáni vágy parancsolja, hogy vájják ki a hegyek gyomrát; a gazdagságra vágyónak, mialatt a mély árnyak alatt keresi az aranyat, gyakran okozza halálát a súlyos törmelék.”

⁵⁵ „Rabságban Danaét ércfalú, jó torony / zárt ajtó s küszöbén éberen-őr kutyák / őrizték komoran, hogy sose lepje meg / rontás, éji paráznaság; // ám Arcisiuson csak nevetett - szüzét / jól őrizte szegény! - Juppiter és Venus, / tudták, biztos az út, mert nagy úr arany / zápor lett, mi se tartja fel. // Könnyen lép az Arany szolgálhadak kö-

Az arany, a kincsek utáni vágy s a kapzsiság igen kedvelt témája a Horatius-recepciónak és -imitációnak, amely áthatja a 16–18. század költészetét, különösen, ha az Erasmus adagium-gyűjteményében (*Adagiorum chiliades quatuor cum sequicenturia*, 1558) található *lemmára* gondolunk: „Pecuniae obediunt omnia” („A pénznek engedelmeskedik minden”).⁵⁶ A lemma említésével felidézhetjük a festő Otho Vaenius (Otto van Veen, 1556–1629) emblémagyűjteményét (*Quinti Horatii Flacci emblemata*), amely igen sok kiadást megért s a latin mellett nemzeti nyelvekre is lefordították. E lemma itt is megtalálható (pl. Vaenius műve 1683. évi kiadásában: 116.), de még a következő embléma is erről szól (118.: *Quid non auro pervium*), ahol magyarázatként Horatius, valamint Cicero, Valerius Maximus, Vergilius mellett itt találjuk a neolatin epigrammaköltészet walesi mesterének (aki a magyar neolatin és a magyar nyelvű epigrammaköltészetnek is mintája), Owenusnak (1564–1628?) *De muneribus* (79.) című versét:

Quid non argento, quid non corrumpitur auro?
Qui majora dabit munera, victor erit.⁵⁷

Ez is mutatja annak a témának a horatiusi hatását s európai jelenlétét, amelyet Vályi Nagy is feldolgoz.

ÖSSZEGZÉS

Vályi Nagy költészete a horatianizmus miatt is nagyobb figyelmet s feldolgozást érdemelne. Szükséges magyar és latin nyelvű poézisének újabb vizsgálata a jelzett *horatianizmus* tükrében. Nagyszámú magyar nyelvű poézise mellett a latin nyelvű ódaköltészete kis terjedelmű, ezekből nem lehet átfogóbb következtetéseket levonni. Éppen ezért vizsgálatukat célszerű a magyar nyelvű versköltészetével együtt elvégezni. Ezekben jórészt meg lehet találni a latin nyelvű versek „párját”.

zött, / sziklákat tör, zivatar mennyköve sem vadabb: / rommá lett a görög jós laka, pusztulást / vont rá gyorsan a kapzsiság”. HORATIUS, 1961, 225. Ford. ORBÁN Ottó.

⁵⁶ Későbbi kiadást használtunk. L. ERASMUS, *Adagiarum*... 1658, 421. Itt a példák között szintén Horatius-idézet található: *Lib 1. epist. 6.* [36–37.].

⁵⁷ L. JOHANNIS OWENI, *Epigrammata*, Basiliae, 1766, 169. Fordításunkban: „Mit nem tesznek tönkre ezüsttel, mit nem arannyal? Az lesz a győztes, aki nagyobb ajándékot fog adni.” E szerző magyarországi hatásáról l. pl. BARTÓK István, *A Rimaynak tulajdonított Owenus-fordítások* = ItK, 1982, 632–637, különösen 632.

Mindemellett érdemes lenne folytatni szövegkiadását, a *Polyhymnia* című kötetének versei is nagyobb áttekintést igényelnének. Még aktuálisabb azonban kevés számú, egy kis kötetet kitevő latin költeményeinek megjelentetése. Mindhárom versgyűjteménye azt mutatja, hogy Vályi Nagy a 16–17. századi horatiusi eszményeket követi a *Horatius noster*-gondolat híveként. Ebben az értelemben nagy területnek látszik a horatiusi időkezelés és halálgondolat (*tempus et mors*) témaköre, amely elsősorban magyar nyelvű versei vizsgálatát követelné. Ugyancsak tovább kutatandó – a Vörös Imre könyve által már érintett – a kor világszemléletét mutató, a *fizikoteológiai* eszmét követő verseinek számbavétele.⁵⁸

⁵⁸ VÖRÖS Imre, *Természetszemlélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban*, Bp., Akadémiai, 1991, 53, 69.

HARMONIA PRAESTABILITA

BERZSENYI ÉS HORATIUS*

VADERNA GÁBOR

Berzsenyi Dániel a „magyar Horatius”. Ez az állítás közhely, már-már banalitás a magyar irodalom történetében. Sohasem volt valamiféle felfedezésre váró titok, maga Berzsenyi írta ezeket a sorokat Kazinczy Ferencnek 1808. december 13-án (nem sokkal az után, hogy felvették egymással a kapcsolatot):

Nékem iskolai tudományom nints, mikor nékem azt még tanulni kellett volna, már én akkor Horáttal és Geznerrel[!] társalkodtam, korán nagy tárgyak ragadták el figyelmemet, és azt többé kisebbekre függeszteni nem tudtam. A második, s tán helyesebb oka ennek az én szüntelen izgó, és kalóz elmém, mellyet én csak úgy tudok huzamos figyelemre szorítani, ha azt az ő tárgyában, egészen el merítem, és mint egy bele fojtom, de ezt kitsinnél tellyességgel nem tehetem, míg az Óda’ reptevel hejjáz, adig[!] hívem, de ha azt egyszer irni kell kezemtől hirtelen elpártol.¹

* A tanulmány az „Irodalmi nyilvánosság a polgárosodó Nyugat-Magyarországon, 1770–1820” c. MTA Lendület pályázat keretében készült, a szerzőt az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj segítette.

¹ Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, Mikla, 1808. december 13. = BERZSENYI Dániel *Levelezése*, s. a. r. FÓRIZS Gergely, Bp., Editio Princeps, 2014 (Berzsenyi Dániel összes munkái), 10. lev., 17–19, itt: 18. (A továbbiakban *BDLev.*)

De nem is kell feltétlenül a baráti nyilvánosság zárt kulisszái mögé tekintenünk. Bármely olvasó csapta fel Berzsényinek 1813-ban megjelent kötetét,² rögtön láthatta a horatiusi hatást. Olyan verscímek jelentek meg előtte, mint a *Horátz* vagy a *Horátiuszhoz*,³ s bármelyik költeménybe olvasott is bele, azon nyomban Horatius-idézetekbe ütközhetett. S mi sem volt természetesebb ekkoriban: magyar Horácok seregestül húztak el a magyar irodalom egén. Horatius a magyarországi iskolai oktatás egyik, ha nem a leggyakrabban citált költője, Horatius-idézetek tömegével tűnnek fel aprónyomatványokon mottóként, azaz olyan paratextusként, amely Horatius poétikáját javallja az adott szöveg megértéséhez, s Horatius költészete nemcsak poétikája miatt érdekes, hanem ez a 18–19. század fordulójának leggyakrabban idézett etikai közhelytára, melynek értelmezői ismerték ugyan Horatius epikureus javaslatait (vonzódását az élet apró örömeihez), ám jóval fontosabbnak tartották az arany középszerre vezető sztoikus önmérséklet elvét.⁴ Kazinczy és Berzsényi levelezésében negyvenkétszer találunk Horatius-tól vett szó szerinti idézetet. Ez igen tekintélyes szám, s a figyelmes olvasónak feltűnhet, hogy mintha illenék is levelenként legalább egy-két fordulatot elhelyezni. A mából visszatekintve már felmérni is nehéz, hogy amikor például Berzsényi – a *Mondolat* szerzőit bíráló – 1814. június 18-án írott levelében megjegyzi, hogy „nem tudtam azt hogy az embereknek gonoszága nem egyéb mint

² BERZSENYI Dániel' *Verséi*, kiadá HELMECZI Mihály, Pesten, Trattnernál, 1813.

³ A továbbiakban a versek címeit és szövegét – ha külön nem jelzem az eltérést – az 1816-os, második kiadás alapján idézem, mivel ez az utolsó, a költő által autorizált kiadás: BERZSENYI Dániel' *Verséi*, kiadta egy kalauz Értekezéssel megtoldva barátja HELMECZI Mihály, Második, meg bővített kiadás, Pesten, Trattner János Tamásnál, 1816. (A továbbiakban: BERZSENYI, 1816.) A szövegkiadások történetének összefoglalása: VADERNA Gábor, *Berzsényi Dániel verseinek kiadástörténete: Egy új kritikai kiadás dilemmái*, Somogy, 2008/2, 56–66; Uő, *Szövegidentitás, variáns, vázlat: Berzsényi Dániel verseinek társadalmi áramlása*, IRIs, megjelenés alatt.

⁴ A magyarországi Horatius-hatáshoz lásd BORZSÁK István, *Horatius Magyarországon* = Uő, *Dragma*. [III]: *Válogott tanulmányok*, Bp., Telosz, 1997, 128–141, itt: 134–137. Lásd még TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, *Magyar Horatius = Magyar Horatius*, bev. KERÉNYI Károly, összeáll. TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, Bp., Officina, 1940² (Kétnyelvű klasszikusok), 177–197. Berzsényire: 192–194. JIRKA [GYÖRKÖSY] Alajos, *Horatius és a magyar szellemi élet*, Klny. a budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet gyakorló-középfiskolájának 1934/35. évi értesítőjéből, Bp., Sárkány-nyomda 1935. Berzsényire: 13. FEJÉR Adorján, *Horatius a magyar irodalomban*, ItK, 1935, 3, 257–272; 1935, 4, 354–367. Berzsényire: 357–362.

gyarlóság, bolondság”,⁵ akkor itt voltaképpen Horatius II. 3. szatírájának soraira utal-e: „Ergo ubi prava / stultitia, hic summa est insania; qui sceleratus / et furiosus erit”.⁶ S ha így van (ami könnyen előfordulhat), akkor miként kell érteni, hogy Berzsényi ezt „nem tudta”: vajon imitálni akarja a Horatius-szöveg görög bölcsének értetlenkedését („Ne dixeris.”)? Vajon Kazinczy felismerte azonnal a sort (annak eredeti versbéli kontextusával együtt)? S ha igen (ami valószínű), akkor vajon azt ugyanúgy értelmezte-e, mint barátja? Bár Horatius életműve ekkoriban a *loci communis* talán legfontosabb aranybányája, s talán még az is világosan körvonalazható, hogy Horatius életbölcse-sége nagy vonalakban milyen etikai elvek követésére sarkallt, az már inkább kérdéses, hogy mit kezdünk a római költő poétikai gyakorlatának kérdésével, s vajon tényleg olyannyira magától értetődő-e a tőle vett egyes helyek értelmezései, miként azt az utalásokra vadászó irodalomtörténet-írás tétélezte.

Miután Berzsényi kötetének javított és kiegészített változata 1816-ban megjelent, mint ismeretes, Kölcsey Ferenc, Kazinczy fiatal és tehetséges híve írt róla vehemens kritikát a *Tudományos Gyűjtemény*-ben. A Horatius-hatásra ő ekképpen utalt: „Azon művek, mellyek szerint Berzsényinek poetai caractere rajzoltatott a’ Matthisson’ és Horátz’ egyesült studiumának szerencsés resultatumai.”⁷ E szavak első pillantásra talán dicséretnek is tűnhetnének („szerencsés resultatumok”), ám Berzsényi kiérezte a sorok mögé rejtett finom támadást. Hirtelen felindulásból írott első kritikájában, melynek közlésétől a *Tudományos Gyűjtemény* eltekintett,⁸ Berzsényi arra az ellentmondásra

⁵ Berzsényi Dániel Kazinczy Ferencnek, Mikla, 1814. június 18. = *BDLev*, 162. lev., 352-354, itt: 353.

⁶ *Szatírák*, II, 3, 220-221. Magyarul: „Ha galád is a téboly, / akkor a legdühösebb. Aki vétkes, az esztelen is lesz”. Kárpáthy Csilla fordítása. Quintus HORATIUS FLACCUS *Őszes versei*, szerk. BORZSÁK István, DEVECSEI GÁBOR, előszó BORZSÁK István, utószó DEVECSEI GÁBOR, Bp., Corvina, 1961, 449. (A továbbiakban: HORATIUS, 1961.)

⁷ KÖLCSEY Ferenc, [*Berzsényi Dániel versei*] = K. F., *Irodalmi kritikák és esztétikai írások I: 1808-1823*, s. a. r. GYAPAY László, Bp., Universitas, 2003 (Kölcsey Ferenc minden munkái), 53-61, itt: 57. (A továbbiakban: KFMM, Krit I.) Az eredeti megjelenés: KÖLTSEY Ferentz, *Berzsényi Dániel’ Versei, Tudományos Gyűjtemény*, 1817, VII, 96-105, itt: 99.

⁸ A Kölcsey-kritika nyomán támadt vitáról – s ebben Berzsényi reakcióiról – lásd Gyapay László jegyzeteit: KFMM, Krit I, 401-416. Berzsényi hozzászólásainak kritikai kiadása: BERSENYI Dániel, *Antirecensio Kölcsey’ Recenziójára* = BERZSENYI Dániel *Próza munkái*, s. a. r. FÓRIZS Gergely, Bp., EditioPrinceps, 2011 (Berzsényi Dániel összes

hívja fel a figyelmet, hogy Kölcsey egyfelől dicsérte Horatiuson túlnövő eredetiségét, majd egyszerű követőként jellemezte őt:

E' szerint tehát ezen characteristicában a' Rec. a' leg főbb lyricusi tulajdonságokat tékozolva reám ruházzván, vigyázzuk meg mint és miért fogja majd azokat rólam letépni; vigyázzuk meg, ha valjon nem azért adta-e csak reám ezen nagy ditséreteket, hogy az által hasonló nagy motskolódásait hitelesekké tehesse 's megszentelhesse? – Mert ezen recensensi tsintalan politicája, már alkalmasint ki tetszik az első vádbul is, melly szerint mind ezen nagy magasztalásokat rólam egyszerre lerántja, midőn azt mondja, hogy az characterizáló műveim Horatz' és Matthisson egyesült studiumainak szerentsés resultatumai. (nem resultatumaik!)

Ezen állítása világosan ellenkezik az előttünk lévő characteristicával, melly azt mondja, hogy én a' leg characterizálóbb tulajdonságokkal föl multam Horáztat; hogy tanulhattam tehát ő tőle azt a' mi abban nints 's a' miben én mind ötet mind Matthissont fölmultam? Mikor azt mondja a' Rec. hogy én magamat Példányimtul a' leg főbb lyricusi tökéletekkel meg különböztettem, akkor azt mondja, hogy originalis vagyok, mikor pedig műveimet studium resultatumainak nevezi, akkor minden originalitást megtagad tőlem 's tsupa követőnek mond.⁹

Számunkra most kevésbé fontos az, hogy a Berzsenyitől észlelt el-
lentmondás valóban ott rejlik-e a Kölcsey-kritikában vagy sem (szerintünk nem), sokkal lényegesebb ennél, hogy Berzsenyi ennek kapcsán röviden utalhat arra, miként is képzeleli ő maga az imitáció kérdését:

Tanultam tehát én is – Horáztul valamint Horázt Pindártul, ez pedig másoktul. De mivel a' Rec. állítása szerint, magamat a' leg characterizálóbb tulajdonságokkal meg különböztettem, az az Poesisomra saját béllyegemet süttöttem, nem így kellett volna ezt a' tanulást kifejezni; mert akki így félig igazat, félig hamisat mondogat, az vagy nem lát, vagy látni nem akar 's ez mindenik nagy hiba!¹⁰

munkái), 29–60; [BERZSENYI Dániel,] *[II. Antirecensio]* = *Uo.*, 88–114; BER'SENYI Dániel, *Észrevételek Kölcsey Recenziójára* = *Uo.*, 134–165. Berzsenyi válaszána későbbi kidolgozásaihoz lásd FÖRIZS Gergely, „Álpeseken Álpesek emelkednek”: *A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben*, Bp., Universitas, 2009 (Klasszikusok), 171–193. Kölcsey kritikus pályájához lásd GYAFAY László, „A' tisztább ízlésnek regulájival”: *Kölcsey kritikus pályakezdése*, Bp., Universitas, 2001 (Klasszikusok).

⁹ BERSENYI, *Antirecensio...*, i. m., 36–37.

¹⁰ *Uo.*, 37.

Itt pedig ne is törődjünk vele, hogy Berzsenyi mily finom gonosz-sággal utal Kölcsey szembetegségére az idézet végén, inkább figyeljünk a két jól elkülöníthető évrre. Egyrészt a tanultság hangsúlyozása azért sem lényeges, mert mi sem természetesebb, mint hogy egy költő tanul valamit elődeitől. Nincs *poeta natus* (vagy legalábbis abban az értelemben nincs, hogy a magában hordozott *ingeniumot* pusztán önmagából kifejthetné), a latin költészet a görög elődök követésére épült,¹¹ miként a modern kor költői a latinokkal tartják a lépést. Másrészt ha valaki egy előd szolgálai követője csupán, semmiképpen sem lehet költőnek nevezni. Éppen ellenkezőleg: Kölcsey érve Berzsenyi beállításában azért is hamis, mivel nem létezik totális imitáció, a művész nem tudja *csak* lemásolni az eredetit, hanem azt – szorosabban vagy lazábban követvén példaképét – folyamatosan újraalkotja, minek következtében a másolat sohasem lesz identikus sem az eredetijével, sem pedig egyéb művészeti alkotásokkal.

Nem hinném, hogy Kölcsey vitatta volna Berzsenyi ezen beállítását, s valószínűleg ő maga sem úgy értette a dolgot, amiként azt Berzsenyi rekapitulálta. Nem lehet véletlen, hogy mikor Berzsenyi újraírja ellenkritikáját, annak szövegéből ezt a szálát kiszedi, s nem firtatja tovább eredetiség és imitáció vélelmezett szembeállítását. Berzsenyi, azt hiszem, mégis ráérezett valamire. Mégis, mint cseppben a tenger, ebben a rövid diszkusszióban már ott rejtett Berzsenyi utóéletének egyik nagy dilemmája. Erdélyi Jánosnak a Berzsenyi Döbrenteitől kiadott, posztumusz kötetéről írott bírálatából idézzük:

Az a kép, melyet előbb említünk, a köz meggyőződés ecsete által rajzoltatott, s igen tiszteletre méltó, de a vonások rajta idegenek. Mert nem hisszük, hogy lehetne valósággal két egyforma egyén, kinek egész gondolatvilága úgy megegyezzen, mint a Berzsenyi gondolatvilága egy római költőével, kin sem túl nem ment, sem innen nem maradt, hanem énekelte a mulandóságot és megelégedést, az idővel okosan élest és a bölcseséget, mint az, noha nem kisebb erővel, de mégis utánozva.¹²

¹¹ Lásd például a *Horátiuszhoz* című költemény első sorait: „Roma’ fölséges szavu Pindarussa / Flaccus! eldült már az Olimpig ötlő / Róma, ’s a’ roppant Capitoliumnak / Szent tüze el hunyt.” BERZSENYI, 1816, 67.

¹² ERDÉLYI JÁNOS, *Berzsenyi Dániel összes művei* = Uő, *Irodalmi tanulmányok és pályaképek*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1991 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 14), 129–149, itt: 130. A szöveg eredeti megjelenése: [ERDÉLYI János,] *Lírai költészet*.

Amit Berzsenyi Kölcsey támadásaként vélelmezett, szűk harminc év múltával lesz valóban váddá. Ki az a költő az álarc mögött? Ha kivonjuk Berzsenyiből Horatiust, mi marad utána? Egyáltalán, van értelme úgy olvasni egy 19. századi költőt, mintha egy antik eredeti reinkarnációja volna? Az elmúlt kétszáz évben Berzsenyi befogadásában az imitáció szilárd tényként állt előttünk. Olykor kritizálták miatta, miként azt például Erdélyi esetében láthattuk.¹³ Persze a kritikusok is érezték Berzsenyi költészetének erejét, de nem hallották ki az igazi magyar hangot e költészetből („a vonások rajta idegenek”). Mások azért megtalálták az igazi Berzsenyit az álarc mögött. Például Kerényi Károly, aki azt mutatta be remek Berzsenyi-esszéjében, hogy miként rajzolódik ki egy eredeti gondolkodó alakja a versekből, s amellet érvelt, hogy Horatius és Berzsenyi egyaránt egy olyan ősi mitológiakincsset forgatott, mely az emberi létezés hasonló feltételeiből adódóan volt jelen – bár különböző időben és térben – mindkettejük számára.¹⁴ Persze csak igen kevesen vállalkoztak arra, hogy Kerényi nyomdokain haladjanak. A Berzsenyivel foglalkozók többnyire szöveghelyek utáni vadászatban lelték kedvüket Kalencsik (utóbb: Cselőtei) Lajos alapvető gyűjteménye mellett Schopf Kálmán kéziratban maradt gyűjtését vagy éppenséggel az összes addigi adatot és sejtést válogatás és bárminemű reflexió nélkül egymás mellé soroló, Merényi Oszkár által elkészített kritikai kiadásig.¹⁵

Berzsenyi Dániel összes művei, Magyar Szépirodalmi Szemle, 1847. január 10., 2. sz., 17–21.; 1847. január 17., 3. sz., 38–44.; [E. J.,] *Szépmitán. 2. Berzsenyi Dániel Összes Művei*, Uo., 1847. február 7., 6. sz., 86–92.; 1847. február 14., 7. sz., 106–111. (A továbbiakban a modern kiadást idézem.)

¹³ Ezen elégedetlenség illusztrálására idézhetjük Erdélyi cikkének finoman ironikus felütését: „Az a kép, melyet Berzsenyiről leirt magának a magyar olvasó közönség, hasonlít egy görög athlétához. Gyermeke, mint volt, a mult századnak, úgy áll ő társai közepett, mint a müncheni új faragványok közt egy oda tévedt görög mű, mely nem ott készült s egy letűnt világnak emlékeztet nagyságára.” ERDÉLYI, *Berzsenyi Dániel összes művei* = Uő, *Irodalmi tanulmányok és pályaképek*, i. m., 129.

¹⁴ Lásd KERÉNYI Károly, *Az ismeretlen Berzsenyi*, Bp.–Debrecen–Pécs, Debreceni Ady-társaság, é. n. [1940] (Magyar éjszakák, 11).

¹⁵ KALENCSIK Lajos, *Berzsenyi és Horaczius metaforáiról*, Bp., Merkur Könyv- és Könyvnyomdai Műintézet, 1897. (Második kiadása: Dr. CSELŐTEI Lajos, *Berzsenyi és Horaczius metaforáiról, Második kiadás*, Bp., Stephanum Nyomda R. t., 1920.); SCHOPF Kálmán, *Horatius hatása Berzsenyire*, (Értekezés), *Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára*, Anal. 5283; és a kritikai kiadás jegyzetanyagában: BERZSENYI Dániel *Költői művei*, s. a. r. MERÉNYI Oszkár, Bp., Akadémiai, 1979 (Berzsenyi Dániel összes művei, I). (A

A következőkben egy olyan költeménnyel szeretnék foglalkozni, melynek imitatív voltához kétség sem férhet. A *Horátz* című versnek már címe is jelzi a kapcsolatot, szövege pedig olyan szöveghelyeket idéz fel, melyek Horatius ismertebb verseinek ismert soraira utalnak. Íme, a költemény szövege az 1816-os, második kiadás alapján:

Horátz

Zúg immár Boreász a' Kemenes fölött.
Zordon fergetegek rejtik el a' napot.
Nézd a' Ság' tetejét hófuvatok fedik,
'S minden bús teelésre dőlt.

Halljad, Flaccusz' arany lantja mit énekel:
Gerjeszd a' szenelőt, tölts poharadba bort,
Villogjon fejedén balzamos kenet
Mellyet Bengala' napja főz.

Használd a' napokat, 's a' mi jelen vagyok
Forró szívvel öleld, 's a' szerelem' szelíd
Érzésit ki ne zárd, míg fiatal korod'
Boldog csillaga tündököl.

Holnappal ne törődj, messze ne álmodozz.
Légy víg, légy te okos, míg lehet élj 's örülj.
Míg szólunk, az idő hirtelen elrepül,
Mint a' nyíl 's zuhogó patak.¹⁶

A vers keletkezéséről – a legtöbb Berzsenyi-vershez hasonlóan – vajmi keveset lehet tudni. 1808-ban már része annak a gyűjteménynek,

továbbiakban: BDÖM I.) Lásd még CSENGERI János, *Berzsenyi és Horatius: Aesthetikai tanulmány*, Középiskolai Szemle, 1882, 10, 585–597; 721–736; CSIPAK Lajos, *Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire*, Kolozsvár, Magyar Irodalomtörténeti Szeminárium, 1912 (Értekezések a kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Szemináriumából, 4), 103–143; CSÁSZÁR Elemér, *Berzsenyi Dániel*, Budapesti Szemle, 241.702 (1936), 129–144; JÁNOVSZKY Antal, *Horatius hatása a magyar költészetre és magyar fordítói*, h. n.: [Bp.], a szerző kiadása, é. n. [1938], 47–51.

¹⁶ BERZSENYI, 1816: 16. (Kritikai kiadása: BDÖM I: 26.)

melyet a szerző Kis János közvetítésével eljuttat Kazinczyhoz.¹⁷ Utána 1813-ig, az első kiadásig nem sok minden történik a szöveggel. Mindössze két apróság változik meg. Berzsenyi egyrészt lecseréli az 1. versszak 1. sorát („Zúg már a’ Boreas a’ Kemenes fölött”). E cserének lehetnek dinamikai okai – Csetri Lajos úgy sejtí, hogy ilyenformán a költemény mozgalmassabb lett –,¹⁸ de talán inkább ritmikai megfontolás állt a háttérben, s Berzsenyi a párhuzamos névelős szókapcsolatokat iktatta ki („a’ Boreas a’ Kemenes”). A másik csere Kazinczy egyetlen, a versre vonatkozó megjegyzésének lehetett a következménye: „Síría napja. Ha ez nem a’ Sirius csillaga akart e lenni? Ha az: kérlek, öszve ne tévesszük ezt a’ Siriával, melly tartomány’ neve.”¹⁹ Itt a második versszak utolsó két soráról van szó: „Villogjon fejedén bal’samomos kenet / Mellyet Síría napja főz.” Kazinczy tehát alaposan félreértette a költeményt, amennyiben úgy olvasta ezt, hogy ez a balsamos kenet egy csillag, konkrétan a *Canis maioris* csillagkép különösen fényes csillaga melegénél főtt – ami persze lehetetlen, tehát rossz a kép. (Valószínű, hogy az olyannyira alapos Kazinczy ezt egyszerűen elnézte, s azért nem értette – vagy egy olyan mitológiai utalást sejtett mögötte, melyet mi sem ismerünk.) Mindenesetre Berzsenyi megoldotta a kérdést annyival, hogy bő hatezer kilométerrel odébb helyezte, s Síría tartományát Bengalára cserélte ki – elvégre ott is elég meleg van.²⁰

A költemény nyilvánvaló horatiusi vonatkozásai mintegy kiprovokálták, hogy a recepcióban e vers körül forogjon a Horatius-hatás megítélésének disputája. Már Erdélyi János is e költeménnyel illusztrálta emlegetett kritikáját: „A *Horác* című vers egészen az, mit Horác Thaliarchushoz irt (Lib. I. Oda IX.), az alapeszme is ugyanaz: »Hieme

¹⁷ A vers helye a kéziratban: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára, M. Irod. Lev. 4r 44. sz., 120v.

¹⁸ „[K]étségtelenül dinamikusabb, energiásabb az első változat konstatálóbbságával szemben”. CSETRI Lajos, *Nem sokaság, hanem lélek: Berzsenyi-tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1986, 188.

¹⁹ Kazinczy Ferenc Berzsenyi Dánielnek, Széphalom, 1808. december 23. = *BDLev*, 12. lev., 20–29, itt: 26.

²⁰ Megjegyzendő, hogy Berzsenyi nem az orientalizmus Staud Géza által elemzett „romantikus” irányához csatlakozik ezzel, amennyiben döntése mindkét esetben (Síría, Bengala) mentes a kelet nemzeti értelmezésétől. STAUD Géza, *Az orientalizmus a magyar romantikában*, Bp., Terebess, 1999², 20–39. A kelet „orientalizálásának” történetéhez lásd Edward W. SAID, *Orientalizmus*, ford. PÉRI Benedek, Bp., Európa, 2000, 91–129.

indulendum voluptati.«²¹ Csengeri János jegyzi meg a vers kapcsán és ezzel szemben, hogy „[k]öltőnk itt nem is akart eredeti lenni, csak kedvelt Horatiusa önző bölcsességét eleveníti föl.”²² Horváth János is – bár nem említi Erdélyit – nyilvánvalóan vele vitatkozva írt a költeményről Berzsenyi-könyvében, ahol oldalnyi jegyzetet szánt a Horatius-hatás ügyének (csak egy részletét idézem):

Naívság volna azt képzelni, hogy efféle elemekből Berzsenyi csak „összeszerakja” a maga versét. Horatius minden jobb ismerője tudja, hogy egy hangulat vagy gondolat mennyi rokon Horatiusi helyet rezzent fel emlékezetében. Berzsenyi benne élt egész lelkével Horatius költői világában, s ihlete mint mágnes vonzotta magához abból a nekivalót. – Ily költeménynek különös varázsa van éppen arra, aki ismeri Horatiusi elemeit. Mindaz a költészeti glória, mely Horatius verseit övezi tudatunkban, átragyog a tőle ihletett költő versére is. Érti azt ő maga is, mikor saját líraiságát ily századoktól megdicsőített, s tőle is csudált kész költészettel ölelkezteti.²³

Horváth tehát egy neoplatonikus esztétika jegyében fogja fel a hatás kérdését: fizikai hasonlatai-metaforái („mágnesként vonz”, „áttragyog”) révén az érintkezés általi magasabb értékszférába emelkedésként érti az esetet, s ilyenformán Berzsenyi Horatius őrzője és egyúttal meghaladója-továbbfejlesztője is. Ehhez képest lesz érdekes, hogy voltaképpen Horváth sem elemzi részletesen a verset (egy rövid lelkendező kommentár után – „Ritka szép vers!”²⁴ – csak a zárlatról mond valamit, amire később még visszatérünk), s a Horatius-epigonosság elleni védekezés apró betűs jegyzete ilyenformán terjedelmesebb, mint maga a szövegelemzés. Horváth megközelítése ilyenformán az imitáció mikéntjét állítja középpontba, s ez nem is véletlen, hiszen a költeményről *A Horatiusi életbölcsséget valló költemények* című fejezetben ír.²⁵

²¹ ERDÉLYI, *Berzsenyi Dániel összes művei* = Uő, *Irodalmi tanulmányok és pályaképek*, i. m. 134. Erdélyi itt az I. 9. carmen reneszánsz korban felvett témamegjelölésére utal, melynek jelentése: „télén is át kell engedni magunkat az élvezetnek”.

²² CSENGERI, i. m., 729.

²³ HORVÁTH János, *Berzsenyi és íróbarátai*, Bp., Akadémiai, 1960, 61.

²⁴ Uo., 60.

²⁵ Uo., 60–69.

Merényi Oszkár voltaképpen egyetért Horváthtal, bár ő nem az értékvilágok korrekcióját hangsúlyozza, hanem inkább a megidézett horatiusi világ idillikus elemeit. Természetesen a „[z]ord téli táj és derűs, meleg római emlék, észak fergetegei és a dél költői mámora, virágzó ifjúság és az idő könyörtelen múlása, az életellentétei érintkeznek egymással”, tehát a versbéli tér- és időbeli ellentétek léteznek. Ugyanakkor Merényi – igencsak közvetett bizonyítékra építve – e költeményt a korai versek közé (az ifjúság idillikus világához) sorolta, s ez determinálta számára azt is, hogy a beszélő mindenképpen ifjú ember, „s mindez belső, átélt távlatot ad a versnek.”²⁶ Merényi ezen antropológiai alapról indítva látja úgy, hogy a verset feszítő ellentmondások alapvetően az ifjú költő érzelmi ingadozásaira épülnek. Érdeemes megjegyezni, hogy ez az értelmezés voltaképpen a horatiusi minta, az I. 9. carmen egyik régi értelmezési hagyományára megy vissza: ez úgy kívánta feloldani a költemény paradox és referencializálhatatlan idő- és térbeli viszonyait (ti. a szöveg önellentmondásos a tekintetben, hogy mikor és hol járunk éppen), hogy azt a beszélő érzelmi ingadozásával motiválta.²⁷

Szauder József némiképp más irányban gondolkozott. Virág Benedekről szóló nagy tanulmányában van egy rész, amikor a szerző Berzsenyi *Horáztát* – Erdélyi Jánoshoz hasonlóan – az I. 9. carmen szorosán vett parafrázisaként értelmezi. Itt Szauder némiképp ellentmond Horváth és Merényi megközelítéseinek, amennyiben nem annyira folytonosságot, mint inkább megszakíttóságot érzékel a két világ között. Azt a gesztust, mely az antik és magyar viszonyokat vil-

²⁶ MERÉNYI Oszkár, *Berzsenyi Dániel*, Bp., Akadémiai, 1966 (Irodalomtörténeti könyvtár, 19), 120.

²⁷ Erről a vitáról összefoglalólag lásd Lowell EDMUNDS, *From a Sabine Jar: Reading Horace, Odes 1.9*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1992, 93–110; BOLONYAI Gábor, *Évszakok, életkorok, pillanatok: A Carm. 1.9. értelmezéséhez = Horatius arcái*, szerk. HAJDU Péter, Bp., reciti, 2014, 57–76, itt: 59–61. Lásd még Carol Clemeau ESLER, *Horace's Soracte Ode: Imagery and Perspective*, *The Classical World*, 62.8 (April 1969), 300–305; Leonard MOSKOVIT, *Horace's Soracte Ode as a Poetic Representation of an Experience*, *Studies in Philology*, 74(1977), April, 113–129; D. W. T. VESSEY, *From Mountain to Lovers' Tryst: Horace's Soracte Ode*, *The Journal of Roman Studies*, 75(1985), 26–38.; Carl P. E. SPRINGER, *Horace's Soracte Ode: Location, Dislocation, and the Reader*, *The Classical World*, 82 (1988), September–October, 1–9. A vers ki nem egyenlíthető ellentéteihez lásd még magyarul: DÉRI Balázs, *Ki volt Thaliarchus? (Horatius, Carm. 1. 9)*, *Ókor*, 2008, 4, 67–72.

lantja össze és játssza egybe a vers első soraiban („Zúg immár Boreász a’ Kemenes fölött [...] / Nézd a’ Ság’ tetejét hófuvatok fedik”), ő nem a sajátta fogadás és továbbértés hermeneutikai helyzetébe illeszti, hanem éppen ellenkezőleg, inkább az elkülönülést, az áthidalhatatlan távolságot érzékeli: „De a Kemenes és a Ság nem valami távolról megpillantott, kietlen hegy, ahol lakni nem lehet, a Kemenes és a Ság bensőséges emberi élet tere – nem kívülről és a távolról pillantja meg azt Berzsényi [mint tette Horatius a Soractéval a mintaversben], hiszen benne él.”²⁸ Bár nem mondja, de Szauder ahhoz a nagy hatású 18. századi elképzeléshez közelíti Berzsényi látásmódját, mely a letűnt antik világ elérhetetlenségét éppúgy vallotta, mint azt, hogy nem is lehet lemondani naiv költészeti minták tanulmányozásáról.²⁹ „Nincs ebben a versben kecsesség, báj, idill és bölcs intelem. A fürgetegnek zúgó zenéje valami belső, lelki tájról támadt föl, s a megrendült kedélyt nem csitítja el a tanulság.”³⁰

Voltaképpen Szauder nyomdokain haladt a vers további két elemzője, Bécsy Ágnes és Csetri Lajos, akik nagyjából egy időben és egymás munkáiról is tudva tették közzé értelmezéseiket. Bécsy Ágnes szövegközpontú elemzése – a szerző többi Berzsényi-értelmezéséhez hasonlóan – impozáns érveléssel bizonyítja állítását: Berzsényi versében az ÉN és TE közötti hasadékba ékelődnek be Horatius bölcsességei, s mintegy éket vernek a kettő közé. Ezzel – állítja Bécsy – a költemény az önmegszólító verstípus³¹ egy bonyolult változatát hozza létre, a beszélő szubjektum nem egyszerűen objektíválja magát a második személyű megszólítással, de egy időbeli distanciát is megképez nyelvileg jelen és múlt, a bölcs tanácsok elhangzásának jelene és a tanácsok eredeti kontextusa között. Ilyenformán nem véletlen az sem, hogy miközben a vers nyilvánvaló utalást tesz az *Ad Thaliarcumra*,

²⁸ SZAUDER József, *Ilhetek és múzsák Virág és Berzsényi között (Vázlat)* = Uő, *Az estve és az álom: Felvilágosodás és klasszicizmus*, Bp., Szépirodalmi, 1970, 270–296, itt: 284.

²⁹ Sok szerzőt említhetnénk Johann Gottfried Herdertől Friedrich Schlegelen át Wilhelm von Humboldtig, itt utalunk csak a legismertebb szövegre – melyre utóbb Bécsy Ágnes és Csetri Lajos is utalt – Friedrich Schiller nagy hatású értekezésére: Friedrich SCHILLER, *A naiv és szentimentális költészetről*, ford. PAPP Zoltán = Uő, *Művészet- és történetfilozófiai írások*, Bp., Atlantisz, 2005, 261–351.

³⁰ SZAUDER, *i. m.*, 284–285.

³¹ A problémához lásd a diskurzusalapító tanulmányt: NÉMETH G. Béla, *Az önmegszólító verstípusról*, *ItK*, 1966, 5–6, 546–571.

annak kezdősorát csak a harmadik sorban hozza – mintha e késleltetéssel az időbeli távolságot növelné. Mindez Szauder elemzésével rokonítja e megközelítést: „a két világ között valóságos, megélt hitelű tartalmi azonosság *nem lehetséges*; de kifejeződik az is, hogy ennek ellenére, ezzel együtt a két világ *egyformán autonóm, egyenértékű, azonos rangú*.”³²

Horváth János, Merényi Oszkár, Szauder József és Bécsy Ágnes elemzéseinek közös vonása, hogy a horatiusi hagyományt adottnak veszik. Persze ez nem jelenti azt, hogy egyet is értenének egymással a tekintetben, hogy mi ez az adottság. Horváth egyértelműen a klasszikus tanítás, az életbölcesség újraszituálásában látja Berzsenyi teljesítményét (figyelmeztetvén arra is, hogy Berzsenyi átveszi az antik előd elégikus hangoltságát is); Merényi számára Horatius itt egyértelműen az idill világához kapcsolódik (ami azért is meglepő, mivel ő maga is figyelmeztet a versben feszülő ellentmondásokra, mégis úgy olvassa Horatiust és Berzsenyit, mint akik képesek mindenféle antagonizmuson felülemelkedni az irodalom idilli szférájában); Szauder és Bécsy olvasatai e tekintetben Horváthot követik, bár nálánál jobban kiemelik a vers retorikájának a tanítást elbizonytalanító mozzanatait, s ezt olyannyira erősnek érzik, hogy bár már Horatius világában is megjelenik ez a bizonytalanság, mégis szakítást feltételeznek régi és új, antik és modern között. Bécsy Ágnes esetében e szemléletet az is motiválta, hogy ő szembeállít egymással egy erudícióra építő „iskolás klasszicizmust”, mely klasszikus »közhelyek« szabályok szerinti megverselését” jelenti,³³ és Berzsenyi művészetét, mely mintegy megszüntetve megőrzi e hagyományt, amikor a klasszikus paradigmát annak eszközeként használja fel, „hogy a személyes valóság pólusai között az ideális harmónia lehetőségét megszólaltathassa, és arra, hogy úgy szólaltassa meg, mint a valóságban immár el nem érhető, realizálhatatlan eszményt.”³⁴ Mindezzel Bécsy egy sajátos törést is fel-

³² BÉCSY Ágnes, *Horác = Uő, „Halljuk, miket mond a lekötött kalóz”: Berzsenyi-versek elemzése*, Bp., Korona, 1998² (Műértelmezések), 51-64, itt: 59. (Az elemzés első kiadása: Uő, *„Halljuk, miket mond a lekötött kalóz”: Berzsenyi-versek elemzése, értelmezése*, Bp., Tankönyvkiadó, 1985 [Műelemzések kiskönyvtára], 30-50. – A továbbiakban a második kiadást idézem.)

³³ BÉCSY, *i. m.*, 52.

³⁴ *Uo.*, 53.

tételez Horatius értelmezésében: az iskolai klasszicizmus követői Horatius művészetét etikai közhelytárnak használták, míg a náluknál modernebb Berzsenyi épp e hagyomány ellenében veti el, hogy a horatiusi életbölcsesek saját világán belül működhethének. Berzsenyi ilyenképpen nem Horatiust értelmezi, hanem egy Horatius-hagyományhoz viszonyul versében, méghozzá e hagyomány modern kritikájának szellemében. Csetri Lajos volt az, aki Berzsenyi-könyvében figyelmeztetett arra, hogy Berzsenyi nem feltétlenül csak egy Horatius-értelmezéshez viszonyult, hanem esetleg magához Horatiushoz is:

Fenntartásom csak azzal a felfogással szemben van, mely a vers és a forrásul szolgáló néhány vers „életbölcességét” azonosítja az antik, a pogány életöröm képviselőjének, Horatiusnak az életfilozófiájával és a keresztyén kor költőjének, Berzsenyinek ez életfilozófia „befogadására” vagy egyáltalában a hozzá való viszonyulásra nem hagy más lehetőséget, mint a fájó, ha úgy tetszik, a schilleri értelemben vett „szentimentális” nosztalgiaét. Különösen, ha az antik költő bölcességét az „aurea mediocritasszal” azonosítják, és az ehhez vonzó Berzsenyit hol erre képtelennek, hol e felfogás és életvitele következetes hívének, megvalósítójának tekintik.³⁵

Csetri kritikája – bár neveket nem említ – voltaképpen a *Horátság* körüli vitának mind a két irányát elveti: Berzsenyit sem az antik bölcsesek követőjének, sem meghaladójának nem gondolja. Úgy véli, ez ügyben talán a kérdésfelvetés siklott félre. Szerinte ugyanis az arany középszer már az antik hagyományban is kétféle értelmezésben létezett: egyfelől a sztoikus bölcsesten belül, mely az *apatheia* etikai koncepciójával összekapcsolva az egyéni önkorlátozás eszményét látta benne, másfelől a sztoikus bölcsesten és az epikureista alapú hedonizmus közötti egyensúlykeresés értelmében. Utóbbi értelmezés magától értetődően tartalmazza mind a két irány kritikáját, szélsőségesnek láttatva mind a sztoikus, mind az epikureus álláspontot, az egyiket életidegen, rideg, elembertelenítő hatása miatt, a másikat önzőség és a társadalomra gyakorolt káros hatása nyomán. Amire itt Csetri figyelmeztet, az a Horatius-értés egyik fontos, visszatérő kérdése: vajon tisztázható-e egyáltalán az etikai mondanivaló mibenléte, van-e

³⁵ CSETRI, *i. m.*, 190.

Horatiusnak határozott álláspontja – vagy költészetének lényegi eleme volna bizonyos maximák eleve kérdésként (s nem válaszként) való felvetése.³⁶

Horatius esetében az okoz némi zavart az utókorban, hogy hol a sztoicizmus elkötelezett híveként tűnik fel, hol pedig az epikureus életöröm apostolaként, s ilyenformán a szélsőségek közötti egyensúly etikai normáját többféle értelemben is alkalmazza. Ez pedig Horatiust már eredendően modern költővé teszi. Nem véletlen, hogy Friedrich Schiller leírásában ő afféle alapító atya a szentimentális iránynak:

Ahogy a természet kezdett fokozatosan eltűnni az emberi életből mint *tapasztalat* és mint (cselekvő és érző) *alany*, úgy látjuk megjelenni a költők világában mint *eszmét* és mint *tárgyat*. [...] Horatius, egy nagy kultúrájú és romlott korszak költője, Tiburjában a nyugodt boldogságot dicsőíti, s őt nevezhetnénk e szentimentális költészeti mód igazi megalapítójának, melynek mindmáig felül nem múlt mintája is egyben.³⁷

Schiller ugyan nem mondja – mert talán mondani sem kell –, hogy Horatius alkotója és formálója a szentimentális költészet mindhárom nagy irányának vagy hangnemének, azaz a satirikus, elégikus és idilli hangoknak. Amikor Horváth elégikus hangot hall ki a versből, akkor ehhez a hagyományhoz kapcsolja azt. Merényi Berzsenyi-képe is voltaképpen ezek szétszalazására épül (esetünkben éppen az idill hangját azonosította egy verscsoportban, bár – véleményünk szerint – tévesen). Ennek nyomán Csetri elveti Szauder és Bécsy megközelítését, mely megtartotta ugyan a naiv és szentimentális világ különbségtételét, ám Horatiust és Berzsenyit az oppozíció két különböző partjára állította. Ehhez képest viszont egészen váratlan, hogy Csetri, aki pedig többször is jelzi az életrajzi megközelítés korlátait, mégis egy alapvetően pszichológáló magyarázatot kínál a vers értelmezé-

³⁶ Ehhez lásd a kiváló tanulmánykötet írásait szakirodalmi referenciákkal: HAJDU Péter: *Veszélyes-e a boldogság?* (Carm. II.3) = *Horatius arcái*, i. m., 97–110; KOZÁK Dániel, *Arany középszer és Augustus a II.10. órában* = *Uo.*, 111–130, itt: 113–114. Az I.9. carmen esetében: BOLONYAI, i. m., 68. Ennek poétikai következményeiről, hogy miként mutatja be Horatius „kivételes egyértelműséggel [...] a többértelműséget” lásd FERENCZI Attila, *Kettős beszéd*: (Carm. IV.1) = *Uo.*, 159–174. Az idézet: 162.

³⁷ SCHILLER, i. m., 279–280. Az összefüggésre Csetri is felhívta a figyelmet: CSETRI, i. m., 191.

sére, s az ifjú Berzsenyi apai háztól való menekülésének „nagyobb rossza” (?) és korai házassága „kisebb rossza” (???) között lavírozó költő útjának felvillantása utána a következőképpen adja meg a költemény pszichológiai kereteit:

Így a tárgyalt vers életfilozófiája lehetett vonzó a temperamentuma, az elfojtott életvágya számára, de saját életfilozófiája, alapján véve kötelességetikai tartása ennek ellenállott, s így valószínű, hogy nemcsak a horatiusi életfilozófiában rejlő belső ellentmondásos összefüggés az epikureizmus és a mulandóság törvénye között járult hozzá a kis vers remekművé válásához, hanem az is, hogy ez az egész életbölcesség olyan kiáltó ellentétben volt Berzsenyi saját belenevelt és egyéni életútján csak elmélyített kötelességetikai normáival, hogy a kettő egyszeri viszonyulásából (a vers mikrovilágában) csak az ellentétes elektromos pólusok közötti rendkívül nagy feszültséget levezető zseniális kisülés következhetett be.³⁸

Voltaképpen Csetri, miután eszmetörténeti érvekkel bírálta a Szauder kezdeményezte értelmezési irányt, e ponton maga is csatlakozik hozzá. A fentebbi idézet ugyanis rokon Bécsynek az iskolás klasszicizmust az igazi költészettel szembeállító elképzelésével, csak itt nem Horatius bölcsessége áll szemben a modernitással, hanem e bölcsesség (a maga komplexitásával) egy egyéni tapasztalati világgal.

* * *

A Horatius-helyeket kutató Berzsenyi-olvasó mindig nehéz helyzetben van. Ha csak pár percig beszélgetünk egy Horatiust jól ismerő klasszika-filológussal, kollégánk rögtön sorolni tudja a helyeket, melyeket a Berzsenyi-kutatók nem vettek észre. A következő táblázatban a *Horáitz* kapcsán már azonosított *locusokat* mutatom meg; ezek esetében többé-kevésbé hihetőnek látszik a közvetlen intertextuális kapcsolódás.

³⁸ CSETRI, *i. m.*, 192.

Zúg immár Boreász a' Kemenes fölött.	nunc mare, nunc siluae Threicio Aquilone sonant. (<i>Epódoszok</i> , 13, 2-3) ³⁹
Nézd a' Ság' tetejét hófuvatok fedik	Vides, ut alta stet nive candidum Soracte, (Ódák, I, 9, 1) ⁴⁰
Gerjeszd a' szenelőt, tölts poharadba bort	Dissolve frigus ligna super foco Large reponens atque benignius Deprome quadrimum Sabina, Thaliarche, merum diota. (Ódák, I, 9, 6-8) ⁴¹
Villogjon fejedem balzamosos kenet	Nunc et Achaemenio Perfundi nardo iuvat. (<i>Ep.</i> 13.8-9.) ⁴²
Használd a' napokat	Carpe diem! (Ódák, I, 11, 8) ⁴³
's a' szerelem' szelíd Érzésit ki ne zárd, míg fiatal korod' Boldog csillaga tündököl.	nec dulcis amores Sperne, puer, neque tu choreas, Donec virenti canities abest Morosa. (Ódák, I, 9, 15-18) ⁴⁴
Holnappal ne törődj, messze ne álmodozz.	Quid sit futurum cras, fuge quaerere[!] (Ódák, I, 9,13) ⁴⁵
Míg szólunk, az idő hirtelen elrepül	Dum loquimur, fugerit invida Aetas. (Ódák, I, 11, 7-8) ⁴⁶

³⁹ „Harsog a thrák Aquilo / Erdőn s tengeren át.” Bede Anna ford. V. ö. HORATIUS 1961, 347.

⁴⁰ „Látod, hogy áll mély hóban a csillogó / Soracte?” Bede Anna ford. *Uo.*, 75.

⁴¹ „Enyhítsd telünket, tégy fahasábokat / a tűzre jócskán! Hozd ide kétfülű / kancsód, s meríts most bőkezűbben, / ó, Thaliachus, öreg borodból!” *Uo.*

⁴² „Hajadra tölts illatozó olajat”. *Uo.*, 347.

⁴³ Itt nem adunk meg műfordítást, olyannyira közismert a fordulat.

⁴⁴ „s a táncot és édes szerelmet / meg ne tagadd fiatal-magadtól, // míg friss erőtől távol a zsémbelő vénség.” *Uo.*, 75.

⁴⁵ „Holnap mi lesz majd? azt ne kutasd!” *Uo.*

⁴⁶ „Amíg szánkon a szó, már tovatűnt a nap[.]” Trencsényi-Waldapfel Imre ford. *Uo.*, 79.

A Berzsenyi-vers tehát legalább három Horatius-költeménnyel mutat szoros intertextuális kapcsolatot: két szöveghely a 13. epodoszszal (*Ad Amicos*), kettő az I. 11. carmennel (*Ad Leuconoen*) és négy a már többször is emlegetett I. 9. carmennel (*Ad Thaliarchum*). A késő 18. században és a korai 19. században – mint már volt róla szó – Horatius életműve az iskolai oktatás szerves része, bármely felekezet oktatási anyagait vizsgáljuk alsóbb vagy felsőbb szintjein az oktatásnak. Mindazonáltal talán nem is kell sokat spekulálnunk azon, hogy a korban milyen szövegismeret várható el egy költőtől vagy olvasótól, mivel a sorok, melyeket Berzsenyi idézett, Horatius messze legismertebb sorai, melyeket évszázadok óta ismételtetnek közhelyekként, mind a mai napig. (Jelen sorok szerzője is tanult a középiskolában az *Ad Thaliarchum*-ról és az *Ad Leuconoen*-ről.) Ráadásul az *Ad Thaliarchum* és az *Ad Amicos* egymás közeli rokonai a latin hagyományban: az egyik pusztán idézése mintegy magától értetődően idézi fel a másikat. A kérdés továbbra is az, hogy mit is jelent Horatius idézése Berzsenyi költészetében. Vajon miként érthető meg a vers címe? Berzsenyi idézi és kivonatolja Horatiust? Vagy Berzsenyin keresztül maga Horatius szól hozzánk? Vagy Berzsenyi épp Horatius távolságát konstatálja?

Ebben az esetben többféle értelemben beszélhetünk Horatius-imitációról.

Először is lehetséges, hogy Erdélyinek igaza volt, s ez a költemény „egészen az, mit Horác Thaliarchushoz irt”. Ebben az értelmezésben Berzsenyi valami olyasmit művelt, amit a szakirodalom legtöbbször az „iskolás klasszicizmus” címkével látott el. (Például Bécsy Ágnes is használja e kifejezést, bár ő éppen azt körvonalazza általa, hogy Berzsenyi költészete *nem* ebbe a kategóriába tartozik.) Persze az már más kérdés, hogy az imitációs gyakorlatok valóban elintézhetőek-e annyival, hogy az iskolában tanult versek kliséit a költők gépiesen újramondták. Magam úgy gondolom, hogy Erdélyinek nem volt igaza, s nemcsak Berzsenyi esetében tévedett: bár az egyes költők képességében és teljesítményében komoly különbségek mutathatók ki, úgy sejttem, hogy a költészetnek egy igen széles körben elterjedt hagyománya nem annyira imitációs volta miatt szorult háttérbe, mint inkább azért, mert azok a reprezentatív társadalmi alkalmak, melyek-re az e technikával dolgozó költők termelték szövegeiket, átalakultak,

s az új társadalmi gyakorlatok új költészeti formákat hívtak életre. E kérdés messzire vezetne.⁴⁷

Nézzük inkább az imitáció kérdését egy másik szempontból – ez a második megközelítési lehetőség. Berzsenyi nem egyszerűen lefordított egy ódát vagy összeillesztett két-három jól ismert költeményt, de új kontextust is rendelt melléjük. A hűvös mitológiai szél, a Boreas (mely az északi szelek görög istenéről kapta nevét) magyar hegy, a Kemenes felett süvít, a Róma melletti Soracte helyére pedig a hófödte Ság került. A költő, aki ebben a versben megszólal, nem Horatius, s ez a második strófában – hogy félreértés ne essék – még ki is van mondva: „Halljad, Flaccus’ arany lantja mit énekel”. Horatius lantját halljuk tehát, s ezek után a költemény termékeny (elgondolkodtató) vonása, hogy bizonytalan marad, vajon a következő bölcsességeket (melyek nyilvánvalóan Horatius-idézetek) maga a latin költő mondja, vagy valaki, aki éppen beszél, idézi azokat. Az imitáció egyik sajátossága, hogy folyamatosan lehetséges világokat alkot meg, s illetéknéppen fikció és valóság végérvényesen összekeveredik. Az első sorokban a mitológiai szelek süvítenek el georeferálható helyek felett, s itt Horatius irodalmi világa gabalyodik össze a magyar költő világával. Mindez azt is jelenti, hogy a világ neoklasszicista átlényegítése (melyre Horváth János is utalt elemzésében) nem csupán egymás mellé helyezi és átmozgatja a fikcionalitás határait, de abban a pillanatban, ahogy a költői hang megszólal (Flaccus és Berzsenyi), már nem is igazán tisztázhatóak e határok.

Az imitációban illetéknéppen a másik hangját lehet átsajátítani: idézés, értelmezés és a világnak a másik hangján történő percipiálása együtt járnak. Talán nem is csak azért választotta hát Berzsenyi legfontosabb intertextusának az I. 9. carment, mert ez az egyik legismeretebb Horatius-költemény, hanem azért is, mivel ez a költemény éppen ugyanezt a műveletet hajtja végre: átsajátít egy másik költőt. Ismeretes ugyanis, hogy az *Ad Thaliarchum* nemcsak verstani értelemben imitálja Alkaiosz költészetét, hanem híres felütése („Vides, ut alta stet nive candidum / Soracte”) éppenséggel idézet a görög elődtől. Ilyenformán már maga a Horatius-költemény is az imitációval küzd (sokan

⁴⁷ Ehhez a kérdéshez lásd hamarosan megjelenő könyvem rendi költészettel foglalkozó fejezeteit: VADERNA GÁBOR, *A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*, Bp., Universitas, 2017.

ezzel hozzák összefüggésbe a már emlegetett paradox tér- és időszerkezetet):⁴⁸ Horatius újraírta a görög előd sorait, s áthelyezte annak elemeit római kontextusba, miként Berzsenyi újraírta Horatiust, magyar környezetbe illesztvén forrása bizonyos elemeit. Ráadásul, miként az I. 9. carmen esetében is történt, az élet apró örömei abból a térből is kivezetnek, melyet a költemények saját térként, ha homályosan is, de körvonalaztak. Horatiusnál a szabin kancsóba töltött négyéves bor (mely „egyszerre fizikai és metafizikai” tárgy),⁴⁹ Berzsenyinéél a „balzamomos kenet / Mellyet Bengala’ napja főz” vezet ki a vers teréből. Ráadásul, mint már utaltam rá korábban, Bengália nem egyszerűen egyfajta hedonista életmód lenyomata a versben (ugyan ki jutott ekkoriban „bengáliai balzsamokhoz” a Magyar Királyságban?), inkább a távolság egy olyasféle kiterjesztése, mely még a horatiusi gesztusnál is merészebben lépteti ki az élvezetek távlatait a költemény által körvonalazott valóságból. Ily módon a „bengáliai balzsam” a másságnak egy újabb (aligha elérhető) szintjét hozza a versbe. Az élvezetekre való ráutaltság s annak képi visszavonása persze része lehet egy olyan költői játéknak is, mely egyszerre veszi komolyan a megfogalmazott tanácsokat (mint etikai maximákat), s egyszerre figyelmeztet arra, hogy aligha lehet maradéktalanul megfelelni az összes olyan elvnek, melyet megfogalmaztunk.⁵⁰

Harmadik megközelítésünk innen indulhat: nehezen hihetőek azok az etikai megfontolások, melyek Horatius költeményeiből érkeztek. Érdemes hitelt adnunk többek (elsősorban Szauder és Bécsy) feltételezésének, mely szerint Horatius és Berzsenyi világa között nemcsak folytonosság, de törések is megfigyelhetőek. Az I. 9. carmen a fiatalság örömeit a megöszült ember rigolyáival helyezi szembe („Donec virenti canities abest / Morosa”); Berzsenyinéél nyoma sincs ennek az ellentétnek, csak annyit tudunk meg, hogy a címzett fiatal („míg fiatal korod’ / Boldog csillaga tündököl”), de az idős kor fenyegetése

⁴⁸ Lásd például Laurence CATLOW, *Fact, Imagination, and Memory in Horace: 'Odes' 1.9, Greece & Rome*, 23.1 (1976), April, 74–81, itt: 76. A kora-császárkori latin költészet intertextualitásának összetettségét leírja: Lowell EDMUNDS, *Intertextuality and the Reading of Roman Poetry*, Baltimore–London, The Johns Hopkins UP, 2001.

⁴⁹ MOSKOVIT, *I. m.*, 122.

⁵⁰ Horatius verse kapcsán hasonló következtetésre jut (a dekonstrukció felől érvelve): EDMUNDS, *From a Sabine Jar*, i. m., 122.

leginkább csak a meteorológiai körülmények figyelmeztető jeleiben vannak jelen („Zúg immár Boreász a’ Kemenes fölött. / Zordon fergetegek rejtik el a’ napot. / Nézd a’ Ság’ tetejét hófuvatok fedik, / ’S minden bús teletésre dőlt.”), azaz a múlandóság távlata lengi be a költeményt. Talán fontosabb itt, hogy Horatius hangja – mint arra Bécsy Ágnes figyelmeztetett – a tisztázatlan korú beszélő és a fiatal megszólított közötti hasadékba hatol be. Az olvasó felismeri a Thaliarchusnak adott tanácsokat, de az nincs előre eldöntve, hogy ezáltal ő maga Thaliarchusszá válhat-e, hogy ugyanazt jelentik-e ezek a tanácsok a Soracte és a Kemenes alatt. Berzsenyi háttérbe tolja a fiatal-idős ellentétét a költeményből (legalábbis „a rigolyás idősek” nem jelennek meg),⁵¹ ám egy másik ellentétet hoz helyette. „Vides [...] Soracte” – így Horatius; „Nézd a’ Ság tetejét” – mondja Berzsenyi. Ám Berzsenyi nemcsak a látványra reflektál, hanem a látást szembeállítja az érzékelés egyéb módozataival. Sőt, magát Horatiust is másképp fogadjuk be: „Halljad, Flaccusz’ arany lantja mit énekel”, s a továbbiakban különböző érzékszervi befogadási módokat von be (az ízeletést és a tapintást). Számára nem pusztán az idő pusztítja el az ifjúság örömeit (természetesen az is, de nemcsak az), hanem az érzékelés különböző módozatai közötti nehezen áthidalható különbségek is elvezetnek a tanács („Használd a’ napokat”) költői elbizonytalanításához.⁵² Persze – jegyezzük meg ismét – Horatius tanácsa már eleve tartalmazott egy csipet iróniát a Berzsenyitől is idézett I. 11. carmenben: „Dum loquimur, fugerit invida / Aetas”. Azaz: élvezd a jelen örömeit, mivel az idő repül (tovatúnik a nap)– ám közben a hallgató (itt: Leuconoe) arra pocskolja a drága időt, hogy a költő időtlen tanácsait hallgatja arról, semmi mással ne is törődjék, csak az élet örömeivel. Az I. 9. carmen esetében hasonló játékoságra lehetünk figyelmesek, s igaza lehet Bolonyai Gábornak, az időviszonyok bonyolítása arra is szolgálhat, hogy

⁵¹ A Horatius-vers ellentéteit felsorolja: DÉRI, I. m., 68.

⁵² Persze éppen a mintául szolgáló I.9. carmenben ez nem jellemző, Horatiustól amúgy nem volt idegen az érzékelés különböző módozatainak összejátszása, így ez is lehetne akár horatiusi imitáció. Lásd Jürgen Paul SCHWINDT, *Zeiten und Räume in augusteischer Dichtung = La représentation du temps dans la poésie augustéenne: Zur Poetik der Zeit in augusteischer Dichtung: Internationales Kolloquium der Forschergruppe „La poésie augustéenne”*, szerk. Jürgen Paul SCHWINDT, Heidelberg, Winter, 2005, 1-18.

felhívja a figyelmet a tényre: ez a bizonyos pillanat „újból és újból megismételhető”.⁵³

A Berzsenyi-szöveg zárlatára Horváth János külön felhívta a figyelmet: „»Záradéka« ugyan a »nyitottak« közé tartozik (minőket dalaiban is láttunk), de azzal a gondolattal hagyja nyitva, amellyel intónált. Így áll elő az a sajátságos circulus, mely folyvást arra készlet, hogy ha elolvastuk, újra hozzáfekdjünk.”⁵⁴ Ez a nyitottság, önmagába való visszatérés akár a Bolonyai emlegette ismétlődő pillanattal is analóg lehet: miként a pillanatot újra meg újra revelációval fogadjuk, úgy magát a pillanatot átélését szorgalmazó költeményt is újra meg újra elolvassuk. Csetri Lajos a zárlattal kapcsolatban Horváth e helyét idézi szó szerint és egyetértőleg, Bécsy Ágnes pedig a nyitottságot (önmagába visszatérést) inkább befejezetlenségként érti (s ezzel, ha nem is veti el, háttérbe szorítja, hogy a költemény állandó újraértésre szólítana fel). Ő az egyetlen, aki nemcsak általában a befejezéssel (a hirtelen elrepülő idővel) foglalkozik, hanem szentel néhány szót a záró kettős hasonlatnak is:

Nem egy tagból áll, ezzel mintha felsoroló lendületet venne, de a második tagon furcsán elakad: a nyíl és a patak végtelen képzetű távolsága, éles hangzásellentéte, az utóbbi – verszáró szó! – veláris színezete és e lágy hangzás ellen ható kemény zárhangjai, kopogó szétaprózása: inkább folytathatatlan, mintsem kerek és befejezetté tesz a hasonlatot. A zárlat ilyenformán „nyitott”, töredékszerű marad, s e kifejező csonkaság visszamatat a versbe: ahhoz, hogy teljessé, lezárta tegyük a művet, szüntelenül „újra kell olvasnunk”; a vég a kezdethez vezet vissza, az ÉN mulandósággal telített világához.⁵⁵

Horváth és Bécsy megközelítésében a vers keretezésére vonatkozó megállapítás jogos: Berzsenyi bizonyos értelemben valóban a mulandósághoz tér vissza. Kérdés ugyanakkor, hogy ez a befejezetlenség vagy nyitottság valóban a kiindulópontból térít-e vissza, azaz mire elérünk az utolsó sorokhoz, a mulandóság árnyai már egészen más-képp vetnek árnyékot, mint a nyitány egyszerre konkrét és általános soraiban. Hiszen a vers elején a közelítő tételre már eleve a Horatius

⁵³ BOLONYAI, *i. m.*, 73.

⁵⁴ HORVÁTH, *i. m.*, 60.

⁵⁵ BÉCSY, *i. m.*, 62.

szavainak magyar viszonyokra való adaptálásával figyelmeztetett minket a beszélő, ám Horatius tanácsa („Használd a’ napokat”) direkt idézetként csak később jelenik meg. Az utolsó szakasz kettős hasonlata tehát már ebbe a kettős perspektívába illeszkedik: Horatius világába, belülről és kívülről nézve. Hiszen „Flaccusz’ arany lantja”-nak megszólaltatása nemhogy közelítené e világot a latin elődéhez, de inkább távolítja tőle, amennyiben – szemben az első szakasz antik mitológiát és magyar geográfiát összeillesztő technikájával – itt hoz létre olyan distanciát antikvítás és modern kor között, melynek áthidalása legalábbis komoly feladat.

Bécsy Ágnes érzékeli ugyan, hogy az idő gyorsaságát kifejező kettős hasonlat feszült, ám én nem hinném, hogy pusztán a szavak hangrendjéből magyarázni lehetne ezt, s azt sem gondolom, hogy itt egy félbe maradt felsorolással volna dolgunk. Amennyiben nemcsak az antikvítás hagyományához való kettős közelítés felől próbáljuk megérteni a képet (melynek az első fele – „Míg szólunk, az idő hirtelen elrepül” – éppenséggel ismét idézet, ráadásul megint jól ismert közhely), hanem tekintetbe vesszük a világ érzékelésének perceptuális szétbomlását (melyről fentebb volt szó), e kettős trópus voltaképpen a világ befogadásának különböző módozataira, pontosabban a közöttük lévő kibékíthetetlen különbségekre irányítja a figyelmet. Az idő gyorsan repül, mint a nyíl, s az idő gyorsan repül, mint a patak. A hasonlat két fele külön-külön hibátlan, de együtt mégis van benne valami visszás. E zeugma belső feszültségét az adja, hogy a nyíl és a zuhogó patak egyaránt gyors, de másként. A nyíl az időbeli kiterjedés nélküli pillanat gyorsaságával száll (a pillanattal, melyet el kellene kapnia a megszólítottak) – a zuhogó patak gyorsasága ellenben állandó és folyamatos (ami pedig a boldogság folyamatos lehetőségével kecsegtet); a nyíl röptét szinte alig látjuk, olyan gyors, s hatását csak az okozott károk felmérésekor értjük meg – a patakot ellenben mindig látjuk, mindig figyelmeztet az idő múlására, nem rombol, csak jelez valamit; a nyíl röpte nem (vagy alig) hallatszik – a patak zuhogása ellenben harsány és hangos. A verszárlat ereje ilyenformán abban rejlik, hogy retorikai úton teszi nyilvánvalóvá a *termékeny pillanat* elmaradását. Értelmezésemben e zárlat két dologra utal. Egyfelől ismét rámutat az érzéki öröмок és a világ perceptuális befogadhatósága közötti, feszültséggel teli viszonyra. Másfelől az érzékelés komplexi-

tása összekapcsolódik az imitáció komplexitásával, s nyitva hagyja azt a kérdést, hogy a felidézett etikai maxima („Használd a’ napokat”) ilyen körülmények között még komolyan vehető-e egyáltalán. Az az érzéki észlelés, melyre a vers is felszólít (balzsam stb.), magát az imitációt kezdi ki (problémaként jelentkezik, hogy miként is érzékelünk), s ilyenformán az érzéki észlelésre buzdító epikureus tanácsot („Használd a’ napokat”) teszi zárójelbe.

A fentiek után szinte természetes, hogy Horatius maga is élt a zeugma retorikai eszközével.⁵⁶ Ha a zeugma is Horatiusból jön, akkor Berzsenyi egy olyan eszközzel beszél el imitációs kudarcait, melyet imitált forrásától tanult. Borzsák István írja, hogy Berzsenyi „Horatiusból nem fordított, mint elődei, hanem ennél többet tett: a horatiusi lényegét szóaltatta meg a kettejük közt meglévő *harmonia praestabilita* alapján.”⁵⁷ E pontos diagnózishoz annyit tennék hozzá, hogy Berzsenyi egyszerre volt hű és hűtlen követője Horatiusnak, s azt, hogy miként is fejezze ki bizonytalanságát, természetesen – ugyan kitől más-tól? – éppen Horatiustól tanulta.

⁵⁶ Lásd például E. H. ALTON, *The Zeugma in Horace Epode XV*, *The Classical Review*, 19(1905), May, 215–217.

⁵⁷ BORZSÁK, *i. m.*, 134.

A METAMORPHOSES HATÁSA VÖRÖSMARTY MŰVEIRE

VAMOS VIOLETTA

Vörösmarty ifjúkori olvasmányairól és fordításkísérleteiről egyaránt sok információval rendelkezünk. Zádor György kérésére elkészített önéletrajzában ezt írja:

A hatodik iskolában már jobb könyveket olvastam. Baróti Aeneisét, Rájnis Eclogáit, Virág Horatius-leveleit, 's némely Ódáit, a' mi kiváltképpen megtetszett tisztasága, 's könnyedsége miatt. Olvastam nagy örömmel Révayt is. Ekkor minden gyakorlatom abban állott, hogy magyar Elégiákat írtam, 's némely Epigrammákat. Még ez többnyire száraz verselés volt.¹

(Vörösmarty Mihály: *Autobiográfiai jegyzetek,*
melyeket Zádor kérésére 1824-ben írt)

Vörösmarty gimnáziumi tanulmányai során a *Ratio Educationis*-ban meghatározott latin nyelvű segédletekből,² Dominique de Colonia *De arte rhetorica* című, a Jouveney-féle *Institutiones poeticae*vel kiegészített tankönyvből és Pierre Chompré *Selecta Latini* című szöveggyűjteményéből tanult.³ Ezekben szintén megtalálta az ókori költők,

¹ CSIFFÁRY Gabriella, *Születtem...: Magyar írók önéletrajzai*, Bp., Palatinus, 1999, 89–99, itt: 90.

² Lásd *Ratio Educationis: Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása*, ford., jegyz. MÉSZÁROS István, Bp., Akadémiai, 1981.

³ Dominicus de COLONIA, Josephus JUVENCIUS, *De arte rhetorica libri quinque*, Venetia, 1743; Pierre CHOMPRÉ, *Selecta Latini sermonis exemplaria e scriptoribus probatissimis*, Vol. VI., Budaet et Tirnaviae, Typis Regiae Universitatis, 1787.

többek között Vergilius, Ovidius, Horatius műveit, így súlyozottan hatással lehettek ifjúkori fordításaira.⁴ Latinból készült fordításai között szerepel egy Vergilius-parafrázis,⁵ három Horatius-óda⁶ és Ovidius-művek.⁷

Mivel a *Zalán futását* a műfaja miatt javarészt az antik eposzokkal való kapcsolatának függvényében vizsgálták, az antik előzmények keresése tulajdonképpen az *Iliással*⁸ és az *Aeneisszel*⁹ be is fejeződött.¹⁰ Azonban ha kitekintünk Vörösmarty fiatalkori fordításaira, logikusan adódik a kérdés, mely szerint, ha túlsúlyban vannak közöttük Ovidius műveinek magyarításai, vajon fölfedezhető-e a *Zalán futásában* Ovidius hatása is?¹¹

⁴ HORVÁTH Károly, *A klasszikából a romantikába*, Bp., Akadémiai, 1968, 54–88, 275–355.

⁵ Horváth Károly az 1817-es *Lengedező széltől...* című verset Vergilius II. *Elogójának* parafrázisaként azonosítja (*Uo.*, 83).

⁶ Mosonyi szerint az is közrejátszott, hogy Vörösmartyra nagy hatással lehetett egyetemi oktatója, Schedius Lajos, akinél esztétikát tanult, és az órákon főként Horatius-szal és Vergiliusszal foglalkoztak. Vö. MOSONYI József, *Az ifjú Vörösmarty*, Bp., Mérnökök nyomdája, 1943, 14. Vörösmarty az I. könyv 5., valamint a III. könyv 2. és 3. darabját ültette át Horatius ódáiból, melyek kiadatlan versgyűjteményében a 41., a 91. és a 112–113. számúak. Vö. *Uo.*, 21; BRISITS Frigyes, *Vörösmarty Mihály Kiadatlan Költeményei*, Bp., Pallas, 1926. A Vörösmartynál kimutatható Horatius-hatáshoz lásd továbbá: CSER László, *Vörösmarty és Horatius*, ItK, 50(1940), 50–60. és 135–158.

⁷ Ovidius *Fastijából* 1815-ben az Arión-történetet fordította le, mely a gimnáziumokban használt *Chrestomathiában* is megtalálható volt („Amit még tenger s Arionnak...”, *Fasti*, II, 83–116; ez a 14. számú a kiadatlan versek közül, HORVÁTH, *A klasszikából...*, i. m., 74.). Vörösmarty 1816-ból származó Botond-töredéke a *Thuróczi-krónikán* alapszik, és ebben szintén a *Fastinál* megfigyelhető eljárásokat alkalmazza (*Uo.*, 323.). Egy 1817-ből származó ódájában az *Epistulae ex Pontó*ból idézett egy sort („Omnia sunt hominum tenui pendentia filo...”, *Pontuszi levelek*, IV, 35; vö. *uo.*, 105). 1818–1819-ben pedig lefordította Ovidius *Heroideséből* a *Leander Heróhoz* című levelet (*Leander Heroni*, 77–92; vö. *uo.*, 113). Ezen töredékek mellett Mosonyi megemlíti az Álom barlangjának, a Brisits által két külön változatként közölt leírását, amely a *Metamorphosesen* alapszik (*Átváltozások*, XI, 592–615; vö. BRISITS, i. m. 20–21; MOSONYI, i. m., 21.)

⁸ Lásd LOÓSZ István, *Zalán futása és az Iliász*, EPhK, 32(1908), 6–20.

⁹ Lásd CSENGERI János, *Vergilius a magyar költészetben*, ItK, 41(1931), 24–37; KISS Ernő, *Vörösmarty és Vergilius*, Keresztény Magvető, 1902, 92–102.

¹⁰ A mű legfontosabb szövegelőzményeiként Homérosz *Iliászát* és Vergilius *Aeneisét* a kortárs esztétikák határozták meg (vö. TOLDY Ferenc, *Aesthetikai levelek Vörösmarty Mihály épikus munkájáról*, Pest, Eggenberger és Müller Könyvvarosoknál, 1827; GYULAI Pál, *Vörösmarty életrajza*, Bp., Franklin-Társulat, 1890.)

¹¹ Tóth Dezső szerint: „Valószínű, hogy Vörösmarty mítosz-teremtő fantáziájának mozgatói között ott húzódnak fiatalkori Ovidius-fordításainak emlékei is, mint pél-

A *Zalán futása* szerelmi szálának különlegességére több tanulmány fölhívja a figyelmet, mivel az nem kapcsolódik szorosan a mű cselekményébe, szerkezetileg inkább epizódyszerű betoldásnak tekinthető.¹² A mű főhőse az Aeneashoz hasonló honszerző, Párducos Árpád, a cselekmény középpontjában pedig az Anonymus által elregélt alpári ütközet áll.¹³ A történet szerelmi szála három szereplőt érint: Ond fiát, Etét, Huba lányát, Hajnát és az isteni származású Délszaki tündért. A szerelmi háromszög kiegészíti a mű cselekményét, de nem változtat a végkifejleten, azonban önmagában is olyannyira összetett, hogy a *Zalán futásával* foglalkozó tanulmányok többsége kitér ennek problematikusságára. A szerelmi szál felépítése több ponton utal Vörösmarty kedvelt toposzaira: a nagyszerű ifjú harcos és a tiszta szűz szerelme abban a formában valósulhat meg, hogy a szűzleány apja lányával együtt az elkövetkezendő hadi tettek végrehajtásának kötelességét is átadja az arra alkalmas ifjú harcosnak.

Egy korábbi dolgozatomban egy olyan, eddig még felderítetlen szövegátvételt vizsgáltam, amely a *Metamorphoses*-ban olvasható Daphné-történetből származik, és az ezen szöveggel való kapcsolat által fölvetett problémákra fókuszálva igyekeztem föltérképezni a szöveg

dául az Álom barlangjának leírása (*Met.* XI. 592-615.)” (Tóth Dezső, *Vörösmarty és a Zalán futása*, It, 44(1956), 39–51, itt: 49.) A *Zalán futásában* olvasható álom-leírást Alszegehy is kiemeli (ALSZEGHY Zsolt, *A Zalán futása*, Bp., Stephaneum, 1926, 14), továbbá Loós István szerint ez a leírás az *Iliász*-ból származik (*i. m.*, 17.). Toldy is kiemeli egy, a Hadúr-ra vonatkozó szöveghelyet („magas égi leányok / megtörlék kezeit ‘s szép homloka térét”), amelynek előzményét az *Iliász*-ban és a *Metamorphoses*-ban is fölfedezni véli (*i. m.*, 63). Továbbá Szauder József is azon a véleményen van, hogy Vörösmartyra a legnagyobb hatással az antik olvasmányai közül Vergilius és Ovidius voltak (SZAUDER József, *Vörösmarty pályája = A romantika útján*, Bp., Szépirodalmi, 1961), illetve a *Zalán futása* több szereplőjének a nevét (Arkasz, Lúkaón, Phaeton, Philemon) Ovidiustól veszi át. Vö. VÖRÖSMARTY Mihály *Összes Művei 4., Nagyobb epikai művek I.*, szerk. HORVÁTH Károly, Tóth Dezső, s. a. r. HORVÁTH Károly, MARTINKÓ András, Bp., Akadémiai, 1963, 384–420, a továbbiakban VMÖM 4).

12 Erről lásd például: SZÖRÉNYI László, „S hű a haladékony időhöz”: Kompozíció és történet szemlélet a *Zalán futásában* = „Ragyognak tettei”: Tanulmányok Vörösmartyról, szerk. HORVÁTH Károly, LUKÁCSY Sándor, SZÖRÉNYI László, Székesfehérvár, Fejér Megye Tanácsa, 1975, 7–46; BODÁNYI Aranka, *Ete és Hajna epizódja Vörösmarty Zalán futásában*, Bp., Légrédi Testvérek Könyvnyomdája, 1908.

13 Lásd KISS Ernő (Dr.), *Vörösmarty és krónikásaink*, Kolozsvár, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, 1904.

értelmezésének új perspektíváit.¹⁴ Jelen írás célja további ovidiusi motívumok felderítése Vörösmarty egyéb korai nagyepikai műveiben.

Ha tüzetesebben megvizsgáljuk, hogyan ábrázolja Vörösmarty Hajna és a Délszaki tündér kapcsolatát, több hasonlóságot fedezhetünk fel a *Metamorphoses* szereplőivel. Hajna alakja ugyanis nagyon hasonlít Daphnéra: bemutatásakor az erdei szűz nimfa képe idéződik föl bennünk, illetve a költő kiszólása a műből a Daphnét féltő Apollóét idézi:

Meg ne sebezétek könnyű kis lábait, átkos
Tüskék, 's rút kórók; ti hajoljatok ifju virágok,
'S gyenge füvek deli Hajna' piros talpának alája.
(*Zalán futása*, I, 396–398)¹⁵

Me miserum! ne prona cadas indignave laedi
crura notent sentes et sim tibi causa doloris!
aspera, qua properas, loca sunt: moderatius, oro,
curre fugamque inhihe, moderatius insequare ipse.
(*Metamorphoses*, I, 508–511)¹⁶

Daphne alakja Ovidiusnál hasonlít Dianára, Apolló testvére, a szűz vadászistennőre, aki íjjal a kezében járja az erdőt. Hajna pedig Daphné vonásait idézi. Apolló büntetésből lesz szerelmes az örök szüzességet áhító erdei nimfába (Daphné apját, Peneust, a folyóistent kéri, hogy közösséget vállalva Dianával, szűz maradhasson), hasonlóan viszonzatlanul, mint a Délszaki tündér Hajnába. Hajna és a Délszaki tündér kapcsolata tehát Daphné és Apolló kapcsolatára emlékeztet:

¹⁴ VÁMOS Violetta, *Apollo és a Délszaki tündér*, ItK, 120(2016), 55–66.

¹⁵ A Vörösmarty-idézetek forrása: VMÖM 4, 61–64, 156–157; a továbbiakban sorszám-hivatkozással.

¹⁶ A latin Ovidius-idézetek forrása: P. OVIDIUS NASO, *Metamorphoses*, ed. William S. ANDERSON, Monachii Et Lipsiae, BSGRT, K. G. Saur, 2001, 17–19. „Jaj nekem! El ne zuhanj; lábad, mit sérteni vétek, / föl ne sebezze tövis; / kínod valahogy ne okozzam. / Vad csalogókba szaladsz. Kérlek, fuss óvatosabban, / mérsékeld a futást: mérsékelem én is az üzést.” Ovidius itt idézett magyar fordítása Devecseri Gábortól való, forrása: Publius OVIDIUS NASO, *Átváltozások*, ford. DEVECSERI Gábor, Bp., Magyar Helikon, 1964, 24–27.

És szalad a' ligeten, 's futtában törli fejről
A' vizet, és igazítja magán huzogatva ruháját.
Melle földetlen még, csak félig van szövevényben
Szép emlői körül, azt is lebbenve kibontja
A' suhogó szellő, 's le-lehuzza, ha érheti, róla.
(*Zalán futása*, I, 460–464)

Plura locuturum timido Peneia cursu
fugit cumque ipso verba imperfecta reliquit,
tum quoque visa decens; nudabant corpora venti,
obviaque adversas vibrabant flamina vestes,
et levis impulsos retro dabat aura capillos,
auctaque forma fuga est.
(*Metamorphoses*, I, 525–530)¹⁷

Az idézett részletek szövegszerűen is hasonlítanak a Daphné-történetre, melynek van egy további, még a szűziségre-vágyakozásánál is lényegesebb eleme. Az istennő Apollótól menekülve babérfává változik, amely növény később Apolló egyik legfontosabb ismertetőjele lesz: a költészet jelképe koszorúként a homloka körül. Ha a Délszaki tündér bemutatását nézzük, további egyezésekre találhatunk: Apolló ugyanis a tudomány mellett a költészet istene is, ami szintén jellemző a Délszaki tündérre:

És vala gyöngyökkel ragyogó szép sípja kezében.
(*Zalán futása*, I, 447)

A Délszaki tündér alakja több aspektusból is összehasonlítható Apollóval, mivel származásukat tekintve mindketten isteni eredetűek, és valamiképpen az ő hatalmukhoz köthető a fény-sötétség, nap-pal-éjszaka relációja. Szörényi László véleménye szerint fontos szerepe van a mű szimbolikus időkezelésének: azért kell a Délszaki tündérnek elpusztulnia, mert motivikus szinten a hajnalt jelképezi a műben Hajnával való gyermekkori szerelme miatt, a honfoglalás azonban a

¹⁷ „Folytatná mással, de a lány riadott rohanással / messzefut és félig-rebegett szava közt odahagyja. / Most is bájos a lány. Testét a szelek csupasztítják, / szembefúvó szellők raja rezgeti, lengeti leplét, / s fésű-nem-ért fűrtjét a futó szél hátrafuvallja: / s míg menekül, még szebb.”

herderi nemzetfilozófia szerint a magyarság férfikorának felel meg.¹⁸ Míg Apolló a görög mitológiában a tudomány, a gyógyítás, a nappal és valamiképpen az ifjú férfierő istene, addig a Délszaki tündér eredete szerint egyfajta napistennek is tekinthető: édesanyja az Éj, édesapja a Hajnal:

Tudd, a' bús fellegek engem uralnak,
Tiszta verőfényt is beboríthatok éji homállyal,
És kényemre parancsolok én a' tengeri gőznek.
(*Zalán futása*, I, 528–530)

mihi Delphica tellus
et Claros et Tenedos Patareaque regia servit;
Iuppiter est genitor; per me, quod eritque fuitque
estque, patet; per me concordant carmina nervis.
(*Metamorphoses*, I, 515–518)¹⁹

Főleg a latinus szerkezet („a bús fellegek engem uralnak”) emlékeztet az ovidiusi részletre („mihi Delphica [...] regia servit”), azonban a motívum is közös, Apolló taktikája, ahogyan megpróbálja rávenni szerelme viszonzására Daphnét, emlékeztet a Délszaki tündér elkeseredett próbálkozására. (Ha összevetjük a két karakter nevét, verstani egyezést is találhatunk: a Phoebus Apollo és a Délszaki tündér nevek egyaránt megfelelnek az ún. Adóniszi kólon verssornak.) A Daphné-történet vége a leány babérrá-válásán túl Apolló saját tehetetlenségével való szembesülésével zárul, mivel karjaival már csak a babér törzsét tudja átfonni:

De piros, és kellő, 's már nem bírhatva szerelmét
Nyájasan átölelé az előtte szemérmesen állót
'S rózsás szűz ajakán megcsattant isteni ajka.
Szíve gyönyörködven a' rég keresettben, örömmel,
És boldogsággal tele volt, de remegve kifejlék
Karjaiból deli Hajna, 's futott.
(*Zalán futása*, I, 475–480)

¹⁸ SZÖRÉNYI, *i. m.*, 14.

¹⁹ „Tudd meg, uralnak: / Delphoi földje, Claros, Tenedos, s palotám Patarában. / És az apám Jupiter. S ami lesz, s ami volt, s ami most van, / én mutatom meg; a dalt s lanthúrt én hangolom egybe.”

A Délszaki tündér Apollóhoz hasonlóan csókolja meg a Daphnéhoz hasonlóan mozdulatlan lányt:

Hanc quoque Phoebus amat positaque in stipite dextra
sentit adhuc trepidare novo sub cortice pectus
complexusque suis ramos ut membra lacertis
oscula dat ligno; refugit tamen oscula lignum.
(*Metamorphoses*, I, 553–556)²⁰

A két történetben visszatérő íj motívuma, amelyet Daphné, illetve Hajna birtokol, visszavezet minket Dianához, a vadászigazgatóhoz.²¹ A vadászat motívumát gyakran alkalmazza Vörösmarty, az erdei szűz találkozására a vadással kedvelt történelmi eleme volt, amelyet több művébe beillesztett.²² A vadászat az erdei vadra vagy az erdei szűzre toposza metapoetikus utalásnak is tekinthető az ártatlan leány asszonytételére. Nem lehet véletlen, hogy Dianának és Daphnénak is a vadászat az attribútuma, akiket éppen emiatt nem lehet „vadként elejteni”.²³ A toposznak ezt a jelentését a Daphné-történetben mindkét szereplő alátámasztja, Daphné dianai íjával, és Apolló azzal az íjjal, amellyel bár Püthónt leterítette, Ámor nyilánál mégis gyöngébb.²⁴

²⁰ „S Phoebus ezért is lángol még: rányomja a jobbját / Arra a törzsre, a kéreg alatt dogobó szívet érez. / Ágakat úgy ölel át, mint karral kart ha ölelnek, / Megcsókolja a fát, de a csóktól hajlik ez arrébb.”

²¹ A műben szereplő fegyverek nem tükrözik a valós történelmi tényeket, az íj nem mint az originális ősmagyar harci eszköz szerepel benne, hanem mint az erdőt uráló fegyver. Ezt az is alátámasztja, hogy az íj megjelenése a műben inkább az erdei jelenetekhez, mintsem a harctéri csatákhoz köthető. (Az ősmagyar harcmodor megjelenéséről a *Zalán futásában* lásd: VAJTICZKY Emánuel, *Hadi képek Vörösmarty Zalán futásában*, It, 5(1916), 31–38.)

²² Király György szerint a vadász-motívumot Vörösmarty Kisfaludy Károly *Eprészleány* című verséből vette át (VÖRÖSMARTY Mihály, *Összes Művei 2, Kisebb költemények II.*, szerk. HORVÁTH Károly, Bp., Akadémiai Kiadó, 1960, 446–459., a továbbiakban VMÖM 2; itt: 449.), azonban az apollói, dianai és daphnéi utalások tükrében túl komplexnek tűnik a kép ahhoz, hogy a legfőbb előzményének egyetlen verset tekintsünk.

²³ Vö. SZABÓ Magda, *A lepke logikája: Szép Ilonka = A lepke logikája*, Bp., Argumentum, 1996.

²⁴ A Daphné-történetben szereplő Ámor karakteréhez lásd a *Zalán futása* Mennyei nemtőjét! A kis Mennyei nemtő ugyanis külső vonásaiban egy apró gyermeknek tűnik, hasonlóan Ámorhoz, ereje is kisebb, de mégis képes megvédeni az alvó leányt (vö. „A’ hadak’ istene őt bátorrá tette nyilával, / ‘S könnyű galambszárnyat

Továbbgondolva az ún. vadászidill-motívum előfordulását Vörösmarty ifjabb kori műveiben, az 1833-as *Szép Ilonka* szüzséje is tekinthető egyfajta inverz Daphné-történetnek. A művel foglalkozó szakirodalom szerint a vadászidill a korban divatos motívum, Vörösmarty mintái Bajza, Kisfaludy és Czuczor hasonló témájú művei lehettek.²⁵ A kritikai kiadás meghatározása szerint „... nem kevésbé általános téma volt a hazai és világirodalomban a vadászidill: a vadász az erdőben vad helyett egy kedves nőalakra bukkan...”²⁶ Ebben a meghatározásban azonban nem szerepel az, hogy a *Szép Ilonka* történetében hangsúlyos szerepet kap az idős apa, az egykori hős harcfi, Peterdy karaktere. Bár a *Szép Ilonka* motívumhálójának egy másik összetevőjeként kiemelt szerepet kapnak a Peterdy személyéhez köthető történetek,²⁷ és Peterdy hiteles történeti alak, a karakternek a vadászidillen belüli szerepeltetése további magyarázatot igényel. Azonban ha a *Szép Ilonkát* az imént kifejtett Daphné-történet tükrében vizsgáljuk, azonosíthatjuk a szereplőket: a vadászt Apollóval, Szép Ilonkát Daphnéval, Peterdyt Peneusszal.

Vörösmarty korai epikus szakaszával legújabban Gere Zsolt foglalkozott,²⁸ továbbgondolva a Martinkó András által korábban kifejtett,²⁹ Vörösmartynál súlyozottan előforduló *földi mennyország* motivikusságát. Gere Martinkó megállapításaiból kiindulva feltételez a *Zalán futása* kiadása utáni időszakból egy egészében meg nem valósult, ám részleteiben többé-kevésbé megszületett, hipotetikus, hatalmas őseposzi tervet, amely egy komplex művészetfilozófiai rendszerbe lett volna ágyazva.³⁰ Ez egy ún. „felrobbant őseposz”, amelynek elkészült részleteiként Gere Vörösmarty három művét, a

vete két karjára segédül.” *Zalán futása*, VI, 426–427). Ebben hasonlít az ovidiusi Ámorhoz, aki bár termetre, látványra kicsi, és ezért nyilaival vadat nem is tudna löni, ahhoz azonban elég erős a nyila, hogy végzetes szenvedélybe borítsa Apollót.

²⁵ VMÖM 2, 449.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo., 450.

²⁸ Lásd GERE Zsolt, *Szebb idők, Vörösmarty epikus korszakának rétegei*, Bp., Argumentum, 2013.

²⁹ MARTINKÓ András, *A földi menny eszménye Vörösmarty életművében = Teremtő idők*, Bp. Szépirodalmi, 1977, 172–221.

³⁰ GERE Zsolt, „Hat gím jöve sebtén elébe”: Vörösmarty eposzterve és őstörténeti felfogása a *Zalán futását* követően, ItK, 104(2000), 454–496, itt: 456.

Délsziget (1826), a *Magyarvárat* (1827) és *A' Romot* (1829) határozza meg, többek között Vörösmarty jegyzetei, a *Jegyzések* c. munka alapján.³¹ A rekonstrukció azonban nagyon nehéz feladat, mivel az e művek közötti kapcsolódást kevés esetben lehetséges föltárni, ráadásul nemcsak egymáshoz kapcsolódnak bizonyos szinteken, hanem az eposzterv részeként Gere által meg nem jelölt *Tündérvölgy*höz is. Gere kutatásai főként a fenti művek istenvilágával, tündérmotivikájával kapcsolatosak, illetve igyekszik elhelyezni a műveket történeti kontextusban, amennyire ez lehetséges. Azonban ha megvizsgáljuk ezen eposzok tartalmát, a karakterek vonatkozásában egyezéseket találhatunk az előbb kifejtett vadászydill-motívum daphnéi változatával is: a *Magyarvár* alaphelyzete szerint Dalmát arra biztatja fegyvertársa, Igar, hogy messze földre induljon feleségül kérni Elvöt, Kende lányát, akit épp „Tigrán”, egy idegen harcos környékez. A *Tündérvölgy* története szerint Csaba kedvese Jeve, Dalma lánya, akit az idegen Döngöre környékez, majd miután Csaba legyőzi Döngörét, Jevét egy tündérfi elrabolja, és magával viszi a tündérek honába, Tündérvölgybe. A történet végén Csaba visszaviszi Dalmának Jevét, akitől azonban rögtön nőjéül is kéri a leányt, szimbolikusan átvéve ezzel az uralkodást is. A *Délsziget* történetében, bár a karakterek hármassága itt nem jelenik meg, azonban Hadadúrban fölfedezhetjük a szerelemre és harci sikerre egyszerre vágyó ifjat: szerelmével az előle az erdőben folyton elillanó Szűdelit úzi. Hasonló ehhez a motívumhoz *A' Rom* című kiséposz hőse, az ifjú, aki a Rom istentől kapott második álmában találkozik egy elillanó szűzzel, akit utána a harmadik álomban meg is talál, és szerelmük beteljesedik, egyszerre az ifjú hadi tetteinek beteljesülésével.

Ezek alapján tehát föltételezhető a vadászydill-motívum ismétlődése a korai epikus művekben, mivel úgy tűnik, alaptörténetükhöz valahogyan kapcsolódik a harcos ifjú és az elillanó vagy éppen elrabolta, fenyegetett szűzleány karaktere, nem ritka esetben a szűz apja is. Gere felhívja a figyelmet a következő részre Vörösmarty nagyeposzi terveire írott jegyzeteiben, a *Jegyzésekben*:

³¹ *Uo.*, 486–492.

Talán egy hajadon leányka, ki már érzi a szerelem hatalmát, vagy ifjú kedvesem fogja olvasni, vagy egy ősz hazafi, ki már sírja szélén áll, így szólván, ím még nem feledkeztek el minnyájan az ősök nagyságáról, és én még örülhetek, midőn síromba kell szállnom.³²

(Vörösmarty Mihály: *Jegyzések*)

A fönti idézetből jól látszik, hogy maga Vörösmarty is elég pontosan meghatározza ebben a felhasználásra nem kerülő előszói részletben a leendő vagy várt olvasóit, illetve inkább az őt foglalkoztató karaktereket. A téma vizsgálata közben föltett kérdés a következő: Miért olyan fontos Vörösmarty számára ennek a három karakternek az együtt szerepeltetése, hogy több műve ezen alapszik, és egy tervezett eposzi előszóban saját szavaival ki is emeli őket?

A kérdés megválaszolására kétféle lehetséges megoldás látszik körvonalazódni: egyrészt, ahogyan Takáts József a *Nemzeti hagyományok* kapcsán megjegyzi, 1826 körül már megfogalmazódott a sajátos magyar szentimentalizmus szembenállása az európaival, és míg az európai szentimentalizmus a férfi-szerelem motívumok együttállásán alapszik, addig a magyar a férfi-haza motívumokén.³³ Vörösmarty költészete ebben a korai szakaszban mintha pontosan ötvözné a kettőt: így alakul ki nála az ún. *férfi-haza-szerelem* komplexuma. Eképpen tehát Vörösmarty korai epikus költészetében ez az együttállás jelentené a kiindulási pontot, illetve az egész létrehozandó nagy nemzeti eposz világának az alapját, a gerincét és a belső ritmusát is. Ha ezt összefüggésbe hozzuk a herderi „a nemzet élete mint körforgás” teóriájával, megtaláljuk benne a ifjúkort, a férfikort, illetve az öregkort, így egy egész élet ciklikus leírás a Vörösmarty-féle komplex nemzeti őseposz egészét jellemzi, és jellemzi továbbá a részt is: kiadva ezzel az ovidiusi formát, a *fraktál-szerkezetet*.³⁴ Gere Zsolt ezt írja a hipotetikus Vörösmarty-eposz kapcsán:

³² VÖRÖSMARTY Mihály *Összes Művei*, 5. *Nagyobb epikai művek II.*, kiad. HORVÁTH Károly, MARTINKÓ András, Bp. Akadémiai, 1967, 713.

³³ TAKÁTS József, *Politikai nyelvek a Nemzeti hagyományokban*, Holmi, 23(2011), 1088–1096, itt 1095.

³⁴ A fraktál-szerkezetnek a *Metamorphoses*en belüli megvalósulásához lásd GLOVICZKY Zoltán, „Chaos, így hívóták”: *A Metamorphoses és a nemlineáris dinamika*, Ókor, 2010, 28–33.

A mű, a koncepció háttérében esetleg meghúzódo egyetlen történet, a tervet összetartó ciklikusság ábrázolására leginkább az ovidiusi modell, illetve Fridauszi eposza lenne alkalmas, amelyek könnyen transzformálhatóak a herderi életrajzi-allegória szerint is.³⁵

Összegezve az eddig fölvezetéseket, Vörösmarty korai epikus költészetének egyik alapmotívumának mondhatjuk az *ifjú harcos-szűzleány-agg hős* karakterek együttes szerepeltetését, amely folytonosan visszatérő elem, hasonlóan a Vörösmartynál már kutatott „bolygózsídó-motívumhoz”. Ez az alapmotívum narratív technikának is tekinthető, modellezi a herderi körforgást, illetve az ovidiusi *carmen perpetuum*ot, amennyiben feltételezzük róla, hogy ugyanúgy visszatérő elem az egészében meg nem valósult „Vörösmarty-univerzum”-ban, ahogyan Ovidius megvalósult „univerzumá”-ban az *átváltozás* motívuma. További adalékot jelenthet a kérdésben Schedius Lajos esztétikai rendszere, amely nagy hatással lehetett Vörösmartyra a szépség – Gere szerint – mint szakrális minőség definiálásában: „Az érzékekkel felfogható világban kifejeződő (szimbolikus) szépség ugyanis éppúgy a történetiségnek van alávetve, mint bármi más, s a mítosz allegorikus-szimbolikus értelmezése, a mitológiai hermeneutika – elméletileg – lehetőséget ad arra, hogy a vallásban jelenlévő szépség változataként jelenjen meg például a tündérmítológia.”³⁶ Végezetül érdemes felidézni Schedius esztétikai dolgozatából a következő, Vörösmarty számára bizonyára alapvető megállapítást: „Ha tehát a költő bizonyos érzéseket akar bennünk kelteni, olyan érzéseket kívánjon felindítani, melyek nekünk, úgymint embereknek, sajátjaink. Olyan formákat alkosson saját maga mintájára, és olyan érzéseket ábrázoljon, melyekről tudja, hogy nemcsak hozzá magához, mind egyedi, meghatározott emberhez illenek, hanem minden emberhez, amennyiben emberek.”³⁷

³⁵ GERE, „*Hat gím jöve sebtén élébe*” ..., i. m., 492.

³⁶ GERE Zsolt, *A szépség tudományának mitizálási kísérletei*, It, (38/88)2007, 3–50, itt: 44.

³⁷ SCHEDIUS Lajos János, *A költészet = Doctrina pulcri: Schedius Lajos János széptani írásai*, szerk. BALOGH Piroska, 2005, 90–111, itt: 91.

HORATIUSI HATÁSOK PETÓFI KÖLTÉSZETÉBEN

GÁBOR DÁVID

Horatius hatását keresni Petőfi költészetében szokatlan vállalkozásnak tűnhet, mivel az „aranyközéput” és a „vérözön” költői között első pillantásra nehéz lehet bármilyen hasonlóságot felfedezni. A Petőfi életével foglalkozó szakirodalomban azonban fontos adatokat találhatunk arra vonatkozóan, mennyire meghatározó volt Horatius költészete a fiatal Petőfi számára.

A korabeli latintanításra vonatkozó ismereteink alapján nem tűnik meglepőnek, hogy Petőfi először a gimnáziumi éve alatt találkozott az antik szerzővel. A költő életrajzírói fontosnak tartják kiemelni továbbá, hogy a sárszentlőrinci évek alatt nagy hatással volt rá latin tanára, Lehr András, aki diákjaitól elvárta a latin nyelvű társalgást, kedvenc költője pedig Berzsenyi és annak elődje, Horatius volt.¹

Ennek a lelkesedésnek nyomait vélhetjük felfedezni pár évvel később Petőfi könyvtárhasználati adataiban, mivel Aszódon töltött tanulóévei alatt többször, hosszabb időre kikölcsönözte Horatius Ódáit (1838. január 18., február 20., március 20.).² Majd az Ostffyaszszonyfán töltött időszakról azt lehet tudni, hogy Petőfi ott is Horatius olvasására és verselésre fordította idejét, és ekkor már valószínűleg

¹ KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2008, 34.

² FERENCZI Zoltán, *Petőfi életrajza*, Bp., Franklin-társulat, 1896, 85. Vö. FISCHER Sándor, *Petőfi élete és művei*, bev. JÓKAI Mór, ford. TOLNAI Lajos, Bp., Grill Károly cs. és k. udv. könyvkereskedése, 1890, 29.

rendelkezett saját Horatius-kötettel.³ Az e témával kapcsolatban fennmaradt anekdoták közül kiemelendő az a történet, melynek középpontjában a Jókai által „zseb-Horatius”-nak nevezett kis könyv áll. Ezt Petőfi a soproni katonáskodása idején is magánál tartotta, és őrszolgálat idején rendszeresen olvasgatta.⁴ A könyvecskét később barátjának, Sass Istvánnak adta, aki azt 1885-ben a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.⁵

Az életrajzi adatok mellett néhány további adat is árulkodik Horatius Petőfire gyakorolt hatásáról. Sass István beszámolójából tudjuk, hogy Petőfi kedvenc Horatius-verse a Delliushoz írt óda (II, 3),⁶ amelytől fejből tudott és gyakran idézett. Kezdősorainak parafrázisát két versében is felfedezhetjük: az *Én* c. költemény 3. versszakában („Nem építetek sors kegyére, / Tűrök, mit fejemre mére; / Jót, rosszat”),⁷ illetve a *Felhők*-ciklus XI. versének kezdősoraiban („»Viseld egyformán jó- s balsorsodat!« / Így szól, kit a bolond világ bölcsnek nevez.”).⁸

Versei mellett Petőfi levelezésében is megjelenik néhány Horatius-idézet, például a Nagy Imréhez írt levelében a II. könyv 10. ódájának néhány sora („Non, si male nunc, et olim sic erit”),⁹ illetve a Szeberényi Lajoshoz írt levelében Horatius episztolájának (I, 10) egyik részlete („Hiába, naturam expellas furca etc.”).¹⁰ Érdeemes megjegyezni, hogy ehhez a leveléhez csatolta Petőfi a *Jövendölés* c. vers első változatát, ekkor még *Az álom* címmel, amely költeményről a Horatius-hatás kapcsán az alábbiakban még lesz szó.¹¹

Ennyi életrajzi adat és idézet után meglepőnek tűnik, hogy a Petőfi-Horatius kapcsolattal mennyire kevesen foglalkoztak átfogóan. Ferenczi Zoltán azon kevesek egyike, aki alaposabban vizsgálta a té-

³ ZILAHY Károly, *Petőfi Sándor életrajza*, Pest, nyomtatta Emich Gusztáv, 1864, 21.

⁴ JÓKAI Mór, *Írói arcképek*, Bp., Unikornis, 1993, 127.

⁵ FERENCZI, *Petőfi életrajza*, i. m., 146.

⁶ HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi*, Bp., Akadémiai, 1967, 274.

⁷ PETŐFI Sándor összes költeményei (1838–1843), szerk. KISS József, MARTINKÓ András, Bp., Akadémiai, 1973, 77.

⁸ PETŐFI Sándor összes költeményei, szerk. BELIA György, Bp., Szépirodalmi, Bp., 1974, 448. Érdeemes felfigyelni arra, hogy Petőfi szerint az idézett szerzőt csak a „bolond világ” nevezi bölcsnek.

⁹ PETŐFI Sándor összes művei VII., PETŐFI Sándor levelezése, szerk. KISS József, V. NYILASSY Vilma, Bp., Akadémiai, 1964, 11.

¹⁰ *Uo.*, 15.

¹¹ *Uo.*, 16–17.

mát, és arra a megállapításra jutott, hogy Horatius hatását leginkább Petőfi diákkori költeményeiben fedezhetnénk fel, azonban ezekről keveset tudunk.¹² Ferenczi a római szerző jelentőségét inkább költészetében látta, mint filozófiai gondolataiban, és szerinte ezért tudott Petőfi kedvenc költőjévé válni, annak ellenére, hogy gondolkodásmódjuk szöges ellentétben állt egymással.¹³ Ferenczi többek között a halhatatlanság és a repülés motívumában vett észre hasonlóságot a *Jövendölés* és *A helység kalapácsa* zárószorai, illetve a II. könyv 20. és a III. könyv 30. *carmen*-je között; s vizsgálta a két szerző borverseinek sokféleségét is, de felvetései megmaradtak az észrevételek szintjén, mivel nem részletezi és bizonyítja állításait.¹⁴

A másik tanulmány szerzője Boross István, aki Horatius születésének kétezer éves évfordulója alkalmából vetette össze a két költő életét, illetve költészetük néhány fontosabb témáját. A költői halhatatlanság jóslatának jelenlétét ő is észreveszi a *Jövendölés*-ben és Horatius témái között, és *A helység kalapácsát* is megemlíti mint szatírárt és paródiát, de azt nem fejti ki részletesebben, hogy miben és hogyan hasonlítanak Petőfi költeményei Horatius költészetéhez.¹⁵

A szakirodalom későbbi képviselői közül érdemes kiemelni még Dienes András és Fekete Sándort, akik Horatius hatásával kapcsolatban voltak ellentétes állásponton. Dienes szerint „most már ellene mondunk annak a hiedelemnek, hogy Petőfi Horatius bűvöletében nőtt fel: ha legtöbbre is becsülte a latin klasszikusok között, nem volt az a rajongója, aminek tartják.”¹⁶ Ezzel szemben Fekete úgy gondolja, hogy „Dienes nyilván összeférhetetlenséget érzett a forradalmi vérözön és az aurea mediocritas költője között, de az érett Petőfi világnézetéből nem következethetünk arra, hogy az ifjú sem volt »rajongója« Horatiusnak.”¹⁷

Az eddigiek alapján jogosan merülhet fel a kérdés, hogy vajon a horatiusi hatások megítélésében Dienesnek vagy Feketének volt-e

¹² FERENCZI Zoltán, *Petőfi és Horatius*, Petőfi Múzeum, 1892, 9–10.

¹³ *Uo.*, 39–40.

¹⁴ *Uo.*, 53–54.

¹⁵ BOROSS István, *Horatius és Petőfi (Párhuzam és ellentét) = A mezőtúri református gimnáziumért 1934/1935, Mezőtúr, 1935, 5–24.*

¹⁶ DIENES András, *A fiatal Petőfi (A költő származása és életútja 1838 nyaráig)*, Bp., Tankönyvkiadó, 1968, 152.

¹⁷ FEKETE Sándor, *Petőfi életrajza I: A költő gyermek- és ifjúkora*, Bp., Akadémiai, 1973, 72.

igaza? Lehetett-e az ifjú Petőfi „rajongója” Horatiusnak, vagy a verseiben nem találunk erre utaló nyomokat? Vannak-e az esetleges rajongásnak, mintakövető odafordulásnak gondolati vagy motivikus szinten, esetleg a szavak szintjén észlelhető nyomai? És ha igen, akkor mely művek viselik magukon leginkább Horatius hatását?

A *Jövendölés* és *A helység kalapácsa* befejező sorainak elemzése azért tűnik jó választásnak, mert bár mindkét költemény a költői halhatatlanságot jósolja meg, Petőfi életének két, egymástól különböző, ellentétes hangulatú időszakában íródtak. Kerényi Ferenc tanulmánya szerint bár „a *Jövendölés* még nagy távlatokkal kecsegtetett, a sanyarú jelen dacára,” *A helység kalapácsa* „a költői beérkezés után [...] szándékolt hetykeséggel és a halhatatlanságot ígérő, eposzi utóhangok mintájára, hibátlan stílusérzékkel a fonákjára fordul.”¹⁸

Petőfi *Jövendölés* című versében több motívum is megjelenik, amelyeket bizonyos mértékig Horatius ódáihoz is lehet kötni, mint például a *repülés*, a *tűz*, a *növény*, a *méh* és a *halhatatlanság* motívumát. A *repülés*- vagy *madár-motívum* már a költemény elején megjelenik, amikor az ifjú álmaról beszél (2. versszak). A szárnynövesztés és az esetleges madárrá válás itt még a fiúra vonatkozik, ám az 5–6. versszakokban már a dal és a bűvös ének szárnyalásáról lehet beszélni. Ez a madárrá válás és repülés kapcsolódhat a II. könyv 20. ódájához, ahol Horatius arról számol be, hogy nem a megszokott és kicsiny szárny repíti az egекbe (1–2. sor), és hogy ő maga költőként madárrá változik, és tollakat növeszt (10–12. sor). Ebben a *carmen*ben említi Horatius Daidalosz és Ikarosz nevét, akik emberlétük ellenére ugyancsak magasra szálltak, valamint egy énekes madarat, amely egyértelműen egy hatytyú lehet (13–16. sor). A IV. könyv 2. ódájában ismét felbukkan Daidalosz neve (2–3. sor), ennek jelentésére azonban később térünk ki. A 25. sorban megjelenik az előző *carmen*ben említett hatytyú, amely itt már, a *Dircaem* jelző miatt egyértelműen Pindarossal azonosítható.

A *tűz motívuma* ugyanilyen hangsúlyos Petőfi költeményében. A *Jövendölés*ben először az anya megszólításában jelenik meg (3. versszak), majd az ifjú serdülésének hevében (4. versszak). Ihletettségekben az ifjú ezt átörökíti dalaiba, amivel pedig megszerzi a *hír csillagát* (4–6.

¹⁸ KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor kötetei = A magyar irodalom története II.*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 246.

versszak). A tűz nemcsak ihletettségében, hanem pusztulásában is megjelenik, mi több, ez vesztének okozója (7–8. versszak). A *tűz* vagy a *csillag motívuma* Horatiusnál is előtűnik az I. 1. *carmen* utolsó sorában. Itt szintén a csillagokig emelkedés az egyik ismétlődő és összekötő elem. A II. 20. *carmen*ben explicit módon nincs szó a tűzről, mégis Daidalosz és Ikarosz neve a tüzet és annak pusztító mivoltát juttathatja eszünkbe (13. sor). Daidalosz neve a IV. 2. *carmen*ben is felbukkan (2. sor), míg azonban az előző ódában Ikarosz szerepének enyhítésére és a helyesen alkalmazott mesterségbeli tudás megjelenítése miatt szerepelt, addig ebben az ódában már a viaszos szárnyak erejének korlátoltságára helyeződik a hangsúly, mert aki Pindarossal kíván versengeni, az mélybe zuhanhat ikaroszi szárnyainak gyengesége miatt. Pindarosz költészetét tehát Horatius a *tűz motívumával* dicséri, kiemelve, hogy a gyászoló lány jegyesének lelkét és erényeit a *csillagokig* vezeti énekével (23. sor).

Kevesebb, de annál hangsúlyosabb helyen szerepelnek Petőfi versében növény-motívumok. A *korona* szó használatával egyrészt a költőkoszorúást idézheti meg (6. versszak), másrészt a *szívének virága* (7. versszak) és az életfa ága kifejezés (8. versszak) a költőifjú pusztulásának ad metaforikus keretet. A koszorúzás gondolata kapcsolatot teremthet az I. 1. *carmen*nel, ahol Horatius borostyánkoszorút kér Maecenastól (29. sor). Ez a borostyán nem egyenlő a III. 30. *carmen*ben szereplő babérlevéllel (15–16. sor), mert míg az előbbi Dionüszosz és a könnyedebb műfajok koszorúja, addig utóbbi Apollóhoz és az emelkedettebb, lírai ihlettségű költészethez kapcsolódhat. Ugyanez a delphoi babér jelenik meg a IV. 2. *carmen*ben Pindarosz jutalmaként (9. sor). A *Jövendőlés* elemzéséhez visszatérve, a költőifjú sokkal nagyobb jutalmat kap, mint ami Horatius verseiben megjelenik, mert az ő koronája nem elszáradó babérlevélből, hanem örökké ragyogó nap-sugárból van.

A *növény-motívumokhoz* szervesen kapcsolódhat a *méh-motívum* szerepeltetése. A méh nem jelenik meg a *Jövendőlés*ben, a *dal méze* kifejezés (7. versszak) viszont allegorikusan arra utal, hogy a dal szerzője, a költőifjú olyan, mint egy szorgos méh. Ez a motívum jóval különlegesebbnek tekinthető, mint az eddig említettek, ezért talán szorosabb kapcsolatot mutathat Horatius költészetével és annak befolyásoló szerepével. A méh egyedül a IV. 2. *carmen*ben jelenik meg, ahol Horatius

nem véletlenül a *matinus* méhhez (és a *thyma* szó miatt a mézhez) hasonlítja magát és költészetét (27–29.).

A *méh-motívum* után, a *repülés* és a *tűz* képzetkörhöz kapcsolódóan következik a *halál*, illetve a *halhatatlanság* említése. A *Jövendölés* 8. versszakában a *pokollal* együtt jelenik meg, utána pedig a halálos ágygyal és az anya panaszával kerül előtérbe (9–11. versszak). Halhatatlanságról azért is lehet beszélni, mert a haldokló költőfiú utolsó szavaiban álmának értelmezőjévé lényegül át, és számára a földi halál érdektelenné válik a hírneve halált legyőző szerepe miatt. Ehhez hasonló, a költői halhatatlanságba vetett hit Horatiusnál is megjelenik a II. 20. *carmen*ben, hiszen a költő nem fog meghalni; a Styx alvilági folyóját is elkerüli (6–8. sor). Erre utal a Maecenashoz intézett felszólítás, mely szerint a „jelképes” temetésen ne sirassa őt, haszontalan díszekkel ne díszítse sírját, hiszen nem testének jár a tisztelet, hanem halhatatlan költői nagyságának (21–24.). A III. 30. *carmen*ben is megjelenik az örök hírnév, ahol Horatius arról beszél, hogy nem hal meg egészen, elkerüli a halált és a dicséretben megújulva fog növekedni, amíg a Római Birodalom fennáll, vagyis az idők végezetéig (6–7. sor).

A *helység kalapácsának* epilógusa a *Jövendölés*hez hasonlóan több Horatius-ódával is kapcsolatba hozható, de szorosabb egyezéseket a III. 30. *carmen*nel mutat, ezért az alábbiakban most csak az ezzel való összevetésre szorítkozom, megjegyezve, hogy bizonyos motívumok a másik három ódában is felfedezhetők.

A legszembeütőbb hasonlóság a költemények külső és belső szerkezete. A III. 30. *carmen* és az epilógus is egy-egy nagyobb kompozíciónak a záró verse, ráadásul mindkét költemény négy-négy hasonló szerkezeti egységből áll, még ha más sorrendben is jelennek meg. Az epilógus a *nagy munka* befejezésének hírüladásával kezdődik (1217–1219. sor), utána a *babér* megszerzése (1220–1223. sor), majd a *halhatatlanság* bejelentése következik (1224–1233. sor), végül a *munkát érő megpróbáltatások* jóslatával zárul (1234–1242. sor). A III. 30. *carmen* szinte ugyanezekből az elemekből építkezik, de a *monumentum* befejezésének hírül adását (1–2. sor) az azt érő *megpróbáltatások* (3–5.) és a *halhatatlanság* megfogalmazása követi (6–9.), nem pedig a *laurus* (babér) megszerzése (10–16. sor).

A szerkezeti párhuzamok mellett érdemes észrevenni a szavak szintjén megjelenő hasonlóságokat is. Az *exegi monumentum* és a *mun-*

ka bevégezése közötti megfelelés mellett sokkal érdekesebb a *babér kaszálása*. Petőfi versében a *babér* jelentése egyszerre komikusan hétköznapi és metaforikus a *kaszálás* és a *hír mezeje* miatt. Horatius ódájában a babér mindkét jelentésében megjelenik, igaz, más szavakkal. A *laurus* a növényre utalhat, a *meritum* pedig az elvont fogalomra, az érdemre. Megerősítőleg hathat erre a párhuzamra, hogy a latin költeményben megjelenő *coma* előzménye lehetett az epilógusban szereplő *borzas főnek*.

Térjünk át azonban a motivikus elemek vizsgálatára. A *Jövendölésben* a *babér* kapcsán előkerült már a *növény-motívum*, az epilógusban azonban ennél több szimbólum is található. Az 1232. sorban érdemes figyelni a *koszorús halom* kettőségére, mivel egyszerre utalhat az epilógus elején szerzett *babérra* és a sírokra helyezett *koszorúra*. A *koszorú* újra felidézheti a III. 30. *carmen*ben felidézett *laurust*, mellyel még szorosabbá válhat a két szerző közötti kapcsolat.

Az 1235. sorban újra megjelenik a *babér*, melynek elérhetetlen magasságához Zöld Marci komikusan kapcsolódik. A szereplővel kapcsolatban érdemes visszaidézni a *Jövendölésből* már ismert, de itt is hangsúlyosan megjelenő *halál- vagy halhatatlanság-motívumot*. Petőfi a temetésre vonatkozó egyszerű, hétköznapi kifejezésekkel vezeti föl a rá váró halált, ám a III. 30. *carmen* halátagadásával szemben az epilógusban az életigenlés dominál. Az élni akarás olyan erős Petőfi költeményében, hogy a *halál* kimondva nem is szerepel, helyette a *gödör*, a *sírásó*, a *mécses*, a *sír* és a *koszorús halom* kifejezések utalnak a *temetésre*, és így közvetve a *halálra*. A *halál motívumának* megjelenése ellenére a vígeposz befejezése mégsem válik emelkedetté, vagy melankolikusá. Ez részben annak köszönhető, hogy a Horatius ódájában olvasható szakrális esemény, a *pontifex* lépcsőjárása helyett Petőfinél a teljesen profán és hétköznapi *szappanbuborék-*, majd egy *koszorúmetafora* után a váratlan *macskaszem-hasonlat* következik. Ezek a téma emelkedettségéhez képest szokatlan költői képek komikussá teszik a *halhatatlanságról* szóló jóslatot, mégis belesimulnak a vígeposz stílusába, mivel korábban már előfordultak hasonló megoldások.

Összegzés gyanánt megállapíthatjuk, hogy Horatius ódái a motívumokba épülve nyomot hagytak Petőfi *Jövendölés* című versén. A *repülés* és a *madár motívuma* Horatius három ódájában jelenik meg, szorosán összekapcsolódva *Ikarosz* történetével és a *hattyú repülésével*.

Daidalosz fiának szárnyalása és pusztulása a *halál-* és a *tűz-motívumot* tette Horatius ódáinak szerves részévé. A *növényi motívumok* szintén több ódában fordulnak elő, melyek egytől egyig a *Jövendölés* részévé váltak, megerősítve azt a feltételezést, hogy Horatius ódáinak hatása megjelent Petőfi versében, ahogyan ezt a *méh-motívum* egyedisége is valószínűbbé teszi.

A *helység kalapácsa* epilógusának motívumai az eddigiek alapján elsősorban a III. 30. *carmen*hez köthetőek. Horatius verse azonban nemcsak motívumok szintjén, hanem külső és belső szerkezeti hasonlóságával is összhangba hozható Petőfi költeményével. Ezeknek az allúzióknak természetesen lehettek más irodalmi előzményei is, így például Ovidius *Metamorphoses*ének zárszava, vagy Zrínyi *Berekesztése*, mégis van okunk Horatius elsőbbsége mellett érvelni, a jóval szorosabb tartalmi, gondolati és szerkezeti kapcsolat, a Petőfi-életrajzból ismert költői rajongás, valamint a latin szöveg alapos ismerete miatt.

A vígeposz recepciója alapján Petőfi műve paródia, mivel pedig a horatiusi motívumok az epilógus komikus környezetébe helyeződnek át, az ott olvasható reminiscenciákat is célszerű paródiának tekinteni. A vígeposzban ez elsősorban nem tartalmi, sokkal inkább stílusparódia, mivel Petőfi a horatiusi gondolatokat más környezetbe és más kontextusba helyezte. Míg Horatius emelkedett, patetikus és magasztos hangvételi ódáival kiérdemelten, szakrális és világtörténelmi szemléletű gondolatokkal terheltén egész életművéért ítélte magának örök hírnevet, addig Petőfi a közönséges, hétköznapi témájú és a témájához kapcsolódó mezőgazdasági életből vett hasonlataival egy kocsmai verekedés megénekléséért, profán és komikus hatású epilógusban jutalmazta magát *babérkoszorúval*.

HORATIUS, OVIDIUS ÉS VERGILIUS MŰVEI FŐÚRI KÖNYVGYŰJTEMÉNYEKBEN

A FÓTI KÁROLYI-KASTÉLY EGYKORI ÉS A KESZTHELYI
FESTETICS-KASTÉLY HELIKON KÖNYVTÁRA

BUDA ATTILA – TÜSKÉS ANNA

I. BEVEZETÉS

A görög-római örökség a reneszánszsal tért vissza az európai kultúrába. Az újjászületés azonban meghaladta forrását, s az antik hagyomány mellé a következő századokban felsorakozott új ismeretek, az egymásból keletkező, addig ismeretlen, lassan rendszereződő természettudományok, a könyvnyomtatás, a nemzeti nyelveken gyakorolt irodalom és tudomány a műveltségnek csak egy, lassan zsugorodó szegmensévé tették azt. A 18–19. századra az antik eredetű tudásanyag Európa nagy részében veszített fényéből és jelentőségéből, egyes szerzők – írók, költők, történetírók – standardizálódtak ugyan, s megmaradtak az oktatás különböző grádusain – a többieket viszont, főként azokat, akik életműve csak töredékekben maradt fenn, vagy akiknek szakismereteit egy modern tudományág felülírta, s még nem fedezték fel művelődéstörténeti jelentőségüket, egyre inkább csak a szaktudósok, filológusok tanulmányozták. Magyarországon azonban – több tényező találkozásaként – az antik örökség és a latin nyelv használata tovább élt – ha a görög lassan el is kopott –, amit a kultúra több területén is érzékeltetni lehetett, s e folyamatosság sajátos szint

adott neki. Ezért a címben említett latin szerzők jelenléte két hazai főúri könyvtárban, amelyek beszerzéseit anyagiak nem korlátozták, összevethető velük ekvivalens német, angol, francia, olasz magánkönyvtárak anyagával, választ várva arra, vajon az itt érintett eszméletörténeti eltérés megmutatkozik-e az állományok összetételében is.

Nehézséget okoz azonban, hogy míg a 18. századi magánkönyvtárak katalógusainak egy részét – bár sokkal kisebb számban, mint az előző századokéit – közölték nyomtatásban, addig a 19. századi gyűjtemények katalógusai még ma is szinte csak kéziratos formájukban léteznek. E tanulmány, amely egy nagyobb komparatistikai kutatás első felét tartalmazza, bevezetőjében éppen ezért vázlatosan áttekinti a Vergilius-, Horatius- és Ovidius-szövegkiadások könyvtári jelenlétét a 18–19. századi fennmaradt könyvtári jegyzékek alapján, hogy bemutassa azt a szellemi, gyűjtőkori környezetet, amelyben a két főúri könyvtár könyveit el kell helyezni.

Számos könyvjegyzék maradt fenn ebből a korszakból, amelyek betekintést engednek a városi polgárság, egyházi alsópapság és szerzetesség, valamint a köz- és főnemesség igen eltérő olvasási szokásaiba és könyvtárába. A Veszprém megyei köznemesi könyvtárak például nem tartalmazzák e három antik szerző műveit.¹ A ferences szerzetesrendi könyvtárak jegyzékei azt mutatják, hogy amennyiben jelen vannak e három szerző művei, akkor azok a *Historica* és a *Libros poeticos* részlegben kapnak helyet.² A máriavölgyi pálos rendi könyvtár rekonstrukciója nem utal antik szerzőkre az állományban.³ A nagyváradi egyházi alsópapság könyvtáraiban megtalálhatók ezek a szerzők, ha nem is egyenletes eloszlásban.⁴ Kassa városi polgárságának olvas-

¹ HUDI József, *Könyv és társadalom: könyvokultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat, 2009 (Nemzeti téka), 276.

² *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon: Ferences könyvtárak 1681–1750*, s. a. r. ZVARA Edina, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2008 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 19/3.), XXVI, 383.

³ KNAPP Éva, *Libellus: válogatott könyv- és könyvtártörténeti tanulmányok*, Bp., Balassi, 2007, 197–239.

⁴ EMÓDI András, *A nagyváradi egyházmegye alsópapságának könyvokultúrája a korai újkor végén: 18. századi plébániai könyvjegyzékek, személyi gyűjtemények fennmaradt kötetei*, szerk. MONOK István, Bp.–Szeged–Nagyvárad, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság–SZTE–Partium Keresztény Egyetem, 2014 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 19/4.), LVIII, 284.

mányai között is szerepeltek.⁵ Mindezekre a vázlatos könyvlistákra jellemző, hogy nem lehet egyértelműsíteni sem a műveket, sem a kiadási adatokat. A nagyváradi székeskáptalan katalógusából azonban pontosan azonosíthatók a leírás alapján a kiadások.⁶ A 18. századi főúri könyvtárak könyvjegyzékei változó képet mutatnak e téren, akár egy könyvtár különböző katalógusai is más-más igényvel készültek: egyesek csak címleírást tartalmaznak, kiadási hely és idő megadása nélkül, más listák azonban a könyv adatai között feltüntetik még a kiadás készítőjét, a kötetszámot és a könyvtárban való helyét is. Mintaszerű a feldolgozása az 1774-ben nyilvánossá vált pécsi Klimó-könyvtár katalógusának, amelyet Móró Anna Mária állított össze, egészített ki. Ebben öt Horatius – 16., 18. és 19. századi kiadások –, tizenhárom Ovidius – 18–19. századiak –, nyolc Vergilius – 17–19. századiak – található.⁷

A 19. századi könyvlisták a legtöbb esetben az utóbbi alaposságot mutatják. Vitkovics Mihály 1829-es, 1077 tételt tartalmazó könyvjegyzékében Horatius és Ovidius hét-hét, Vergilius négy kiadással van jelen.⁸ Eötvös József könyvtárából Ovidius és Vergilius művei hiányoztak, Horatius viszont öt kiadásban szerepelt, melyek közül egy 18. század végji, négy pedig a 19. század első három évtizedéből származik.⁹ Pauler Tivadar 1872-es könyvtárkatalógusában Horatius két, a 19. század első feléből származó (egy magyar és egy latin), Ovidius két műve egy 17. és egy 18. századi kiadással van jelen, Vergilius viszont hiányzik.¹⁰ Kelemen Mihály törzsorvos – ő Babits Mihály anyai nagyapjának a testvére volt – könyvtárában, amely a pécsi Csorba Győző Megyei-Városi Könyvtár egyik alapgyűjteménye, három Ho-

⁵ *Kassa város olvasmányai 1562–1731*, s. a. r. GÁCSI Hedvig et al., Szeged, [JATE], 1990 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 15.), XII, 226.

⁶ EMÓDI András, *A Nagyváradi Székeskáptalan könyvtára a XVIII. században*, szerk. MONOK István, Bp.–Szeged, Országos Széchényi Könyvtár–Scriptum, 2002, (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai, V.) LXVIII, 433.

⁷ *A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Klimó-könyvtár katalógusa, I: A könyvek szerzői betűrendes katalógusa*, összeáll. MÓRÓ Mária Anna, Bp., Tarsoly, 2001, 293–294, 459–460, 656–657.

⁸ CSEPREGI Klára–BOR Kálmán, „*Könyvim az én fiaim*”: Vitkovics Mihály könyvtára, Bp., Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat, 2014 (Nemzeti téka), 288.

⁹ GÁNGÓ Gábor, *Eötvös József könyvtára*, Bp., Argumentum, 1996, 326.

¹⁰ TÜSKÉS Anna, *A Pauler-hagyaték digitális feldolgozása*, 2004. <http://docplayer.hu/9243244-Pauler-hagyaték-digitalis-feldolgozasa.html>

ratius-, nyolc Ovidius- és három Vergilius-kötet található. Döntően 18. és 19. századi kiadások, az egyik Ovidius-nyomtatvány 1596-ban jelent meg, s a latin nyelvű kiadások mellett az egykori tulajdonos Kis János és Egyed Antal Ovidius-fordításait is birtokolta – utóbbiak természetesen más 19. századi gyűjteményekben is jelen voltak.¹¹

A továbbiakban két olyan főúri könyvtár állományában vizsgáljuk a három antik szerző műveinek jelenlétét, amelyek hasonló motíváció alapján létesültek, állományuk pedig korabeli források segítségével ismerhető meg. Fennmaradt ugyanis mindkét könyvtárnak több katalógusa és maga a könyvállomány is – legalábbis részben – máig kézbevehető.

II. HORATIUS, OVIDIUS ÉS VERGILIUS MŰVEINEK KIADÁSAI

A FÓTI KÁROLYI-KASTÉLY KÖNYVTÁRÁBAN A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A Károlyi család tagjai a 17–18. században jelentős műveltségterjesztő tevékenységet folytattak. Figyelmet fordítottak birtokaik jobbágygyermekének iskolázására, Károlyi Ferenc és fia, Károlyi Antal Nagykárolyban nyomdát működtetett, s kastélyaik – európai és hazai hagyományt is követve – elmaradhatatlan tartozéka volt a kisebb-nagyobb állománnyal rendelkező családi könyvtár.¹² A fóti ág gyűjteményének gyökerei Bécsbe vezetnek, ahol a 18. század végén Károlyi József saját vásárlásait a II. József által feloszlatott szerzetesrendek könyveivel egészítette ki.¹³ Halála után özvegye, Waldstein Erzsébet,

¹¹ A gyűjtemény jelenleg a Csoba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményében található, az egyes tételek a katalógusban kereshetők. Köszönet Gyánti István segítségéért.

¹² Már a család pesti, „residentialis” házában – a mai Petőfi Irodalmi Múzeum épületében – volt könyvtár, ott, ahol ma is található, az 1811-es évben készült összeírás szerint, amely a palotává való átalakítás után készült; s Károlyi István két öccsének, a közös birtok felosztása után jutott fehérvárcsurgói és tótmegyeri (ma Palárikovó, Szlovákia) kastélyaiban ugyancsak kialakítottak könyvtártermet. [ÉBLE GÁBOR–PETTKÓ Béla], *A nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története*, Bp., Franklin nyomda, 2/168; RADOS Jenő, *Magyar kastélyok*, [Bp.], Egyetemi nyomda, 1939, 68; ÉBLE GÁBOR, *A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája*, Bp., Hornyánszky Viktor, 1897, 71.

¹³ BUDA Attila, *A Károlyiak fóti könyvtára = Szabolcs–Szatmár–Beregi levéltári évkönyv, XVII.*, szerk. GALAMBOS Sándor, KUJBUSNÉ MECSEI Éva, Nyíregyháza, Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, 2006, 535–548.

gyermekeivel együtt visszaköltözött Pestre, s 1808-ban megvásárolta nyári rezidenciául a fóti uradalmat. Ennek központjában akkor egy földszintes épület állt, amelyre a következő évtizedekben egy újabb szintet húztak, majd hozzáépítettek egy szárnyat, s evvel alakult ki mai alakja. A Bécsből egyéb ingóságokkal együtt hazakerült könyvek nyilvánvalóan a pesti Károlyi-palotába kerültek, hiszen ott már 1811-ban volt könyvtárszoba. Amikor a három fiúgyermek között 1827-ben felosztották a családi birtokot, a fóti uradalom a legidősebbnek, Károlyi Istvánnak jutott. Ő ekkor már franciaországi diplomatapályáját, itáliai utazásait követően hazai életre rendezkedett be. Az apjuk után rájuk maradt, addig a pesti palotában őrzött könyvek rá eső részéből, valamint saját vásárlásaiból hozta létre a fóti könyvtár kezdő állományát, amely végleges helyét feltehetően az 1830-as évek eleji kastélybővítés során kapta meg az épületben, az első kéziratos katalógus talán éppen ebből az alkalomból készült el. Miután az emeleten végleges könyvtárszobát alakítottak ki, a gyarapításnak semmi sem állt útjába, s egy bő évtized múlva, 1843-ban öt-hatszorosára nőtt a könyvek száma; ekkor készült a második katalógus. A szép- és a szakirodalom (história, geográfia) mellett a művészetek és a különféle kézikönyvek alkották a gyűjtemény gerincét, nyelvi szempontból a nagy számú francia és angol művek mellett német, latin, olasz és természetesen magyar munkákat is tartalmazott.¹⁴ Az 1885-ös magánkönyvtári felmérésből mint a „négy-öt elsőrangú” egyike maradt ki, adatszolgáltatás híján, egy 1927-es cikkben Bierbauer Virgil húszezer kötetről számolt be (1. kép). Kerényi Ferenc a század második felében tízezer kötetet említett, Károlyi László, az utolsó, kiskorúként elmenekült tulaj-

¹⁴ A könyvtárat az 1860-as évektől több, Károlyi Istvánnal kapcsolatos újságcikk, nekrológ is említette. Összefüggően: „A régi és modern kat. irodalom egyiránt érdekelte. Nagybecsű és a kötetek számára nézve is gazdag könyvtárának tetemes része a katolicizmusra vonatkozó tudományos művekből áll. Főleg a francia katolikus irodalom kiválóbb termékeit gyűjtögette nagy előszeretettel. E hajlamát magyarázza nemcsak az, hogy Franciaországnak rendkívül gazdag katolikus irodalma van, de az is, hogy a gróf ifjú éveiben, mint követségünk párizsi tagja, a francia irodalmat megszokta volt.” Tájékoztató, 1881, 214–215. A kastélyban ekkor már két könyvtárszoba volt, amelyeket csigalépcső kötött össze, az emeleti „nagy” könyvtár a kápolna mellett volt. „A dolgozószobában fekete bőr bútorok s innen csigalépcső vezet fel a könyvtárba, mely az első emeleten van elhelyezve és sokezer, válogatott könyvből áll.” Pesti Napló, 1881. június 14. 1. (Reggeli kiadás)

donos pedig a múlt század végén egy riportban hatvanezer kötetről tett említést – utóbbi adat talán kissé túlzó.

A fent említett két (1830-as és 1843-as) könyvtárkatalógus tehát Károlyi Istvánhoz köthető, aki a bécsi, majd pesti piarista gimnáziumban tanult. A nagygimnázium tananyagából érdemes kiemelni vizsgálatunk szempontjából a poétika és retorika tantárgyakat, amelyek keretében a diákok a klasszikus szerzők műveit tanulmányozták, és poétikai-retorikai stílusgyakorlatokat folytattak. A Károlyi család fóti levéltára – lelőhelye: Magyar Országos Levéltár – P 381 fondjának anyagában, az 5a jelzeten őrzi „Károlyi I. István iskolai jegyzetét”.¹⁵ A füzet címe „Progymnasmata Stili Oratorii, quae C. Stephanus Károlyi Eloquentiae Studiosus Primos Semestri Anni MDCCCXI exhibuit”. Az 1811-es füzetben több írás található, melyek közül a vizsgálatunk szempontjából kettőt érdemes kiemelni. Az első címe *Dialogus inter Joannem et Mauritium de linguae latinae pretio*. A párbeszéd tárgya a görög és a latin nyelv kiválósága. Ennek során Mauritius a görög, Joannes pedig a római szerzőket dicséri (2. kép): „M. Miror sane, saepe enim numero audivi, Demosthenem, Thucydidem, Homerum, Pindarum, aliosque ipsis Romanis Scriptoribus admirationi et exemplo, quod imitentur, fuisse. Jo. Possum et ego complures nominare Romanos, qui his aequiparentur: Virgilium, Horatium, Sallustium, Livium, et Romanae eloquentiae patrem Ciceronem, qui, plurimum eruditorum iudicio, Demosthene potior habetur, si exemplis exempla conferre vellem.” A másik rész címe *Syllogismus oratorius ex hac propositio- ne: Ebrietas est vitanda*. Ennek végén azt olvashatjuk: „Recte Horatius ait: calumniatorem nigrum, sollicite, que cavendum esse. Quis igitur non fateatur maledicentiae summam inesse turpitudinem?”. Ez a két részlet jelzi, hogy Károlyi István neveltetésében és iskolai tanulmányaiban nagy szerepet játszottak az antik római szerzők – köztük Horatius, Ovidius és Vergilius – művei.

1945 után ez a könyvtár is elpusztult, darabjai szétszóródtak, az egykori állományának sorsáról szóló hírek ellentmondásosak. Egyes részei bekerültek a Fővárosi Könyvtár, az Országos Széchényi Könyvtár, valamint az ELTE Angol Tanszékének könyvtáraiba. Más részét nyilván széthordták, MÉH-be vitték, vagy már helyben az enyészeté

¹⁵ BUDA, A Károlyiak fóti könyvtára, i. m., 78–80.

lett. Rekonstrukciója fennállásának egy-egy pillanatában csupán az utókorra maradt két kézirat katalógus alapján lehetséges. A beszerzett dokumentumok felméréséhez, a két időpont között a változások mérlegeléséhez figyelembe kell venni, hogy a fóti könyvtár egész fennállása alatt élő gyűjtemény volt, folyamatos gyarapodással és fogyással, mindenkor tulajdonosa és családtagjai szórakoztatását és tájékoztatását szolgálta, filológiai vagy bibliofil szempontokat tehát nem érdemes keresni összetételében. Ami pedig a kézirat katalógusok tételeit illeti: a kései feldolgozó a hiányos leírásokból többé-kevésbé azonosítani tudja az egyes műveket, de legtöbbször nincs a kezében az a példány, amely az egykori leírás alapja volt (3–4. kép). Még a 17–18. században is előfordult, hogy egy műnek olyan kiadásváltozatai készülnek, címlap- vagy új kiadásként, amelyek terjedelemben, illusztráció(k)ban, kötésben kissé különböznek egymástól. Ez a jelenség korábban sem volt ritka, a különböző online katalógusok tételeiben is előfordulnak eltérések egy-egy 16. századi vagy későbbi mű leírásában. Ennek következtében a rövid leírások feloldásai a műveket azonosítják ugyan, de nem biztos, hogy az egykor a könyvtár állományába tartozott példányt is pontosan visszatükrözik. Viszont minden esetben, ha az eredeti példányt felkutatható, kézbe vehető, a leírás és jegyzete annak alapján készült.

II. 1. Horatius

A Horatius-kiadásokból hármat lehet probléma nélkül azonosítani. A könyvtár állományában egykor volt példányaik ismeretlen helyen vannak, ha fennmaradtak egyáltalán. Modern leírásaik alapján méretük oktávó, s az érdeklődő, de nem tudós olvasók számára készültek.

- Horatius Flaccus. Edit. Lemaire, 3. g. 8. Paris, 1829/31:
HORATIUS FLACCUS [Quintus] *Opera omnia*, ex editione J. C. Zeunii, in usum Delphini [...]. 4 vol. Paris. 1829–31. IV, 546; 547–1154; 1155–1761; 1761–2027, CCLXXXVI. p. (Lemaire. Bibliotheca Classica Latina 29–31.)
- Horatius Flaccus. Ed. Pottier. Paris, 1823:
HORATIUS FLACCUS, Quintus, recensuit et emendavit F. G. Pottier, Parisiis, 1823, apud Malepeyre, XVI, [2], 325 p.

– Horatius Flaccus *Poemata*. Wien, 1770:

Q[uintii]. HORATII Flacci, *Poemata*. Wien, 1770, zu finden im Krausischen Buchladen. [8], 560, [8] p.

A Károlyi-könyvtár könyveinek egy része a gyűjtemény alapítója, létrehozatala előtti időkből származott, azaz korábbi tulajdonosaik is voltak. A 19. századtól az írás gyakorlásának, a gondolatok megörökítésének könnyűvé válása következtében, amit többek között a technikai eszközök fejlődése és olcsóbbá válása idézett elő, lassan funkciójukat veszítették a marginálisok, de a régebbi könyvekben felfedezhetők az előző tulajdonosok aktív olvasásának nyomai. Álljon itt erre egy példa, a három szerző közül Ovidius egyik, ma is kézbe vehető, egykor a Károlyi-könyvtárban őrzött művét kiragadva.

II. 2. Ovidius

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Ritkasággyűjteményében található, 09/4094. jelzettel ellátott, gerincén *Ovidii Libri Amori* címet viselő kötet kissé megtévesztő, mivel nem az *Ars amatoria* olvasható benne, hanem a *Heroides*, a *Hősnők levelei*.¹⁶ Címként ennyi (*Heroidum liber*) szerepel a könyvtár hálózati katalógusában is, a tételben azon kívül, hogy a kiadási adatok ismeretlenek, más adat nem található. Első tábláján Károlyi István ex librise, valamint Károlyi Sándor helyrajzi címkéje látható. A kötet érdekessége, hogy néhány helyen ismeretlen kéztől származó kiegészítésekkel, keretézéssel és jelekkel van ellátva.

A negyedik, *Phaedra Hyppolitusnak* című levél 132. sora után például az oldal tetején a következő beillesztés olvasható: „Saturnus periit perierunt et sua jura, / Sub Jove nunc mundus jussa sequare Jovis.” Mivel kötéskor a szélekből levágtak, az első sor csonkán olvasható, szövege más kiadások jegyzetei alapján egészíthető ki. E két sor a modern (latin és fordított) kiadásokban nem szerepel, s nem lehet pontosan tudni a szándékot, párhuzamos szöveghelynek vagy utalásnak szánta-e a lejegyző.

¹⁶ KLINDA Mária, *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa*, Bp., Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár–Országos Széchényi Könyvtár, 2001, 432–433.

Az ötödik, *Oenone Parisnak* című vers címe át van húzva, s alá- és fölírva olvasható első és második, ebből a kiadásból kimaradt sora: „Nympha suo Paridi, quamvis suus esse recuset, / mittit ab Idaeis verba legenda iugis.” Ezek természetesen szerepelnek a modern kiadásokban is, magyarrá Muraközy Gyula fordította őket: „Olvasd el, Paris, ezt! Kit látni se vágyol, a nimfa / küldi neked levelét Ida hegyormairól.”

A kötet különlegessége, hogy a tizenötödik számú levél, címe: *Sappho Phaonnak* eleje, az 1. és 170. sorok között a nyomtatásból hiányzik, pontosabban nyomtatva hiányzik, helyette kéziratos pótlása olvasható (5. kép). Mivel a megelőző, tizenegyedik vers végén a tizenötödikre utaló *custos* olvasható, de ugyancsak *custos* van a kéziratos rész utolsó sora után is, aminek ott, a vers közepén nincs jogosultsága, ez a jelenség azt látszik alátámasztani, hogy ezek az oldalak, ma már ismeretlen ok miatt, eleve kézírással készültek, úgy lettek befűzve, s ezzel igazi bibliofil csemege született: kézírás és nyomtatás szoros kapcsolatát megmutatva.

II. 3. *Vergilius*

II. 3. 1. *Les Oeuvres de Virgil, Paris, 1736.*

Les oeuvres de VIRGILE, traduction nouvelle, le latin à côté, avec des notes historiques et géographiques. Par M. l'abbé de La Landelle de S. Remy. Tome premier [-quatrième]. A Paris, Chez Jean Barbou, rue Saint Jacques, aux Cigognes. 1736. XXVIII, 363; 361; 371; 394.

E kötet megtalálható a Fővárosi Szabó Ervin könyvtárban, leltári jelzete: 09/5302/1–4. Formátuma duodecimo, azaz tizenkettedrét. A négy kötet egységes, eredeti pergamenkötésbe van kötve, gerincükön két-két címkével. A felső a helyrajznak megfelelő egyedi számot viseli, az alsón feltehetően a cím rövidítése szerepelt. Az alsó címkék hiányoznak és a második kötet gerince sérült. Minden kötetben számolás nélküli üres oldalak is találhatók. A címoldalakon a nyomdász mesterjegye látható: egy önmaga farkába harapó kígyó keretezte kép háttérében vidéki táj épületekkel, az előtérben két golya csőrükben siklóval. Az első kötéstáblák belső oldalára a harmadik kötet kivéte-

lével Károlyi István címeres-koronás, francia feliratú ex librise és mindegyikre Károlyi Sándor helyrajzi címkéje van beragasztva. Két-nyelvű, jegyzetelt kiadás, a latin versek prózai fordítása. Az első kötet Vergilius életrajzával kezdődik, szerzője azonosítatlan. A második kötet 28. oldalának metszetén *Carthago nova* és környékének fantáziarajza látható.

Az 1736-ban megjelent két nyelvű kiadást Károlyi István vette, talán még párizsi szolgálata alatt, esetleg azt megelőzően, hogy könyvtárát kivitette Főtra. A kötet megtalálható az 1843-as kéziratos katalógusban is, igaz, a könyvtár más helyén, ám a kiadási év, a formátum, a kötetszám azonossága, valamint a „par de la Landelle” megjegyzés egyértelműen azonosítja. Apja halála után Károlyi Sándor és utódainak olvasmánya volt, majd 1945 után a Fővárosi Szabó Ervin – akkor még talán csak Fővárosi – Könyvtár állományába került. Itt 1963-ban vették állományba, az erre utaló körbélyegző minden kötet címlapján megtalálható. 1978-ban revíziózták, ezt az első kötéstábla belső oldalán látható évszámbélyegzők mutatják. Klinda Mária katalógusába későbbi kiadási dátuma miatt nem került bele.

Az ismertetett kiadáson kívül a könyvtár korábbi és későbbi katalógusa is tartalmaz Vergilius műveket. Leírásuk nem mindig teszi lehetővé a pontos azonosítást, vannak olyan tételek, amelyek meghatározásához kézbe kellene venni azt a példányt, amely a katalógus készítőjének a kezében volt – ez pedig sokszor nem lehetséges. De álljon itt még néhány tétel, amelyek beszerzése 1843 előtti volt.

II. 3. 2. *L'Eneide di Virgilio A. Caro, Venezia 1734.*

L'Eneide di VIRGILIO del commendatore Annibal Caro libri dodeci. In questa impressione da molti errori espurgato. Per Stefano Orlandini, in Venezia, 1734. [4], 512 p.

Az olasz költő, kritikus és műfordító Annibale Caro (1507–1566) Vergilius *Aeneis*ét 1581-ben fordította le. A 18. század közepén már más olasz fordítások is léteztek, ez az egynyelvű kiadás azonban javított szöveget adott közre. A példány kézbevehető a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Régiséggyűjteményében, jelzete: 09/4431. Korabeli, kopott, aranyozott bőrkötésben, gerincén a szerzőre és a mű címére utaló címkével. Mérete: tizenkettedrét. Első kötéstábláján, ahogy a

könyvtár egész állományában, Károlyi István ex librise és Károlyi Sándor helyrajzi címkéje látható. A címodallal szemben egy rézmet-szet van (6. kép): Aeneas menekül fiával, Ascaniusszal, hátán Anchis-sessel. Felettük a Fama mint szárnyas nő fújja a fanfárt.

A kötet érdekessége, hogy utolsó oldalán részben a szövegjavít-ásra, részben a nyomásra vonatkozó sorok olvashatók. Ezek szerint Vergilius eposzát és a javításokat ellenőrizte Tommaso Maria Gennari da Chioggia domokos rendi szerzetes, aki 1710–1736 között velencei inkvizítor és könyvvizsgáló volt – számtalan korabeli könyv hasonló megjegyzéseiben olvasható a neve, s ő hagyta jóvá a javításokat 1734. augusztus 13-án. Feltételezhetően ezt követően került sor a nyomásra. A szöveggondozók között pedig ott olvasható Pietro Grimani (1677–1752) neve, aki ekkor a velencei Tízek Tanácsának tagja volt, majd 1741-től haláláig Velence dózséja lett.

II. 3. 3. *Virgilii Maronis Opera Trnavia, 1760.*

P[ublíi]. VIRGILII Maronis *Opera* cum interpretatione, et nonnullis motis P. Caroli Ruaei Soc. Jesu. Quibus accessere Exercitationes Rhetoricae in praecipuas ejus Orationes. Nec non locupletissimi Indices: quorum primus Descriptiones continet; secundus Comparationes, seu Similitudines; tertius Dicta Memorabilia; quartus est in Notas. Tom 1. Bucolica et Georgica. Tyrnaviae, 1760, Typis Academicis Societ. Jesu. 1008, [51] p.

A nyolcadrét kötet kiadója Charles de La Rue (1643–1725), latinosan: Carolus Ruaeus francia jezsuita hitszónok volt. Több tragédiát írt, latin nyelvű verseket és Vergilius munkáit adta ki. Mivel ez a Vergilius Nagyszombatban készült, Petrik Géza is regisztrálta, ahogyan Aloysius Zelliger 1931-ben és az Agáta Klimeková–Eva Augustínová páros is 2008-ban. Bibliográfiai leírása Käfer István és Kovács Eszter munkájában (2011) hiányos. A Károlyi-könyvtárban volt példánya elkallódott, így annak fizikai állapotáról közelebbit nem lehet mondani.

III. HORATIUS, OVIDIUS ÉS VERGILIUS MŰVEINEK KIADÁSAI A KESZTHELYI FESZTETICS-KASTÉLY HELIKON KÖNYVTÁRÁBAN A 18–19. SZÁZADBAN

A keszthelyi könyvtár a főtíhoz hasonlóan főúri könyvtár, a könyvgyűjtés és az olvasás motivációja ötvöződött a könyvek beszerzésekor.¹⁷ Több könyvben megtalálható a Fesztetics család címerét ábrázoló exlibris és a könyv helyét mutató szám- és betűkombináció.¹⁸ Az 1740-es évek második felében Keszthelyre települt Fesztetics család számára fontosak voltak a könyvek: Fesztetics Kristóf épülő kastélyában helyet kapott a könyvesház.¹⁹ 1782-től a hitbizomány ura gróf Fesztetics (I.) György, a magyar felvilágosodás egyik legkiemelkedőbb egyénisége, aki könyvtárának egész épületszárnyat építtetett 1799–1801 között. A déli szárnyában található a könyvtárterem, és hozzá csatlakozik egy kisebb kabinetkönyvtár. A sok tízezer kötetes könyvtárban egyaránt megtalálhatók az antik szerzők, a magyar irodalom és tudomány művei, a felvilágosodás korának filozófiai irodalma, a beszerzéskor legújabb gazdasági szakmunkák valamint jelentős hír- és folyóiratanyag.

A Magyar Országos Levéltárban őrzött Fesztetics család Levéltára (P 274 fond) „XI-2. A keszthelyi könyvtár iratai” című, 246-os doboza anyagában több könyvtárkatalógus, feljegyzés (Nota), nyugta (Quittung), aukciós katalógusokból kimásolt listák, vásárlási könyvjegyzékek, Bécsből és Pestről beszerzendő könyvek lajstroma, folyóiratelőfizetés és kéziratkatalógus található. Tizenkét könyvtárkatalógust sikerült elkülönítenem, ezekből hét datált, ötnek a feltételezhető keletkezési időpontját pedig a bennük található legkésőbbi könyv kiadási idejéből következtettem ki. Ez a tizenkét könyvtárkatalógus másfél évszázad alatt – 1746 és 1894 között – keletkezett, és több Fesztetics-könyvtár leltárát tartalmazza: a keszthelyin kívül a Fesztetics-uradalom baltavári és a sági kastélyának könyvállományáét. Érdemes

¹⁷ KLEMPA Károly, *A keszthelyi Fesztetics könyvtár*, Keszthely, Mérei, 1938, 24; *Helikon Library Keszthely*, IX, 1989, szerk. SZÁNTÓ Tibor, bev. CSENDES Antal, Bp., M. Bibliofil Társ., 1989; HARGITAINÉ VÁRI Éva, *A Fesztetics kastély Helikon könyvtára = Keszthelyi Fesztetics Kastély*, Keszthely, 2015, 125–131.

¹⁸ Köszönöm H. Vári Éva segítségét a kutatásban.

¹⁹ A könyvtár 1778-as katalógusáról: KURUCZ György, *Keszthely grófja: Fesztetics György*, Bp., Corvina, 2013, 81–95.

megjegyezni, hogy a baltavári (ma Bérbaltavár) kastély a 20. század elején elpusztult, valamint hogy a sági (ma Simaság) kastélyban született 1755-ben Festetics György, a keszthelyi könyvtár felvirágoztatója. A tizenkét katalógus időrendben:

1. 1746: *Index Librorum Bibliotheca Baltavariensis Diebus [?] 1746 inventarius* (1-8). A baltavári könyvtár állományát elhelyezés és azon belül méret szerint írja le, csak címleírást ad, nincs kiadó és évszám, tehát a művek nem vagy csak a többi katalógus fényében azonosíthatók. Két Ovidius- és egy Vergilius-kiadást tartalmaz.

2. Cím és dátum nélküli katalógus, 1761-es benne a legújabb könyv (455–473). Egy Horatius-, három Ovidius- és egy Vergilius-kiadást tartalmaz.

3. 1765: *Catalogus Libror. Keztheliensium Ao 1765 Connotatto* (43–47). Teológiai könyveket tartalmaz, nincs benne mű Horatiustól, Ovidiustól vagy Vergiliustól.

4. Cím és dátum nélküli katalógus, 1776-os benne a legújabb könyv (474–503). Három részből áll: 1. Latin könyvek abc rendben, 378 db; 2. Német könyvek nem abc rendben, 279 db; 3. Francia könyvek nem abc rendben, 305 db. A latin könyvek között egy-egy kiadás van Horatiustól, Ovidiustól vagy Vergiliustól. A német könyvek között nincs tőlük mű, a francia könyvek között pedig a *Metamorphoses* két francia kiadása található.

5. 1777: *Catalogus Librorum Ex Bibliotheca Sághiensi Sua Excellentia [?]ceptorum, per Juvenem C. Georgium, Ság, Die 15 May 1777.* (93) Francia könyveket és egy német művet tartalmaz a kétoldalas lista, nincs benne mű Horatiustól, Ovidiustól vagy Vergiliustól.

6. 1778 (533–567). Két fő része van: 1. *Bücher Catalog des Gnadigen Herrn Grafen Georg v. Festetics 1778.* Fő fejezetcímek: Libri Politici, Libri Militares, Belles Lettres, Poetae, Classici, Libri Historici, Libri Philosophici. Az egyes fejezeteken belül méret szerint írja le a könyveket (In Folio, In Quarto, In Octavo, In Duodecimo), nem abc-sorrendben, és nyelvi csoportosítás sem érvényesül. A könyvek teljes bibliográfiai leírását adja, tehát teljes biztonsággal azonosíthatók lennének a kiadások, de nincs benne mű Horatiustól, Ovidiustól vagy Vergiliustól. 2. *Catalogue des Livres du Comte George Festetics.* A fő fejezetcímek itt is hasonlóak: Livres Militaires, Livres Politiques, Livres Historiques, Les

Philosophes, Les Poetes, Belles Lettres, Les Auteurs Classiques. A latin, francia és német műveknek csak címléírását adja, a kiadás helye és ideje nélkül. A *Les Auteurs Classiques* című részben egy „Horatius” és egy „Virgili Maronis Opera omnia” bejegyzés olvasható, de nem azonosítható konkrét kiadással.

7. Dátum nélküli katalógus, 1779-es benne a legújabb könyv: *Catalogus Librorum Biblioth. Baltavariens.* (388–409). 3 része van: 1. latin művek A-Z-ig, 2. német könyvek A-Z-ig, 3. francia könyvek A-Z-ig. Mindhárom részben található kiadások Horatiustól, Ovidiustól és Vergiliustól.

8. 1788: *Catalogus Librorum Biblioth. Baltavár* (95–120). 1003 kötetet tartalmaz, köztük hat kiadást Horatiustól, Ovidiustól és Vergiliustól.

9. 1793: *A keszthelyi könyvtár katalogusa, készült kb. 1793-ban* (121–289). Négy kiadást tartalmaz Horatiustól, Ovidiustól és Vergiliustól, köztük Vergilius *Eclogáit* Rájnis József magyar fordításában (Pozsony, 1789).

10. 1799: *Bibliotheca Keszthelyiensi* egy állományrész (298–311), nincs benne mű Horatiustól, Ovidiustól vagy Vergiliustól.

11. Dátum nélküli katalógus, 1806-os benne a legújabb könyv: *Alt Bücher Catalogus* (374–387). Csak címléírást tartalmaz, nincs kiadó-megjelölés, és évszám is csak ritkán, nincs benne mű Horatiustól, Ovidiustól vagy Vergiliustól.

12. Dátum és cím nélküli katalógus, 1894-es benne a legújabb könyv (410–454). Hat része van: 1. Verzeichniss. der deutschen Bücher. (49 oldal) 2. Verzeichniss. der Lateinischen Bücher. (23 oldal) 3. Verzeichniss. der Französischen Bücher. (10 oldal) 4. Verzeichniss. der Ungarischen Bücher. (2 oldal) 5. Verzeichniss. der Englischen Bücher. (1 oldal) 6. Verzeichniss. der Italienischen Bücher (1 oldal). A német, a latin és a francia könyvek között található összesen tizenhárom kiadás Horatiustól, Ovidiustól vagy Vergiliustól.

A tizenkét katalógus alapján öt Horatius, tizenkét Ovidius- és öt Vergilius-kiadást lehet azonosítani a 16–18. századból, 19. századi kiadások egyáltalán nem szerepelnek a két 19. századi katalógusban. A keszthelyi könyvtár jelenleg nyolc Horatius-, tizenegy Ovidius és tíz Vergilius-kiadást őriz a 16–18. századból. (A jelenlegi állományban számos 19. századi kiadás is van.) A kiadások viszonylag egyenletes

időbeli eloszlást mutatnak a gyűjteményben. A kiadások időbeli megoszlása a következő: Horatiustól egy 16. századi, két 17. századi és öt 18. századi; Ovidiustól három 16. századi és nyolc 18. századi; Vergiliustól egy 16. századi és kilenc 18. századi nyomtatvány található meg.

A kiadások térbeli megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy Amszterdam, Frankfurt, Párizs és Velence a leggyakoribb megjelenési helyek, a 18. század második negyedétől kezdve jelennek meg az első magyarországi (Kassa, Nagyszombat, Pozsony, Pest, Buda) kiadások. Nyelvüket tekintve Horatius latin és magyar, Ovidius latin, német, holland és magyar, Vergilius latin, német és magyar kiadásokban van jelen. Funkciójukat tekintve a kiadások között van gazdagon illusztrált nagyméretű díszkiadás, kisméretű, igénytelen kiállítású iskolai használatra szánt mű, bőséges kritikai apparátust tartalmazó kiadás, valamint díszcímlappal ellátott, de kommentárok nélküli olvasmány.

A továbbiakban összevetem a könyvtárkatalógusokból megismerhető kiadásokat a keszthelyi könyvtár jelenlegi állományával, és megpróbálok következtetéseket levonni a könyvek használatára vonatkozóan a margináliákból és a különböző típusú bejegyzésekből. A legtöbb példányban nincs a *possessor*-bejegyzés(ek)en kívül más, használatra utaló jelzés. A használatra utaló bejegyzések viszont szinte sohasem köthetők egyértelműen a *possessor*-bejegyzésekhez, mégis érdemes megvizsgálni mindkét típusú jelzéseket. Néhány példányban ázás, égés, rovarrágás és gomba nyomai látszanak. A *possessor*-bejegyzéseken kívül a jelzések két csoportba oszthatók: egyrészt a tanulásra és tanulmányozásra utaló jelzések, másrészt a kedvtelésből folytatott olvasmányok.

III.1. *Horatius*

A katalógusokban számon tartott öt kiadás (1632, 1636, 1713, 1777, 1800) és a jelenlegi könyvtár nyolc kiadása (1563, 1600, 1632, 1728, 1743, 1744, 1763, 1800) között csekély az átfedés, ami mutatja, hogy változott – gyarapodott és fogyott – az állomány a 20. század folyamán.

Könyvtárkatalógusok kiadásai		Jelenlegi állomány kiadásai
	1563	Q. Horatii Flacci: <i>Venusini Latinarum Lyricorum facile principis poemata omnia</i> , Antwerpiae, Stelsius, 1563. [jelzet: Philol669 Kollig. 2.]
	1600	Quinti Horatij Flacci: <i>Poemata, scholis et argumentis ab Henr[ico] Stephano illustrata</i> , Genève, Paulus Stephanus, 1600. [jelzet: Philol434]
„Horatius Flaccus purgatus. Monachii 1632 in 12mo” [1761-es katalógusban]	1632	Quinctus Horatius Flaccus, <i>Ab omni obscenitate Romae Expurgatus</i> , Monachii, Typ. Leysserius, 1632. [jelzet: Philol560]
„Horatii Flacii Poemata Amstelodami 1636. in 12mo./8. Tom. 1.” [1776-os, 1779-es, 1788-as és 1894-es katalógusban] Q. Horatii Flacci poemata, Amsterodami, Guiljelmus I. Blaeuw, 1636	1636	
„Philol. 12. Q. Horatius Flaccus ex recensione Bentleii Amstelodam. 1713. 4.” [1793-as katalógusban] Q. Horatius Flaccus, ex recensione et cum notis atque emendationibus Richardi Bentleii, Amstelodami, 1713.	1713	
	1728	Q. Horatius Flaccus, Ex recensione & cum Notis atque emendationibus Richardi Bentleii, Amstelodami, Wetstenios & Smith, 1728. [jelzet: Philol382]

Könyvtárkatalógusok kiadásai		Jelenlegi állomány kiadásai
	1743	Q. Horatius Flaccus <i>Opera</i> , ex Recensione D. Heinsii & T. Fabri, Amstelaedami, Wetstein, 1743. [jelzet: Philol574]
	1744	Quinti Horatii Flacci <i>Poemata</i> , Cum commentariis Joh. Minellii, Praemisso Aldi Manutii de metris Horatianis tractatu, Lugduni Batavorum, Luchtmans, 1744. [jelzet: Philol534]
	1763	Quinti Horatii Flacci <i>Carmina</i> , Nitori suo restituta, Parisiis, Typ. Barbou, 1763. [jelzet: Philol718]
„Horatii Flacci Opera Bassani 1777. 4. Band. 1. A.2.2.” [1894-es katalógusban] Quinti Horatii Flacci: Opera. Interpretatione et notis illustravit Ludovicus Desprez. Bassani, sed prostant Venetiis apud Remondini, 1777	1777	
„Horatius Flaccus deutsch übers. Wien 1800 in 8. Band 3 G.2.1.” [1894-es katalógusban] Q. Horatii Flacci: Opera Omnia, Wien, Joseph Oehler, 1800, Bd. 1-3.	1800	Quintus Horatius Flaccus, Editio stereotypa, Parisiis, Didot, 1800. [jelzet: Philol368]

III. 1. 1. A táblázatból látható, hogy csak egy mű azonos a katalógusokban és a jelenlegi könyvállományban szereplő kiadások között. Ez Horatius 1632-es müncheni latin, tanulásra szánt jezsuita *Carmina*-kiadása. A példányban fekete tintával sűrű aláhúzások találhatók a szövegben. A possessor-bejegyzés: „Jacobus Carolus dedit 1733 servus indign”, tehát feltehetően egyházi személyről van szó.

III. 1. 2. A 18–19. századi katalógusokban ugyan nem szerepel, de érdemes megemlíteni Horatius 1563-as kommentált latin, kifejezetten tanulásra szánt antwerpeni *Carmina*-kiadásának példányát. A fekete tintával írt latin, a szöveget értelmező bejegyzések olvashatók a meg-

felelő helyek mellett. Például a harmadik könyv harmadik ódjának 28. sora – „nec Sicula Palinurus unda” – mellett az áll, hogy „promontorium”. Ennél talán érdekesebb, egy 16. századi használót megnevező possessor-bejegyzés az első kötéstábla belső oldalán (7. kép): „Anno 1575 in Eperies emptus 1575 Versus Mantuani.” Ezután következik egy disztichon: „Est opus ardentem frenis arcere iuventam / Nec sinere in mores luxuriare malos”, azaz: „Égető szükség megfékezni az ifjúságot / Nem hagyni, hogy a vad, rossz szokások elterjedjenek.” Ez idézet Baptista Mantuanus *Contra poetas impudice loquentes* című, először 1489-ben megjelent művéből (113–114. sor).²⁰ A bejegyzés utolsó része alátámasztja a tulajdonos papi mivoltát: „Sum ex libris Johannes pastoris. Anno 1587”

III. 2. Ovidius

A katalógusokban számon tartott tizenkét kiadás (1575, 1649, 1652, 1677, 1727, 1731, 1734, 1749, 1756, 1763, 1766, 1784) és a jelenlegi könyvtár tizenegy kiadása (1518, 1571, 1581, 1727, 1745, 1749, 1751, 1762, 1784, 1790, 1791) között valamivel több az átfedés: az 1727-es, az 1749-es és az 1784-es kiadás.

Könyvtárkatalógusok kiadásai		Jelenlegi állomány kiadásai
	1518	P. Ovidii Nasonis, <i>Opera</i> , Venetiis: Tauchini de Tridino, 1518, 543 p. [jelzet: Philol469]
	1571	Ovidii Nasonis, <i>Metamorphoses, oder Verwandlung, mit schönen künstlichen Figuren gezieret</i> , Franckfurt am Mayn, Raben, Feyrabend, Weigand Erben, 1571. [jelzet: Philol336]

²⁰ Mariano MADRID CASTRO, *Baptistae Mantuani „Contra poetas impudice loquentes” = Humanistica Lovaniensia: Journal of Neo-Latin Studies*, edited by Jozef IJSEWIJN, 117(1996), 93–133.

Könyvtárkatalógusok kiadásai		Jelenlegi állomány kiadásai
„Ovidii Metamorphosis in Germanica versa. Francofurti ad Moenum 1575 in 8o.” [1761-es katalógusban] Pub. Ovidii Nasonis Metamorphoseon libri XV. Francofurti ad Moenum, Gallus, 1575.	1575	
	1581	P. Ovidii: <i>Metamorphosis</i> , Franckfort am Mayn, [s. n.], 1581. [jelzet: LitGerm852 Kol- lig. 10.]
„Ovidii Nasonis Opera Omnia Amstelodamii 1649 in 12mo Tom. 1. Sub Litera C. In serie 7.” [1776-os, 1779-es, 1788-as és 1894-es katalógusban] Publilii Ovidii Nasonis: Amstelædami, Apud Ioannem Blaev, 1649.	1649	
„Ovidii Heroides Epistolae Amstelodami 1652 in 16to” [1761-es katalógusban] Ovidii Heroides Epistolae, ed. N. Hein- sio. Amstelodami, typis Ludovi- ci Elzevirii, 1652	1652	
„Metamorphoses d’Ovide en latin et Francois divisées en XV. a Bruxelles 1677. Folio. Tom. 1. Sub Litera A. In serie 1.” [1776-os, 1779-es, 1788-as és 1894-es katalógusban] Les métamorphoses d’Ovide en latin et françois, divisées en XV. livres, avec de nouvelles explications, de la traduction de Mr. Pierre Du- Ryer Parisien, Bruxelles, Fop- pens, 1677.	1677	

Könyvtárkatalógusok kiadásai		Jelenlegi állomány kiadásai
„Ovidii Nasonis Opera Omnia Burmanni Amstel. 1727. 4. Band 4. A.2.2.” [1761-es és 1894-es katalógusban]	1727	Publii Ovidii Nasonis [<i>Opera</i>] ... / <i>Cum ... notis ...</i> Petrus Burmannus Amstelodami, Wets-tenios & Smith, 1727, 1-4. tom. [jelzet: Philol400]
„Ovidii Nas. Metamorphoseon cum notii Minellii Lips. 1731. 8. Band 1. A.4.2.” [1894-es katalógusban] Publii Ovidii Nasonis Metamorphoses, ad modum Ioannis Minellii, Lipsiae, Weidmann, 1731.	1731	
„Metamorphoses d’Ovide. a la Haye 1734. Tom. 2. Sub Litera E. In serie 5.” [1776-os, 1779-es és 1788-as katalógusban] Les Métamorphoses d’Ovide : Avec Des Explications à la fin de chaque Fable. Traduction Nouvelle, Par Monsieur l’Abbé De Bellegarde. A La Haye, Chez Jean Swart, Marchand Libraire, sur le Kneuterdyk, 1734	1734	
	1745	P. Ovidii <i>Opera quae extant</i> , Londini, Typ. Brindley, 1745, 1-5. vol. [jelzet: Philol578]
„Ovidii Nas. Tyrnav. 1749. 8. Band 1. A.4.2.” [1894-es katalógusban]	1749	<i>Publii Ovidii Nasonis Elegiae Tristium Libri V. cum P. Jacobi Pontani S.J. Commentario in Compendium redacto. Ad usum Scholarum Soc. Jesu. Tyrnaviae, Acad. Soc. Jesu, 1749.</i> [jelzet: 5267]
	1751	<i>Publii Ovidii Nasonis Opera</i> , In III Tomos divisa, Amstelaedami, Wetsteinium, 1751. [jelzet: Philol568]

Könyvtárkatalógusok kiadásai		Jelenlegi állomány kiadásai
„Ovidii Nas. Elegiarum Tristium. Tyrnav. 1756. 8. Band 1. A.4.2.” [1894-es katalógusban]	1756	
	1762	P. Ovidii Nasonis, <i>Opera quae supersunt</i> , Parisiis, Typ. Barbou, 1762, 1-3 tom. [jelzet: Philol343]
„Ovids Verwandlungen aus dem lateinischen übersetzt von J. B. Sedlezky. Leipzig 1763. Tom. 3. Sub Litera F. In Serie 4.” [1779-es, 1788-as és 1894-es katalógusban] Ovids Verwandlungen aus dem Lateinischen übersezt von J.B. Sedlezki. Augsburg, und Leipzig, bey Jacob Andreas Friedrich, und Gottfried Mayer, 1763.	1763	
„Ovids Verwandlungen übers. von Saft. Berlin. 1766. 8. Band 1. J.7.1.” [1894-es katalógusban] Ovids Verwandlungen, ins Deutsche übers. u. mit Anm. hrsg. von Johann Samuel Safft. Berlin, Mylius, 1766.	1766	
„Philol, 30b. Ovidii P. Nasonis Metamorphoseos ex recensione Burmanni 1-2. Tom. Lipsiae 1784. 8.” [1793-as katalógusban]	1784	P. Ovidii Nasonis, <i>Metamorphoses ex recensione Burmanni</i> , Lipsiae, Schwickerti, 1784. 1-2 tom. [jelzet: Philol183]
	1790	<i>Verwandelte Ovidische Verwandlungen. Ad modum Blumaueri</i> , Stuttgart, Erhard und Löflund, 1790. [jelzet: Lit-Germ964]

Könyvtárkatalógusok kiadásai		Jelenlegi állomány kiadásai
	1791	<i>Ovids Verwandlungen in Kupfern und mit den köthigen Erläuterungen</i> , Wien, Gesellschaft, 1791[jelzet: Philol120]

III. 2. 1. Az 1518-as latin, fametszetekkel illusztrált és gazdagon kommentált velencei *Hósnők levelei*-kiadásának példányában aláhúzások és a szöveg fölé írt latin bejegyzések láthatók. Egy-egy elégia felett a szöveg összefoglalása olvasható. Például a 16. elégia kezdete felett: „Ad amicam, ut ad rura sua veniat”, a 17. elégia tetején: „Quod Corinne soli sit serviturus”. Más 16–17. századi kiadásokban ez a cím alatt dőlt betűvel szedve olvasható, itt viszont a használó kézzel beírta.²¹

III. 2. 2. Az 1727-es amszterdami, rézmetszetű díszcímlappal ellátott kiadásban egyáltalán nincsenek használatra utaló jelzések.

III. 2. 3. Az 1745-ös londoni zsebméretű kétkötetes kiadás példányának a második, az *Átváltozások*ot tartalmazó kötetében ceruzás aláhúzások és a margón a szövegben körülírt mitológiai alakok neve olvasható, pl. „Daphne”, „Argus”, „Pan” és „Prynx”.

III. 2. 4. Az 1749-es nagyszombati kiadás példányában az első kötet tábla belső oldalán két possessor-bejegyzést találunk: „Dobrovics Ferencz V. osztály tanuló” lila tintával és „Neogrády” kék tintával. Noha a könyvben nincs egyéb, a használat idejére utaló jelzés, ezek egyértelműen az iskolai használatot bizonyítják.

III. 2. 5. Az 1784-es lipcsei kiadásban ceruzás függőleges húzások láthatók a főszöveg margóján.

III. 3. Vergilius

A katalógusokban számon tartott öt kiadás (1717, 1735, 1742, 1744, 1789) kizárólag a 18. századból származik, a jelenlegi könyvtár állományában (1561, 1724, 1735, 1744, 1757, 1767, 1772, 1789, 1792, 1800) azonban van egy 16. századi példány is, ami feltehetően a 20. században kerülhetett be.

²¹ Például Ovidius műveinek 1670-es padovai kiadásában. *Opera Omnia: In tres Tomos divisa*. Kommentárok: Nicolaas Borchartus Cnippingius, Ex Officina Hackiana, 1670.

Könyvtárkatalógusok kiadásai		Jelenlegi állomány kiadásai
	1561	Publius Maro Vergilius, <i>Opera omnia</i> , [S. 1.], [s.n.], 1561. [jelzet: Philol359]
„Virgilii Maronis Opera Leovardio 1717 in 4to Tom. 2. Sub Litera A. In serie 3.” [1776-os, 1779-es, 1788-as, 1894-es katalógusban] P. Virgilii Maronis opera, cum integris commentariis Servii, Philarggrii, Pierii, Leovardiae, 1717.	1717	
	1724	<i>P. Virgilii Maronis Opera : Nic. Heins. Dan. Fil. Emembranis Comphoribus iisque Antiquissimis recensuit</i> , Amstelodami : Du Sauzet, 1724. [jelzet: Philol549]
„Virgilii Maronis Bucolica Georgicon T. 4. Tryn. 1735. in 8o.” [1761-es katalógusban]	1735	<i>P. Virgilii Maronis Opera cum interpretatione et nonnullis notis P. Caroli Ruaei</i> , Tyrnaviae, Typ. Acad., 1735. [jelzet: Philol447]
„Schvartzii Joannis Virgilii Maronis Ancis. Regensburg 1742 in 4to. Tom. 1. Sub Litera D. In Serie 4.” [1779-es katalógusban] Publ. Virgils Maro, Aeneis: ein Helden-Gedicht, in eben so viele Deutsche Verse übersetzt, in zween Theilen hrsg. von Johann Christoph Schwarz, Regensburg, Zunkel, 1742-1744.	1742	
„Virgilii Mar. Opera omnia a Burmanno. Amstel. 1744. 4. Band 4. A.2.2.” [1894-es katalógusban]	1744	<i>P. Virgilius Maro Opera, Ex editione Nic[laas] Heinsii & P[etrus] Burmanni</i> , Amstelaedami, Wetstenius, 1744. [jelzet: Philol720]

Könyvtárkatalógusok kiadásai		Jelenlegi állomány kiadásai
	1757	Publii Virgilii Maronis <i>Bucolica, Georgica et Aeneis</i> , Birminghamiae, Typ. Johannis Baskerville, 1757. [jelzet: Philol34]
	1767	Publius Vergilius Maro, <i>Opera</i> , Parisiis, Typ. Barbou, 1767. [jelzet: Philol340]
	1772	<i>Georgica Virgils vier Bücher von dem Feldbaue, Weinbaue und den Bäumen der Viehzucht und Bienenwartung</i> , Uebersetzt von Johann Balthasar Sedlezki, Augsburg, Verl. von den Gebrüder Veith, 1772. [jelzet: Oec590.2]
„Patr. 30. Rájnis Jozef Magyar Virgilis. Pozonyban. 1789. 8.” [1793-es katalógusban]	1789	<i>Magyar Virgilius, Máro Virgilius Publiusnak Eklogái, Az az: Válogatott pásztori versei</i> , Ford. Kőszegi Rájnis Józef, Pozonyban, Landerer, 1789. [jelzet: LitHung160]
	1792	<i>Virgilius esmeretes verseinek a magyar koronázásra való alkalmaztatása</i> , Pest, Trattner Mátyás, 1792. [jelzet: Misc5.2]
	1800	Publius Virgilius Maro, <i>Bucolica, Georgica et Aeneis</i> , Parisiis, Didot, 1800. [jelzet: Philol369]

III. 3. 1. Vergilius 1561-es, fametszetekkel gazdagon illusztrált zürichi kiadása példányában sűrű latin, ritkábban ógörög bejegyzések találhatók (jelzet: Philol359, 8. kép). Az eklogák bejegyzési értelmezéseket mutatnak, például az első eklogában Amaryllis és Galatea neve felett „Roma” és „Mantua” olvasható, ahogy a kommentátor allegorikusan értelmezte. Itt is és az *Aeneis*ben is található nyelvtani és retorikai alakzatok megnevezései latinul és ógörögül egyaránt, például: „prosopeia”. A fametszetek különböző mértékű színezést kaptak.

III. 3. 2. A gyűjtemény egy 18. század végi magyar fordítás kiadásának példányát őrzi: Vergilius eklogáinak a Rájnis József által készí-

tett fordításának 1789-es pozsonyi, Anton Capacci rézmetszeteivel illusztrált kiadását bejegyzések nélkül (jelzet: LitHung160, 9. kép).

III. 3. 3. A Festetics-kastély Helikon-könyvtárában kolligátumba kötve található egy kétlapos, magyar és német nyelvű nyomtatvány, amelynek címe *Virgilius esmeretes verseinek a magyar koronázásra való alkalmaztatása* (jelzet: Misc5.2, 10. kép). A Pesten, Trattner Mátyás nyomdájában 1792-ben, tehát I. Ferenc koronázására kiadott nyomtatvány kiindulópontját jelentő, Vergiliusnak tulajdonított disztichon ez: „Nocte pluit tota redeunt spectacula mane / Divisum imperium cum Jove Caesar habet.” azaz: „Egész éjjel esik, de a nyilvános játékok reggel kezdődnek / Te, Caesar, együtt uralkodsz a birodalmon Jupiterrel.” A versike koronázásra aktualizált változata így hangzik magyarul: „Éjtzaka Essőzés: Reggel koronázzuk Urunkat: / Az Természettel így osztóza Drága Ferentzünk.”; és németül: „Des Nachts ein Regen: des Morgens fröhliche Krönung: / So theilt Theurer FRANZ mit dir die Zeit – die Natur ein.” A lap alján megjegyzés olvasható: „NB. Hogy mind ez úgy történt, a’ Budán és Pesten jelenlévők bizonyíthatják.”

A kétlapos propagandanyomtatvány a király képét igyekszik erősíteni. A Donatus *Vita Vergiliijében* Vergiliusnak tulajdonított epigrammát gyakran alkalmazták a középkorban.²² A latin nyelvtani kézikönyvek ezt a hexametert adták standard példaként a „spectaculum” szóra. Ezt imitálta például a milánói humanista Bernardino Rincio *Silva* című művében, amelyben az 1518-as Bastille-ünnepséget beszéli el I. Ferenc francia király uralkodásának harmadik évében: „Luce pluit tota, redeunt spectacular nocte, Imperium iunctum cum Iove Rex habeas.”²³

A könyvjegyzékek és a jelenlegi könyvállomány összevetése azal a hozadékkal is járt, hogy a könyvek sorsára vonatkozóan is levonhatunk következtetéseket: három katalógus tételei közül maradtak meg könyvek Keszthelyen: a 2. számú, 1761-es, cím és dátum nélküli katalógus; a 9. számú, *A keszthelyi könyvtár katalogusa, készült kb. 1793-ban* című, és a 12. számú, 1894-es, dátum és cím nélküli katalógus állományából.

²² Elisabeth KLECKER, *Divisum imperium: „Vergils” Augustus-Epigramme in der neulateinischen Panegyrik* = *Wiener Studien*, 109(1996), 257–275.

²³ Stephen BAMFORTH–Jean DUPÈBE, *The „Silva” of Bernardino Rincio (1518) = Renaissance Studies*, Vol. 8, No. 3 (Sept. 1994), 256–315.

IV. ÖSSZEZÉS

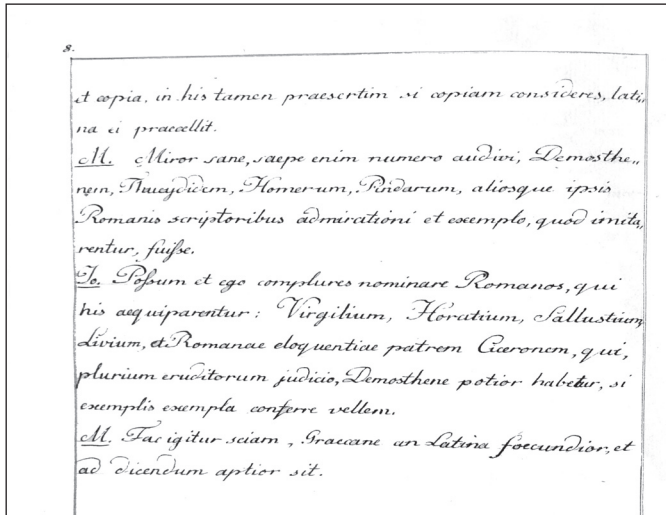
Mindkét főúri könyvtárban jelen voltak a három római költő művei 16–18. századi iskolai, tudományos, népszerű és díszkiadásokban. A két könyvtár katalógusokból megismert, és a mára fennmaradt, illetve azonosítható könyvállomány összevetése jelzi, hogy folyamatosan változott a könyvtárak összetétele. Az állomány módosulását viszonylag jól lehet követni a katalógusokban.

A tárgyalt főúri könyvek mindegyikében megtalálható Károlyi István *ex librise*, illetve fia, Károlyi Sándor helyrajzi címkéje, és rekonstruálható a könyvtárbeli helyük is. Ezek a kötetek főként a XI., XVII., és a XVIII. részlegben voltak az 1843-as katalógus szerint: a XVII-esben a francia, a XVIII-asban a latin kiadások. A keszthelyi könyvekben a Festetics család címerét ábrázoló *ex libris* van, az antik költők kiadásai nyelvük és témájuk szerint vannak beosztva. A latin és francia nyelvű kiadások leginkább a „Philologia” részlegben vannak, a magyar fordítások a „Magyar irodalom” részlegben. Vergilius *Georgicájának* német kiadása a „Gazdaság” részlegben, egy magyar kiadása viszont a „Philologia” részlegben található. Ovidius *Átváltozásainak* német kiadása a „Német irodalom” részlegben található. A possessor-bejegyzések és a margináliák elemzése rávilágított a korábbi tulajdonosok személyére és a használati módokra. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a keszthelyi könyvtár szakrendje német alapokon nyugszik, amit a korabeli hazai könyvtárak és bibliográfiák nagy része is alkalmazott a szakok elnevezésével, míg a főúri könyvtár szakrendszere francia mintát követett.

Az áttekintett könyvállományon túl a keszthelyi könyvtárban fennmaradt, I. Ferenc koronázására 1792-ben kiadott propaganda-nyomtatvány és Károlyi István 1811-es gimnáziumi füzetének latin stílusgyakorlatai azt mutatják, hogy a három római auktor recepciója a 18. század végén és a 19. század elején fontos szerepet játszott a magyarországi oktatásban és művelődésben.

1. A fóti Károlyi könyvtár földszinti könyvtárterme.
A kép forrása: Magyar Művészet, 1927/3. sz., 468.

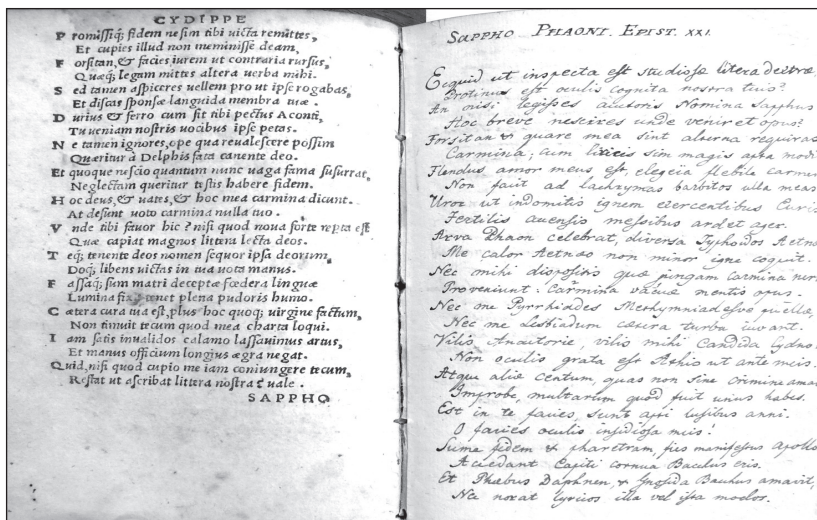
2. „Károlyi I. István iskolai jegyzete” 8. oldal.
Magyar Országos Levéltár, P 381, 5a.

	Celtionis		Operis		Bibliothecar		
	D. num.	An. num.	Lin. te. Lad.	Tom. & Rub.	Vol. Rep. vni. ita. vna. rra. rra.	In. lib. ro. rra.	Al. rra. rra.
Horatii car. min. notis Dard. in Lipsia 1778	8			1	1	1	8
Horatii car. min. notis Dard. in Lipsia 1778	8			1	1	1	8
Horatii car. min. notis Dard. in Lipsia 1778	8			1	1	1	8
Virg. Maronis Opera	8			3	1	1	167

3. Horatius, Ovidius és Vergilius művei
a főtí Károlyi-kastély könyvtárának 1830-as katalógusában

XI	1	Horace, Poésies trad. par Landelle	8	8	1	1	1758
XVIII	1	Horatius Flaccus. Vers. Lemaire	3	8	1	1	1829
XVIII	2	" " " " Fétivier	1	8	1	1	1823
"	2	" " Opera. Paris. G. L. Fétivier	5	8	1	1	1778
"	2	" " Carmina. G. Fétivier	1	12	1	1	1761
"	2	" " Carmina. Fétivier	1	18	1	1	1687
XVIII	2.5	Ovidius Naso. Carmina. Fétivier	2	20	1	1	1866
XVIII	3	" " " " " " " " " " " "	10	8	1	1	1820/21
XVIII	3	" " " " " " " " " " " "	1	16	1	1	1751
XVIII	8	Ovid. Metamorphos. trad. par Dubois Fontanelle	4	3	1	1	1802
XVIII	3	Vergilii, P. Maronis, Opera	1	12	1	1	1789
"	3	" " " " " " " " " " " "	1	8	1	1	1823
"	3	" " " " " " " " " " " "	1	18	1	1	1829
"	4	" " " " " " " " " " " "	1	18	1	1	1829
"	4	" " " " " " " " " " " "	1	18	1	1	1829
XVII	3	" " " " " " " " " " " "	1	12	1	1	1756
XI	3	" " " " " " " " " " " "	10	8	1	1	1819
XI	3	" " " " " " " " " " " "	1	12	1	1	1759
XI	2	" " " " " " " " " " " "	1	3	1	1	1792

4. Horatius, Ovidius és Vergilius művei
a főtí Károlyi-kastély könyvtárának 1843-as katalógusában

5. Ovidius: *Heroides*.

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Ritkaságyűjtemény, 09/4094

6. Vergilius: *L'Enéide del commendatore Annibal Caro libri dodeci*.

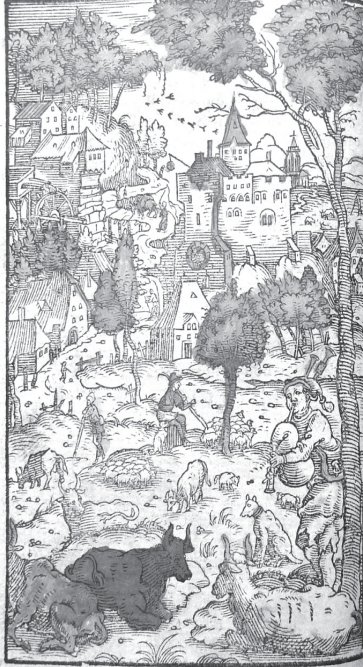
Venezia, Stefano Orlandini, 1734.

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Régiséggyűjtemény, 09/4431. Címlap

Anno 1575 in Epervies
emptus def 75.
Versus Mantuanam.
Est opus ardentem frenis
arceere iuuentam.
Nec sinere in mores luxuri
-are malos.
Sum ex libris Johanne
Pastoris. Anno Dno
1587.

7. Horatius: *Carmina*. Antwerpen, 1563. Keszthely, Festetics kastély,
Helikon könyvtár, Philol 669.
Possessor-bejegyzés az első kötéstábla belső oldalán

BVCOLICORVM VER-
GILII FIGVRA.

P. VERGILII
MARONIS BVCOLICON
Ecloga I. Tityrus.

MELIBŒVS, TITVRVS.

TITVRA, tu pastule recubans Propositis
sub regimine boi
Stilicestrem tenat Musam medi-
tavis auena. cohans
Nos patriæ fines, & dulcena Anaphora.
quimus arua: agere vobis placente.

Nos patriam fugimus: tu Thyre lenius in umbra, Pathos à loco.

Formosam resonare voces Amaryllida fluss. Amaryllis no-
mi: celebre a-
T. I. O Melibœe, Deus nobis hæc ovis fecit: pud Theocri-
tum.

Namq; erit ille mihi semper Deus: illi aram

Sepe tener postris ab oculibus imbuet agnus.

Ille me errare boues, ut cernis, et ipsum

Ludere que vellem talano permisit egressi.

M. E. Nō equidē in uideo, inros magis: undiq; to-

Vsq; adeo * turbatur agris, en ipse capellas. (tis * al. turbatur.

* Præstitus æger ago, hæc etiam uix Thyre duco. * protenus.

Hic inter densas corylos modo namq; gemellos, Gemelli spes

Spem gregis, ab silice uenuda connixa reliquit. gregis.

Sepe matrem hoc nobis, si mens non leua fuisset, Amplificatio

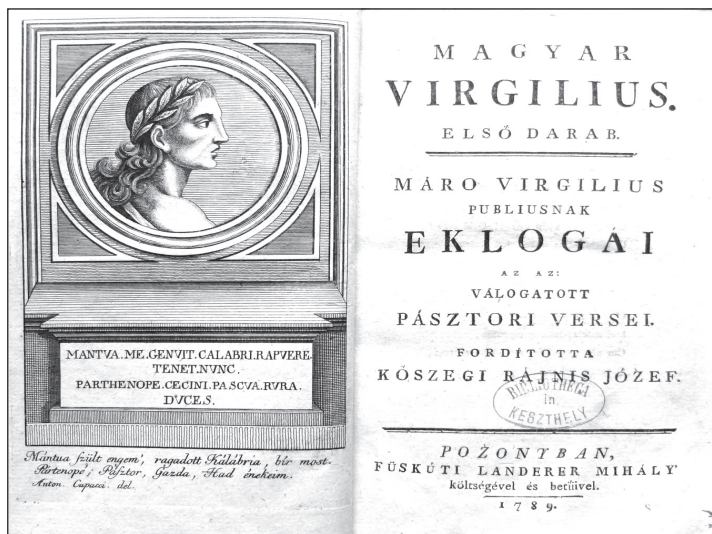
De caelo tactas memini prædicere quercus, ab omne.

Sepe sinistra caua prædixit ab ilice comæ, q. uelut à simplici manu

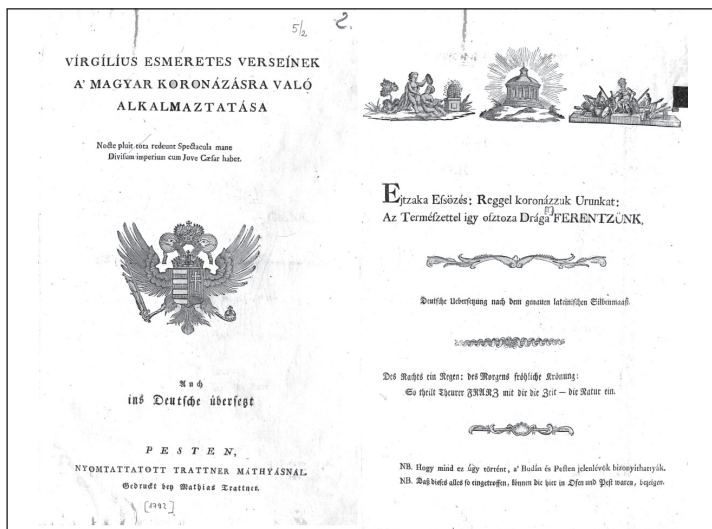
Sed tamen, iste deus qui sit, da Thyre nobis.

b Vrben

8. Vergilius: *Opera omnia*. Zürich, 1561. Keszthely, Festetics kastély,
Helikon könyvtár, Philol 359.

9. Magyar Virgilius, ..., Pozsony, Landerer, 1789. Keszthely, Festetics kastély, Helikon könyvtár, LitHung 160.

10. Propagandanyomtatvány I. Ferenc koronázására. Keszthely, Festetics kastély, Helikon könyvtár, Misc. 5.2

NÉVMUTATÓ*

A, Á

Abaffy Ferenc 180–182

Abel, Joseph 175

Ábrahám 116

Addison, Joseph 189

Aeneas 47, 50, 59, 68, 208, 209,
217, 224, 238–241, 243, 246,
248, 254, 257, 258, 307, 334

Aeolus 63–65

Agamemnón 244, 278

Ágoston, Szent 240, 241, 243,
244

Agrippa, Marcus Vipsanius 173

Akhilleusz 242–244, 275

Akontinosz 62

Al-Mansor 216

Alexandrosz, III. 47, 147, 256

Almási Sámuel 138

Alszeghy Zsolt 307

Amade László 76, 121

Ámor 74, 75

Anakreón 110, 121, 126, 130–132

Anchises 224, 334

Anderson, William S. 308

Andrád Sámuel 18, 20

Anius 59

Anselmi, Gian Mario 14

Antonius, Marcus 260, 261

Ányos Pál 12, 23, 24, 73, 83, 84,
99–114, 126

Apellész 147

Apolló 65, 75, 77, 84, 147, 152, 244,
308–312, 320

Apor Lázár 137, 138

Aranka György 25, 141–163

Arany János 12, 118, 136, 140

Archipoëta 119, 120

Ariadné 52, 53

Ariosto, Ludovico 14, 212

Arisztotelész 186, 188, 189, 270,

Ármeán Otília 103

Árpád 307

Ascanius 334

Atahualpa 226

Atalanta 62

Attila 211, 215, 228, 230

Augustínová, Eva 334

* A mutatóba nem vettük fel a fiktív neveket, valamint a bibliográfiai leírásokban közzölt kiadói neveket.

- Augustus, Gaius Caesar Octavianus 44, 54, 150, 168, 173–176, 179, 219, 235, 236, 238, 246, 264, 271–273, 275–277, 295, 301, 348
- Aurnhammer, Achim 211, 212
- B**
- Babits Mihály 11, 326
- Bacchus 116–118, 128, 130–134
- Bajza József 312
- Balassi Bálint 120
- Balázs Géza 190
- Balázs Péter 190
- Balde, Jacob 276, 277
- Balogh Ferenc 203
- Balogh Piroska 16, 73, 79, 126, 184–200, 315
- Baloghfalvi Czóbel László 175
- Bamforth, Stephen 348
- Bánda Péter 123
- Bánffy György, gróf 147
- Bánhegyi B. Miksa 17
- Barcsay Ábrahám 105
- Barkóczy Ferenc 57–69
- Barkóczy Imre 67
- Báróczy Sándor
- Baróti Szabó Dávid 9, 68, 102, 167, 305
- Bartha Dénes 71, 136, 181
- Bartók István 17, 280
- Bartolini, Zanobi 210
- Basselin, Olivier 121
- Báthori István 54
- Batsányi János 5, 101–105, 162, 164–183
- Baumberg, Gabriele 165, 166, 168, 169, 182
- Baumgarten, Alexander Gottlieb 184–188, 190, 191
- Bécsy Ágnes 111, 113, 292, 293, 295, 296, 298, 300–303
- Bede Anna 126, 146, 156, 157, 297
- Beetz, Manfred 110
- Beke Margit 57
- Békés Enikő 16, 42
- Belia György 317
- Bellegarde, Jean-Baptiste Morvan de 343
- Benda Kálmán 172, 180, 181
- Beniczky Péter 120
- Bentley, Richard 191, 263, 339
- Beöthy Zsolt 267
- Béranger, Pierre Jean de 200
- Berger, Friedrich 169
- Bernáth Lajos 45, 49
- Bernt, Günter 116
- Berzsenyi Dániel 9, 10, 12, 50, 100, 111–113, 143, 145, 200, 273, 282–304
- Bessenyei György 72, 107, 232
- Bethlen Borbála 143
- Bethlen Gábor 277
- Bethlen Gergely, id. 143
- Bibulus, Lucius Calpurnius 173
- Bierbauer Virgil 328
- Biederman, Jacobus 37
- Bión 266
- Birckenstock, Johann Melchior 178
- Bíró Ferenc 103, 181
- Blenensis, Petrus 271

- Blin de Sainmore, Adrien-Michel-
Hyacinthe 72
- Blumauer, Aloys 344
- Blümml, Emil Karl 202
- Bobinac, Marijan 202
- Bodányi Aranka 307
- Bódi Katalin 72, 73
- Bodó Márta 37
- Bodrogi Ferenc Máté 232
- Boga Alajos 40
- Bogisich Mihály 76
- Boileau, Nicolas 20, 185, 187, 188,
190
- Bolonyai Gábor 184, 291, 295, 302
- Bond, Johann 171
- Bonfini, Antonio 255
- Bor Kálmán 326
- Borbély Szilárd 232
- Boronkai Szabolcs 232
- Boross István 318
- Borvölgyi Györgyi 16
- Borzsák István 100, 166, 167, 262,
264, 265, 267, 271, 275, 283,
284, 304
- Boulton, J. T. 189
- Bouterwek, Friedrich 197
- Boyle, Robert 225
- Börzsönyi József 17
- Böttiger, Karl August 178
- Brandi, Karl 202
- Breuer, Dieter
- Brink, Charles Oscar 191
- Brisits Frigyes 306
- Brockhaus, F. A. 210
- Brun, Laurent le 37
- Brutovszky Gabriella 45
- Bucher, Max 213
- Buck, Günter 103
- Buda Attila 324–355
- Burghauser, Karl 175
- Burján Monika 149, 162
- Burke, Edmund 188, 198
- Burman, Pieter 343, 344, 346
- Byron, George Gordon 197
- Bzensky Rudolph 36–40
- C**
- Campe, Joachim Heinrich 103
- Candidus, Pantaleon 210
- Capacci, Anton 348
- Caro, Annibale 333, 352
- Catlow, Laurence 300
- Cato, Marcus Porcius 173
- Catullus, Caius Valerius 5, 112,
153–155, 167
- Celtis, Conrad 264
- Cervantes, Miguel de 14
- Chaireddin Barbarossa 205, 206,
208, 209, 216, 217, 220
- Chaucer, Geoffrey 14
- Cholevius, Carl Leo 109
- Chompré, Pierre 305
- Cicero, Marcus Tullius 26, 27, 67,
185, 195, 265, 280, 329
- Clark, James G. 14
- Claudianus, Claudius 67
- Clemencic, René 117
- Cnipplingius, Nicolaas Borchardus 345
- Colardeau, Charles-Pierre 72, 73
- Colonia, Dominique de 305
- Comenius 43
- Corneille, Pierre 188, 190

- Coulson, Frank T. 14
- Czeizel János 267
- Czernin 246
- Czibula Katalin 43–56, 165, 179, 273
- Czigler, Aladar Paul 201
- Czirjék Mihály 73
- Czuczor Gergely 312
- Cs**
- Csapó József 22
- Császár Elemér 9, 10, 76, 103–105, 108, 110, 288
- Császtvay Tünde 119
- Csendes Antal 335
- Csengeri János 288, 306
- Csenkeszfai Poóts András 50
- Csehy Zoltán 18, 104
- Csepregi Klára 326
- Cser László 306
- Cserey Farkas 178, 268
- Csetri Lajos 8, 111, 289, 292, 294–296, 302
- Csiffáry Gabriella 305
- Csipak Lajos 263, 270, 271, 288
- Csokonai Vitéz Mihály 10, 12, 47, 54, 84, 88, 115–140, 187
- Csomasz Tóth Kálmán 181
- Csonki Árpád 248–261
- Csontos István 17
- Csorba Győző 59
- Csörsz Rumen István 18, 23, 48, 71, 115–140, 180, 181, 188, 248
- D**
- Dacier, André 263
- Daidalosz 320, 321
- Dajkó Pál 165
- Danaé 279
- Dante 14
- Daphné 75, 77, 84, 307–313
- Daphnisz 82, 158
- Dareiosz, I. 117
- Dávid Gyula 144
- Dayka Gábor 23, 73
- De Armas, Frederick A. 14
- Debreczeni Attila 73, 103, 129, 159, 164, 177, 201
- Deinhardsteint, Johann Ludwig 223
- Del Guasto 207
- Dellius, Quintus 150, 317
- Deme Zoltán 196
- Demeter Júlia 44, 179, 273
- Demetrius 173
- Demién Antal 194
- Démokritosz 18
- Démophoón 77, 80, 81
- Démoszthenész 329
- Denis, Michael 178
- Dér Katalin 240
- Déri Balázs 291, 301
- Dercsényi Dezső 57
- Desericzky Ince 28
- Desoer, Théodore 188
- Desprez, Louis 263, 340
- Devecseri Gábor 10, 65, 167, 242, 284, 308
- Dévényi Anna 38
- Dézsi Lajos 47

- Diana 308, 311
 Dienes András 318
 Dionüszosz 144
 Dóbkék Ágnes 57–69
 Dobersberger, Roland 202, 204,
 210, 213, 222, 223, 231
 Dobrovics Ferenc 345
 Dóka Klára 57
 Domokos Mária 140
 Domokos Pál Péter 123
 Donatus, Aelius 348
 Doncsesz Etelka 12, 79, 164–183,
 201
 Dorat, Jean 72
 Döbrentei Gábor 163, 286
 Drahomira 237, 238, 243–245
 Droste-Hülshoff, Annette von
 205, 211
 Dryden, John 14
 Du-Ryer, Pierre 342
 Dugonics András 41, 42, 249, 252,
 255, 256
 Dupèbe, Jean 348
 Dutsch, Dorota 11
- E, É**
- Eberstein, graf von 207, 220, 229
 Éble Gábor 327
 Echo 84, 85, 97
 Eckermeyer, Jost 37
 Édes Gergely 145, 155
 Edmunds, Lowell 291, 300
 Egyed Antal 23, 327
 Egyed Emese 144
 Eichendorff, Joseph 211
 Eicks, Mathias 112
- Emódi András 325, 326
 Ennius, Quintus 243
 Entz Géza 57
 Enyedi Sándor 148, 155, 160, 163
 Eötvös József 326
 Epikurosz 100, 104, 105, 112, 113,
 152–154, 264, 283, 294–296,
 304
 Erasmus, Rotterdami 280
 Erdélyi Ilona, T. 202, 232, 286
 Erdélyi János 10, 286, 287, 289,
 290, 291, 298
 Erdélyi Lujza 17
 Erdélyi Pál 46
 Erhart, Walter 110
 Erzsébet, I. 210
 Eschenburg, Johann Joachim 130
 Esler, Carol Clemeau 291
 Esterházy Pál 119, 120
 Euander 240, 246
 Eurüdiké 84
 Eutropius 205
- F**
- Faems, An 14
 Faludi Ferenc 23, 26, 76, 136
 Falus Róbert 262
 Fannius Quadratus 5, 173
 Farkas Pál 136
 Fáy Dávid Alajos 277
 Fejér Adorján 265, 283
 Fekete János 18, 148, 154, 160,
 161
 Fekete Sándor 318
 Fénelon 107, 211
 Ferdinánd, II. 210, 277

- Ferenc, Xavéri Szent 58
 Ferenc, I. 174, 175, 177–180, 232,
 235, 236, 272, 273, 348, 349,
 355
 Ferenczi Attila 173, 176, 258, 295
 Ferenczi Zoltán 316–318
 Festetics család 16, 335, 349
 Festetics György, I. 335, 336
 Festetics Kristóf 335
 Feuerbach, Ludwig Andreas
 von 210
 Fischer, Cornelia 202
 Fischer Sándor 316
 Fitzpatrick, Martin 189
 Flavius, Josephus 255
 Fleming, William F. 142
 Főríz Gergely 79, 282, 284, 285
 Földvály Antal 240
 Földy József 156
 Fráter István 120
 Fried István 103
 Friedrich, Hans Edwin 101
 Frigyes Vilmos, III., porosz király
 175
 Fuhrmann, M. von 191
 Füger, Heinrich Friedrich 169,
 175
 Füllner, Bernd 202
 Füllner, Karin 202
 Fülöp, II. 276
- G**
- Gaál László 19, 67
 Gabelhofer, Julius 193, 194
 Gábor Dávid 316–323
 Gácsi Hedvig 326
 Galambos Sándor 327
 Galatea 62
 Gálos Rezső 76, 77
 Gángó Gábor 326
 Gárdos Bálint 189
 Gaskill, Howard 103
 Gatti, Pierluigi Leone 15
 Gennari da Chioggia, Tommaso
 Maria 334
 Geramb, Ferdinand Freiherr von
 174
 Gere Zsolt 312, 313, 315
 Gessner, Salomon 103, 130, 282
 Gesztelyi Tamás 176
 Gibson, Roy K. 14
 Gloviczky Zoltán 314
 Goethe, Johann Wolfgang von 14,
 210
 Golden, Leon 185
 Gorzó Gellért 82, 83
 Gottschalk, Hans-Werner
 Gottsched, Johann Christoph 161
 Gower, John 14
 Görlich, Ernst Joseph 202
 Görömbei András 132
 Gózszy Zoltán 38
 Grafton, Anthony 189
 Granasztói Olga
 Gray, Thomas 109
 Greguss Ágost 199
 Greguss Mihály 197–199
 Grillparzer, Franz 202, 213, 243,
 246
 Grimani, Pietro 334
 Grotius, Hugo 206
 Grunert, Frank 192
 Grün, Anastasius 211

- Guarino Veronese 59
 Guericke, Otto von 225
 Guerra, Marta 14
 Gulyás József 45
 Gurka Dezső 192
 Guzmics Izidor 127
 Gvadányi József 48
- Gy**
- Gyánti István 327
 Gyapay László 284, 285
 Gyárfás István 68
 Gyarmati József 17
 Gyöngyösi István 15, 23, 72, 73,
 104
 György József 41
 Györkösy Alajos 283
 Gyulai Ágost 118
 Gyulai Lajos 267
 Gyulai Pál 306
- H**
- Haas Mihály 175
 Hagedorn, Friedrich von 106
 Hägin, Peter 252
 Hajdu Péter 11, 150, 153, 166, 264,
 291, 295
 Haller Zsigmond 145
 Hamann, Brigitte 174
 Hannibal 215, 228
 Hannulik János 277
 Hardison, O. D. 185
 Hargitainé Vári Éva 335
 Hartvig Gabriella 103
 Haschka, Lorenz Leopold 174
- Hász-Fehér Katalin 103, 248
 Hatvany Lajos 317
 Hattuyffy Dezső 85
 Havas Adolf 15
 Havas Ágnes, Cs. 120
 Havas László 17, 174
 Haxthausen, August von 205
 Haydn, Joseph 82, 83, 87, 88
 Hegedüs Béla 18, 188, 248
 Hegedüs István 188
 Hegyi W. György 174, 176
 Heine, Heinrich 221
 Heinsius, Nikolaes 340, 342
 Heinz, Jutta 192
 Hektor 243
 Heléna 72, 75
 Hell Miksa 255
 Helmeczi Mihály 283
 Herder, Johann Gottfried 112,
 269, 292
 Herman József 66
 Hermann keruszk uralkodó 175,
 215, 226, 228
 Hermányi Dienes József 17, 18
 Hermioné 77, 80, 81, 84
 Hesus, Helius Eobanus 37, 87
 Hevenesi Gábor 35, 38
 Heyne, Johann Christian Gottlob
 192, 199
 Hilberg, Isidorus 265
 Hippolütosz 332
 Hippomenész 6
 Hogenberg, Frans 234
 Hohenlohe Károlyné Reviczki Ju-
 dit 167
 Holofernesz 117
 Hóman Bálint 36

- Homérosz 26, 190, 211–214, 216, 222, 223, 228, 230, 235, 236, 238, 239, 241–246, 252, 254, 266, 306, 329
- Homonnay Imre 23
- Honterus, Johannes 39
- Hopp Lajos 19
- Horánszky Lajos 168
- Horatius Flaccus, Quintus 5, 7–12, 26, 39, 57, 60–62, 66, 68, 99–100, 102, 104–115, 119–121, 124–126, 129, 130, 133, 138, 139, 141–143, 145–157, 160, 163–173, 176, 184–200, 262–273, 275–277, 279–306, 316–349, 351, 353
- Horeczky testvérek 82
- Hormayr, Joseph von 209, 213, 222
- Horvát István 170, 178
- Horváth Elek 9
- Horváth János 111, 290, 291, 293, 295, 299, 302
- Horváth Károly 306, 307, 311, 314
- Horváth Pál 240
- Hovánszki Mária 70–98, 136
- Hölty, Ludwig Christoph Heinrich 100, 108–111
- Hubai János 17
- Hudi József 325
- Huge, Walter 205
- Humboldt, Wilhelm von 292
- Hume, David 192
- Hunyadi Ferenc 129
- Hunyadi János 229, 230, 248, 250, 253, 254, 259, 276
- Hurter, Friedrich 210
- Huszti József 15
- Hübner, Johann 10
- I**
- Ijsewijn, Jozef 341
- Ikarosz 320, 321
- Imre Mihály 72, 87
- Ince, III. 210
- István, I. (Szent) 24
- Iulianus Apostata 211
- Iulus 239, 240
- Iustinus, Marcus Iunianus 195
- Izabella, I. 210
- J**
- Jäck, Johann Heinrich 207
- Jacobus Pontanus 343
- Jallosics András 263
- Jancsó Elemér 27, 143, 154, 162
- Jankovics József 105, 119
- Jankovits László 15
- János, Ausztriai 276
- János, Habsburg 246
- János István 116, 130, 131
- Janovszky Antal 270, 288
- Janus Pannonius 15, 59
- Jenei Ferenc 119
- Jeromos, Szent 265
- Jézus Krisztus 61, 116, 130, 244
- Jókai Mór 118, 316, 317
- Jones, Peter 189
- Jovius, Paulus 205
- József főherceg 272
- József, II. 268, 277, 327

- Julius Caesar, Gaius 26, 147, 173, 179, 348
 Jung-Stilling, Johann Heinrich 223
 Júnó 158–160, 237, 238, 240, 241, 244
 Jupiter 170, 171, 209, 218, 240, 279, 310, 348
 Juranics Antal 169, 170
 Juvenalis, Decimus Junius 167, 271
 Jouveny, Joseph 263, 305
- K**
- Käfer István 16, 334
 Kaiser, Gerhard 219
 Kalencsik Lajos 287
 Kapisztrán János 259
 Kardos Tibor 59
 Kármán József 161, 162
 Károli Gáspár
 Károly, V., német-római császár 201, 205–207, 213, 215, 216, 218, 223, 224, 226, 227, 231
 Károly, VI. 272
 Károlyi család 16, 327, 329
 Károlyi Antal 327
 Károlyi Ferenc 327
 Károlyi István 327, 328, 329, 331, 333, 334, 349, 350
 Károlyi József 327
 Károlyi László 328
 Károlyi Sándor 331, 333, 349
 Kárpáthy Csilla 284
 Kartal Zsuzsa 67, 209
 Kasza Péter 16, 42, 270
 Kasztrióta György 276
 Katona István 187
 Katona József 22
 Kazinczy Ferenc 20, 26, 102, 110, 127, 130, 140, 142, 149, 158, 163, 177, 178, 190, 232, 267, 268, 282–284, 289
 Kazinczy László 19–21
 Kecskeméti Dániel 23
 Kecskeméti Gábor 17, 18
 Kecskés András 269
 Keith, Alison 14
 Kelemen Mihály 326
 Kendeffy Rákhel 143
 Kepner, Friedrich 106
 Kerényi Ferenc 316, 319, 328
 Kerényi Károly 262, 263, 283, 287
 Keresztury Dezső 164
 Kerner, Justinus 204
 Kerti József 141–163
 Kertscher, Hans Joachim 110
 Kézy Mózes 268
 Khrúszész 244
 Kilián István 51, 179, 273
 Kininger, Vinzenz Georg 169, 175
 Kinney, Daniel 16
 Király Emőke 156, 160, 162
 Király György 311
 Kis János 110, 191, 289, 327
 Kisfaludy Károly 311, 312
 Kisfaludy Sándor 21
 Kiss Dénes 136, 137
 Kiss Ernő 306, 307
 Kiss Farkas Gábor 11, 270
 Kiss József 71, 317
 Klaniczay Tibor 15, 119
 Klecker, Elisabeth 210, 235–247, 348

- Kleist, Ewald Christian von 47
 Klempa Károly 335
 Kleopátra 125, 260, 261
 Klimeková, Agáta 334
 Klinda Mária 331, 333
 Klopstock, Friedrich Gottlieb 79,
 103, 109, 208, 211, 214, 219,
 223, 225
 Klorisz 83–85, 97
 Knapp Éva 179, 276, 277, 325
 Kobzos Kiss Tamás 136
 Kodály Zoltán 118
 Kónyi János 105
 Korth, Michael 117
 Kosáry Domokos 273
 Kossalkó János 175
 Kossuth Lajos 22
 Kotzebue, August von 18
 Kovács Bálint 37
 Kovács Eszter 16, 334
 Kovács József 119
 Kovács Kálmán 202, 232
 Kováts József 68
 Kozák Dániel 150, 295
 Kozma Borbála, L. 17
 Kölcsey Ferenc 102, 284–287
 Kövendi Dénes 180
 Kövér Lajos 273
 Krasser, Helmut 99
 Kreskay Imre 70–92, 97, 98
 Krisztus → Jézus Krisztus
 Krug, Wilhelm Traugott 197
 Kujbusné Mecsei Éva 327
 Kulin Ferenc 102
 Kultsár István 121
 Kunics Ferenc 26
 Kunigunde 243
 Kurucz György 335
 Küdippé 62
 Kühlmann, Wilhelm 201–232
 Küllös Imola 116, 120
L
 La Landelle, l'abbé de 332, 333
 La Motte, Houdar de 188
 Labádi Gergely 82, 165, 172, 177,
 190
 Lactantius, Lucius Caecilius Fir-
 mianus 239–241
 Laczházi Gyula 99–114, 188
 Ladányi Sándor 17
 Lajos, I. (Nagy) 54, 259
 Lajos, I., portugál király 228
 Lakatos István (plébános) 36, 37,
 39, 40
 Lakatos István (műfordító) 59,
 144, 158, 160, 238, 278
 Lambinus, Denys 263
 Las Casas, Bartolomé de 226
 Läuchli, Alexander 202
 Lavinia 260
 Lavotta Rezső 76
 Lazius, Wolfgang 41, 42
 Lehr András 316
 Lemaire, N. E. 330
 Lemene, Francesco de 127
 Lenau, Nikolaus 202, 210
 Lengyel Réka 7–34, 42, 79, 195,
 246
 Leukonoé 126, 298, 301
 Licinius Murena, Lucius 152
 Listius László 120
 Livius, Titus 211, 329

- Lobkowitz 241, 246
 Lollius Maximus, Publius 149, 167
 Loósz István 306
 Loquai, Franz 211
 Losteiner Leonárd 36, 37, 40–42
 Löffler Erzsébet 203
 Lucanus, Marcus Annaeus 102, 105
 Lucilius, Gaius 146
 Lukács István 15
 Lukácsy Sándor 307
 Lunzer, Heinz 202
- M**
- Madách Gáspár 120
 Madarász Flóris 76
 Madarász József 23
 Mádl Antal 202
 Madrid Castro, Mariano 341
 Maecenas, Gaius 120, 150, 173, 176, 193, 264, 279, 320, 321
 Maffei, Scipione 127
 Magóg 24
 Maisch, Karl 174, 175
 Mályusz Elemér 177
 Manhercz Orsolya 176
 Mantuanus, Baptista 341
 Manutius, Aldus 269, 340
 Marchesi, Pompeo 176
 Marcus Aurelius 149
 Margócsy István 79, 195
 Mária (Szűz Mária) 265
 Mária, I. 259
 Mária Terézia 66, 175
 Marmier, Jean 187
 Marmontel, Jean-François 107
 Marót Károly 15
 Maróthi György 181
 Martin, Dieter 209, 212
 Martindale, Charles 14
 Martinkó András 307, 312, 314, 317
 Martinovics Ignác 171, 177
 Márton József 135, 136
 Matthisson, Friedrich von 284, 285
 Mátyás, I. (Hunyadi) 259
 Mátyus István 22
 Mauser, Wolfgang 110
 McKinley, Kathryn L. 14
 McLoughlin, T. O. 189
 Meiners, Christoph 192
 Meinert, Joseph Georg 213, 223
 Meister, Joachim 242
 Melkizedek 59, 116
 Merényi Oszkár 287, 291, 293, 295
 Mészáros Ignác 88, 90
 Mészáros István 9, 305
 Meszlényi Antal 57
 Meyer Spacks, Patricia 101
 Mezei Márta 142, 151
 Micski Lukács 17
 Mikes Kelemen 19, 20
 Miksa, I., német-római császár 210
 Miller, John F. 13
 Milton, John 14, 103, 223, 252
 Minelli, Jan 340, 343
 Miskolci Csulyak István 119
 Mitscherlich, Christian Guilhelm 191, 192,
 Mocenigo, Pietro 237

- Mohamed 211, 215, 224, 225, 228, 230
 Molière 190
 Molnár Antal 37
 Molnár Dávid 270
 Molnár János 18, 25
 Monecke, Wolfgang 191
 Monok István 325, 326
 Móró Anna Mária 326
 Morton, Richard E. 14
 Moskovit, Leonard 291, 300
 Mosonyi József 306
 Most, Glenn W. 189
 Moszkhosz 266
 Mózes 23
 Muley Hassan 205, 220, 230
 Munteanu, Dana LaCourse 11
 Muraközy Gyula 55, 332
 Müller-Funk, Wolfgang 202
 Mynsinger, Joachim 210
- N**
- Nagy Imre 317
 Nagy Imre 47
 Nagy Júlia 44, 47
 Nalácz József, báró 143
 Napóleon, Bonaparte 125, 179, 182, 203, 213, 220, 221, 229, 273–275
 Narcisszosz 84, 85, 97
 Négyesy László 10
 Nemes Nagy Ágnes 11
 Németh G. Béla 292
 Németh György 174
 Németh József 24
 Németh László 10
- Némethy Géza 19
 Newlands, Carole E. 13
 Niedermann, Johann 169
 Noé 116
 Novák József 156, 157
- Ny**
- Nyéki Vörös Mátyás 119
 Nyilassy Vilma, V. 317
- O**
- Odorics Ferenc 103
 Oenone 333
 Oidiposz 188
 Oláh Miklós 40
 Ompolyi-Mátrai Ernő 76
 Onder Csaba 111
 Orbán László 178
 Orbán Ottó 280
 Orbilius Pupillus, Lucius 186
 Orczy Lőrinc 142, 143, 145, 265
 Oresztész 77, 80, 84
 Orlovszky Géza 15
 Orpheusz 24, 82, 84
 Osszián 79, 102, 103
 Ottokár, II. 236, 238, 242, 243, 246, 247, 257, 258
 Ovidius Naso, Publius 5, 7–9, 11–42, 44, 47–52, 54, 55, 62, 64–68, 72–75, 77, 78, 80, 81, 84, 87, 88, 90, 91, 102, 104, 130, 167, 249, 253–257, 264, 306–308, 310, 312, 314, 315, 323, 324–349, 351, 352
 Owen, John 280

- Ó**
 Óze Sándor 37
- P**
 Paksa Katalin 140
 Pál, Szent 223
 Pál József 62
 Pallas 240, 257
 Pálóczi Horváth Ádám 18, 19, 23–25, 71, 120, 138, 188, 248–255, 257–259,
 Pandarosz 243
 Pap Balázs 119
 Pap Levente 35–42
 Papp Géza 85
 Papp Júlia 169
 Papp Zoltán 292
 Párisz 72, 75
 Parry, Adam 239
 Pauer János 76
 Pauler Tivadar 326
 Pázmándi Horváth Endre 118
 Pécseli Király Imre 119
 Pénélopé 23, 72, 74, 76, 84, 104
 Peneusz 313
 Perecsényi Nagy László 19, 249, 252, 255, 256, 259–261
 Péri Benedek 289
 Péter, Szent 136
 Peterdy 312
 Péterffi Márton 40
 Petőfi Sándor 12, 15, 118, 120, 316–323
 Petrarca, Francesco 14, 112
 Petres Csizmadia Gabriella 45
 Petrik Géza 334
 Petter, Anton 247
 Pettkó Béla 327
 Pezay, Alexandre-Frédéric-Jacques Masson, marquis de 72
 Pfeifer Ferenc 136
 Pfeiffer, Karl Hermann 169
 Phaidra 332
 Phaón 332
 Phüllisz 77, 80, 81
 Piccolomini, Aeneas Sylvius 39, 40
 Pichler, Caroline 202
 Pindarosz 10, 130, 285, 286, 319, 320, 329
 Pintér Márta Zsuzsanna 44, 45, 49, 103, 116, 131, 179, 273
 Píramosz 74, 76, 81, 84, 86–93
 Piso, Lucius 191, 196
 Pizarro, Francisco 226
 Platen, August, graf von 211, 227
 Platón 194, 195, 211, 254, 270
 Plinius Secundus, Caius, ifj. 255
 Plutarkhosz 146
 Pock, Johann 175
 Podewski, Madleen 202
 Poitévin, M. P. 185
 Polgár Anikó 15, 18, 23, 48, 49, 52, 72, 104, 197
 Poliziano, Angelo 130
 Pollio, Gaius Asinius 173
 Polübiosz 211
 Polüdórosz 278
 Poór János 174
 Pope, Alexander 72, 73, 196
 Porkoláb Tibor 179, 273, 274
 Pöschl, Viktor 216

- Pottier, F. G. 330
 Pray György 255
 Priamosz 242, 278
 Propertius, Sextus 5, 167
 Prudentius Clemens, Aurelius 265
 Pucz Antal 20
 Püthón 312
 Pyrker János László 201–246
 Pyrker, Karoline 209
- Q**
- Quint, David 260
 Quintilianus, Marcus Fabius 27, 185
- R**
- Ráday Gedeon 120, 145, 159, 265
 Ráday Pál 16
 Radnóti Miklós 11
 Rados Jenő 327
 Rahl, Karl Heinrich 175
 Rájnis József 9, 305, 337, 347
 Ráth Mátyás 25
 Regulus, Marcus Atilius 211, 215
 Reicherstorfer, Georg 39
 Reinbold, Janinan 204
 Révai Miklós 162
 Révay József 156
 Révész Mária, B. 15
 Rimay János 280
 Rimóczi-Hamar Márta 176
 Rincio, Bernardino 348
 Robertson, William 205
 Rohonyi Zoltán 103, 143
- Rónay György 101
 Rónay Jácint 22
 Rousseau, Jean-Jacques 18, 106
 Rózsa Mária 12, 246
 Römer, Franz 210
 Rudbeck, Olof 255
 Rudolf, I., német király 209, 235–247, 251, 252, 254, 257, 258
 Rupp, Stephen 14
 Rue, Charles de la 334, 346
 Rusticus, Quintus Junius 149
- S**
- Sadlek, Gregory M. 14
 Safft, Johann Samuel 344
 Sághy Ferenc 27
 Said, Edward W. 289
 Sajnovics János 255
 Sallustius Crispus, Caius 195, 329
 Sándor, I., orosz király 175
 Sándor Lipót nádor 177
 Sarbiewski, Maciej Kazimierz 277
 Sárdi Margit, S. 17
 Sárkány Dávid 59, 60
 Sasku Károly 26
 Sass István 317
 Sauer, August 202
 Sauer, Walter 202, 205
 Saurau, Franz Joseph 178
 Savonarola, Girolamo 210
 Sbrulius, Richardus 210
 Schedius Lajos János 191–195, 197–199, 306, 315
 Scherenberg, Friedrich Wilhelm 211
 Schiller Erzsébet 105

- Schiller, Friedrich 109, 110, 169, 292, 294, 295
- Schlegel, Friedrich 292
- Schmidt, Ernst A. 99, 105
- Schmidt, Julian 213
- Schmidtfeldt 20
- Schopf Kálmán 287
- Schrevelius, Cornelius 171
- Schütz, Wilhelm von 231
- Schwarz, Hans-Günther 211
- Schwarz, Johann Christoph 346
- Schwindt, Jürgen Paul 301
- Scodel, Joshue 189
- Scott, Walter 213
- Sedleczi, Johann Balthasar 344, 347
- Seneca, Lucius Annaeus 67, 167, 188, 249, 253
- Sengle, Friedrich* 209
- Sepúlveda, Juan Ginés de* 205
- Serviusok 173
- Servius Honoratus, Maurus 346
- Sestius, Lucius 167
- Settis, Salvatore 189
- Shackleton-Bailey, D. R. 184
- Shakespeare, William 14
- Muhammad Zouheir Sharaf 211
- Silius Italicus 211
- Sinai Miklós 16
- Sitter, John 101
- Sobor András 266–268
- Solt Andor 22
- Soós István 174
- Springer, Carl P. E. 291
- Stackelberg, Jürgen von 106
- Statius, Publius Papinius 255
- Staud Géza 289
- Steffan, Joseph Anton 82, 83, 87, 88
- Steinbach, Kurt 206
- Stemplinger, Eduard 109
- Stephanus, Henricus 339
- Stiening, Gideon 192
- Stoll Béla 15, 45, 119, 120
- Strauss, David Friedrich 211
- Stutterheim, Christiane von 211
- Suchy, Viktor 202
- Sugár István 119
- Sulzer, Johann Georg 192
- Svatoš, Martin 132
- Svegliato, Giambatista 237
- Sz**
- Szabadi István 16, 39
- Szabó Edit 174
- Szabó Flóris 58
- Szabó György 15
- Szabó Lőrinc 11
- Szabó Magda 10, 311
- Szabó Zoltán 142
- Szabóné Fehér Erzsébet 15
- Szajbély Mihály 141, 161, 187, 192
- Szakály Ferenc 119
- Szalay Anna 266
- Szana Tamás 19
- Szántó Tibor 335
- Szapphó 165, 332
- Szarka János 181
- Szatmári Paksi Sámuel 48
- Szaternusz 332
- Szaunder József 10, 141, 291–293, 295, 296, 300, 307
- Szeberényi Lajos 317

- Széchenyi Ferenc 16
 Szegedy-Maszák Mihály 15, 319
 Szemere Pál 140
 Szentiványi Márton 35
 Szentjóni Szabó László 172
 Szentmártoni Szabó Géza 116
 Szentpáli Elek 157
 Szentpéteri Imre 187
 Szép Beáta 73
 Szepessy Tibor 167
 Szerb Antal 100, 113
 Szerdahely György Alajos 15, 16,
 186–191, 193, 198
 Szigeti Csaba 118, 121
 Szilágyi Ferenc 127–132
 Szilágyi János György 176
 Szilágyi Márton 118, 162, 165, 177
 Szimónidész 130
 Szinnyei József 266
 Szmodits Anikó 174
 Szolártsik Sándor 181
 Szophoklész 188
 Szörényi László 10, 15, 28, 103,
 119, 248, 277, 307, 309, 310
 Szurmay Ernő 78
- T**
- Takáts József 314
 Tamás Ábel 11, 166, 264
 Tarnai Andor 8, 102, 103, 164,
 181, 264
 Tasi Réka 73
 Tasso, Torquato 212, 214
 Taxner-Tóth Ernő 177
 Teleki József 197
 Teleki Sámuel 16, 144
- Teokritosz 162
 Terentius Afer, Publius 26
 Tertina Mihály 273
 Thaliarcus 167, 291, 298, 299,
 301
 Themisztoklész 67
 Thészeusz 52, 53
 Thimár Attila 68
 Thiszbé 74, 76, 81, 84, 86–93
 Thorsen, Bengerd Juul 185, 191
 Thuküdidész 194, 329
 Thuróczi János 255, 306
 Tibullus, Albius 5
 Tigellius 173
 Tinódi Lantos Sebestyén 116, 119
 Titus római császár 175
 Toldy Ferenc 306
 Tolnai Lajos 316
 Tonson, Jacob 14
 Torlone, Zara Martirosova 11
 Toroczkai Borbála 143
 Torrentius, Laevinus 263
 Tóth Anikó, N. 45
 Tóth Barna 19, 250
 Tóth Dezső 306, 307
 Tóth István 135–138, 140
 Tóth Sándor Attila 58, 262–281
 Tóthfalusy József 44–47, 49
 Trattner Mátyás 348
 Traube, Ludwig 36
 Trencsényi-Waldapfel Imre 262,
 283, 297
 Turnus 208, 216, 217, 242, 246,
 257–259
 Tüskés Anna 324–355
 Tüskés Gábor 179, 203, 277
 Tyndaris 168

- U, Ú** 254, 256–258, 260, 261, 264, 265, 278, 280, 306, 307, 324–349, 351, 352, 354, 355
- Udvardy János 201
 Újfalvy Krisztina 138
 Újvári Edit 62
 Ulászló, I. 253
 Ulisszesz 23, 72, 74, 76, 84, 104
 Uz, Johann Peter 110
- V**
- Váczy János 20, 26, 178, 268
 Vaderna Gábor 282–304
 Vajticzky Emánuel 311
 Valerius Aedituus 66
 Valerius Maximus 280
 Váli, Ludovicus T. 15
 Vályi Nagy Ferenc 262–281
 Vámos Violetta 305–315
 Varga Imre 44, 120
 Varga István, Cs. 44
 Varga László 277
 Varga Zsuzsa 152
 Varius Rufus, Lucius 5
 Varus, Publius Quintilius 126
 Vas István 11
 Veen, Otto van 280
 Vencel, Szent 237, 241, 246, 247
 Veres András 319
 Vergilius Maro, Publius 5, 7–12, 19, 26, 57, 59, 61, 62, 64, 65, 68, 69, 74, 75, 77, 102, 104, 130, 144, 157–160, 162, 167, 176, 185, 190, 191, 194, 201, 204, 208, 209, 211, 212–214, 216–219, 222, 223, 227, 228, 230, 235–246, 248–251, 253,
- Verinus, Michael 67
 Vermeyen, Jan Cornelisz 206, 233, 234
 Verseghy Ferenc 9–11, 27, 70–96, 180, 181, 186, 195–198
 Vessey, D. W. T. 291
 Vida, Marco Girolamo 188
 Vilcsek Béla 44
 Virág Benedek 9, 125, 145, 169–173, 176, 179, 197, 292, 305
 Vitkovics Mihály 326
 Voit Pál 57
 Vollhardt, Friedrich 101
 Voltaire 20, 142, 187, 188, 248
 Voss, Johann Heinrich 213, 268
 Vörös Imre 281
 Vörösmarty Mihály 10, 12, 137, 305–315
 Vratiszláv 237
 Vulcanus 84
- W**
- Wakefield, Gilbert 267
 Waldapfel József 15, 19
 Waldstein Erzsébet 327
 Weber, Friedrich Wilhelm 211
 Werthes, Friedrich August 193
 Wessenberg, Ignaz Heinrich von 211
 Widukind 229
 Wieland, Christoph Martin 18, 110, 191, 195, 196, 211, 267
 Willems, Marianne 101

Wilzbach, J. F. 174, 175

Wiski Pál 23

Wolff, Christian 192

Wurzbach, Constantin von 202

X

Xanthipposz 211

Z

Zachár András 269, 270

Zádor György 305

Zalán 307, 306–312

Zelliger, Aloysius 334

Zemefris 260

Zephürosz 84, 85, 97

Zeunius, J. C. 330

Zilahy Károly 317

Ziolkowski, Theodore 14

Zolnay László 121

Zrínyi Miklós 15, 323

Zvara Edina 325

Zs

Zsigmond, Luxemburgi 259

Zsindely Endre 164

TARTALOM

Római költők a 18–19. századi magyarországi irodalomban – Vergilius, Horatius, Ovidius	7
LENGYEL RÉKA	
<i>Ovidius est magister vitae (et litterarum)</i> Ovidius tanítása nyelvről, irodalomról, életről a 18–19. századi Magyarországon	13
PAP LEVENTE	
Ovidius a 18. századi erdélyi katolikus történetírásban	35
CZIBULA KATALIN	
Naso virágok és vetemények között Ovidius megjelenése 18. századi református drámakéziratokban ..	43
DÓBÉK ÁGNES	
Antik költők öröksége 18. századi alkalmi műfajokban	57
HOVÁNSZKI MÁRIA	
Verseghy Ferenc és Kreskay Imre kéziratban maradt heroida-énekei	70
LACZHÁZI GYULA	
Horatius-recepció és érzékenység Ányos Pál költészetében (kitekintéssel Berzsenyi Dánielre)	99
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN	
„Horáttal egyet értek” Csokonai és a magyar bordal hagyomány változása	115
KERTI JÓZSEF	
Klasszikus minták Aranka György költészetében (Horatius példája)	141

DONCSE CZ ETELKA	
„Szkíta Horatius” – Antik minták Batsányi János életművében ...	164
BALOGH PIROSKA	
Horatius-szövegek a 18–19. századi magyar esztétikai irodalomban	184
WILHELM KÜHLMANN	
Pyrker János László: <i>Tunisiás</i> (1820)	
V. Károly és a kora újkori észak-dél konfliktusok a restauráció korának klasszicista hőseposzában	201
ELISABETH KLECKER	
„Bókok, amelyek egyáltalán nem keltenek kedvező benyomást” Pyrker János László: <i>Rudolph von Habsburg</i> (1825)	235
CSONKI ÁRPÁD	
Mintakövetés és lábjegyzetelés a magyar nyelvű verses epikában	248
TÓTH SÁNDOR ATTILA	
A horatiusi óda a hadi és politikai események megörökítésének szolgálatában	
Vályi Nagy Ferenc <i>Carmina Latina</i> (1820)	262
VADERNA GÁBOR	
<i>Harmonia praestabilita</i> . Berzsenyi és Horatius	282
VÁMOS VIOLETTA	
A <i>Metamorphoses</i> hatása Vörösmarty műveire	305
GÁBOR DÁVID	
Horatiusi hatások Petőfi költészetében	316
BUDA ATTILA – TÜSKÉS ANNA	
Horatius, Ovidius és Vergilius művei főúri könyvgyűjteményekben. A főtí Károlyi-kastély egykori és a keszthelyi Festetics-kastély Helikon könyvtára	324
Névmutató	357

■ Az antik görög és római szerzők magyarországi recepciótörténetének kutatása gazdag hagyománnyal bír a magyar irodalomtörténet-írás, a klasszika-filológia és az utóbbi évtizedekben önállósult neoklasszikus filológia művelőinek körében. E hagyományhoz kapcsolódva a jelen tanulmánygyűjteményben az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet XVIII. századi Osztálya, a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolaja és az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet XVIII.–XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tarsasága által Miskolcra, 2016. október 6–8. között, azonos címmel megrendezett nemzetközi tudományos konferencián elhangzott előadások egy részének szerkesztett válogatát adjuk közre. A vizsgált írásművek túlnyomórészt a szépirodalom, kisebb részben a történeti, filológiai és esztétikai irodalom, valamint érintőlegesen a természettudományok körébe tartoznak. A tanulmányok szerzőinek egy része a három kiválasztott antik költő műveinek korabeli fogadásait, átdolgozásait állítja a középpontba, mások az antik művekre tett hivatkozások, az azok szövegéből a magyarországi szerzők által átvett idézetek elemzésével szolgálnak, vagy a Vergilius-, Horatius- és Ovidius-szövegkiadásokat veszik számba a fennmaradt magyarországi könyvtári gyűjtemények, illetve jegyzékek alapján. Részletes elemzés olvasható a kötetben a három antik költő recepciójáról többek között Árycs Pál, Csoknai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Vörösmarty Mihály és Petőfi Sándor életművében. ■

